

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ЦЕНТР НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ВИКЛАДАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ

І. О. Голубовська, В. Я. Жалай,
О. В. Кругликова, Т. Г. Линник,
І. В. Малиновська, А. Ф. Пархоменко,
Л. М. Рубашова

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ТЕРМІНОСИСТЕМ СУЧАСНИХ ЄВРОПЕЙСЬКИХ МОВ (кінець XX - початок XXI століття)

Київ 2021

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ЦЕНТР НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ВИКЛАДАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ

І. О. Голубовська, В. Я. Жалай,
О. В. Кругликова, Т. Г. Линник,
І. В. Малиновська, А. Ф. Пархоменко,
Л. М. Рубашова

**ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ
ТЕРМІНОСИСТЕМ
СУЧАСНИХ
ЄВРОПЕЙСЬКИХ МОВ
(кінець XX —
початок XXI століття)**

За загальною редакцією В. Я. Жалай

Київ 2021

Рецензенти:

Кагановська Олена Марківна
д-р філол. наук, проф.,
професор кафедри іспанської та французької філології
(Київський національний лінгвістичний університет),
Снегірьова Єлизавета Олександрівна
канд. філол. наук, доц.,
доцент кафедри іноземних мов
(Центр наукових досліджень та викладання іноземних мов НАН України)

Рекомендовано до друку
Вчено радою Центру наукових досліджень
та викладання іноземних мов НАН України
(протокол № 5 від 07 вересня 2021 року)

- Т33 Голубовська І. О., Жалай В. Я., Кругликова О. В., Линник Т. Г., Малиновська І. В., Пархоменко А. Ф., Рубашова Л. М. Тенденції розвитку терміносистем сучасних європейських мов (кінець XX — початок XXI століття) ; за заг. ред. В. Я. Жалай. — К.: Едельвейс, 2021. — 420 с.
ISBN 978-617-7619-29-0

Колективна монографія «Тенденції розвитку терміносистем сучасних європейських мов (кінець XX — початок XXI століття)» присвячена дослідженню термінології та терміносистем європейських мов як у синхронії, так і в діахронії, під кутом зору традиційних і новітніх підходів до розв'язання проблематики, що пов'язана з розвитком, стандартизацією й уніфікацією термінологій сучасних суспільних наук та інших сфер функціонування. Робота адресована, насамперед, мовознавцям-термінологам, лексикографам, термінографам і перекладознавцям, але може становити інтерес і для філологів-мовознавців взагалі та всіх, хто цікавиться термінологією і термінознавством.

ПЕРЕДМОВА

Термінознавство, як і термінографія, основним предметом яких є, перш за все, вивчення мови науки як специфічного різновиду мовної діяльності, як окремого дискурсу, характеризуються ґрунтовною теоретичною базою та практичними здобутками, що демонструється широким колом спеціальних словників з окремих галузей знань. Особливо плідним для розвитку термінознавства виявився період другої половини ХХ ст., коли науково-технічна революція поставила перед науковцями нові виклики в плані застосування та формування термінів відповідних дисциплін. До цього ж додалася поява нових наукових напрямів, що також стимулювало процеси номінації в галузі мови науки.

Упродовж тривалого часу, майже до початку 90-х рр. минулого століття, термінознавство зосереджувалося на вивченні системно-структурних рис термінологічних систем окремих мов, виявленню відмінностей між термінами та не-термінами, що відповідало пануючій на той час науковій парадигмі системно-структурного підходу, яка прийшла на зміну історичному тлумаченню, за якого предметом зацікавленості були джерела чи шляхи поповнення термінологічної бази.

Обидва підходи утримують міцні позиції і в сучасному мовознавстві, оскільки стосуються важливих рис терміносистем. Однак вони аж ніяк не можуть вичерпати реальної природи термінів. Це особливо стало очевидним у зв'язку з появою нової наукової парадигми 1990-х рр., яка на передній план висуває реальне функціонування мови в суспільстві. Розуміння соціального характеру мови наповнюється новим змістом, оскільки не обмежується загальною констатацією цього факту, а спирається на конкретні прояви його в окремих ділянках мовної діяльності індивідів та колективів. Загалом відбувається перехід до досліджень антропоцентричного плану, спрямованих на мовця як суб'єкта мовної ді-

альності, які стимулювали такі нові напрями аналізу, як соціолінгвістика, психолінгвістика, когнітивістика. Певною мірою це зачепило й термінологічні дослідження, про що можуть свідчити назви праць у зарубіжному термінознавстві, як, наприклад, «Проблеми хімічної термінології: соціотермінологічний аспект», «До соціальної історії термінології», «Соціотермінологія і фразеологія: теоретична й методологічна релевантність», «Проблеми теорії, соціальної значимості та мовної політики в термінології», «До питання про соціотермінологію: від семантичних проблем до інституційної практики» та багато інших. Проблематика соціотермінології переважно опрацьовувалася французькими, іспанськими, бразильськими та бельгійськими ученими (наприклад: Gaudin, François et Allal, Assal (1991) *«Terminologie et socioilinguistique»* in *Cahiers de linguistique sociale*; Gaudin, François (2005) *La socioterminologie*; Faulstich, Enilde (1996) *Spécificités linguistiques de la lexicologie et de la terminologie. Nature épistémologique*; Temmerman, Rita (2007) *Approaches to terminologie*; Olivera, Isabelle (2015) *Terminologie, traduction et rédaction technique – des ponts entre le français et le portugais*; Faber, Pamela, L'Homme, Claude-Marie (2014) *Lexical semantic approaches to terminology – «Lexical semantic approaches to terminology: An introduction»*; *«Term extraction and management based on event templates: An empirical study on an EU corpus»*; *«Semantic characterization of terms as a trace of terminological dependency»*; *«Hunting for a linguistic phantom: A corpus-linguistic study of knowledge-rich contexts»*; *«Enriching terminology resources with knowledge-rich contexts: A case study»*; *«HypoTerm: Detection of hypernym relations between domain-specific terms in Dutch and English»*; *«Clustering for semantic purposes: Exploration of semantic similarity in a technical corpus»*; Technical report ISO/TR 22134 (2007), *Practical guidelines for socioterminology. Lignes directrices pratiques pour la socioterminologie* та ін.).

Соціотермінологія відзначає критичний підхід до основних принципів теорії традиційного термінознавства, які стосуються однозначності термінів, існування чітких меж між поняттями і

того, що вони визначаються завдяки віднаходженню загальної та диференційних ознак; постулату про те, що поняття є головним стосовно мовного позначення. Закид щодо того, що вимогою традиційного мовознавства є вивчення термінології лише в синхронії, спростовується низкою діахронічних досліджень.

Соціотермінологія починає сприйматися як наука, яка виходить за рамки як описовості, так і обмеження себе суто науковим контекстом, в якому функціонує термін, і, акцентуючи увагу на мовній практиці, а не лише на мові стандартів, вимагає враховувати й фактор культури, в межах якої відбувається спілкування. Отже, термін не можна відривати від прагматики, від соціальних контекстів і практик, як і від дискурсів, у яких він уживається, тобто, потрібно мати інформацію про те, як, ким та за яких обставин використовується термін. При цьому доцільними є спостереження над особливостями функціонування одного й того ж терміна в усному чи письмовому мовленні. Висловлюється теза про важливість соціолінгвістичних досліджень у галузі термінології, які можуть стати надійним джерелом інформації для тих, хто займається проблемами стандартизації та мовної політики. Найпродуктивнішими щодо формування термінологічних одиниць, якими послуговуються фахівці у своєму щоденному спілкуванні, вважаються такі дискурси, як науковий, технічний та дискурс консультативних послуг.

Соціотермінологія дозволила по-новому оцінити традиційні уявлення про термін, зокрема, це стосується таких його характеристик, як однозначності чи наявності синонімів, що, як доречно згадати, не раз ставилися під сумнів раніше і термінографами. Укладачі ж багатомовних термінологічних словників не раз мали підставу фіксувати розходження в значеннях фонетично подібних термінів, і це лишається основною пересторогою, як для укладачів, так і користувачів таких словників. Значеннєві розходження термінів найбільшою мірою виявляють в іспанській мові через значну кількість національних варіантів.

У цілому, цей досить перспективний напрям досліджень у зарубіжній лінгвістиці виявляє значні обмеження щодо кола аналі-

зованих мов. Ними є переважно іспанська та португальська, на матеріалі яких вивчаються механізми лінгвістичної варіативності термінів у соціальному середовищі. Термінологічні системи інших мов в такому аспекті досліджувалися дуже мало.

Як відомо, радянське термінознавство пройшло кілька етапів становлення, перший з яких був пов'язаний з розвитком безписемних мов, потребами упорядкування технічної термінології, особливо національної та перекладної, наслідком чого стало створення спеціальних комісій, пізніше названих комітетами, як «Комитет научной терминологии». У подальшому вивчення терміна стосувалося визначення його статусу, особливостей семантики, взаємостосунків термінів і номенклатурних одиниць, історії виникнення та розвитку, перекладу, логічних аспектів, а також практичних аспектів, серед яких була стандартизація термінів та створення перекладних термінологічних словників. Лінгвістична статистика стала одним із методів виявлення найпоширеніших моделей творення термінів. Соціолінгвістичний аспект термінології залишився на узбіччі наукових інтересів. Таке ставлення до проблематики успадкувало також мовознавство України.

Із посиленням соціотермінологічного підходу поширюється вироблення нової методології аналізу термінології, що дозволяє розкрити особливості функціонування термінів у реальному мовленні в різних мовленнєвих ситуаціях і тим самим демонструвати, як слід використовувати терміни для забезпечення взаєморозуміння в процесі комунікації, тоді як першочерговим завданням нормативного термінознавства є стандартизація термінів.

Актуальність запропонованої теми дослідження пояснюється рядом чинників, серед яких ми констатуємо наступні.

1. Відсутність подібних досліджень в українському мовознавстві та обмеженість їх у межах світового мовознавства.

2. Брак узагальненого погляду на процеси, що відбуваються в галузі сучасних термінологій національних мов, які також є могутнім чинником появи нових лексем у кожній окремо взятій мові, особливо, в їх літературно-розмовних варіантах. Це стосується насамперед мов, які впродовж тривалого часу, починаючи з

праць 30-х рр. минулого століття М. С. Трубецького і частково Л. В. Щерби, ідентифікуються як мови європейського мовного союзу (Standard Average European, SAE), об'єднуючись у таке утворення на підставі не їх генетичної спільності, а ряду набутих спільних рис (передусім в області фонетики, морфології та синтаксису) в результаті міжмовних контактів, які, в свою чергу, є наслідком соціокультурних та економічних взаємовпливів. Сюди належать англійська, німецька, французька, італійська мови як такі, що складають ядро мов європейського мовного союзу, а близька генетично і за територією поширення до французької іспанська мова належить до периферійних, як і слов'янські мови.

3. Новим порівняно з традиційним вивченням системно-структурних явищ у галузі термінології мов має стати дослідження таких явищ, як спільних, так і відмінних, не в межах окремих мов чи порівняльно-зіставного аналізу кількох мов, а спрямування на мови саме європейського мовного союзу як таких, що мають значну культурологічну подібність.

4. Важливість прослідкувати, як належність мов до центру чи периферії мовного союзу відбивається на термінологічній близькості.

5. Необхідність зіставлення термінологій мов за ознаками генетичної спорідненості і тими, які базуються на ареальній близькості.

6. Способи творення термінологічних номінацій, як у межах окремих національних мов, так і в межах мовного союзу, аналізуються стосовно досить короткого, але історично активного в розвитку науки хронологічного відрізка, а саме: кінця XX — початку XXI століття. При цьому використана можливість зіставлення відповідних явищ у попередні періоди, що дозволяє окреслити історичні тенденції досліджуваного матеріалу.

7. Виявлення важливих тенденцій розвитку терміносистем згаданих романських та германських мов доповнюється та інтерпретується з погляду соціолінгвістичного підходу, який реалізується в рамках соціотермінології.

8. Оскільки мова науки найменше, порівняно з іншими сегментами мови, підпадає під дію стихійного розвитку, виникає потреба

аналізу соціолінгвістичних ситуацій і шляхів мовного планування та того, як вони відбиваються на сучасному термінотворенні.

9. Потреба вивчення термінів як явища літературної мови та мови професійного розмовного дискурсу.

10. Співвідношення термінів і номенклатури та їх творення на сучасному етапі розвитку мови науки.

11. Важливість з'ясувати, наскільки широкою є варіативність та багатозначність у письмовому та усному дискурсі серед термінів, що виникли за досліджуваний період.

12. Потреба детального розгляду характеру мовних впливів за умов тісних науково-технічних та культурних контактів (чи є вони одно- чи багатовекторними), а отже, необхідність визначення внеску кожної з мов у формування термінологічного складу як у межах окремих національних мов, так і в межах європейського мовного союзу.

Часткове висвітлення окремих зі згаданих проблем (головним чином, системно-структурного підходу), а також окремих ділянок терміносистем деяких мов, що знаходимо в літературі, може бути лише певним допоміжним інструментом для вирішення поставлених проблем, а дослідження сучасних термінологій таких мов, як італійська та іспанська (особливо важливих і цікавих з соціолінгвістичного погляду в рамках запропонованого підходу).

Метою проведеного дослідження є:

а) встановлення основних тенденцій розвитку термінологій сучасних європейських мов кінця XX — початку XXI ст. з урахуванням новітніх підходів у термінознавстві та термінографії;

б) вироблення концепції та принципів всебічного дослідження термінології сучасних мов, спираючись на такі підходи, як системно-структурний, генетичний, ареальний та соціолінгвістичний.

Для реалізації цієї мети були виконані такі теоретичні та практичні **завдання**:

а) було проаналізовано склад новотворів в терміносистемах української, російської, англійської, німецької, французької, італійської та іспанської мов зі структурно-системного погляду (характер словотвірних моделей — питомих та запозичених, що

використані в нових термінах; їх активність порівняно з моделями попередніх хронологічних періодів; співвідношення калькувань та запозичень — прямих і опосередкованих; місце і роль інтернаціоналізмів із греко-латинськими компонентами в сучасних новотворах; семантична структура термінів, наявність синонімів тощо);

б) було з'ясовано особливості неології в терміносистемах української, російської, англійської, німецької, французької, італійської та іспанської мов залежно від їх генетичної близькості;

в) вивчено специфіку термінологічних неологізмів у групах мов як належних до європейського мовного союзу (ядро і периферія) порівняно з їх генетичною віднесеністю;

г) простежено вплив мовної політики на процеси інтернаціоналізації термінів між окремими мовами чи групами мов; д) на підставі аналізу отриманих даних сформульовано рекомендаційні положення, що можуть бути використані в практиці національно-термінознавства та проведення мовної політики.

Матеріалом аналізу стали терміни, поява яких в українській, російській, англійській, німецькій, французькій, італійській та іспанській мовах відбулася за останні 20–30 років, відібрані з наукових текстів (монографій, статей, матеріалів наукових конференцій, інтернет-джерел наукового характеру тощо, корпусів текстів), сучасних словників, енциклопедичних видань, а також письмових повідомлень неформального характеру, листування як джерел новітніх термінів.

Наукова новизна полягає у тому, що:

а) що вперше порівняно з традиційним вивченням системно-структурних явищ у галузі термінології мов аналіз не обмежується окремими мовами, а стосується кількох мов як таких, що входять до європейського мовного союзу і мають значну культурологічну подібність;

б) дослідження неології терміносистем проводиться з урахуванням соціальної складової мови в рамках соціотермінології;

в) поєднуються кілька підходів аналізу термінів — системно-структурний, генетичний, ареальний та соціолінгвістичний, що

дозволяє поглибити дослідницький інструментарій при вивченні неологізмів.

Теоретична важливість праці полягає у виявленні новітніх тенденцій мовного розвитку на прикладі такого важливого сегмента, як термінологія, уточненні ролі позамовних факторів, стійкого і свідомого у розвитку мови, розуміння мови як діяльності. Розробка принципів аналізу термінів у межах наукового дискурсу з позицій заявлених підходів сприятиме розширенню методологічної бази наукових досліджень. Теоретичні висновки і методичні напрацювання можуть становити інтерес для термінологів та термінографів.

Практичну цінність роботи визначає можливість використання результатів дослідження у навчальному процесі при викладанні мови для студентів, аспірантів, науковців, особливо з огляду на специфіку сучасного наукового дискурсу. Глосарії термінів можуть бути цікавими для фахівців і широкого кола мовців, які цікавляться проблемами мови та культури мови. Висновки щодо ролі мовної політики у формуванні термінології різних мов можуть стати підставою для рекомендацій при розробці мовної політики та стандартизації термінологій.

Ця монографія є результатом досліджень наукового відділу Центру у рамках однойменної теми НДР. Робота складається із семи розділів, кожен із яких може розглядатися як окрема наукова праця. Її авторами є досвідчені вчені-мовознавці Центру: доктор філологічних наук, професор Голубовська Ірина Олександрівна (розділ «Термінологія української вищої освіти: лінгвокогнітивні та перекладацькі виміри»), кандидат філологічних наук, доцент Жалай Василь Якович (розділ «Терміни у контексті лексикології, термінознавства, лінгвоконцептології та перекладознавства»), кандидат філологічних наук Кругликова Олена Володимирівна (розділ «Термінологія в італійській мові»), кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник Линник Тетяна Григорівна (розділ «Морфологічні елементи класичних мов у термінах і нетермінологічних назвах сучасної української мови (префікси анти-, архі-, нео-, пост-)»), кандидат філологічних наук, доцент

Малиновська Ірина Віталіївна (розділ «Новітні тенденції розвитку термінологічного апарату методології науки»), кандидат філологічних наук, доцент Пархоменко Алла Федорівна (розділ «Термінологія в контексті мовних контактів: соціолінгвістичний вимір») та кандидат філологічних наук, доцент Рубашова Леся Михайлівна (розділ «Особливості військової терміносистеми»).

У монографії висвітлюються актуальні проблеми термінології й термінознавства у частині їх детермінації, класифікації, типології, функціонування тощо, тенденцій їх розвитку, різноманітних підходів до вивчення пов'язаних з ними мовних явищ. Тут було неможливо охопити весь спектр поставленої проблематики, але авторам вдалося окреслити загальну «дорожню карту» для подальших досліджень термінології, як наукової, техніко-технологічної, соціально-політичної і т. д., так і повсякденної побутової, їх перспектив розвитку, лінгвоконцептуальних, лінгвокогнітивних, світоглядних та ін. аспектів їх присутності у лексикології, лексикографії, термінографії, термінознавстві і т. д. Завдяки проведеному дослідженню були висвітлені важливі моменти розвитку терміносистем у європейських мовах, окреслені перспективи їх подальшої еволюції, а також були висвітлені існуючі натеper професійні погляди на стан термінологій, терміносистем і терміновживання у європейських мовах та їх функціонування у всіх сферах людської діяльності.

СКОРОЧЕНІ НАЗВИ МОВ

алб. — албанська
англ. — англійська
араб. — арабська
баск. — баскська
болг. — болгарська
босн. — боснійська
білорус. — білоруська
вал. — валійська
галіс. — галісійська
грецьк. — грецька
дан. — данська
дгр. — давньогрецька
ест. — естонська
івр. — іврит
ірланд. — ірландська
ісланд. — ісландська
ісп. — іспанська
іт. — італійська
їд. — їдиш
катал. — каталонська
лат. — латинська
латиськ. — латиська
лит. — литовська
макед. — македонська
мальт. — мальтійська
нідерл. — нідерландська
нім. — німецька
норв. — норвезька
польськ. — польська
порт. — португальська

рос. — російська
рум. — румунська
серб. — сербська
словацьк. — словацька
словен. — словенська
угор. — угорська
укр. — українська
фін. — фінська
фр. — французька
хорв. — хорватська
чеськ. — чеська
швед. — шведська

Розділ I

ТЕРМІНИ У КОНТЕКСТІ ЛЕКСИКОЛОГІЇ, ТЕРМІНОЗНАВСТВА, ЛІНГВОКОНЦЕПТОЛОГІЇ ТА ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВА

*Жалай В. Я.,
кандидат філологічних наук, доцент*

Метою нашого дослідження було проаналізувати еволюцію термінів та терміносистем конкретних наукових дисциплін й інших сфер вживання цих лексичних одиниць у контексті «слово — термін — концепт» — тріади, що становить один із основних предметів дослідження лексикології та лексикографії, термінознавства й термінографії, лінгвоконцептології й лінгвокогнітивістики та багатьох інших, мовознавчих, міждисциплінарних і позамовних наук, а також простежити їх взаємозв'язки та взаємозалежності. Крім того, ми намагалися дослідити особливості кожного із названих елементів у плані вживання, утворення, розвитку, граматики, стилістики, дискурсу тощо. Водночас було поставлено за мету визначення місця термінів у лексикографічній та термінографічній системах мови, створення їх класифікації, відслідковування тенденцій їх розвитку, дослідження засобів їх мовної номінації та шляхів і способів їх перекладу іншими мовами.

Цій роботі передувала низка наших досліджень, де розглядалися, зокрема, питання термінологічної варіативності та підходів до її вивчення, перспектив соціолінгвістичного підходу до дослідження термінології, новітніх тенденцій функціонування української військової терміносистеми у порівнянні з аналогічними терміносисте-

ми інших європейських мов, а також питання розвитку й функціонування політичної термінології у сучасному інформаційному просторі, створення багатомовних тлумачних словників-довідників наукової термінології тощо. Зокрема нами було укладено «Багатомовний тлумачний словник-довідник мовознавчої термінології», який вийшов у світ 2020 року. (Голубовська та ін., 2016; Жалай та ін., 2017; Жалай та ін., 2018; Жалай та ін., 2019; Жалай, 2020).

Проведені числені дослідження у цьому напрямку не применшують сьогодні **актуальності** проблематики, що пов'язана з вивченням еволюції термінології, термінів та терміносистем, оскільки тут відбуваються постійні, часом дуже суттєві, зміни, які потребують ретельного безперервного дослідження, особливо під кутом зору соціолінгвістики. Як зазначає французький лінгвіст Франсуа Годен (Gaudin, 2005, р. 80) «... дисципліна, що отримала назву *термінологія*, зазнала значних доктринальних змін. Вплив теорії, яку запропонував у 30-х роках минулого століття засновник австрійської термінологічної школи Ойген Вюстер, втратила сьогодні свою колишню значимість, про що без сумніву можна жалкувати, але це свідчить про те, що горизонти термінології більше не вписуються у пейзаж шляхетних ініціатив початку ХХ століття. У той час австрійський інженер вірив у термінологію як і в есперанто у плані їх перспектив щодо поліпшення спілкування... Віра в штучні міжнародні мови віджила своє; наші знання просунулися вперед; термінологія більше не є цілковито вюстерівською» (тут і далі переклади з французької мови наші). У цій ситуації потрібно постійно «тримати руку на пульсі», продовжуючи дослідження у галузі термінознавства і термінографії з урахуванням викликів сьогодення.

Слово «слово», слово-термін, слово-концепт

Слово ми розглядали як основу основ тріади «слово — термін — концепт». Адже воно є головною одиницею номінації предметів, істот, явищ, дій, ознак, кількості та якості, способів здійснення дії та часу її реалізації, просторових орієнтацій тощо. Слово або словосполучення називає усе в реальності, що нас ото-

чує, у тому числі й вербалізовані в різноманітних дискурсах і словниках результати усіх здобутків пізнання й діяльності людей, як окремих індивідів, так і соціумів в цілому. Слово у своєму мовленнєвому функціонуванні може носити індивідуальний чи колективний характер і при цьому вживатися хибно, правильно, оригінально чи у відповідності до мовної норми у вигляді стандартизованого елемента загальнонародної мови. Враховуючи досягнення у цій царині відомих лінгвістів та визначення сучасних словників (*див., наприклад*, Ахманова, 2009, сс. 422–423; Бусел, 2009, сс. 1344–1345; Жалай, 2020, сс. 355–360; Українська Мова, 2000, сс. 565–568; Ярцева, 1998, сс. 464–467; Rey, Morvan, 2005, Т. III, р. 758; Le Grand Robert De La Langue Française, 2006, mot; Le Nouveau Littré, 2007, pp. 1182–1183; Le Robert Illustré 2019, р. 1300 та багато інших), ми визначаємо слово як основну номінативну одиницю мови й мовлення, яка виражається конкретною комбінацією звуків (при усному мовленні) або літер (на письмі), що має завершений характер і виражає цілком зрозуміле носіям даної мови значення (або декілька значень) та позначає предмети, істоти, явища, їхні характеристики, дії, способи їх реалізації, обставини, часові й просторові орієнтири тощо, а також імпліцитно виражає семантику, стилістичні та емоційно-експресивні забарвлення тощо цих позначень.

Слова можуть бути як цілком незалежними, так і службовими, які допомагають самостійним словам виражати граматичні значення (наприклад, відмінки, часові форми дієслова, способи дії і т. д.), обставини, часово-просторові відношення тощо. Слова можуть бути також власними назвами (прізвища, імена, прізвиська, географічні назви та ін.) або загальними (назви предметів, істот, явищ, процесів, дій нашої реальності тощо). Усі вони є, разом із словосполуками, єдиним способом творення у мові, мовленні, лексикографії, термінографії тощо термінів, що відображають специфічні пізнавальні й досліджувані сторони предметів, явищ, дій, властивостей, нюансів, особливостей, оригінальностей, неповторностей, унікальностей, вербалізованих результатів досліджень і т. д. нашої об'єктивної дійсності, які є предметом різно-

манітних пошуків та розвідок у процесі пізнання світу. Слово виступає унікальною й універсальною мовно-мовленнєвою формою номінації концептів, які називають уявлення та поняття про предмети, явища, дії, якості, кількості, обставини тощо, котрі є об'єктом пізнання, як наукового, так і повсякденного побутового. Завдяки концептам, вираженим перш за все словами, а вже потім синтагмою, реченням і текстом, ми маємо фрагменти мозаїки, які допомагають нам відтворювати мовні картини світів нашого буття у його постійному неупинному розвитку, зокрема у плані еволюції науки і техніки, політичного і соціального життя

Отже, слово є, перш за все, мовною і мовленнєвою одиницею називання усього, що нас оточує у дійсності, усього що ми пізнаємо завдяки наукам і науково-технічному прогресу та всього, що ми мовно виражаємо у вигляді лексем, речень, різноманітних дискурсів, як усних, так і письмових. Враховуючи ці факти, ми дещо розширюємо й уточнюємо наше попереднє визначення слова, стерджуючи, що воно є універсальним називальним мовно-мовленнєвим елементом, який виступає у вигляді звуково-писемної форми, що набуває у мові й мовленні назва того чи іншого предмета, істоти, явища, дії, обставини тощо, у тому числі й конкретних або абстрактних понять та уявлень, що стосуються природи, діяльності людини, побуту, науки, техніки, досліджень, пізнання та ін., щоб імпліцитно виражати весь обсяг їх семантики, фонові інформації про них, включаючи й експресивно-оцінну та стилістичну, а також увесь комплекс взаємозв'язків, стосунків, взаємозалежностей, характеристик, ознак тощо, які мовно зафіксовані на сучасному етапі його (слова) пізнання.

Слово є головною одиницею виміру в лексикології та лексикографії і є основним їх терміном, воно є водночас основною одиницею мовної номінації відповідного концепту, який постійно досліджується й пізнається цими та іншими лінгвістичними й екстралінгвістичними науками. Слово є, перш за все, «семантично кодованим елементом мови, який зберігає певну формальну граматичну стабільність та виражає важливі функції й відображає уявлення про предмети, явища, дії тощо та про їх властивості»

(див. Le Grand Robert De La Langue Française, 2006, mot). З точки зору лексикології та граматики слово є «найважливішим елементом мови й мовлення, що виступає основою побудови речення відповідно до лексико-семантичних та лексико-граматичних норм і правил даної мови» (ibid).

Основними мовознавчими термінами, що пов'язані зі «словом», виступають наступні: **словесний** (рос. словесный, англ. verbal, нім. sprachlich, фр. verbal, ісп. verbal, іт. verbale), **словник** (рос. словарь, англ. dictionary, vocabulary, нім. Wörterbuch, Wortschatz, фр. dictionnaire, vocabulaire, ісп. diccionario, іт. dizionario, vocabolario), **словниковий** (рос. словарный, англ. dictionary, vocabulary, нім. Wörterbuch-, фр. dictionnairique, vocabulairique, ісп. de diccionario, de vocabulario, іт. di dizionario, di vocabolario), **слово** (рос. слово, англ. word, нім. Wort, фр. mot, ісп. palabra, іт. parola), **слововживання** (рос. словоупотребление, англ. usage, нім. Sprachgebrauch, фр. usage des mots, ісп. uso de las palabras, іт. uso delle parole), **словозміна** (рос. словоизменение, англ. word change, inflexion, нім. Flexion, Beugung, фр. flexion, ісп. flexión, іт. flessione), **слово-паразит** (рос. слово-паразит, англ. filler, нім. Flickwort, Füllwort, фр. explétif, ісп. muletilla, іт. riempitivo, tic verbale), **слово-речення** (рос. слово-предложение, англ. one-word sentence, sentence-word, нім. Wortstaz, фр. mot-phrase, ісп. oración unimembre, іт. frase unimembre), **словоскладання** (рос. словосложение, англ. compounding, нім. Zusammensetzung, фр. composition, ісп. composición, іт. composizione), **словосполучення** (рос. словосочетание, англ. collocation, нім. Wortverbindung, Wortgruppe, syntaktische Fügung, фр. collocation, combinaison de mots, syntagme, ісп. sintagma, іт. sintagma), **словотвір / словотворення** (рос. словообразование, англ. word formation, word building, нім. Wortbildung, Wortbildungslehre, фр. formation des mots, dérivation, ісп. formación de las palabras, іт. formazione delle parole), **словоформа** (рос. словоформа, англ. word form, нім. Wortbildung, фр. forme de mot, ісп. forma de la palabra, іт. forma della parola) тощо (Жалай, 2020, сс. 355–360).

Якщо ми говоримо про слово у контексті лексикології чи лексикографії, то мусимо зауважити, що його формальною стороною

є певний нормативно закріплений набір звуків чи літер, який реалізує його змістову сторону експліцитно з допомогою тлумачень, роз'яснень, трактувань, досліджень тощо або ж імпліцитно, з урахуванням попередніх знань, ерудиції, компетентності тощо мовця чи конкретного контексту акту комунікації, які залишаються «між рядків». При цьому слово завжди має фонетичне, правописне, граматичне, стилістичне, синтаксичне, семантичне, дискурсивне тощо вираження, значення та функціонування, які взаємодіють і взаємодоповнюють одне одного, створюючи єдине ціле — лексико-семантичний елемент мовно-мовленнєвої системи. На фонетичному рівні слово вимовляється відповідно до фонологічних норм і законів даної мови. На письмі слово записується у відповідності з чинними правилами орфографії тієї чи іншої мови. Існують граматичні правила і норми, з якими має рахуватися мовець при вживанні кожного слова (відмінювання, узгодження, однаина, множина тощо). Мовець має завжди орієнтуватися в експресивно-стилістичному та оцінному забарвленні того чи іншого слова. З точки зору синтаксису набуває особливого значення сполучуваність (комбінаторика) слів, яка має свої особливості у кожній мові. Головною ознакою будь-якого дискурсу є його зв'язність, логічність, цілісність, зрозумілість, себто коректне комплексне використання всіх згаданих вище правил і норм вживання і функціонування слів, що формують відносно завершений текст. Семантичний складник слова імпліцитно й експліцитно виражається у певному дискурсі, а отже його конкретний сенс визначається конкретним контекстом. Лексикографічні джерела подають слово у всьому його розмаїтті значень та їх нюансів, а також з урахуванням усіх можливих оцінно-стилістичних та експресивних потенцій.

Якщо ми говоримо про концепт «слово», то маємо усвідомлювати, що за ним криється цілий комплекс результатів його пізнання як об'єкта чисто лінгвістичного, так і екстралінгвістичного дослідження впродовж усього розвитку людства. У мовознавстві ми маємо на сьогодні цілу низку відносно завершених досліджень з фонетики, орфографії, морфології, синтаксису, лексикології, лексикографії, семантики, дискурсології тощо і тих, що продовжу-

ються нині у цих галузях, а також тих, що становлять перспективу для подальших досліджень як суто лінгвістичних, так і міждисциплінарних. Цей концепт, як і всі інші, має свою структуру й зміст, які визначаються сучасним станом його дослідження. Структурою даного концепту є фонетичне звучання ключового слова, що його називає, графічне зображення цього слова, усі можливі його граматичні форми, його етимологія, лексико-семантичні особливості останнього, зв'язки з іншими словами, що представляють певну єдність і логічну зв'язність для формування відповідного дискурсу (тексту), який безпосередньо залежить від рівня пізнання цього концепту і має у своєму розпорядженні безмежність засобів для його мовного вираження. При цьому ми вважаємо, що будь-який концепт є не лише культурно маркованим елементом мови та мовлення з усіма його потенційними особливостями, але й, передусім, є мовним вираженням результатів пізнавальної діяльності людини, яка проявляється у мовленні засобами від окремого слова до практично безмежного за своїми можливостями та способами вираження дискурсу (наукового, науково-популярного, псевдонаукового, побутового, художнього тощо) задля створення якомога об'єктивнішого уявлення про даний предмет, явище, дію, ознаку, характеристику, взаємозв'язки тощо та їх місце у загальній мовній картині реального світу.

Фонетичний рівень розкриває сутність слова як певної фонетичної єдності звуків, що його представляє під час артикуляції. У кожній мові є своє власне звучання слова «слово». Іноді воно подібне, а інколи може відчутно різнитися. У багатьох слов'янських мовах, наприклад, фонетичне вираження назви поняття «слово» майже однакове, зокрема в українській, російській, білоруській, болгарській, польській, словенській, чеській, словацькій та ін., яке приблизно звучить як [slovo]. У французькій мові цей концепт позначається фонетичною єдністю [mo], у німецькій — [vort], в англійській — [wɜ:d], в італійській — [parola], в іспанській — [palabra], в арабській — [kalam] і т. д.

Графічне зображення слів, що називають концепт «слово», виглядає таким чином у європейських мовах: *укр. слово, рос. слово,*

білорус. *слова*, алб. *fjalë*, англ. *word*, баск. *hitza*, болг. *дума*, босн. *riječ*, вал. *gair*, галіс. *palabra*, їд. *וואָרט*, ісп. *palabra*, грецьк. *λέξη*, дан. *ord*, ест. *sõna*, ірланд. *focal*, ісланд. *orðið*, ісп. *palabra*, іт. *parola*, катал. *paraula*, латв. *vārds*, лит. *žodis*, макед. *збор*, мальт. *kelma*, нідерл. *woord*, нім. *Wort*, норв. *ord*, польськ. *słowo*, порт. *palavra*, рум. *cuvânt*, серб. *печ*, словацьк. *slovo*, словен. *beseda*, угор. *szó*, фін. *sana*, фр. *mot*, хорв. *riječ*, чеськ. *slovo*, швед. *ord* (Слово Слово..., 2020).

Граматичний рівень зазначеного концепту знаходить своє вираження у морфологічних структурах слова (морфологічний словотвір, морфологічна варіативність, морфологічні елементи і т. д.), відмінюванні, узгодженнях, у позначенні означеності й неозначеності, одиничності й множинності, вимірюваності й невимірюваності, порівнюваності й непорівнюваності, часової та просторової орієнтації тощо. На цьому рівні визначаються також властивості слова щодо їх спроможності поєднуватися з іншими словами заради формулювання речень, надфразових єдностей та окремих текстів (дискурсів).

Лексико-семантичний зміст концепту «слово»

Лексико-семантичний рівень концепту «слово», як і інших концептів, має включати весь обсяг значень, як загальних, так і специфічних чи індивідуальних, які асимілювалися та нормалізувалися у даній мові або мають статус оказіональних протягом усього чи певного періоду їх функціонування у конкретних контекстах, лексикографічних джерелах та інших мовних документах. Лінгвоконцептологія та когнітивна лінгвістика, крім згаданого вище комплексу досліджень, вивчають усі сторони слова у плані його взаємодії з іншими мовними елементами, особливості цих взаємовідносин та їх розвитку для встановлення об'єктивної мовної картини світу, яка постійно змінюється. У цьому випадку концепт «слово» виступає як одиниця пізнання мовного елемента, що становить основу основ мовознавства і суміжних із ним дисциплін, а також пізнання реального світу взагалі, як це відбува-

ється з пізнанням матеріального світу від елементарних частинок до безмежного Всесвіту.

Перш за все при дослідженні кожної лексичної одиниці, у тому числі й слова «слово», ми маємо вивчати його етимологію, себто походження. Наприклад, французьке «mot» походить від народнолатинського «*mottum*», яке, в свою чергу, походить від давньолатинського «*muttum*» (бурчання, бурмотіння), де основою було «*muttire*» (вимовити слово, розмовляти), яке спочатку означало «сказати «му», «мукаати»» (Rey, Morvan, 2006, Т. III, р. 758).

У «Великому тлумачному словникові сучасної української мови» (Бусел, 2009, сс. 1344–1345) у статті «**слово**» викладено наступний лексико-семантичний зміст цієї лексики:

1. Мовна одиниця, що являє собою звукове вираження поняття про предмет або явище об'єктивного світу. // Заклинання, що, за марновірним уявленням, має магичну силу. // В обчислювальній техніці — послідовність символів («літер») для позначення виду даних, повідомлення і т. ін. «*Вказівне слово*», грам. — вказівний займенник або прислівник, який накреслює в головному реченні значення, що характеризується підрядним реченням. «*Гостре слово*» — сповнений дотепу, влучний, дошкульний вислів або одне слово. «*Зарезервоване слово*» — у мовах програмування — ключове слово, що не може використовуватися як ідентифікатор, «*Ключове слово*» — у мовах програмування — а) слово, яке в певних контекстах описує мовну конструкцію; б) слово або словосполучення природної мови, яке вибирається з тексту документа та використовується для його індексування. «*Машинне слово*»: У системах обробки інформації — послідовність — послідовність символів, яка займає одну комірку пам'яті виступає в ролі шини; може бути командою, числом, літеро-числовою послідовністю. «*Модальне слово*», грам. — слово, що виражає слово, що виражає відношення змісту мовлення до дійсності. «*Слово в слово*» — абсолютно точно, відповідно до якогось тексту, розмови тощо; дослівно. «*Слово за словом*» — повільно, поступово. «*Солоне слово*» — грубий, непристойний вислів. «*Сполучне слово*», грам. — повнозначна частина мови

(переважно займенник або займенниковий прислівник), що виступає в ролі підрядного сполучника.

2. *тільки однина*: Мова, мовлення: «друковане слово».

3. Висловлювання, фраза. // *розмовне*: Слово, відповідь. // у формі орудного відмінка множини: «словами кого, чийми». Уживається у значенні «як говорив (писав, учив і т. ін.) хто-небудь». «Закидати слово кому, за кого, про кого» — звертатися до когось із клопотанням про кого-небудь. «За словами кого, чийми у значенні вставного слова» — як було сказано ким-небудь. «На словах»: а) усно; б) тільки у розмові, а не в дійсності. «Одним словом» у значенні вставного слова — уживається як узагальнення сказаного перед цим; коротко кажучи. «У двох (кількох) словах» — дуже коротко, стисло. «Узяти свої слова назад» — відмовлятися від сказаного раніше.

4. Обіцянка виконати що-небудь. // Згода на шлюб. «Дотримати свого слова».

5. *тільки однина*: прилюдний виступ, промова де-небудь: *Брати слово. Позбавляти слова. «Вітальне слово»* — промова, якою вітають кого-небудь. «Вступне слово» — промова, яку виголошують на початку зборів, конференцій і т. ін. «Напутнє слово» — поради, побажання, що висловлюються кому-небудь у дорозі; напуття. «Останнє слово» — а) (*чись, кого*) категоричне, остаточне рішення про щось, кого-небудь; б) (*чого*) досягнення науки, техніки і т. ін.; в) виступ підсудного перед винесенням вироку. «Утрачати право слова» — бути позбавленим можливості висловитися.

6. *тільки в однині*: жанр літературного твору у формі ораторського виступу.

7. *тільки у множині*: літературний текст до вокального твору. *Класти на музику слова*.

Для ілюстрації розвитку семантичного змісту французького відповідника слова («mot») наведемо статтю із словника «Dictionnaire culturel en langue française» за редакцією Алена Рея та Даніель Морван, що був виданий вперше у 2005 році і до якого ми додали наші переклади і деякі коментарі:

І.1. Звук або група артикульованих звуків чи зображених графічно, що зберігають певну формальну єдність, з якою пов'язуються або якась постійна функція, або певне значення (уявлення про якусь річ, думку або ж істоту) і які беруть безпосередню участь у формуванні речення: «Сукупність слів, що входять до складу мови (лексика, номенклатура, глосарій)» — «*ensemble de mots qui composent une langue (lexique, nomenclature, vocabulaire)*»; «автор, наукова праця, наука, що вивчає слова» (словник, лексикографія, лексикологія) — «*auteur, ouvrage, science qui traite des mots*» (*dictionnaire, lexicographie, lexicologie*); «слова сучасної мови, фамільярні (просторічні) слова, архаїчні, застарілі, старі слова» — «*mots courants, mots familiers, mots archaïques, mots vieillis, vieux mots*»; «нові слова (неологізми)» — «*mots nouveaux (néologismes)*»; «слова спеціальності, технічні, наукові, юридичні слова (терміни)» — «*mots de spécialité, mots techniques, scientifiques, — juridiques (termes)*»; «ключове слово» (*mot-clé*); «пошук через ключове слово» — «*une recherche par mots-clés*» (особливо в Інтернеті); «слово-еталон (характерне слово, слово-свідок)» — «*mot témoin*»; «походження, етимологія, спорідненість слів; успадковані, запозичені слова з народної латини Галії та слова, запозичені французькою мовою взагалі (запозичення)» — «*origine, étymologie, filiation des mots; mots hérités, mots empruntés au latin populaire des Gaules, mots empruntés en français en général (emprunts)*»; «регіональні слова, діалектизми, слова місцевих говірок» — «*mots régionaux, dialectaux, mots patois*»; «слова одного походження, але різних за формою творення» (дублети) — «*mots de même étymologie, mais de formation différente (doublets)*»; «утворення, форма слів (морфологія)» — «*formation, forme des mots (morphologie)*»; «правильно читати (вимовляти) слово по буквах (по складах), правильне написання слова (орфографія)» — «*épeler, lire un mot correctement, graphie correcte d'un mot (orthographe)*»; «первісне слово» — «*mot primitif*»; «просте слово» — «*mot simple*»; «складне слово» — «*mot composé*»; «слова ідентичної форми (омоніми)» — «*mots de forme identique (homonymes)*»; «слова спорідненої, близької за звучанням форми (пароніми)» —

«*mots de formes voisines (paronymes)*; «грубі слова, тривіальні, вульгарні слова» — «*mots grossiers, triviaux, vulgaires*»; «літературні, поетичні, експресивні, красиві слова» — «*mots littéraires, poétiques, expressifs, pittoresques*», «словесні образи, фігуральне значення слів» — «*figures des mots, sens figuré des mots*»; «поєднання слів» («*alliance des mots*»); «функції слів» («*fonctions des mots*») — віднесення їх до конкретних частин мови — прикметника (*adjectif*), прислівника (*adverbe*), артикля (*article*), сполучника (*conjonction*), вигука (*interjection*), іменника (*nom, substantif*), прийменника (*préposition*), займенника (*pronom*), дієслова (*verbe*); «слова повноцінні, самостійні (лексичні)» — «*mots lexicaux*» — іменник, дієслово, прикметник та деякі прислівники»; «граматичні слова, допоміжні слова» — «*mots grammaticaux, mots-outils*», що забезпечують зв'язки між членами речення; «сенси, смисл, значення слова» («*acception, sens, signification, valeur d'un mot*»); «слова — це знаки» — «*mots sont des signes*»; «слова-звуконаслідування (ономатопея — *onomatopée*)»; «неоднозначні слова, слова з подвійним смислом» — «*mots ambigus, mots à double sens*»; «гратися словами, гра слів» — «*jouer sur les mots, jeux de mots*» (каламбури — *calembours*); «точні, влучні, правильні, вдало підібрані слова» — «*mots précis, mots exacts, mots correctes, de bons mots*»; «слова з декількома значеннями, багатозначні слова (полісемія)» — «*mots à plusieurs sens, mots polysémiques (polysémie)*»; «слова, що мають одне значення (моносемія)» — «*mots à un seul sens, mots à sens unique, mots monosémiques (monosémie)*»; «слова з ідентичними або спорідненими означуваними (синоніми)» — «*mots à signifiés identiques ou presque identiques, très proches (synonymes)*»; «слова з протилежними значеннями (антоніми)» — «*mots à signifiés contraires (antonymes)*»; «слова й словосполучення (вирази, синтагми тощо)» — *mots et groupes de mots (locutions, syntagmes etc.)*».

2. (поширене): Окремий елемент мовлення, що відповідає певному значенню (чи певній функції), які можна описати: «Артикулювати, карбувати кожне слово» — «*articuler, marteler chaque mot*», «жувати, нечітко вимовляти слова» — «*manger ses*

mots», «замовити словечко за когось» — «*dire un mot pour qn*», «записувати слова, розділяючи їх пробілами» — «*écrire les mots en les séparant par des blancs*», «пропустити слово при переписуванні» — «*sauter un mot en recopiant*», «нідишувати потрібне слово» — «*chercher ses mots*», «не знаходити потрібного слова» (під час розмови, написання) — «*ne pas trouver ses mots*» (*en parlant ou en écrivant*), «слово, що крутиться (вертиться) на кінчику язика» — «*avoir un mot sur le bout de la langue*», «порядок слів у реченні» — «*disposition des mots dans la phrase*» і т. д.

Слово «*mot*» вживається у цьому сенсі у цілій низці усталених виразів, серед яких заслуговують на увагу наступні: *à ces mots, sur ces mots, disant ces mots* (промовивши це, сказавши це, при цьому); *dès les premiers mots* (з перших слів); *ne dire mot, ne pas dire un mot, ne pas dire un seul mot* (не сказати ні слова, не сказати жодного слова, не промовити жодного слова); *sans dire un mot, sans mot dire* (не сказавши ні слова, промовчавши); *qui ne dit mot consent* (мовчання — знак згоди; мовчиш — значить погоджуєшся); *ne pas mâcher ses mots* (говорити відверто, щиро); *peser ses mots* (зважувати кожне слово); *à demi-mot* (з пів слова); *se donner mot* (порозумітися, знайти спільну мову); *le fin mot de l'affaire* (слово по суті справи); *grands mots* (високопарні слова); *gros mots* (грубі, лайливі слова); *le mot de Cambronne* (зівно, лайно); *le premier mot* (перше слово, початок); *le dernier mot* (останнє слово); *le premier et le dernier mot* (перше й останнє слово) тощо.

3. Послідовність слів, що утворюють одне або декілька коротких речень. «Казати, адресувати своє слово комусь» — «*dire, adresser un mot à qn*», «він мав сказати лише одне слово, щоб бути вдоволеним» — «*il n'avait qu'un mot à dire pour obtenir satisfaction*», «ще одне слово» — «*encore un mot*», «я ще не сказав своє останнє слово» — «*je n'ai pas encore dit mon dernier mot*», «мати ще що сказати» — «*avoir son mot à dire*», «кілька слів» — «*quelques mots*», «два слова» — «*deux mots*»; коротенький лист (записка, картка, лист): «написати слівце комусь, черкнути кілька слів» — «*écrire un mot (quelques mots) à qn*», «писати щодня кілька слів» — «*écrire un petit mot tous les jours*», «позич мені своє

перо, щоб написати хоч одне словечко» — «*prête-moi ta plume pour écrire un mot*», «галантне слово (слівце, словечко), любовна записка» — «*un mot galant, poulet*».

4. Слово, що лаконічно виражає певну глибоку, оригінальну чи високодуховну думку: «збірка знаменитих слів» (приказка, прислів'я, афоризм) — «*recueil de mots célèbres (diction, proverbe, aphorisme)*», «історичне слово» — «*mot historique*», «думяче слово» — «*mot d'enfant*»: чудернацьке чи зворушливе слово, притаманне дитячому менталітету; «слова автора» — «*mots d'auteur*». У цьому контексті варто зазначити усталені вирази «влучні, гострі, домепні слова» — «*bons mots, mots d'esprit, mots appréciés*», «коротенькі смішні чи домепні історії, домепні жарти, епіграми, гострі жарти, влучні вислови» — «*anecdotes, boutades, épigrammes, saillis, traits*»; «заключне, останнє слово, слово-розгадка» — «*le mot de la fin*»; «слово, щоб посміятися» — «*le mot pour rire*».

5. Інші вирази зі «словом»: «*mot à mot*»: *lire, répéter mot à mot* — читати, повторювати слово за словом (точно); *traduire un texte mot à mot (littéralement)* — перекладати дослівно (буквально) якийсь текст; «*le mot à mot, faire le mot à mot*» — «буквальний (дослівний) переклад, робити буквальный (дослівний) переклад»; «*mot pour mot*» (*fidèlement, sans rien changer*): *reproduire un texte mot pour mot* — «слово в слово», відтворити слово в слово якийсь текст; «*en un mot*»: *pour résumer en une seule expression, en résumé* — «одним словом, коротше (інакше) кажучи»; «*prendre au mot*»: *accepter immédiatement une proposition ou une promesse que l'on vient de faire* — «ніяти на слові, негайно прийняти щойно зроблену пропозицію чи щойно дану обіцянку»; «*au bas mot*»: *au minimum* — «мінімум, як мінімум, щонайменше».

6. *Mots croisés* — кросворд (свого роду лінгвістичний термін зі сфери лексикології) — це назва інтелектуальної лінгвістичної гри, що полягає у пошуку слів за їх визначенням, при якій певні літери слів, що розташовані горизонтально, мають входити до складу слова, розташованого вертикально. *Jouer aux mots croisés* (розгадувати кросворди, гратися у розгадування кросвордів); *amateur de mots croisés* (любитель кросвордів).

II. *Наука і техніка*. 1. *Інформатика*. Група знаків чи бінарних елементів, що обробляються комп'ютером як єдиний блок. *Un mot d'une longueur de 8, 16, 64 bits* (слово обсягом 8, 16, 32 або 64 байтів), *mot de données* (слово даних).

2. *Математика*. Кожна із кінцевих послідовностей елементів, що називаються *літерами* (*lettres*), певної множини, яка йменується *алфавітом* (*alphabet*); ця множина, на яку поширюється закон внутрішнього творення шляхом логічних зв'язків і формує вільний моноїд на першій множині». (Rey, Morvan, 2006, Т. III, pp. 758–760).

Як бачимо з наведених прикладів, у українській та французькій мовах, попри різну за обсягом і формою презентацію словникових статей «слово» і «mot», у багатьох випадках співпадає їх семантичний зміст. Проте тут спостерігаються й певні розбіжності на рівні семантики, комбінаторики слів та термінологічних значень «слова» і «mot». Французький словник дає розлогіше й детальніше трактування семантичного змісту «mot». Слід зазначити також, що у цитованому французькому лексикографічному джерелі матеріал подано, на нашу думку, логічніше і послідовніше. Тут потрібно враховувати і той факт, що кожна мова вкладає свій особливий лексико-семантичний зміст при позначенні того чи іншого слова, який віддзеркалює сучасний стан пізнання тієї чи іншої лексеми.

В українській мові, наприклад, лінгвістична гра «кресворд», назву якої запозичено з англійської (crossword) і яка подається окремою словниковою статтею (Бусел, 2009, с. 591), у французькій мові цілком законно включено до статті «mot» («mots croisés» — «перехрещені слова»). Доречно буде тут сказати і про вираження цього терміна іншими європейськими мовами: алб. *fjalëkryq*, баск. *gurutzegrama*, білоруськ. *крыжаванка*, болг. *кръс-молновица*, босн. *ukrštene riječi*, вал. *croesair*, галіс. *palabras cruzadas*, грецьк. *σταυρόλεξο*, дан. *kryd og tværs*, ест. *ristsõnad*, їд. *קרוספוקד*, ірланд. *crossfhocal*, ісланд. *crossword*, ісп. *crucigrama*, катал. *mots encreuats*, латиськ. *krustvārdu mīkla*, лит. *kryžiažodis*, макед. *крџмозбор*, мальт. *tisliba*, нідерл. *kruiswoordraadsel*, нім. *Kreuzworträtsel*, норв. *kryssord*, польськ. *krzyżówka*, порт. *palavras cruzadas*, рос. *крессворд*, рум. *cuvinte încrucișate*, серб. ук-

ришене речи, словацьк. *křížovka*, словен. *križanke*, угор. *kereszt-rejtély*, фін. *ristisanatehtävä*, хорв. *ukrštene riječi*, чеськ. *křížovka*, швед. *korsordet* (Слово Кросворд..., 2020). Як показують наведені приклади, частина мов, подібно українській, мають подавати у своїх словниках цей термін окремою словниковою статтею, а інша — у статті «слово», як французька.

Дослідження та пізнання концепту «слово» не обмежується дослідженням та пізнанням його лексико-семантичного змісту. Тут важливу роль відіграють його зв'язки з іншими елементами концептосфери «слово» на кшталт *«усі мовні та позамовні зв'язки слова з іншими елементами мови й мовлення у їх постійному розвитку»*. У мовознавчому аспекті, наприклад, ми маємо дослідити його синонімічні й антонімічні зв'язки, здатність сполучуватися з іншими словами, узгоджуватися, інтегруватися до конкретних контекстів тощо. Не слід тут забувати й про несамостійні, службові слова, які допомагають незалежним, самостійним словам реалізувати певні свої значення (як граматичні, так і семантичні) при побудові окремого речення чи цілого дискурсу.

Так французьке слово *mot*, в залежності від контексту, може використовувати замість себе певні свої синоніми. Наприклад, в українській мові вирази *«надавати слово комусь»*, *«брати (взяти) слово»*, *«попросити слова»*, *«історичні слова»*, *«отримати слово»*, *«порожні слова»*, *«даю слово»*, *«слово честі»*, *«людина слова»*, *«дотримуватися свого слова»*, *«не дотриматися свого слова»*, *«на словах»*, *«твердо тримати своє слово»*, *«взяти (забрати) свої слова назад»* тощо, французькою мовою виражаються з використанням синоніма *mot* *«parole»*: *«donner la parole à qn»*, *«prendre la parole»*, *«parole historique»*, *«obtenir la parole»*, *«paroles en air, de belles paroles, paroles creuses»*, *«ma parole!»*, *«parole d'honneur»*, *«homme de parole»*, *«tenir sa parole»*, *«manquer à sa parole»*, *«en paroles»*, *«être de parole, n'avoir qu'une parole»*, *«rendre (retirer) sa parole»*.

Також у релігійній сфері українською мовою ми кажемо: *«Слово Божє»*, тоді як у французькій вживається *«parole»*: *«la Parole, la Parole de Dieu, la bonne Parole»*. В українській мові ви-

користовуються вирази «навертати до християнства (на шлях істиний) **Словом Божим**», «проповідувати **Слово Боже**», «навертати **Словом Божим** у свою віру». Французька ж мова вживає у цьому випадку також «*parole*», а не «*mot*»: «*porter la Parole*», «*porter la Bonne Parole*». У музиці також, українська мова вживає «*слова*», а французька — «*paroles*». (пор.: Бусел, 2010, с. 421; Гак, Ганшина, 2002, с. 782).

Принагідно звертаємо увагу на випадок «псевдодрузів перекладача». В українській, російській та деяких інших слов'янських мовах запозичене з французької мови «*пароль*» не передається, наприклад, французькою мовою словом «*parole*», а складним словом «*mot de passe*». В англійській мові аналогічно вживається у даному значенні «*password*». Тут доречно навести й інші приклади вираження цього слова у європейських мовах: алб. *fjalëkalim*, баск. *pasahitza*, білорус. *пароль*, болг. *парола*, босн. *lozinka*, вал. *cyfrinair*, галіс. *contrasinal*, грецьк. *κωδικό πρόσβασης*, дан. *adgangskode*, ест. *parool*, ірл. *focal faire*, ісланд. *lykilord*, ісп. *contraseña*, іт. *password*, їд. *פאסוואрд*, катал. *contrasenya*, латиськ. *parole*, лит. *slaptažodis*, макед. *лозинка*, мальт. *password*, нідерл. *wachtwoord*, нім. *Kennwort*, норв. *passord*, польськ. *hasło*, порт. *senha*, рос. *пароль*, рум. *parolă*, серб. *лозинка*, словацьк. *heslo*, словен. *geslo*, угор. *elszó*, фін. *salasana*, хорв. *lozinka*, чеськ. *heslo*, швед. *lösenord* (Слово Пароль ..., 2020). Як бачимо з наведених прикладів, крім української є ще низка мов (зокрема білоруська, болгарська, естонська, латиська, російська та румунська), які мають такого ж «псевдодруга перекладача».

Зі словом «**слово**» («*mot*») тісно пов'язані, наприклад, дієслова «*говорити, розмовляти*» («*parler*»), «*казати*» («*dire*»), «*вимовляти*» («*prononcer*»), «*артикулювати*» («*articuler*»), «*проголошувати*» («*proclamer*»), «*декламувати*» («*déclamer*»), «*виражати*» («*exprimer*»), «*тлумачити*» («*traduire*») тощо, що позначають дії, які пов'язані, здебільшого, з усною реалізацією слів у мовленні, а також їх антонімі «*мовчати*» («*se taire*»), «*замовчувати*» («*taire*»), «*обходити мовчанкою*» («*ne prononcer un mot*»), «*preferувати мовчати*» («*préférer se taire*»), «*зберігати мовчання*» («*garder le silence*») тощо. Вербалізація слів у пи-

семному мовленні як відповідна дія виражається з допомогою таких дієслів та дієслівних виразів: «*писати*» («*écrire*»), «*записувати*» («*noter*»), «*виражати письмово*» («*exprimer par écrit*»), «*редагувати*» («*rédiger*»), «*реєструвати*» («*enregistrer*»), «*повідомляти письмово*» («*communiquer par écrit*») та ін.

Якщо брати до уваги якісні характеристики слова, то тут спостерігається вживання прикметників «*добрий*» («*bon*»), «*поганий*» («*mauvais, méchant*»), «*домений*» («*d'esprit, intelligent*»), «*плоский*» («*plat*»), «*влучний*» («*juste*»), «*ніжний*» («*tendre*»), «*лагідний*» («*tendre, doux*»), «*різкий*» («*brusque, aigu*»), «*холодний*» («*froid*»), «*грубий*» («*gros, grossier*»), «*лайливий*» («*injurieux*»), «*щирий*» («*sincère*»), «*лицемірний*» («*hypocrite*»), «*неоднозначний*» («*équivoque*») та ін.

Реалізація слів у мовленні має певні характеристики способу дії, а також обставини, з якими також слід рахуватися під час дослідження концепту «слово». Наприклад, ми кажемо «*говорити тихо, голосно, повільно, без зупину, зважуючи кожне слово*» — «*parler bas, haut, lentement, sans arrêt, en pesant chaque mot*» тощо, характеризуючи при цьому спосіб говоріння (висловлення). Говорячи «*сказане в добрий час, в лиху годину, сказане в момент хвилювання, розпачу, в момент радості*» («*dît à la bonne heure, bien à propos, à la mauvaise heure, mal à propos, dit au moment d'inquiétude, du désarroi, de joie*») і т. д. ми даємо характеристику обставинам, при яких відбувається комунікація.

Слід також зазначити, що концепт «слово» досить часто виражається у пареміях: укр. *Слово не горобець — вилетить не впіймаєш.*; *Слово срібло, а мовчання — золото.*; фр. *Le mot fût-il au bord de la langue, retiens-en la moitié.* (Навіть якщо слово крутиться у тебе на кінчику язика, притримай його хоч на половину.); *La parole a été donnée à l'homme pour déguiser sa pensée.* (Слово було дане людині, щоб приховати її думки.); *La parole échappée s'envole sans retour.* (Слово, що мимохіть вирвалося, полетить і назад не повернеться.); *Méchante parole jetée va partout à la volée.* (Лихе слово скрізь полетить без зупину.); *Les méchantes paroles ont méchant lieu.* (Лихі слова виникають у лихих місцях.);

La parole est d'argent et le silence est d'or. (Слово — срібло, а мовчання — золото.); Bavardage est écume sur l'eau, action est goutte d'or. (Базікання — це піна на воді, а дія — це згусточок золота.); Il est bon de parler, et meilleur de se taire. (Говорити добре, а ще краще помовчати.); Il faut tourner sept fois sa langue dans la bouche avant de parler. (Потрібно сім разів повернути язика у роті, перш ніж щось промовити.); Qui ne sait pas se taire, ne sait dire. (Хто не вміє помовчати, не вміє й сказати.); Si la parole que tu vas dire n'est pas plus belle que le silence, ne la dis pas. (Якщо слово, яке ти збираєшся промовити, не краще від мовчання, не промовляй його.); La parole est l'ombre de l'action. (Слово — це тінь дії.); La parole est l'ombre et l'image de chacun œuvre et tout ouvrage. (Слово — це тінь і образ всякого конкретного творіння і всього витвору в цілому.) — (Жалай, 2016, с. 344, с. 391) і т. д.

До концептосфери «слово — **mot**» належать, перш за все, концепти «синтагма — **syntagme**», «речення — **proposition, phrase**», «надфразова єдність — **unité supraphrastique**», «дискурс — **discours**», «мова — **langue**», «мовлення — **langage, parole**», «мовознавство — **linguistique**», «лексика — **lexique**», «лексикологія — **lexicologie**», «лексикографія — **lexicographie**», «лінгвоконцептологія — **anthropologie linguistique**», «лінгвокогнітивістика — **linguistique cognitive**», «пареміологія — **parémiologie**», «пареміографія — **parémiographie**», «термін — **terme**», «термінознавство — **(science de la) terminologie**», «термінологія — **terminologie**», «термінографія — **terminographie**», «терміносистема — **système terminologique**» і т. д. Отже дослідження концепту «слово» потребує також ретельного дослідження та висвітлення й у даному контексті.

Термінологія, терміни й термінознавство

Оскільки наше дослідження стосується перш за все термінів, термінології та терміносистем, то ми зконцентруємо нашу увагу на цьому аспекті, виходячи з того, що слово є головним елементом термінотворення, а термінами є спеціальні слова або специфічні

значення загальномовних слів, що позначають у мові та мовленні концепти тієї чи іншої науки, техніки, суспільно-політичного життя, побуту тощо, які, в свою чергу, дозволяють змалювати якомога повніше, чіткіше й об'єктивніше мовну картину нашої дійсності.

Наука про терміни, термінологію та терміносистеми називається термінознавством. У сучасній французькій мові, наприклад, її скоріше називають просто *terminologie*, а не *science de la terminologie*, тому що слово, вірніше його елент *-logie*, вже позначає саме по собі науку про терміни. Але у багатьох слов'янських, і не тільки слов'янських мов, слово «термінологія» має ще, і перш за все, значення «сукупність термінів, терміносистема» (Ахманова, 2009, сс. 474–475). До речі, таким значенням наділені й більшість відповідників цього слова у європейських мовах: *англ. terminology*; *нім. Terminologie*; *фр. terminologie*; *ісп. terminología*; *ім. terminologia* (Жалай, 2020, с. 371).

При дослідженні французького слова «terminologie» ми встановили, що спочатку воно мало пейоративне значення і позначало «зловживання науковими термінами, які були незрозумілими або мало зрозумілими пересічним мовцям». Потім, зі середини XIX століття, слово набуло сучасного значення «сукупність термінів, що належать до певної галузі чи сфери пізнавальної діяльності, яка відповідає певній системі понять». У даному випадку все це пов'язане зі словами *термін (terme)*, *перелік (liste)*, *фразеологія (phraséologie)* тощо. Тут ми вживаємо «термінологія медицини, психіатрії» (*terminologie de la médecine, de la psychiatrie*); «музична термінологія, термінологія кінокритики» (*terminologie musicale, de la critique cinématographique*), «лінгвістична термінологія» (*terminologie linguistique*), «граматична термінологія» (*terminologie grammaticale*), «термінологія певної теорії чи галузі» (*terminologie d'une théorie ou d'une branche*) тощо. З першої половини XX століття, під впливом англійського *terminology*, слово почало вживатися у значенні «сукупність теоретичних і практичних досліджень, спрямованих на визначення систем понять і їх значень з допомогою системи слів (термінів), що їх позначають» (Le Grand Robert De La Langue Française, 2006, terminologie).

Отже, термінознавство — це наукова дисципліна, що має своїм предметом теоретичне вивчення об'єктів чи концептів, що використовуються у тій чи іншій галузі знань, функціонування у мові та мовленні термінологічних єдностей, а також проблем перекладу, класифікації та документування останніх.

Термінознавство полягає у вивченні вибору й вживання термінів, що входять до складу глосаріїв спеціальних мов, з якими ми зтикаємося в усіх галузях знання: інформатики, граматики, лінгвістики, математики, філософії, медицини, музикознавства тощо і котрі можуть походити зі загальнонародної мови й фігурувати як у термінологічних словниках, якими опікуються термінознавці, так і загальномовних словниках, які укладаються лексикографами. Наприклад, слово *стіл* є терміном у меблевовиробничій сфері, терміном інформатики, побутовим терміном (меблі дому) і загальномовним словом, яке просто називає даний предмет, не вказуючи на якусь його особливість.

У багатьох країнах світу створені спеціальні інституції, які керують процесами розвитку і лексичного збагачення мов, послідовно проводячи відповідну мовну політику і контролюючи зокрема стандартизацію, нормалізацію й уніфікацію новоутворених лексичних одиниць, у тому числі й нової термінології.

У франкомовних країнах процесами творення, уніфікації та стандартизації термінології також займаються спеціальні уповноважені державні органи. Так у Франції, відповідно до Декрету від 3 липня 1996 року, що спрямований на шляхи збагачення французької мови, було створено відповідну державну структуру, до якої увійшли Французька Академія (Académie Française), Головне управління з питань французької мови та мов Франції (La délégation générale à la langue française et aux langues de France — DGLFLF), а також Комісія з питань збагачення французької мови (La Commission d'enrichissement de la langue française — CELF). Остання контролюється Прем'єр-міністром, а її діяльність координується Головним управлінням з питань французької мови та мов Франції. Її мережу становлять 19 груп експертів у галузі науки і техніки, що належать до 14 міністерств і співпрацюють зі

своїми партнерами з Академії наук, університетськими фахівцями-мовознавцями, членами організацій, що відповідають за стандартизацію і нормалізацію мовних одиниць, а також із посадовцями, відповідальними за мовну політику франкомовних країн (Марусик, 2020; *Langue française et langues de France*, 2020; *Commission d'enrichissement de la langue française*, 2020).

Тут усі терміни є предметом спеціальних статей, що публікуються в «Офіційній газеті Французької республіки» (*Journal officiel de la République Française*), де уточнюються визначення, смисл та іншомовні відповідники спеціальних термінів, що використовуються в законодавчих актах французької адміністрації та інших державних органів. Ці документи доопрацьовуються й впроваджуються міністерськими термінологічними комісіями та координуються Комісією з питань збагачення французької мови. Опубліковані в «Офіційній газеті» терміни розміщуються на сайті Міністерства культури Франції «ФрансТерм» (*Langue française et langues de France*, 2020).

У Канаді термінологія є предметом державного регулювання понад 30 років. Квебекський Офіс французької мови (*Office Québécois de la langue française — OQLF*) розміщує на своєму сайті «Великий термінологічний словник» («*Le grand dictionnaire terminologique*» — GDT) увесь перелік термінів, який публікується двома мовами — англійською і французькою. Тут даються для кожного терміна галузі, де він вживається, його визначення французькою мовою, його англійський еквівалент, синоніми й коментарі. У Канадікладають величезних зусиль, щоб захистити французьку мову й не допустити домінування англійської в усіх галузях (GDT, 2020).

Питаннями української наукової термінології опікується, зокрема, Комітет наукової термінології Національної академії наук України, який є національним флагманом щодо питань вивчення, реєстрації, нормалізації, стандартизації тощо наукових термінів та укладання відповідних галузевих термінологічних словників. До складу Комітету входять провідні вчені з різних галузей науки та група наукової термінології Інституту української мови

НАН України як робочий орган комітету (Комітет наукової термінології НАН України, 2020).

У контексті нашого дослідження ми визначаємо термін, як специфічне слово (словосполучення) чи окреме значення загальномовного слова, що позначає поняття про даний предмет, істоту, явище, дію, процес, стан, ознаку, особливості тощо під час їх дослідження, вивчення, аналізу та всебічного пізнання у конкретній науці чи якійсь іншій сфері людської діяльності і навіть у повсякденному буденному житті людини і суспільства.

У французькій мові, наприклад, одне зі значень слова «terme», запозиченого зі середньовічної латини у 1370 році (слово «*terminus*» — «те, що обмежує смисл, визначає щось»), лягло в основу поняття «термін», яке використовується у сучасному мовознавстві. Зокрема Le Grand Robert de la langue française визначає термін як спосіб «вираження певного поняття (думки) у мовленні; слово або декілька слів, що адекватно передають певне поняття чи думку» (див. Le Grand Robert De La Langue Française, 2006, terme). У цьому сенсі ми вживаємо «*un mot, un terme ou une expression*» (слово, термін або вираз); «*terme formé de deux ou plusieurs mots*» (термін, утворений від двох чи декількох слів); «*terme formé d'un seul mot*» (термін утворений лише від одного слова); «*le sens et les termes*» (смисл і терміни); «*terme qui dénomme, désigne, qualifie qch*» (термін, що називає, позначає, кваліфікує щось); «*le sens, la propriété d'un terme*» (смисл, властивість терміна); «*terme propre, impropre, juste, équivoque, exact, expressif*» (термін у прямому значенні слова, термін у переносному значенні слова, відповідний термін, неоднозначний термін, точний термін, виразний термін); «*terme usuel, rare*» (широковживаний термін, рідковживаний термін) тощо (ibid.).

Це підтверджує той факт, що існує дуже тонка межа між поняттями «слово» і «термін». Майже кожне слово може бути при певних обставинах терміном і всі без винятку терміни є словами або словосполученнями та їх різноманітними скороченнями. З цього приводу французький вчений Даламбер писав: «Я називаю науковими термінами слова, що притаманні даній науці й становлять

її специфіку, і які ми були змушені створити задля позначення спеціальних предметів і явищ, які невідомі тим, для кого ця наука є чужою» (цит. за: Le Grand Robert De La Langue Française, 2006, terme). Інакше кажучи, слово зажди залишається словом, навіть тоді, коли містить термінологічні значення чи є окремою назвою специфічного наукового, дослідного, технічного, технологічного предмета чи явища у лексикології і лексикографії, входячи до словникового фонду загальнонародної мови, але в умовах особливого функціонування, коли потрібно спеціально позначати ті чи інші об'єкти пізнання, дослідження, їх результати тощо та явища, що з цим пов'язані, в окремих науках чи загальнонауковому контексті, в суспільно-політичному та повсякденному житті і т. д., вони можуть отримувати статус термінів. Якщо розглядати ці факти у рамках взаємодії загального, специфічного й індивідуального у мові та мовленні, то слова, безумовно, у своїй більшості належать до категорії загального, тоді як терміни становлять специфічну сторону лексики, а до категорії одиничного будуть відноситися okazіonalіzmi як з боку окремих слів, так і зі сторони конкретних термінів. Проте тут слід зауважити, що все це носить відносний характер: загальновживані слова можуть отримувати статус термінів, специфічні терміни можуть ставати елементами загальномовної лексики, а okazіonalіzmi — отримувати статус стандартизованого терміна чи одиниці загальномовного лексичного фонду.

Типологія термінів

В залежності від сфер функціонування термінів, останні можна умовно розділити на такі типи: 1) **загальнонаукові терміни** (*termes scientifiques généraux*); 2) **терміни конкретної науки (наукової дисципліни)** — *termes d'une science concrète (d'une discipline scientifique concrète)*; 3) **технічні й технологічні терміни** (*termes techniques et technologiques*); 4) **терміни наукової фантастики та псевдонаук** (*termes de la science-fiction et des pseudosciences*); 5) **терміни соціально-політичного та економічного життя** (*termes de la vie socio-politique et économique*);

6) побутові терміни або терміни повсякденного життя (*termes de la vie quotidienne*); 7) світоглядні або філософські й теологічні терміни (*termes de la vision du monde ou termes philosophiques et religieux/théologiques*); 8) терміни сфер професійної діяльності (професійні та професійно-жаргонні терміни) — *termes de l'activité professionnelle (termes relatifs aux jargons professionnels, aux parlers des métiers)* тощо. При цьому слід зазначити, що згадана типологія носить відносний характер, оскільки багато термінів можуть застосовуватися у декількох сферах функціонування, зокрема через постійне зростання міждисциплінарності сучасних досліджень. Крім того, багато одних і тих же слів-термінів можуть позначати у різних науках різні поняття, себто має місце термінологічна омонімія.

До загальнонаукових термінів ми відносимо ті, які використовуються практично всіма науками: *наука (science), техніка (technique), наукове дослідження (recherche scientifique), методи дослідження (techniques et procédés de la recherche), прикладні науки (sciences appliquées), фундаментальні дослідження (recherches fondamentales), методологія (méthodologie, techniques), принципи академічної доброчесності (principes d'éthique académique, principes d'antiplagiat), авторське право (droit d'auteur), експеримент (expérience), явище (phénomène), процес (processus), аналіз (analyse)* тощо.

До власне наукових термінів відносяться ті, що стосуються конкретних наук чи наукових дисциплін. Науковими дисциплінами є ціла низка окремих галузей науки, що поділяються, як правило, на дві головні категорії, які відрізняються своїм предметом і методами дослідження та кінцевою метою — це *фундаментальні (sciences fondamentales)* та *прикладні науки (sciences appliquées)*. Фундаментальні науки представляють сукупність раціональних знань про функціонування та історію світу незалежно від практичних висновків, що можуть з них витікати. Фундаментальні науки протистоять прикладним. Проте обидві частини постійно доповнюють одна одну. Серед фундаментальних наук виділяють дві великі групи — *формальні науки (sciences formel-*

les) — (їх ще називають *точними науками* — *sciences exactes*) й *емпіричні науки* (*sciences empiriques*).

До **формальних (логіко-формальних) наук** (*sciences formelles, logico-formelles*) належать: 1) *теоретична інформатика* (*informatique théorique*) — вивчення теоретичних основ логіки й математики у контексті інформатики (*алгоритміка* — *algorithmique*; *квантова інформатика* — *informatique quantique*; *штучний інтелект* — *intelligence artificielle, IA*; *формальні методи* — *méthodes formelles*; *структура даних* — *structure des données*; *теорія автоматичних пристроїв* — *théorie des appareils automatiques*; *теорія обчислюваності* — *théorie de la calculabilité*; *теорія складності* — *théorie de la complexité, informatique théorique*; *теорія графів* — *théorie des graphes*; *теорія інформації* — *théorie de l'information, теорія мов* — *théorie des langues*); 2) *логіка* (*logique*) — це вивчення формальних правил, яких мають дотримуватися для правильної аргументації (*обчислення предикатів* — *calcul des prédicats*; *модальна логіка* — *logique modale*; *математична логіка* — *logique mathématique*; *філософська логіка* — *logique philosophique*; *логіка речень* — *logique des propositions*; *силогістична логіка* — *logique syllogistique* тощо); 3) *чиста математика* (*mathématiques pures*) або *фундаментальна математика* (*mathématiques fondamentales*) — галузь математики, що пов'язана з прикладною математикою і є доповненням останньої. Вона базується на сукупності аксіом і логічній системі, які є відірваними від практики та дійсності (*алгебра* — *algèbre, математичний аналіз* — *analyse mathématique, арифметика* — *arithmétique, геометрія* — *géométrie, теорія ймовірностей* — *théorie de probabilité, статистика* — *statistique, топологія* — *topologie*).

Далі у класифікації наук виділяються **природничі науки** (*sciences naturelles*), які ще називають **експериментальними науками** (*sciences expérimentales*). Вони вивчають функціонування світу природи, зокрема такі поняття як життя (*vie*), матерія (*matière*), Всесвіт (*Univers*). Ці дисципліни використовують науковий метод (*méthode scientifique*) для вибору найрелевантніших моделей, щоб описати дійсність, яка нас оточує. Вони, на відміну від

формальних наук і подібно суспільним наукам, застосовують для своїх досліджень емпіричні методи. Природничі науки зазвичай поділяють на три види: 1) *науки про Землю і Всесвіт (sciences de la Terre et de l'Univers)*; 2) *науки про матерію (фізика й хімія) — sciences de la matière (physique et chimie)*; 3) *науки про життя та довкілля (sciences de la vie et de l'environnement)*.

У свою чергу, *науки про життя (sciences de la vie)* або *біологічні науки (sciences biologiques)*, наприклад, включають, перш за все, галузі знань, що стосуються дослідження усіх живих організмів. Головними науками тут є *біологія (biologie)* і *медицина (médecine)*, які сьогодні представлені численими галузями цих наук, серед яких багато міждисциплінарних: *аеробіологія (aérobiologie)*, *анатомія (anatomie)*, *астробіологія (astrobiologie)*, *біоінформатика (bioinformatique)*, *біогеографія (biogéographie)*, *біохімія (biochimie)*, *клітинна біологія (biologie cellulaire)*, *ембріологія (embriologie)*, *геронтологія (gérontologie)*, *морська біологія (biologie de la mer)*, *молекулярна біологія (biologie moléculaire)*, *біологія популяцій (biologie de populations)*, *біофізика (biophysique)*, *біоматематика (biomathématique)*, *біотехнологія (biotechnologie)*, *криобіологія (criobiologie)*, *криомедицина (crio-médecine)*, *генетика (génétique)*, *гістологія (gistologie)*, *зоологія (zoologie)*, *соціобіологія (sociobiologie)*, *ендокринологія (endocrinologie)*, *токсикологія (toxicologie)* та багато інших.

Хімія (chimie) також належить до розряду природничих наук. Вона вивчає речовини і їх трансформації, зокрема хімічні елементи та реакції, механізми реакцій, а також фундаментальні явища, що спостерігаються під час природних хімічних реакцій. Розмір хімічних елементів варіюється від простих атомів чи наномолекул до молекулярних утворень, що становлять десятки тисяч атомів, які входять до складу макромолекул, ДНК чи білка живої матерії. Тут фігурують такі наукові дисципліни: *аналітична хімія (chimie analytique)*, *неорганічна хімія (chimie inorganique)*, *ядерна хімія (chimie nucléaire)*, *фізхімія (chimie physique)*, *біохімія (biochimie)*, *хімія матеріалів (chimie des matériaux)*, *квантова хімія (chimie quantique)*, *електрохімія (électrochimie)*, *біоорга-*

нічна хімія (chimie bioorganique), геохімія (géochimie), хімія поверхні (chimie de surface) тощо.

Геонауки (géosciences) або **науки про Землю (sciences de la Terre)** є також важливим складником переліку наук та їх підрозділів у наш час. Вони об'єднують усі науки, що вивчають Землю — *літосферу (lithosphère), гідросферу (hydrosphère), атмосферу (athmosphère) та біосферу (biosphère)* — а також її оточення. До цих наук відносяться: *науки про атмосферу (sciences de l'athmosphère), біогеографія (biogéographie), картографія (cartographie), фізична географія (géographie physique), геологія (géologie), геоморфологія (géomorphologie), гідрогеологія (hydrogéologie), мінералогія (minéralogie), океанографія (océanographie), палеографія (paléographie), петрологія (pétrologie), сейсмологія (séismologie), тектоніка (tectonique), вулканологія (volcanologie)* і т. д.

Фізика (physique) — це наука, яка намагається зрозуміти, змодельовувати та пояснити природні явища світу. Її дисципліни наступні: *акустика (acoustique), біофізика (biophysique), електромагнетизм (électromagnétisme), геофізика (géophysique), механіка (mécanique), гідромеханіка (hydromécanique), аеродинаміка (aérodynamique), аеростатика (aérostatique), квантова механіка (mécanique quantique), оптика (optique), фізхімія (chimie physique), фізика (physique), фізика елементарних частинок (physique des particules élémentaires), фізика плазми (physique du plasma), фізика полімерів (physique des polymères), фізика твердого тіла (physique du solide), теорфізика (théorie de physique)* та ін.

Науки про Всесвіт (sciences de l'Univers) включають: *астрономію (astronomie), астробіологію (astrobiologie), астрохімію (astrochimie), астрометрію (astrométrie), планетологію (planétologie), астрофізику (astrophysique), космологію (cosmologie)* тощо.

Соціальні науки (sciences sociales), які ще називають **гуманітарними науками (sciences humaines)**, вивчають соціальні явища людських істот, їх взаємодію та взаємовідносини між індивідами даного соціального середовища, соціальними групами та їх оточенням. Вони також вивчають системи, що притаманні людству або створені ним. Ці науки, як правило, протиставляються

природничим наукам, які описують світ незалежно від людської діяльності. Суспільні науки, навпаки, вивчають усе те, що пояснюється людським вибором (політичні, економічні, мовні і т. д. системи), а не те, що «нав'язується» природою.

Антропологія (anthropologie) — наука, що знаходиться на перехресті гуманітарних і природничих наук, вивчаючи людську істоту та групи людських істот як під кутом зору фізичним (*анатомія — anatomie, біологія — biologie, морфологія — morphologie, фізіологія — physiologie, еволюція — évolution* і т. д.), так і з точки зору культури (*соціологія — sociologie, релігія — religion, мова — langue, психологія — psychologie, географія — géographie* тощо). До її складу входять такі дисципліни: *соціальна й культурна антропологія (anthropologie sociale et culturelle), фізична антропологія (anthropologie physique), етнолінгвістика (ethnolinguistique), лінгвістична антропологія, лінгвоконцептологія (anthropologie linguistique), політична антропологія (anthropologie politique), релігієзнавство (science de la religion), етнологія (ethnologie), історія культури (histoire de la culture)* та ін.

Кримінологія (criminologie) — це юридична наука, що обґрунтовує природу, причини, розвиток і контроль злочинності водночас із точки зору індивіда і соціуму. Це міждисциплінарна наука, що вивчає явища злочинності, залучаючи психологію, право, соціологію й економіку. Масштаби досліджень у цій галузі стосуються наслідків, форм, причин тощо злочинів як реакції правоохоронних органів і суспільства на всі ці правопорушення. В університетських курсах цю науку часто називають «кримінальними науками». До її дисциплін входять: *біосоціальна кримінологія (criminologie biosociale), порівняльна кримінологія (criminologie comparée), поведінкова кримінологія (criminologie du comportement), збочення (déviances, perversions), пенелогія (pénologie), соціологія права (sociologie du droit), теорія соціального контролю (théorie du contrôle social), жертвологія (victimologie)* тощо.

Демографія (démographie) — це дослідження кількісного та якісного складу населення у динаміці його розвитку з урахуванням факторів народжуваності, запліднюваності, смертності, кіль-

кості шлюбів і міграцій. Демографія аналізує ці явища у часі й просторі в залежності від соціально-економічного й культурного середовища населення.

Економіка (*économie*) або **економічна наука** (*science économique*) є дисципліною, що вивчає способи господарювання як людську діяльність. Вона описує й аналізує виробництво, обміни та споживання майна і послуг тощо у рамках суспільства. Її основними галузями є: *економічний аналіз права (analyse économique du droit)*, *економетрія (économétrie)*, *політична економія (économie politique)*, *державна економія (économie publique)*, *економія освіти (économie d'éducation)*, *економія підприємництва (économie des entreprises)*, *економічна теорія (théorie économique)*, *економія культури (économie de la culture)*, *економія розвитку (économie du développement)*, *макроекономіка (macroéconomie)*, *фінанси (finances)*, *монетарна політика (politique monétaire)*, *історія економіки (histoire de l'économie)* тощо.

Географія (*géographie*) — це наука, що має на меті описання та дослідження Землі, зокрема її фізичних, біологічних та суспільних явищ. Вона умовно належить до суспільно-гуманітарних наук, з якими зберігає стійкий зв'язок, хоча насправді належить до наук про Землю. Серед основних її галузей можемо назвати такі: *економічна географія (géographie économique)*, *географія культури (géographie culturelle)*, *географія населення (géographie de la population)*, *географія транспорту (géographie des transports)*, *політична і геополітична географія (géographie politique et géopolitique)*, *географія релігій (géographie des religions)*, *біогеографія (biogéographie)*, *математична географія (géographie mathématique)* тощо.

Історія (*histoire*) — це наука, що водночас досліджує й реєструє факти і події минулого незалежно від їх розмаїття і складності. До її основних галузей належать: *історія культури (histoire de la culture)*, *історія права (histoire du droit)*, *історія мови (histoire de la langue)*, *історія економіки (histoire de l'économie)*, *військова історія (histoire militaire)*, *історія політики (histoire de la politique)* і т. д.

Психологія (psychologie) — наукова дисципліна, що цікавиться вивченням психічних, поведінкових та ментальних факторів людських істот. Вона є емпіричною наукою про почуття, поведінку, спосіб мислення, відчуття, дії тощо окремих індивідів чи груп людей. До кола психологічних дисциплін належать: *психологія тварин (psychologie des animaux)*, *когнітивна психологія (psychologie cognitive)*, *порівняльна психологія (psychologie comparée)*, *психологія освіти (psychologie de l'éducation)*, *психологія релігії (psychologie de la religion)*, *психологія розвитку (psychologie d'évolution)*, *загальна психологія (psychologie générale)*, *соціальна психологія (psychologie sociale)*, *психопатологія (psychopathologie)*, *психофізіологія (psychophysiologie)* та ін.

Філософія (philosophie) — це скоріше світоглядна наднаука, яка представляє критичне осмислення буття, пізнання та існування людства. Вона включає такі галузі знань як *дидактика (didactique)*, *естетика (esthétique)*, *ети́ка (éthique)*, *епістеміологія (épistémologie)*, *герменевтика (hermeneutique)*, *логі́ка (logique)*, *онтологі́я (onthologie)*, *філософія розуму (philosophie de la raison)*, *філософія інформації (philosophie de l'information)*, *філософія сприйняття (philosophie de la perception)*, *філософія релігії (philosophie de la religion)*, *філософія наук (philosophie des sciences)*, *теорія пізнання (théorie de la cognition)* та багато інших.

Політологія (politologie) покликана вивчати й аналізувати політичні процеси суспільства в масштабах держави, а також у всьому світі. Тут варто зазначити існування таких галузей політології як *політична антропологія (anthropologie politique)*, *державна політика (politique d'État)*, *геополітика (géopolitique)*, *історія політики (histoire de la politique)*, *порівняльна політологія (politologie comparée)*, *адміністративна політологія (politologie administrative)*, *соціальна політологія (politologie sociale)*, *електоральна політологія (politologie électorale)*, *теорія політології (théorie de la politologie)* тощо.

Надзвичайно важливу роль у всіх суспільствах відіграють **юридичні науки (sciences juridiques)**. Це конгломерат наукових дисциплін із конкретними методами дослідження і конкретними

підходами до вивчення права (*droit*). Це, перш за все, такі дисципліни: *економічний аналіз права (analyse économique du droit)*, *юридична антропологія (anthropologie juridique)*, *юридична епістеміологія (épistémologie juridique)*, *правознавство (science du droit)*, *історія права (histoire du droit)*, *історія інституцій (histoire des institutions)*, *філософія права (philosophie du droit)*, *теорія права (théorie du droit)* і т. д.

При класифікації наук ми маємо рахуватися також із **соціологією (sociologie)**. Це дисципліна суспільних наук, яка має за мету пошук і розуміння явищ суто соціальних, а не ментальних чи біофізичних, за якими можна спостерігати, задля того, щоб розкрити їх соціальну природу. Соціологія вивчає взаємодію суспільства, її учасників, соціальні акції, факти, установи й організації, соціальні й культурні мережі, соціальні класи та ін. До її дисциплін належать *макросоціологія (macrosociologie)*, *мікросоціологія (microsociologie)*, *соціологія мистецтва (sociologie des arts)*, *соціологія спілкування (sociologie de la communication)*, *соціологія культури (sociologie de la culture)*, *соціологія освіти (sociologie de l'éducation)*, *соціологія родини (sociologie de la famille)*, *соціологія суспільної справедливості (sociologie de la justesse sociale)*, *соціологія охорони здоров'я (sociologie de la santé publique)*, *соціологія поколінь (sociologie des générations)* і т. д.

Ми маємо також пам'ятати й про **прикладні науки (sciences appliquées)**, що представляють комплекс раціональних знань, які дозволяють реалізувати практичні цілі. Це сфера практичного застосування науки і техніки, що є результатом науково-технічного прогресу. Тут слід звернути увагу на такі дисципліни як *аеронавтика (aéronautique)*, *агрономія (agronomie)*, *фітотехніка (phythotechnique)*, *зоотехніка (zootechnique)*, *астронавтика (astronautique)*, *інформатика (informatique)*, *електроніка (électronique)*, *мікроелектроніка (microélectronique)*, *прикладна математика (mathématiques appliquées)*, *медицина (médecine)*, *ветеринарія (vétérinaire)*, *нанотехнології (nanotechnologies)*, *фармакологія (pharmacologie)*, *робототехніка (robototechnique)* тощо.

Мовознавча термінологія

Лінгвістика або **мовознавство** (*linguistique*) — це наукова дисципліна, що вивчає мову. Вона описує, вивчає й аналізує мову таку, якою вона є, а не таку, якою мала б бути. Її головні галузі: *фонетика* (*phonétique*), *фонологія* (*phonologie*), *дискурсологія* (*discursologie*), *граматика* (*grammaire*), *лексикологія* (*lexicologie*), *морфологія* (*morphologie*), *діалектологія* (*dialectologie*), *стилістика* (*stylistique*), *семантика* (*sémantique*), *етимологія* (*étymologie*), *соціолінгвістика* (*sociolinguistique*), *психолінгвістика* (*psycholinguistique*), *риторика* (*rhétorique*), *прагматика* (*pragmatique*), *фразеологія* (*phraséologie*), *пареміологія* (*parémiologie*) і т. д.

Зупинимось на детальнішому аналізі основної термінології, що утворює мовознавчу терміносистему, яка, в свою чергу, має свої підсистеми в залежності від вживання у конкретній її дисципліні чи у певних міждисциплінарних науках. Ми частково дослідили цю термінологію, працюючи над «Багатомовним тлумачним словником-довідником мовознавчої термінології» (2020), але тут залишилося чимало питань, які потребують подальшого дослідження й висвітлення.

Фонетика (рос. *фонетика*; англ. *phonetics*; нім. *Phonetik, Lautlehre*; фр. *phonétique*; ісп. *fonética*; ім. *fonetica*) — галузь мовознавства, що досліджує звуки природних мов. Її підрозділи: **загальна фонетика** (**акустична й фізіологічна**), яка вивчає акустичні можливості людини й аналіз її артикуляційних здібностей, а також особливості звуків, що вимовляються з допомогою артикуляційного апарату людини; **deskриптивна фонетика**, яка вивчає фонетичні особливості даної мови; **еволюційна** або **історична фонетика**, яка досліджує фонетичні зміни даної мови у ході її історичного розвитку, а також фактори, що сприяли цьому розвитку; **нормативна фонетика** (**орфоєнія**), метою якої є встановлення правил правильної (нормативної) вимови даної мови; **експериментальна** (**інструментальна**) **фонетика**, метою якої є вивчення об'єктивних фізіологічних явищ, що пов'язані зі сприй-

няттям потоку звуків на слух (*пор* : Жалай, 2020, с. 380; Le Grand Robert De La Langue Française, 2006, *phonétique*).

Фонологія (*рос.* фонология; *англ.* phonology; *нім.* Phonologie; *фр.* phonologie, *phonétique fonctionnelle*; *існ.* fonología; *ім.* fonologia) — розділ мовознавства, який вивчає властивості фонем та їхнє функціонування у мовній системі (там само, с. 381; *ibid.*, *phonologie*).

Граматика (*рос.* грамматика; *англ.* grammar; *нім.* Grammatik; *фр.* grammaire; *існ.* gramática; *ім.* grammatica) — мовознавча наука, що вивчає форми словозміни, форми словосполучення та типи речень незалежно від матеріального (лексичного) значення слів, словосполучень і речень (Жалай, 2020, с.130).

Для прикладу розглянемо семантичний зміст слова-терміна «граматика», який досить ґрунтовно викладається у «Великому Робері».

Французьке *grammaire*, вживане приблизно з 1120 року, походить від латинського *grammatica*, яке свого часу було запозичене від грецького *grammatik* і означало «майстерність читання і письма».

З XIX століття і до наших днів у мові й мовленні слово «граматика» позначає сукупність правил, яких слід дотримуватися, щоб правильно розмовляти, читати й писати конкретною мовою. Ми кажемо «граматичні правила» («*règles de grammaire*»), «граматичні помилки» («*fautes de grammaire*»), «вивчення французької, латинської, англійської граматики» («*étude de la grammaire française, latine, anglaise*»); «французька граматика складається з правил і винятків» («*la grammaire française est tissée des règles et d'exceptions à la règle*»); «орфографія і граматика» («*orthographe et la grammaire*»); «словник, риторика і граматика» («*vocabulaire, rhétorique et grammaire*»); «предмет традиційної граматики» («*objet de la grammaire traditionnelle*») — «вивчення знаків мовлення» («*étude des signes du langage*») — (літер, слів, пунктуації — *lettres, mots, ponctuation*), «звукових елементів слова» («*éléments sonores du mot*») — (фонема, звук, склад, дієреза, дифтонг, евфонія, *giatus*, зв'язування і зчеплення; наголос, злиття,

елізія, енклітика, проклітика, омонімія — *phonème, son, syllabe, diérèse, diphthongue, euphonie, hiatus, liaison; accent, élision, enclitique, proclitique, omonymes*), «елементів словотвору» («*éléments de la formation des mots*») — (словоскладання, деривація, словотвір; афікс, інфікс, префікс, корінь, основа, суфікс, етимологія, сім'я — *composition, dérivation, formation, affixe, infixe, préfixe, racine, radical, suffixe, étymologie, famille*), «різноманітних слів чи частин мови» («*des différentes sortes de mots ou parties du discours*») — (прикметник, прислівник, артикль, сполучник, вигук, ім'я, вираз, прийменник, займенник, дієслово — *adjectif, adverbe, article, conjonction, interjection, nom, expression, préposition, pronom, verbe*), «їх форми (*leurs formes*)» — (під, число, відмінок, відмінювання, ступені порівняння, час, спосіб дії тощо — *genre, nombre, cas de déclinaison, conjugaison, degrés de comparaison, temps, mode, etc.*), «їх функції (*leurs fonctions*)» — (граматичний аналіз, іменна частина присудка, епітет, додаток, підмет тощо — *analyse grammaticale, attribut, épithète, complément, sujet, etc.*), «наслідків цих форм і функцій для орфографії» («*des conséquences de ces formes et de ces fonctions quant à l'orthographe*») — (орфографія, узгодження, змінність, незмінність — *orthographe, accord, variable, invariable*), «структури речення» («*structure de la phrase*») — (логічний аналіз, побудова, вирази, речення, фраза, ствердження, заперечення, порівняння, підрядність, сурядність, інверсія, фігури стилю, фразеологія тощо — *analyse logique, composition, locutions, proposition, phrase, affirmation, négation, comparaison, coordination, subordination, inversion, figures du style, phraséologie, etc.*).

Із 1200 року «граматика» — це систематичне вивчення складників мови і мовлення — звуків, форм, слів, засобів тощо. Її конкретні елементи — це фонетика, фонологія, морфологія, синтаксис, лексикологія, семантика, стилістика (*phonétique, phonologie, morphologie, syntaxe, lexicologie, sémantique, stylistique*). Тут слово здобуло значення «вивчення форм і функцій (морфологія і синтаксис)» («*étude des formes et des fonctions (morphologie et syntaxe)*»). Стали поширеними дисципліни «deskриптивна або синхронічна граматики» («*grammaire descriptive ou synchronique*»),

яка фіксує стан вивчення конкретної мови («граматика старофранцузької мови») («*grammaire de l'ancien français*»), «граматика сучасної розмовної мови» («*grammaire du français populaire moderne*»), мови окремих дискурсів («граматика певного письменника» — «*grammaire d'un écrivain*»). З'являються також терміносполуки для позначення граматичних підрозділів: «структурна граматика» («*grammaire structurale*»), «дистрибутивна граматика» («*grammaire distributive*»), «трансформаційна граматика» («*grammaire transformationnelle*»), «генеративна граматика» («*grammaire générative*»), «прикладна (практична) граматика» («*grammaire appliquée grammaire pratique*»), «формальна граматика» («*grammaire formelle*»), «історична (діахронічна) граматика» («*grammaire historique, grammaire diachronique*»), «нормативна граматика» («*grammaire normative*»), «порівняльна граматика» («*grammaire comparée*»), «загальна граматика» («*grammaire générale*») тощо (див. Le Grand Robert De La Langue Française, 2006, *grammaire*).

Лексикологія (рос. лексикология; англ. *lexicology*; нім. *Lexikologie, Wortlehre, Wortkunde, Wortschatzunteruntersuchung*; фр. *lexicologie*; ісп. *lexicologia*; іт. *lessicologia*) — розділ мовознавства, який вивчає словниковий склад мови (окремі слова, словосполучення і фразеологізми), його становлення, функції та розвиток (Жалай, 2020, с. 265).

У французькій мові, наприклад, термін *lexicologie* почав вживатися з 1765 року. Він походить від грецьких «*lexikon*» (*lexique*) і «*logos*» (*science*). Le Grand Robert дає таке визначення цього лінгвістичного терміна: «Вивчення одиниць, що наділені значенням (монем, за А. Мартіне; морфем) і їх перетворення на функціональні одиниці (слова, лексеми), а також дослідження структур, де ці одиниці функціонують (глосарії, словники) і часто розглядаються в їх взаємозв'язку зі суспільством, виразником якого вони є». Підрозділами лексикології виступають *теоретична лексикологія* (*lexicologie théorique*), *прикладна лексикологія* (*lexicologie appliquée*), яка застосовується в лексикографії, перекладознавстві, при викладанні мов тощо, *лінгвістична лексикологія* (*lexico-*

logie linguistique), що вивчає лексичний складник мов, *deskриптивна* (описова), *морфологічна, семантична лексикологія* (*lexicologie descriptive, morphologique, sémantique*), *соціальна, історична лексикологія* (*lexicologie sociale, historique*), *лексикологія французької, німецької мов* (*lexicologie française, allemande*) тощо (пор.: Le Grand Robert De La Langue Française, 2006, lexicologie).

Лексикографія (рос. лексикография; англ. *lexicography*; нім. *Lexikographie*; фр. *lexicographie*; ісп. *lexicografía*; ім. *lessicografia*) — 1) наукова дисципліна, що пов'язана з укладанням різного роду словників, опрацюванням їхніх теоретичних засад та їх оцінкою; 2) укладання словників як опис лексики певної мови; 3) сукупність словників із певної мови чи галузі знань (Жалай, 2020, с. 264).

Le Grand Robert de la langue française (2006, lexicographie) зазначає, зокрема, що слово-термін *lexicographie* стало вживатися у французькій мові з 1757 року у значенні «наука про запис слів», а з 1824 року воно набуло сучасного значення «робота й методика досліджень лексикograфа; запис і аналітичне вивчення лексичних одиниць (слів, виразів) конкретної мови з усіма їх формами і значеннями, які завершуються створенням мовного словника». Лексикографія тісно пов'язана з лексикологією і мовознавством у цілому, а також із соціолінгвістикою, культурологією і термінознавством. В залежності від типів словників лексикографія може бути дидактичною, педагогічною, що має за мету створення навчальних словників, словників для дітей тощо. Лексикографія може бути одномовною, двомовною багатомовною, спеціальною (спеціалізованою), загальною, практичною, теоретичною, порівняльною, історичною тощо.

Одномовна лексикографія (рос. *одноязычная лексикография*; англ. *monolingual lexicography*; нім. *einsprachigen Lexikographie*; фр. *lexicographie monolingue*; ісп. *lexicografía monolingüe*; ім. *lessicografia monolingue*) стосується, здебільшого, створення тлумачних та енциклопедичних одномовних словників.

Двомовна лексикографія (рос. *двуязычная лексикография*; англ. *bilingual lexicography*; нім. *zweisprachige Lexikographie*; фр. *lexicographie bilingue*; ісп. *lexicografía bilingüe*; ім. *lessico-*

grafia bilingue) займається створенням двомовних перекладних словників.

Загальна лексикографія (рос. *общая лексикография*; англ. *general lexicography*; нім. *allgemeine Lexikographie*; фр. *lexicographie générale*; ісп. *lexicografía general*; іт. *lessicografia generale*) створює словники загального користування.

Практична лексикографія (рос. *практическая лексикография*; англ. *practical lexicography*; нім. *praktische Lexikographie*; фр. *lexicographie pratique*; ісп. *lexicografía aplicada*; іт. *lessicografia applicata*) — галузь лексикографії, що займається укладанням словників з описанням та поданням тлумачення лексики певної мови.

Спеціальна лексикографія (рос. *специальная терминология*; англ. *technical lexicography, specialised lexicology*; нім. *terminologische Lexikologie, Terminographie*; фр. *terminographie spécialisée*; ісп. *lexicografía especializada*; іт. *lessicografia specializzata*) — лексикографія, що займається укладанням спеціальних словників, зокрема, термінологічних.

Теоретична лексикографія (рос. *теоретическая лексикография, металексикография*; англ. *theoretical lexicography*; нім. *Metalexikographie, Wörterbuchforschung*; фр. *lexicographie théorique*; ісп. *lexicografía teórica, metalexicografía*; іт. *lessicografia teorica, metalessiografia*) — мовознавча дисципліна, яка вивчає типи словників та їх використання, а також розробляє теорію створення словників, досліджує процес їх створення та історію лексикографії (Жалай, 2020, сс. 264–265).

Морфологія (рос. *морфология*; англ. *morphology*; нім. *Formenlehre, Morphologie*; фр. *morphologie*; ісп. *morfología*; іт. *morfologia*) — 1) частина граматичної системи мови, яка включає морфологічні одиниці та їх функції; 2) розділ граматики, що вивчає внутрішню будову слів, граматичні категорії, значення і частини мови (там само, с. 281).

У французькій мові це слово почало вживатися з 1822 року. Воно походить від грецьких *morpho* (*forme* — *форма*) і *logos* (*théorie, science* — *теорія, наука*). У сучасній мові воно має три значення (усі термінологічні): 1) вивчення конфігурації і зовнішньої

структури (окремого органу чи живої істоти у цілому, фізичного об'єкта): *морфологія тварини* (тектологія, зоологія), *людини* (анатомія, фізіологія), *рослини* (ботаніка) — *morphologie animale* (tectologie, zoologie), *humaine* (anatomie, physiologie), *végétale* (botanique); *порівняльна морфологія* — *morphologie comparée*, *внутрішня морфологія* (анатомія) — *morphologie interne* (anatomie); *морфологія земної поверхні* (геоморфологія) — *morphologie de la surface terrestre* (géomorphologie), *морфологія гірського масиву, хребта* (*morphologie d'un massif, d'une chaîne de montagnes*); 2) форма, конфігурація, зовнішній вигляд живого організму: *аномальна морфологія* (аномалія, потворність, уроджена вада, жаклиний вигляд) — *morphologie anormale* (anomalie, difformité, malformation, monstruosité); 3) (з 1868 року як лінгвістичний термін) — вивчення словотвору і зміни його форм у реченні: *морфологія і синтаксис* (морфосинтаксис) — *morphologie et syntaxe* (morphosyntaxe); *морфологія і вивчення лексики* (*morphologie et étude du lexique*) — (див. Le Grand Robert De La Langue Française, 2006, morphologie).

Діалектологія (рос. *диалектология*; англ. *dialectology*; нім. *Dialektologie*; фр. *dialectologie*; ісп. *dialectología*; ім. *dialettologia*) — розділ мовознавства, що вивчає територіальні (місцеві) діалекти і говірки та їх варіативність (Жалай, 2020, с. 163).

У французькій мові цей термін став вживатися з 1881 року, позначаючи лінгвістичну науку, що вивчає діалекти й місцеві говірки. З ним пов'язані такі вирази: *spécialiste de dialectologie* (*діалектолог*) — фахівець з діалектології (діалектолог); *la dialectologie permet d'établir des atlas linguistiques* (*діалектологія дозволяє створювати лінгвістичні атласи*); *la dialectologie française* (*французька діалектологія*); *dialectologie et linguistique régionale* (*регіональна діалектологія і лінгвістика*) — вивчає варіанти регіональних мов у порівнянні з мовою центрального ареалу; *la dialectologie relève en partie de la sociolinguistique* (*діалектологія залежить частково від соціолінгвістики*) — (див. Le Grand Robert De La Langue Française, 2006, dialectologie).

Стилістика (рос. *стилистика*; англ. *stylistics, rhetoric*; нім. *Stilistik*; фр. *stylistique*; ісп. *estilística*; ім. *stilistica*) — галузь мо-

вознавства, яка вивчає використання різноманітних стилів і стилістичних засобів у мові й мовленні (Жалай, 2020, с. 364).

У французькій мові саме слово стало вживатися з 1872 року. Воно водночас є іменником жіночого роду і прикметником. Його сучасне термінологічне значення (з 1902 року) — «наукове дослідження мовного стилю та його засобів, що призводять до певних наслідків або дають якийсь ефект». Крім того, термін позначає певні практичні знання особливостей стилю (фігури мовлення, фразеологія тощо), що є притаманними конкретній мові. Прикметник *stylistique* також має термінологічне значення (з 1905 року): «який стосується стилістики»: *étude, analyse stylistique* (стилістичне дослідження, стилістичний аналіз) — все, що стосується виразності, оцінки, нелогічності висловлення; *valeurs stylistiques* (стилістичні значення); *variantes, effets stylistiques* (варіанти, стилістичні ефекти); *emplois stylistiques et emplois grammaticaux* (стилістичне й граматичне вживання); *la phrase, unité psychologique, formelle, stylistique et syntaxique* (речення — психологічна, формальна, стилістична і синтаксична одиниця) — (Le Grand Robert De La Langue Française, 2006, *stylistique*; Le Nouveau Littré, 2007, р. 1794).

Семантика (рос. *семантика*; англ. *semantics*; нім. *Semantik, Bedeutungselement*; фр. *sémantique*; ісп. *semántica*; ім. *semantica*) — 1) галузь мовознавчої науки, яка вивчає значення й смисл мовних одиниць та їхнє функціонування у мовленні; 2) значення будь-якої мовної одиниці. Тут виділяються когнітивна семантика (рос. *когнитивная семантика*; англ. *cognitive semantics*; нім. *kognitive Semantik*; фр. *sémantique cognitive*; ісп. *semántica cognitiva*; ім. *semantica cognitiva*), яка розглядає значення як ментальне явище, що пов'язане зі способом отримання, збереження й обробки інформації людським мозком. У сучасній семантиці закріпився термін комбінаторна семантика (рос. *комбинаторная семантика*; англ. *combinatory semantics*; нім. *kombinatorische Semantik* фр. *sémantique combinatoire*; ісп. *semántica combinatoria*; ім. *semantica combinatoria*), яка вивчає правила й умови семантичної сполучуваності слів. У семантиці користуються також терміном логічна семантика (рос. *логическая семантика*; англ. *logical semantics*;

нім. *logische Semantik*; фп. *sémantique logique*; ісп. *semántica lógica*; іт. *semantica logica*) — досліджує відношення мовних висловлень до дійсності в термінах їхньої істинності /неістинності. Терміном семантики є також семантика можливих світів (рос. *семантика возможных миров*; англ. *semantics of possible worlds*; нім. *Semantik von möglichen Welten*; фп. *sémantique des mondes possibles*; ісп. *semántica de los mundos posibles*; іт. *semantica dei mondi possibili*) — вивчає альтернативні мисленнєві стани речей припустимі та істинні за певних умов. Тут також вживається термін формальна семантика (рос. *формальная семантика*; англ. *formal semantics*; нім. *formale Semantik*; фп. *sémantique formelle*; ісп. *semántica formal*; іт. *semantica formale*) — розглядає значення речення як умови його істинності щодо моделі світу (Жалай, 2020, сс. 347–349).

Етимологія (рос. *этимология*; англ. *etymology*; нім. *Etymologie*; фп. *étymologie*; ісп. *etimología*; іт. *etimologia*) — 1) розділ мовознавства, що вивчає походження слів; 2) процедура вивчення походження слова та її результат; саме походження слова (там само, с. 154).

Французьке слово *étymologie* (спочаку, у XIII столітті, писалося *ethimologie*) походить від латинського *etymologia*, яке, в свою чергу, було запозичене від грецького *etimologia* (*etimos* — *vrai* — справжній і *logia* — *théorie, science* — теорія, наука). 1. «Вивчення походження й розвитку лексичних одиниць (слів, виразів тощо), виходячи з найстаріших доступних для дослідження джерел». Сьогодні ми кажемо «наукова етимологія» (*étymologie scientifique*); «сучасна етимологія, що народилася у другій половині XIX століття, основана на законах фонетики й семантики» (*étymologie moderne, née dans la deuxième moitié du XIXe siècle, est fondée sur les lois phonétiques et sémantiques*); «віднайти, з допомогою етимології, латинські чи германські корені французьких слів» (*retrouver, par l'étymologie, la racine latine, germanique d'un mot français*); «етимологія пов'язана з діакронічною лінгвістикою» (*étymologie relève de la linguistique diachronique*); «раніше з допомогою етимології визначали автентичний смисл слів» (*avant l'étymologie était la recherche du sens authentique des mots*). 2. «По-

ходження та історичний розвиток слова». Тут ми кажемо: «шукаати, давати етимологію якогось слова» (*rechercher, donner l'étymologie d'un mot*); «слова різної форми, але одного й того ж походження (однакової етимології)» (*mots de forme différente ayant la même étymologie*); «етимологія слова, утвореного внаслідок словотворення» (*étymologie d'un mot formé par dérivation*); «етимологія і морфологія» (*étymologie et morphologie*); «етимологія запозичення» (*étymologie d'un emprunt*); «грецьке, латинське, германське тощо походження французького слова» (*étymologie grecque, latine, germanique etc. d'un mot français*); «слова, споріднені етимологічно» (*mots apparentés par l'étymologie*); «точно встановлена етимологія» (*étymologie certaine*); «непевна, сумнівна, спірна, суперечлива, неясна, невідома етимологія» (*étymologie incertaine, douteuse, controversée, obscure, inconnue*); «псевдоетимологія» (*fausse étymologie*); «вигадана, надумана етимологія» (*étymologie fantaisiste*); «орфографія, що відповідає етимології» (*orthographe conforme à l'étymologie*) тощо (Le Grand Robert De La Langue Française, 2006, *étymologie*).

Соціолінгвістика (рос. *социолингвистика*; англ. *sociolinguistics*; нім. *Soziolinguistik*; фп. *sociolinguistique*; ісп. *sociolingüística*; іт. *sociolinguistica*) — галузь мовознавства, що вивчає соціальні аспекти розвитку та функціонування мови, взаємодію мови і суспільства (Жалай, 2020, с. 261).

У французькій мові слово *sociolinguistique* виступає у ролі іменника жіночого роду й прикметника. В обох випадках вживання має суто термінологічні значення: 1. «Наукове дослідження взаємозв'язків між мовою, культурою і суспільством з відмежуванням чи без від соціології мови та соціальної лінгвістики». 2. Як прикметник слово має значення «який стосується соціолінгвістики»: *étude sociolinguistique; problèmes sociolinguistique de bilinguisme, de contacts des langues*. В обох значеннях слово почало вживатися, вслід за англійсько мовою, з 1950 року (Le Grand Robert De La Langue Française, 2006, *sociolinguistique*).

Психолінгвістика (рос. *психолингвистика*; англ. *psycholinguistics*; нім. *Psycholinguistik*; фп. *psycholinguistique*; ісп. *psicolin-*

güística; im. psicolinguística) — галузь мовознавства, що вивчає процес мовлення з позиції змісту, комунікативної цінності, відповідності мовленнєвого акту комунікативним цілям, тобто природу і властивості кодування та декодування повідомлення, що передається з допомогою мови (Жалай, 2020, с. 339).

Цікавим у цьому випадку видається вивчення семантики французького слова *psycholinguistique*, яке також може виступати як у ролі іменника, так і прикметника. Значення також суто термінологічні. Термін набув поширення у французькій мові близько 1960 року, тоді як в англійській мові США (*psycholinguistics*) це відбулося 1953 року. Іменник виступає у значенні «*міждисциплінарне дослідження психологічних аспектів мовних явищ*». Предметом психолінгвістики є вивчення процесів передавання й отримання (обміну) комунікантами послань (меседжів) природними мовами; значення, номінація і когнітивні аспекти мовлення; онтогенез і вивчення мов (*еволютивна, динамічна психолінгвістика — psycholinguistique évolutive, dynamique*); білінгвізм і мовні контакти індивіда (*порівняльна психолінгвістика — psycholinguistique comparée*); психосоціологічні ситуації мовного порядку (також цим займаються *соціолінгвістика* і *етнолінгвістика*); окремі аспекти мовної патології (цим також займається *нейролінгвістика — neurolinguistique*). Прикметник реалізує значення «*який стосується психолінгвістики*»: *travaux, recherches psycholinguistiques* (Le Grand Robert De La Langue Française, 2006, *psycholinguistique*).

Риторика (рос. *риторика*; англ. *rhetoric*; нім. *Rhetorik, Redekunst*; фр. *rhétorique*; ісп. *retórica*; ім. *retorica*) — теорія ораторського мистецтва (вираження мовлення), що вивчає найефективніші засоби побудови певного дискурсу (Жалай, 2020, с. 344).

Le Grand Robert de la langue française стосовно слова *rhétorique* проводить досить глибоке й цікаве дослідження. Слово виступає у ролі іменників жіночого й чоловічого роду, а також прикметника. Його вживання відоме з 1130 року (у старофранцузькій мові — *rectorique*). Слово запозичене з латини (*rhetorica*), яка, в свою чергу, запозичила його з грецької мови (*rhêtorikê*, де *rhêtor* означає «оратор»). У якості іменника жіночого роду слово набуло та-

ких значень: 1. *Мистецтво гарно говорити; техніка використання мовних засобів виразності (композиція, фігури)*. З цього приводу Дені Дідро писав: «Риторика — це мистецтво говорити на будь-яку тему красиво й виразно. Інші її визначають як мистецтво гарно говорити, *ars bene dicendi* (...) Немає необхідності додавати, що це мистецтво гарно говорити, щоб переконувати (...) Аристотель визначав риторику як мистецтво чи хист розгледіти у кожній темі те, що здатне переконати...» (цитується за: Le Grand Robert De La Langue Française 2006, *rhétorique*). Кажуть, що традиційна риторика складається з чотирьох елементів, три з яких — винахідливість, настрій, вибір стилю — потрібні при підготовці виступу (доповіді, промови тощо), а четвертий (сам акт комунікації) — для їх реалізації. У цьому значенні використовуються такі вирази: «*figures de rhétorique*» (фігури риторики), «*enseignement de la rhétorique*» (викладання риторики), «*professeur de rhétorique*» (викладач риторики), «*éloquence et rhétorique*» (красномовство і риторика), «*les fausses couleurs, les fleurs, les agréments, les ornements de la rhétorique*» (фальшиві кольори, квіти, прикраси, орнаменти риторики); *théorie, méthode de rhétorique* (теорія, методика риторики); *traité de rhétorique c'est une méthode oratoire* (трактат з риторики — це методика ораторського мистецтва) тощо. Певний нюанс цього значення виражається такими словосполученнями: «*renaissance, réhabilitation de la rhétorique dans la théorie littéraire contemporaine*» (відродження, реабілітація риторики у сучасному літературознавстві); «*rhétorique et littérature*» (риторика і література); «*rhétorique générale*» (загальна риторика); «*rhétorique et communication*» (риторика і комунікація); «*nouvelle rhétorique et théorie de l'argumentation*» (неориторика і теорія аргументації) і т. д. Крім того, французька мова фіксує також певні нюанси значення у виразах «*la rhétorique de ... (suivi du nom d'un type de discours)*» (риторика чогось — у супроводі назви типу промови); «*rhétorique de l'argot, de la publicité*» (риторика арго, реклами); «*la rhétorique publicitaire*» (рекламна риторика) і т. д.

2. (застаріле) «клас риторики — передостанній клас середньої школи, де на одному з перших місць було викладання риторики»

ки». Тут слід зазначити, що в сучасній французькій мові Бельгії збереглося значення «традиційний випускний клас середньої школи, де викладаються, разом з риторикою, синтаксис і поетика».

3. (літературне) «чиясь риторика: засоби вираження й переконання, які притаманні даний особі» (*la rhétorique de qn: les moyens d'expression et de persuasion qui lui sont propres*): «employer toute sa rhétorique à convaincre qn, à plaider une cause, etc.» (використати усе своє красномовство, щоб когось переконати, щоб щось відстояти) і т. д.) *etc.*

4. «сукупність засобів вираження (фігури, образи ...), що притаманні конкретному письменнику».

5. (нейоративне) — «напищена красномовність або напищений декламативний стиль оратора»: «*rhétorique exaltée, fuligineuse, bavarde*», «*littérature, talent littéraire opposé à la rhétorique*», «*dégagé de toute rhétorique*».

У ролі іменника чоловічого роду згадане слово позначає «те, що витікає з риторики як способу висловлення (вираження) або з напрямів дослідження; сукупність засобів, ефектів, ефективності, доцільності, які досліджує або продукує риторика: *le rhétorique et le stylistique* (риторичне і стилістичне)».

У ролі прикметника слово «*rhétorique*», яке почало вживатися приблизно з 1611 року, позначає «те, що належить риториці, має ознаки риторики»: «*procédés, phénomènes rhétoriques*», «*figures rhétoriques*», «*fonctions, facteurs rhétoriques*», «*force rhétorique d'une figure*», а також значення «який стосується риторики»: «*recherches rhétoriques*» (пор. Le Grand Robert De La Langue Française, 2006, *rhétorique*).

Прагматика (рос. прагматика; англ. *pragmatics*; нім. *Pragmatik*; фр. *pragmatique*; ісп. *pragmática*; іт. *pragmatica*) — один із планів чи аспектів дослідження мови, що виділяє та досліджує одиниці мови в їх відношенні до тієї особи чи групи осіб, що нею користуються (Жалай, 2020, с. 330).

У французькій мові слово вживається з 1441 року (*pragmatique sanction* від латинського *pragmatica sanctio*, яке походить від грецького *pragmaticos* — «те, що відноситься до дії, справ»).

Спочатку слово існувало у поєднанні з «*sanction*» — «*pragmatique sanction*» і позначало, як історичний термін, «укази територіальних суверенів щодо остаточного врегулювання важливих справ (спадок династії, стосунки між сувереном і релігійною владою тощо): *la pragmatique sanction de Bourges*». З 1842 року слово, у ролі прикметника, використовується у значеннях а) «який адаптований до реальності, який здатний до практичного застосування, який стосується повсякденного життя»: *activité pragmatique* (*activité concrète, réalisant la coordination d'actions partielles pour un comportement utile*); б) «який ставить на перше місце дію, практику, які базуються на успіху справи»: *le mercantilisme, doctrine pragmatique; vérité pragmatique*. У ролі іменника жіночого роду слово, під впливом англійського *pragmatics*, реалізує значення «вивчення ситуаційних знаків»: *syntaxe, sémantique et pragmatique* (пор. Le Grand Robert De La Langue Française, 2006, *pragmatique*).

Фразеологія (рос. фразеология; англ. *phraseology*; нім. *Phraseologie*; фр. *phraséologie*; ісп. *fraseología*; ім. *fraseologia*) — 1) сукупність фразеологічних одиниць певної мови; 2) розділ мовознавства, який вивчає фразеологічний склад мови, властивості фразеологізмів, їх творення та функціонування у мові (Жалай, 2020, сс. 382–383).

Фразеологія — це галузь мовознавства, що вивчає сполучуваність слів, які є частково або повністю образними, і які називаються фразеологічними одиницями, на відміну від вільних словосполучень. Це відносно молода галузь мовознавства, яка почала формуватися зі 70-х років минулого століття, маючи свої проблеми і протиріччя. Термінологія, яка вживається у цій галузі є також неоднозначною і спірною.

Перші елементи фразеології з'являються наприкінці XIX століття у працях із загальної лінгвістики, коли виникають різноманітні назви фразеологізмів, які сьогодні позначаються терміном «фразеологічні одиниці» (*unités phraséologiques*). Наприклад, стосовно німецької мови Герман Поль у 1880 році вказує на присутність певних образних виразів, що часто вживаються у мовленні й формують певну специфічну єдність, смисл якої зовсім відріз-

няється від смислу кожного окремого елемента, що до неї входить. Що стосується англійської мови, Генрі Світ у 1891 році згадує про словосполучення, які він називає *ідіомами*, і які є правильними з точки зору формальної і неправильними з точки зору семантики. Стосовно французької мови, Мішель Бреаль у 1887 році згадує про групи слів, які він називає виразами, що характеризуються синтаксичною стійкістю і семантичною незрозумілістю (неоднозначністю). Швейцарський мовознавець Шарль Балі у 1909 році вперше вживає слово «*фразеологія*» у мовознавчому сенсі, розуміючи при цьому сукупність рис групи слів, де кожне слово втрачає частково або повністю своє значення, щоб представити особливе сукупне значення словосполучення. Невдовзі слово «*фразеологія*» стало назвою окремої мовознавчої дисципліни. Після цього фразеологічні єдності були досліджені у 1916 році Фердинандом де Сосюром, який їх називав стійкими клішованими виразами. Потім Альбер Сеше у 1921 році вивчав вирази, де елементи втрачають свій індивідуальний смисл, а також складні слова, які його зберігають. Нідерландський лінгвіст Корнеліс де Боер у 1922 році провів лінію розмежування між образним або фразеологічним синтаксисом і звичайним або мобільним. Виокремлення фразеології як окремої мовознавчої дисципліни відбулося у 30-х — 40-х роках минулого століття у Радянському Союзі, де Е. Д. Полівановим і В. В. Виноградовим була закладена її теоретична база. Зі 70-х років минулого сторіччя можна говорити про фразеологію як про окрему мовознавчу дисципліну, яка дотепер не втратила своєї актуальності і привабливості для наукових досліджень. У 1999 році було навіть створено Європейське Товариство з питань фразеології, Єврофраз, яке організує міжнародні семінари, конференції та інші заходи для обговорення та вирішення питань стосовно фразеології.

Оскільки фразеологія є відносно новою лінгвістичною дисципліною, то її статус залишається до сих пір контрroversійним. Деякі дослідники вважають, що це підрозділ лексикології, а інші відносять її водночас до лексикології та синтаксису. Фактично фразеологія є міждисциплінарною наукою, враховуючи той факт,

що її досліджують під кутом зору лексикології, синтаксису, семантики, стилістики, етимології тощо. Необхідність досліджувати фразеологічні одиниці в лексикографії є очевидною. Фразеологія також тісно пов'язана з прагматикою і соціолінгвістикою, психолінгвістикою і навіть з культурою взагалі.

Визначення предмету вивчення фразеології є також контрверсійним, тому що донині не існує згоди у визначенні груп словосполучень, які можуть розглядатися як фразеологічні одиниці. Неясність у цьому питанні пояснюється наявністю двох відмінностей. Тоді, коли вчені у галузі фразеології в колишньому Радянському Союзі вивчали виключно словосполучення образні чи напівобразні, такі як ідіоматичні вирази і прислів'я та приказки, а в французькій мові робився акцент на фіксованості елементів словосполучення, англомовна фразеологія з самого початку виділяла не стільки образність виразів, скільки їх колокацію (Phraséologie, 2020).

Пареміологія (рос. *паремиология*; англ. *paremiology*; нім. *Paremiologie*; фр. *parémiologie*; ісп. *paremiología*; ім. *paremiologia*) — наука про паремії — прислів'я, приказки, примовки, заклинання, максими, апофтегми, загадки, байки, прокльони, мовне вираження ритуалів, обрядів, звичаїв тощо (пор. Жалай, 2020, с. 307).

У мовознавчій традиції далекого зарубіжжя паремія є синонімом слова *прислів'я* (див., наприклад, Le Grand Robert De La Langue Française, 2006, *parémiologie*; Le Nouveau Littré, 2007, р. 1317). Проте, на нашу думку, це однобоке бачення цього концепту, лексичне вираження якого є водночас терміном мовознавства, фольклористики й літературознавства. Насправді це багатогранне явище, яке виходить далеко за рамки прислів'я. Пареміологія включає дослідження одиниць прислівного типу (прислів'їв, приказок, максим, сентенцій, адагій, апофтегм, афоризмів, заповідей, крилатих виразів тощо) — (Жалай, 2007, сс. 161–170; Жалай 2007а, сс. 104–119), а також текстів заклинань, ритуалів, байок, загадок, замовлянь тощо. При цьому мовознавство досліджує лише мовні проблеми цих явищ і правильніше, у даному випадку, було б називати цю дисципліну лінгвопареміологією або лінгвістичною пареміологією (Жалай 2007, сс. 161–170). Певні кроки у цьому

напрямку були зроблені при укладанні словника «Скарбниця паремій прислівного типу французькою мовою», до якого увійшли понад 20 000 паремійних одиниць прислівного типу (Жалай, 2016). На наше глибоке переконання, пареміологія — це наука, що вивчає лінгвістичні, фольклористичні та літературознавчі особливості функціонування малих форм клішованих текстів, якими надзвичайно багата кожна мова. Слід зауважити, що ці тексти, від рівня окремого речення до окремого невеликого дискурсу, можуть бути запозиченими з різних мов, які віддавна прижилися й асимілювалися у мовах-реципієнтах або перебувають тут у статусі оказіоналізмів.

Етнолінгвістика (рос. *этнолингвистика*; англ. *ethnolinguistics*; нім. *Ethnolinguistik*; фп. *ethnolinguistique*; ісп. *etnolingüística*; іт. *etnolinguistica*) — розділ мовознавства, який вивчає мову у її відношенні до культури, взаємодію народних культурних та народних психологічних чинників у функціонуванні та розвитку мови (Жалай, 2020, с. 185).

Етнолінгвістика описує й пояснює факти та динаміку розвитку мовно-мовленнєвих процесів, що включають семантичний аналіз і лінгвістичну варіативність у конкретних соціо-культурних контекстах актів комунікації між мовцями, а також у контексті усього позначуваного з допомогою мови та мовлення. Етнолінгвістика залучає до своїх досліджень усі параметри й найхарактерніші показники незалежно від їх приналежності до тих чи інших дисциплін. Ця вимога контекстуалізованого смислу перетворює етнолінгвістику в плюридисциплінарну науку, яка вивчає особливості кожного з майданчиків досліджень зі своїми методами, засобами, інструментарієм тощо, до того як робити певні узагальнення чи створювати окремі теорії. Плюридисциплінарність етнолінгвістики полягає у тому, що вона послуговується у своїх дослідженнях методами і матеріалами етнології, лінгвоконцептології (лінгвістичної антропології), соціолінгвістики, діалектології, ономастики, фольклору, психології тощо (Ethnolinguistique, 2020).

Перелік лінгвістичних дисциплін, який відрізняється значно більшою деталізацією у порівнянні з наведеним вище, ми знаходи-

мо у французького лінгвіста Франка Неви (Franck Neveu). Він виділяє 4 групи компонентів, які представляють 4 великі класи метамов: 1) метамови складників із галузі граматики, що стосуються фонем, морфем, слів, синтагм, фраз і які покриваються відповідно фонологією, морфологією, лексикологією, лексикографією, синтаксисом, а також іншими пов'язаними з ними дисциплінами; 2) метамови складників із риторико-герменевтичної гілки, які пов'язані з одиницями висловлень, тексту, дискурсу і стосуються текстів і дискурсів; 3) метамови загального мовознавства, які вибудовуються навколо універсального функціонування мови й мовлення; 4) метамови складників, дотичних до мовознавства наук, які разом утворюють низку суміжних дисциплін, зокрема за участю антропології, епістеміології, історії, теорії комунікації, інформатики, філософії, психології, соціології та ін. (Neveu, 2007–2008, р. 92–93).

Термінологія інших сфер вжитку

Класифікацію наукових дисциплін ми провели з використанням переважно матеріалів французької версії Вікіпедії, які ми вважаємо логічними, цілком прийнятними і достатніми з огляду на мету нашого дослідження (*Disciplines scientifiques*, 2020). Кожна зі згаданих вище наукових дисциплін має свою специфічну термінологію, що формує відповідну терміносистему. Під терміносистемою ми розуміємо всю сукупність специфічних термінів даної наукової дисципліни (предмету), зафіксованих у відповідних термінографічних і лексикографічних джерелах, які вживалися, вживаються чи мають перспективу вживання поряд із загальнонауковою термінологією та загальномовною лексикою задля утворення наукових дискурсів, що віддзеркалюють хід дослідження та його результати у даній галузі як у синхронії, так і в діахронії. Звичайно, зважаючи на заялену щойно кількість наукових дисциплін, абсолютно неможливо, навіть поверхово, дослідити їх термінологічні системи у рамках однієї монографії. Тут потрібні десятиріччя кропіткої наполегливої праці і десятки, якщо не сотні, томів дослідницької продукції. Тому ми обмежи-

лися дослідженням термінології та терміносистем декількох наукових дисциплін, які можуть бути релевантними для подальших узагальнень і досліджень.

До технічних і технологічних термінів ми відносимо ті, що сьогодні характеризують сучасний рівень розвитку техніки й технологій. Це комплекс спеціальних слів та словосполучень, що називають предмети та явища технічних наук і технологій, результати їх досліджень та практичного застосування у промисловості й економіці взагалі. Технічні терміни позначають предмети, явища, дії, різноманітні їх ознаки тощо усіх досягнень техніки, а технологічні терміни позначають усе, що пов'язано з процесами й методами організації виробництва в усіх сферах економічної діяльності суспільства. Одним словом, це симбіоз термінології технічних та міждисциплінарних наук, наукових відкриттів, процесів промислово-технічної та економічної діяльності людини. Це, перш за все, *технічний термін (terme technique)* і *технологічний термін (terme technologique)*, які позначають загальну назву самої терміносистеми. Прикладами технічних термінів можуть слугувати наступні: *дизельний двигун* (рос. дизельный двигатель, англ. diesel engine, фр. moteur thermique); *електродвигун* (рос. электродвигатель, англ. electric motor, фр. moteur électrique); *підйомний візок* (рос. подъёмная тележка, фр. chariot élévateur, ісп. Carretilla elevadora, ісп. Чили: grúa horquilla, ісп. Перу: montacargas, ісп. жарг.: toro) та ін. (Termes techniques, 2020). Приклади технологічних термінів: *вільне та відкрите програмне забезпечення, або ВВПЗ* (англ. **FLOSS** — free/libre/open source software, фр. logiciel libre) — програмне забезпечення, що розповсюджується за вільними або відкритими ліцензійними угодами. Головна відмінність цих угод від ліцензій на власницьке програмне забезпечення — надання кінцевому користувачеві певних прав та свобод щодо використання, змінення та розповсюдження ВВПЗ; *навігатор, пошуковик, пошукова система* (англ. navigator, фр. navigateur, système de recherche sur l'Internet) — певна база даних — онлайн-служба, що надає можливість пошуку інформації в Інтернеті тощо (Logiciel libre, 2020; Navigateur, 2020).

До науково-фантастичної та псевдонаукової термінології ми включаємо термінологію, що використовується у науково-фантастичних творах та псевдонауках. Словосполучення і термін **наукова фантастика (science-fiction)** набули вжитку на початку ХХ сторіччя, завдяки англійському *scientifiction*. Це, перш за все, наративний жанр у літературі, що використовує видумані події чи світи, а також дані науки й техніки, переносячи їх у майбутнє зі своїми власними змінами (Le Grand Robert De La Langue Française, 2006, science-fiction). Прикладами термінів наукової фантастики можуть слугувати наступні: ***aérokinésie*** (здатність живої істоти користуватися повітрям, керувати ним і направляти його на забезпечення психічної й тілесної енергії), ***biothèque*** (банк людських гамет), ***chronoscaphe*** (машина подорожі у часі), ***droïne*** (андроїд-жінка) і т. д. (Science-fiction, 2020)

Псевдонаука (pseudoscience) — від давньогрецького ψευδής: «фальшивий, оманливий, брехливий» та латинського scientia: «знання, уміння, наука» — розглядається сьогодні як своєрідна наукоподібна дисципліна, що «одягає маску» науки, але не визнається у науковому середовищі як така і перебуває в опозиції до неї. До таких псевдонаук відносять нині, наприклад, ***астрологію (astrologie)***, ***парансихологію (parapsychologie)***, ***уфологію (ufologie)***, ***гомеопатію (homéopathie)***, ***нетрадиційну медицину (médecine non-traditionnelle)*** тощо (Pseudoscience, 2020). Попри все, цей спектр людської діяльності фіксує в мові свої результати у вигляді своєрідної терміносистеми, яка представлена як усталеними науковими (псевдонауковими), так і okazіональними термінами. Прикладами термінів псевдонауки можуть бути: ***астрологія (astrologie)*** — (претендує на встановлення зв'язків між положенням зірок і людиною), ***графологія (graphologie)*** — (прив'язує почерк людини до її характеру й поведінки), ***уфологія (ufologie)*** — (вивчає неопізнані літаючі об'єкти), ***НЛО (OVNI)***, ***гомеопатія (homéopathie)*** — (вивчає специфічні засоби лікування з допомогою спеціальних гомеопатичних ліків), ***психаналіз (psychanalyse)*** — (вивчення історії психологічної поведінки людини) тощо (там само). Проте межа між наукою й псевдонаукою дуже

крихка. Деякі псевдонауки проявляють в останні десятиліття тенденцію, завдяки своїм здобуткам, до закріплення за ними статусу справжніх наук.

Суспільно-політичне й економічне життя кожної людської спільноти сприяло й продовжує сприяти розвитку відповідної термінології, терміносистема якої у значній мірі використовує терміни історії, політології, соціології, економіки та багатьох інших наук або сфер людської діяльності, маючи при цьому свою специфіку в плані мовної номінації й функціонування. Нині світова спільнота зіткнулася з пандемією COVID-19, яка призвела до певних небачених наслідків у всіх сферах нашого життя і в значній мірі посприяла прискореній мовній номінації явищ, їх характеристик, ознак тощо, які з нею пов'язані. У своїй частотності вживання сьогодні відчутно активізувався і сам термін *пандемія* (від *гр. παν* — увесь + *гр. δήμος* — народ) — епідемія, що характеризується найбільшим поширенням будь-якого інфекційного захворювання на території усієї країни та сусідніх держав, багатьох країн світу, на різних материках; вона характеризується відсутністю колективного імунітету в людства, і, зазвичай, ефективних засобів профілактики й лікування; серед інфекційних захворювань, які сягали масштабу пандемії: чума, холера, грип, коронавірусна хвороба 2019 (*рос. пандемия, англ. pandemic, фр. pandémie*). Саме скорочення *COVID-19* (від *англ. COrona Virus Disease 2019*) і його різноманітні деривати нині не сходять з вуст людей і постійно фігурують у засобах масової інформації (Пандемія COVID-19, 2020; *Pandémie de Covid-19*, 2020).

В європейських мовах, наприклад, термін *коронавірус* має наступне вираження: *алб. koronavirus, англ. coronavirus, баск. koronabirusa, білорус. коронавірус, болг. коронавирус, босн. koronavirus, галіс. coronavirus, грецьк. κορωνοϊός, дан. coronavirus, ірланд. coróinvíreas, ісланд. kórónuveiran, ісп. coronavirus, ім. coronavirus, їд. סוֹרֵייוֹנֵבִירוס, каталон. coronavirus, латиськ. koronavīruss, лит. koronavirusas, макед. коронавирус, мальт. koronavirus, нідерл. coronavirus, нім. Coronavirus, норв. koronavirus, польськ. koronawirus, рум. coronavirus, сербськ. вирус Корона,*

словацьк. *koronavírus*, словен. *koronavirus*, угор. *koronavírus*, фін. *koronavirus*, хорв. *koronavirus*, чеськ. *koronavirus*, швед. *coronavirus* (Слово Коронавирус..., 2020). Як бачимо, більшість мов користується терміном, що за написанням і звучанням є дуже подібним один до одного і свідчить про його походження від одного спільного джерела — латини, яким скористалася, перш за все, англійська мова.

Це є яскравим свідченням ще й того, що реалії повсякдення, які постійно є предметом нашої уваги у даний момент, спонукають нас іноді до використання певної наукової та суспільно-політичної термінології у повсякденному житті. У цьому випадку терміни медичної сфери, через суспільно-політичну й економічну сфери вжитку, стають звичайними, з відтінком специфічності, словами-термінами загальнонародної мови, а потім виходять із ужитку через зникнення і забуття цього явища.

Дуже цікавим фактом у цьому контексті є утворення та вживання «ковідних» неологізмів у французькій мові, які мають статус okazionalizmів і можливо ніколи не стануть нормативними: «*lundimanche*» (*lundi, mardi, mercredi, jeudi, vendredi, samedi et dimanche*), «*apérue*», «*coronabdos*», «*s'enconfiner*», «*confinemanche*», «*confifi*», «*déconfifi*», «*confinage*», «*confination*», «*confinature*», «*confinette*», «*covidépriment*», «*solidaritude*», «*zoommer*», «*télésaluer*», «*télépases*», «*se télédéconnecter*», «*téléfête*», «*télétravailleur*», «*homezage*», «*coronapéro*», «*whatsapéro*», «*skypéro*», «*vodkafone*», «*whiskype*», «*conarvirus*» etc. (Audureau, 2020).

До побутових термінів ми відносимо специфічні слова, що походять від наукових, техніко-технологічних, соціально-політичних, економічних тощо термінів, які стали невід'ємною частиною повсякденного мовлення, але містять у собі певний відтінок термінологічності. Наприклад, слова «*комн'ютер*» (*ordinateur*), «*гаджет*» (*gadget*), «*ноутбук*» (*microordinateur, ordinateur portable*), «*андроїд*» (*androïde*), «*роботомехніка*» (*robots*), «*смартфон*» (*smartphone*) тощо, стали невід'ємними атрибутами сьогодення й увійшли до нашого побутового лексикону, ставши важливими лексичними елементами мови й мовлення на сучасному

етапі їх розвитку. Це слова і водночас терміни нашого сучасного життя і його теперішніх реалій.

До світоглядних або філософських і теологічних термінів ми відносимо ті слова, які позначають головні моменти нашого життя і світосприйняття на кшталт категорій буття, смислу людського існування, матерії, діалектики, пізнання, моралі, законів розвитку тощо. Тут ми можемо констатувати переплетіння термінології різних наук, оскільки у даному випадку ми зустрічаємося з усіма можливими науками, розвитком техніки і технологій, а також із повсякденним життям людства. Тут головними термінами, поміж безлічі інших, виступають «*буття (être, existence) — небуття (non-existence, néant)*»; «*життя (vie) — смерть (mort) — безсмертя (immortalité)*»; «*любов (amour) — нелюбов, ненависть (non-amour, haine)*»; «*час (temps) — простір (espace)*»; «*кількість (quantité, nombre) — якість (qualité)*»; «*міра (mesure) — надмірність (excès, surmesure)*»; «*пізнання (cognition, onthologie, obtention d'un savoir) — непізнання, неусвідомлення (non-cognition, non-conscience, inconscience)*»; «*знання (connaissance, savoir) — невігластво (ignorance)*»; «*моральність (moral, moralité) — аморальність (amoralité, immoralité)*»; «*діалектика, рух (dialectique, mouvement) — нерухомість, зупинка (immobilité, arrêt)*»; «*щастя (bonheur) — нещастя (malheur)*»; «*успіх (succès) — невдача, провал (insuccès, échec)*» і т. д.

Кожна сфера професійної діяльності має також свою термінологію. При цьому слід зауважити, що така термінологія, крім офіційних термінів, може містити й специфічні жаргонні і навіть арготичні назви. Ми про це згадували у своїй публікації, говорячи про повсякденне професійне мовлення працівників мистецтва, зокрема, театру й кіно (Жалай, 2004, сс. 300–305). Професійні жаргонізми — це своєрідний спосіб термінологічних номінацій, який має право на життя у мові й мовленні. Такі номінації «засекречують» певною мірою свої терміни, роблячи їх незрозумілими для багатьох інших мовців того чи іншого соціуму, які не входять до даної професійної спільноти. Вони надають певного колориту професійній комунікації і є їх невід’ємним специфічним елементом.

У французькій мові медіа та видавничої справи, наприклад, існує чимало термінів і терміносполук, які створені під впливом загальномовних лексичних одиниць і професійної жаргонно-арготичної лексики:

à blanc (радіомовлення — *sans aucun complément*, ні *musique*, ні *promo*, ні *pub*: *Fais partir le sujet, tu te lanceras à blanc* ... — без будь-яких доповнень, музики, промоцій, реклами);

accroche de couve (видавнича справа — *petit texte placé sur la couverture d'une publication pour éveiller l'intérêt du lecteur*: *Votre accroche de couve est pas géniale aujourd'hui, les gars!* — невеличкий текст, який розміщується на обкладинці видання, щоб зацікавити читача);

agencier, *n.m.* (журналістика — *journaliste ou photographe travaillant pour une agence de presse*: *vois ça avec un agencier, c'est l'homme qu'il te faut pour ce boulot* — журналіст або фотограф, що працює на певну пресагесцію);

aile de mouette, *n.f.* (видавнича справа — *chariot d'une chaîne d'acheminement qui regroupe les journaux par destination* — візок, на якому сортують газети за місцем призначення);

aile de moulin, *n.f.* (видавнича справа — *technique d'impression des rectos avec un seul film* — техніка друку на лицьовій стороні з допомогою однієї плівки);

ailette (синонім *hirondelle*), *n.f.* (видавнича справа — *repère qui indique le point de coupe sur une page* — позначка, що вказує на місце розрізання на сторінці);

à la française (фотографія — *en hauteur, pour une présentation de photo*: *mettez-moi, en haut de la une, une belle photo à la française* — місце вгорі для розміщення фото);

à la louche (журналістика — *approximativement*: *il fait combien de feuillets, ton sujet... à la louche?* — приблизно);

être à la rue (коректори — *être pressé, dépassé*: *même si le président m'appelle, me le passez pas, je suis à la rue!* — поспішати, не встигати, «горіти синім полум'ям»);

à l'italienne (фотографія — *en longueur, pour une présentation de photos* — місце вздовж сторінки для розміщення фотографій);

alligner les mags (радіо, телебачення — *accorder les magnétophones sur la même fréquence: **aligne tous les mags**, on va avoir de la matière avec un sujet pareil* — налаштовувати магнітофони на одну частоту);

aller au tapin/ envoyer au tapin (aller, envoyer enquêter sur le terrain: *je m'apprêtais à aller planquer peinard devant chez Deneuve, quand le boss **m'a envoyé au tapin** pour couvrir «le forcené de Berry»* — іти, відправляти для опитування на місці);

aller en germanie (remanier un long passage de texte — перепобляти великий шмат тексту);

angler (envisager un sujet d'un certain point de vue: *le papier est **anglé** politique...* — розглядати якусь тему під певним кутом зору);

être à poil (ne disposer d'aucun élément d'information, ne rien avoir préparé sur un sujet d'actualité: *mes enfants, va falloir sortir les violons; **on est à poil** sur ce coup-là, on a que dalle...* — не володіти жодною інформацією, не мати нічого підготовленого для висвітлення даної актуальної теми);

astiquer sa virgule (журналістика — *signer un article que l'on n'a pas forcément écrit: on aurait pu pensé qu'à force **d'astiquer la virgule** il se serait mis à écrire proprement...* — підписуватися під статтею, яку ще могли не написати);

à tel (original, pour le format — оригінал у частині формату);

attrape-sciences, *n.m.* (видавнича справа — *apprenti compositeur* — учень набирача);

être au fer (видавнича справа — *être aligné sur le bord de la page à gauche ou à droite* — бути вирівняним по лівому або правому краю);

balancer (радіо і телебачення — *envoyer, diffuser un enregistrement: il y a une émeute en Tchétchénie; **je vais balancer** le son de la manifestation* — відправляти, передавати транслювати запис);

blanc de queue, *n.m.* (видавнича справа — *espace libre en fin de composition: **le blanc de queue** est trop large; arrangez-moi ça...* — вільне місце наприкінці набраного тексту);

bleu, *n.m.* (радіо — *amorce d'une bande d'enregistrement, stirée de bleu: quel crétin, il a oblié **le bleu*** — блакитна частина стрічки, що передусє стрічки звукозапису);

bonnes feuilles, *n.f.* (extraits d'un ouvrage considérés comme les meilleurs pour être soumis aux médias — уривки твору, що вважаються найкращими для передачі засобам медіа);

bon pour le belin (фотосправа — photo prête à être envoyée sur le belinographe — знімок, готовий для відправки на белінограф);

bouclage, *n.m.* (друкована преса — fin de la préparation d'un journal, mise en pages, maquette: *j'suis en plein bouclage, rappelle-moi dans deux heures!* — завершення роботи над номером газети, нумерація сторінок, виготовлення макету);

bouffeur de micro, *n.m.* (радіо — reporter habile, capable d'improviser et de sauver des situations difficiles: *les Zitrane, les Mourousi ont été de sacrés bouffeurs de micro!* — вправний репортер, здатний імпровізувати й рятувати у складних ситуаціях);

bourdon, *n.m.* (видавнича справа — omission d'un mot, d'un membre de phrase ou d'une phrase — опущення (вилучення з тексту) слова, члена речення чи цілого речення);

bourdonniste, *n.m.* (видавнича справа — celui qui fait habituellement des bourdons: *les bourdonnistes n'ont jamais fait leur choux gras au Canard enchaîné!* — ті, хто зазвичай роблять вилучення у текстах);

charette, *n.f.* (радіо — magnétophone sur roulettes que l'on peut déplacer de studio en studio: *j'ai dû appeler une charette, mon Nagra venait de tomber en rideau!* — магнітофон на коліщатах, який можна переміщати від студії до студії);

chaussette, *n.f.* (видавнича справа — tissu dont on habille le cylindre d'une imprimante offset — тканина, якою покривають циліндр офсетного друкарського пристрою);

chemin de fer, *n.m.* (друкована преса — premier travail de composition pour visualiser l'ensemble, page par page, et éviter les doublons: *dites au responsable du chemin de fer de cette semaine qu'il est viré!* — первинний набір видання для посторікової візуалізації усього матеріалу з метою уникнення повторів);

cheval, *n.m.* (журналістика — article commencé à la une et qui se poursuit sur une autre page: *le cheval de JFK dans le Marianne de cette semaine a foutu la révolution à la Chambre des députés* — стаття, яка починається на першій сторінці й продовжується на іншій);

chevronner (видавнича справа — *marquer par des chevrons les limites d'un commentaire: pour que le lecteur ne nous accable pas pour abus de traduction relâchée, nous chevrons nos gloses et guillemétisons nos traductions s'il y a lieu* — позначати кутовими дужками межі коментарів);

faire une fesse (фотографія — 1. *photographier une jolie femme, actrice, mannequin, etc* — фотографувати вродливу жінку, актрису, модель тощо; 2. журналістика — *interviewer une actrice plus ou moins célèbre mais plutôt sexy* — брати інтерв'ю у більш-менш відомої сексапільної актриси);

faire une fosse commune (журналістика — *grouper les articles concernant la disparition de plusieurs célébrités le même jour: pour Piaf et Cocteau, quand ils sont morts, on n'a pas fait de fosse commune... c'est Piaf qui a eu la une sur tous les canards!* — розміщати в одному місці усі статті про померлих в цей день знаменитостей);

faire un vingt-quatre heures (фотографія — *prendre une série de photos qui retracent l'ensemble de la journée de quelqu'un, ou d'un événement: est-ce que tu peux nous faire un vingt-quatre heures sur Johnny avant qu'il attaque Bercy?* — робити серію знімків протягом дня про когось або про якусь подію);

fait-diversier, *n.m.* (журналістика — *journaliste chargé des faits divers: pour les papiers de fond, il vaut pas un clou; mais c'est un fait-diversier imbattable!* — журналіст, який висвітлює у своїх публікаціях різне);

fausse, *n.f.* (телебачення — *fausse ouverture, sujet anodin destiné à dédramatiser ce qui va suivre: faites-moi une fausse avant les mas-sacres au Pakistan* — прийом представлення якогось банального сюжету перед показом драматичних подій для пом'якшення їх сприйняття);

marbre, *n.m.* (1 — видавнича справа — *table de fer où l'on pose les formes* — залізний стіл, на який ставлять форми; 2. журналістика — *réserve d'articles déjà composés; lieu où ils se trouvent: la guerre vient de repartir au Kurdistan, qu'est-ce qu'on a au marbre?; on a quelque chose au râtelier? On va au marbre pour faire du remplissage* — запас уже написаних статей; місце їх знаходження);

3. фотографія — *texte gardé sur la machine: qu'est-ce que t'as fait du marbre?* — текст, що зберігається на друкарському станку);

marbonnier, *n.m.* (журналістика — *article que l'on fait toujours à la même date: à la Toussaint, pour le 14 juillet, etc.: il bossait dans un petit canard, on ne sait pas trop ce qu'il vaut; on l'a mis sur les maronniers* — стаття, яку завжди приурочують певній даті: Дню Всіх Святих, 14 липня тощо);

mastic, *n.m.* (видавнича справа — *rupture dans la continuité d'un texte composé; intervention ou erreur lors de la photocomposition: appelez-moi Jo, il n'y a vraiment que lui pour s'y retrouver dans ce mastic* — порушення безперервності написаного тексту; втручання або помилка під час підготовки фотокомпозиції);

quatre pages, *n.m.* (видавнича справа — *encart ou tirage de quatre pages dans une revue: on va quand même pas faire un quatre pages à ce taré...* — видання журналу на чотирьох сторінках);

rat, *n.m.* (журналістика — *paparazzi: je suis pas un rat, j'ai pas fait la couverte à Diana...* — папараці);

râtelier, *n.m.* (журналістика — *pièce où sont stckées les informations en réserve: on a quelque chose au râtelier sur les braconniers d'éléphants en Centrafrique?* — кімната, де зберігається резервна інформація);

rebouter (графіка — *couper l'ordinateur et faire redémarrer le système: quand le système se plante, il faut rebouter et on perd souvent un temps précieux* — вимкнути комп'ютер і перезапустити систему);

shooter (фотографія — *prendre une ou plusieurs photos: j'ai réussi à shooter le président en jogging!* — зробити один або декілька фотознімків, сфотографувати);

shunter (радіо — *baissé progressivement un son jusqu'à sa disparition* — поступово знижувати звук до його вимкнення), **Sibérie**, *n.f.* (видавнича справа — *l'endroit le moins chauffé de l'atelier où l'on cantonne les apprentis* — найхолодніше місце в майстерні, куди розміщують учнів);

sortir les violons (імпровізувати; *broder sur un sujet pour lequel on ne dispose que de très peu d'information: eh bien, mes enfants, vous pouvez sortir les violons, on est à poil sur ce nouveau dictateur africain*

qui fout son pays à feu et à sang! — імпровізувати; фантазувати на теми, про які є дуже мало інформації, прикрашати подробицями теми, про які майже відсутня інформація);

travailleurs de l'ombre, *n.m.pl.* (documentalistes, secrétaires, qui rédigent des fiches pour les journalistes et les présentateurs: *nous, les travailleurs de l'ombre, faut bien dire qu'on ne nous invite pas souvent dans les cocktails!* — допоміжний персонал, що готує матеріали для журналістів і телеведучих) **vignette**, *n.f.* (видавнича справа — 1. petite illustration — маленька ілюстрація; 2. visage — обличчя), *piger la vignette* (savourer un moment drôle ou agréable, regarder passer une jolie femme — насолоджуватися веселими чи приємними моментами; дивитися на вродливу жінку, що проходить);

voiture-balai, *n.f.* (journaliste chargé des corvées, comme l'accueil des annonceurs pour une réunion ou un cocktail...: *c'est lui qui fera la voiture-balai des invitation, il a tout à fait le style gravure de mode pour se charger de ça* — журналіст, на якого покладаються завдання на кшталт організації прийому рекламодавців на зібраннях чи вечірках) і т. д. (Perret, 2002, pp. 267–293).

Показовим фактом для французької мови є пофесійно-жаргонна термінологія готельно-ресторанного бізнесу:

aboyeur, *n.m.* (chef qui donne des ordres au passe: *faites gaffe, je ne sais pas si on lui a vendu des pois qui ne voulaient pas cuire, mais l'aboyeur n'est pas d'humeur* — шеф-повар, що віддає свої накази на ходу);

aller chercher du bleu de méthylène (mission fictive dont on charge un apprenti par plaisanterie: *va me chercher du bleu de méthylène pour faire cuire les truites au bleu* — відправляти жартома учня за чимось таким, що не існує);

arlequin, *n.m.* (fin d'un morceau de viande encore comestible mais difficilement vendable: *t'as réussi à faire passer les arlequins pour nourrir le personnel de la cantine?* — залишки м'яса, яке залишається придатним для споживання, але яке важко продати);

B.D.X., *n.f.* (bouteille de bordeaux: *je lui ai fourgué une B.D.X. 85 à quarante euros!* — пляшка вина «Бордо»);

berger, *n.m.* (maître d'hôtel: *au secours, les gars, éteignez vos Malboro, le berger se pointe!* — метрдотель);

bouchon, *n.m.* (bistrot, petit restaurant qui sert une cuisine traditionnelle et savoureuse: **le bouchon de la mère Léa** à Lyon, *c'était pas de la grognotte; tous les étoilés lyonnais allaient y casser la croûte, après le marché* — бістро, ресторанчик, що подає традиційні смачні страви);

charcutier, *n.m.* (mauvais cuisinier: *c'est un charcutier, il est incapable de réussir une hollandaise!* — поганий кухар);

fauves, *n.m.pl.* (clients: *bien sûr, il y a intérêt à ce que tout soit prêt en cuisine avant l'arrivée des fauves* — клієнти);

grand bonnet, *n.m.* (chef de cuisine: **le grand bonnet** ici, *il s'appelle Jean-Claude* — шеф-кухар);

piano, *n.m.* (fourneau: *bon, je retourne au piano avant que mon soufflé ne déborde!* — плита);

pick-up, *n.m.* (transport d'un client de l'hôtel à l'aéroport et inversement: *c'est toi qui fais le pick-up demain matin pour les Brésiliens?* — трансфер клієнта від готелю до аеропорту і навпаки);

piscine, *n.f.* (carafe d'eau: *apportez une piscine à la dame du 7 qui veut prendre ses remèdes* — графин, карафа з водою);

poireau, *n.m.* (client seul à une table: *y a plus une seule place de libre, demandez au poireau s'il accepte la dame à sa table* — одинокий клієнт за столом);

provisoire, *n.m.* (client qui attend que la chambre se libère: *j'ai un provisoire qui n'est pas à prendre avec des pincettes* — клієнт, що чекає на звільнення свого номера);

P.S.P., *n.m.* (parti sans payer: *personne n'a vu le P.S.P. qui a laissé une valise en carton vide sur le lit?* — клієнт, що залишив свій номер, не розрахувавшись);

ramener la pompe à gonfler les soufflés — charge demandée à l'apprenti, par plaisanterie: *tu vas aller chez le garagiste, ramène-moi la pompe à gonfler les soufflés* — посилати жартома учня за чимось, що не існує);

réfectoire aux gamelles, *n.m.* (salle réservée aux ouvriers extérieurs à l'entreprise — приміщення для прийому їжі робітниками, які не працюють на даному підприємстві);

secousse, *n.f.* (client qui ne loue que pour vingt-quatre heures: *tiens, prends ses bagages et conduis madame dans sa chambre, c'est pour une secousse* — клієнт, що знімає номер лише на добу);

saint-valentin, *n.f.* (table pour deux clients: *il reste une saint-valentin au fond, donnez-la-lui* — столик на двох);

soviet suprême, *n.m.* (vin du Médoc: *le 4 veut un soviet suprême avec son entrecôte!* — вино «Медок»);

tagada, *n.m.* (micro-ondes — мікрохвильова піч);

tak, *n.m.* (client qui vient avec sa «secrétaire» et qui ne reste qu'une journée ou quelques heures: *le commerce est mou en ce moment, depuis les attentats de New York, on a quelques taks* — клієнт, що приходить зі своєю «секретаркою», яка залишається у номері один день або декілька годин);

tip, *n.m.* (pourboire: *j'ai reçu un tip royal de la mère ... parce que j'amenais pisser son cher trésor* — чайові);

torpilleur, *n.m.* (grand plat ovale: *mets-moi tout ça dans le torpilleur et enlève tant que c'est chaud!* — велика овальна таця);

V.I.P., *n.m.* (Very Impossible Person, client difficile — важкий, вередливий клієнт) — (ibid., pp. 413-420).

Можна виділити в окрему терміносистему термінологію, що пов'язана з назвами професій та посад, які поширені сьогодні у світі, а також з поняттями, явищами, діями, обставинами, науковими досягненнями тощо, що характеризують специфіку конкретної сфери професійної діяльності людини. Тут переплітаються практично всі типи термінологій, що були згадані нами раніше. Сюди доречно долучити також і професійно-жаргонну термінологію, про яку ми щойно вели мову. Цікавою у цьому плані є робота Марі-Лорен Жіньєс (Giniès, 2006) «Енциклопедія професій» («L'encyclopédie des métiers»), яка дає досить детальний опис професій та посад за видами професійної діяльності у Франції. Вона тут презентує понад 7500 професій, які належать до різноманітних галузей економічного, політичного і духовного життя французів.

Наприклад, у сфері засобів масової інформації мають перспективу такі професії і посади: *journaliste reporter d'image*, *JRI*, (журналіст-репортер відповідальний за зйомку); *accessoiriste*

(реквізитор); *animateur radio* (радіоведучий, радіожурналіст); *assistant réalisateur* (помічник режисера); *assistante de production* (асистентка продюсера); *cadreur et assistant opérateur* (асистент оператора); *chef décorateur* (головний декоратор); *chef opérateur* (головний оператор); *costumier* (костюмер); *directeur de production* (головний продюсер); *documentaliste* (відповідальний за підбір документації); *monteur* (монтажер); *opérateur de prises de vue, OPV*, (оператор видових зйомок); *producteur* (продюсер); *professionnels du dessin animé* (художники-мультіплікатори); *professionnels du son* (звукооператори); *réalisateur* (режисер-постановник); *régisseur général* (головний постановник); *scénariste* (сценарист); *scripte* (відповідальний за дотримання усіх деталей скрипту); *technicien d'antenne* (технік, що відповідає за організацію радіопередач) — (Giniès, 2006, pp. 4–5, 67–81).

Важливою сферою сучасної діяльності є банківсько-фінансова справа і страхування, де головними професіями і посадами виступають наступні: *actuaire* (актуарій, фахівець у галузі страхових розрахунків); *agent général* (головний страховий агент); *analyste financier* (фінансовий аналітик); *chargé d'accueil* (відповідальний за прийом); *chargé d'affaires* (відповідальний за ведення справ); *chargé d'études commerciales* (відповідальний за вивчення питань торгівлі); *chargé de clientèle* (відповідальний за роботу з клієнтами); *conseiller en assurances* (радник з питань страхування); *conseiller en fusion-acquisition* (радник з питань купівель, продажів, реорганізації тощо); *conseiller en patrimoine financier* (радник з питань фінансового майна), *courtier* (маклер, брокер); *développeur de produits* (девелопер продукції); *directeur d'agence bancaire* (керівник банківської агенції); *directeur financier* (фінансовий директор); *expert en incendies et risques divers* (експерт з пожежної безпеки та інших ризиків); *gestionnaire de patrimoine* (керуючий майном); *inspecteur-vérificateur* (інспектор-контролер); *opérateur back et middle office* (оператор, відповідальний за управління, логістику, роботу з клієнтами, продажі тощо); *rédacteur* (відповідальний за підготовку контрактів, договорів, угод тощо); *responsable du financement de projets* (відповідальний за фінансування проєктів); *risk-*

manager (менеджер із запобігання ризиків); *souscripteur* (векселедавець); *technico-commercial* (відповідальний за торгівлю та роботу з клієнтами) — (ibid., pp. 5–6, 97–112).

Дуже популярною й актуальною сферою діяльності нашого сьогодення є інформатика — Інтернет — мультимедіа, де поширені такі професії й посади: *administrateur de bases de données* (адміністратор баз даних); *analyste-programmeur* (аналітик-програміст); *architecte de réseaux* (інженер мереж); *chef de projet informatique* (керівник інформаційного проєкту); *concepteur* (розробник); *consultant spécialisé en sécurité des réseaux et systèmes* (радник-фахівець з питань безпеки мереж і систем); *développeur multimédia* (девелопер мультимедіа); *directeur du service informatique, DSI*, (керівник інформаційної служби); *domoticien* (фахівець з облаштування комп'ютерних та електричних мереж для створення «розумних будинків»); *e-marketer* (маркетолог електронної торгівлі); *flash designer* (фахівець з комп'ютерної графіки, комп'ютерний дизайнер); *hotliner* (консультант гарячої лінії, що надає довідки з приводу неполадок комп'ютера телефоном); *illustrateur sonore* (дизайнер звуку); *ingénieur de la conception-fabrication assistée par ordinateur, CFAO* (інженер з розробки і виготовлення продукції з допомогою комп'ютера); *ingénieur en informatique industrielle* (інженер у галузі промислової інформатики); *ingénieur en intelligence artificielle* (інженер у галузі штучного інтелекту); *ingénieur informaticien* (інженер у галузі інформатики); *intégrateur HTML* (інтегратор веб-сайтів); *opérateur de production en salle blanche* (оператор, що працює з високоточним обладнанням у стерильних приміщеннях); *responsable éditorial* (відповідальний за публікації на веб-сайтах); *responsable promotion* (відповідальний за комерційне просування товарів і послуг); *responsable système d'information* (відповідальний за інформаційні системи); *responsable télécom* (відповідальний за телекомунікації); *surfeur* (відповідальний за роботу з інтернет-користувачами); *technicien d'assistance informatique* (фахівець з допомоги у галузі інформатики); *technicien en télécommunication* (фахівець з телекомунікацій); *tecnicien réseaux* (фахівець з мереж); *traffic*

manager (трафік менеджер); *webmaster* (вебмайстер, розробник веб-сторінок) — (ibid., pp.11, 255–272).

Надзвичайно важливою сьогодні сферою діяльності людства є охорона здоров'я та парамедична діяльність. Основними термінами, що позначають тут професії, фахи та посади, є: *aide soignant* (помічник фельдшера, медсестри); *ambulancier* (працівник швидкої допомоги); *assistant dentaire* (асистент зубного лікаря, дантиста); *audioprothésiste* (фахівець з підбору слухових апаратів); *auxiliaire de puériculture* (помічник фахівця по догляду за немовлятами); *chiropraticien* (хіропрактик, мануальний терапевт); *chirurgicalien-dentiste* (хірург-дантист); *diététicien* (лікар-дієтолог); *ergothérapeute* (ерготерапевт); *infirmier* (фельдшер); *infirmière* (медсестра); *manipulateur d'électroradiologie* (асистент лікаря-рентгенолога, асистент лікаря з електронної та комп'ютерної діагностики); *masseur-kinésithérapeute* (масажист-кінезітерапевт, масажист-реабілітолог); *monteur en optique-lunetterie* (фахівець з підбору оптичних лінз та окулярів); *opticien-lunetier* (фахівець з оптики та виготовлення й продажу окулярів); *orthopédiste-orthésiste* (ортопед, фахівець з виготовлення й продажу ортопедичного обладнання та пристроїв); *orthophoniste* (логопед); *orthoprothésiste* (ортопротезист); *orthoptiste* (ортоптист); *ostéopathe* (остеопат); *pédicure-podologue* (фахівець з лікування нижніх кінцівок); *pharmacien* (фармацевт, аптекар); *podo-orthésiste* (фахівець з лікування та протезування стопи); *préparateur en pharmacie* (повізор, фармацевт); *prothésiste dentaire* (зубний протезист); *psychomotricien* (фахівець із психомоторики); *puéricultrice* (патронажна сестра); *sage-femme* (акушерка); *secrétaire médical(e)* (секретар медичної служби); *technicien en analyses biomédicales* (лаборант, що проводить біомедичні аналізи); *visiteur médical* (посередник від виробника ліків, що контактує з лікарями на предмет просування тих чи інших ліків або медпрепаратів, рекламний агент делегований виробником ліків) — (ibid., pp. 16–17, 397–416).

Звичайно, авторка Енциклопедії професій не дає тут вичерпний список посад, фахів чи професій, які сьогодні існують у всіх сферах людської діяльності. Вона зосереджується скоріше на пер-

спективах зайнятості людей (зокрема французів) та їх аналізі і це є чи найціннішим моментом даної праці. Для термінолога це є відправною точкою для дослідження терміносистем сфер професійної діяльності людини, зокрема лексично закріплених у сучасній французькій мові. Тут чітко простежуються шляхи і способи термінотворення, вплив англійської мови на творення термінів у французькій мові, особливості побудови терміносполук тощо.

Вивчення історії розвитку термінології й терміносистем дозволяє нам стверджувати наступне. Попри намагання науки й зацікавлених у її розвитку структур створювати якомога точніші й однозначніші ідеальні терміни, ми спостерігаємо зворотні тенденції: останні інколи тяжіють до багатозначності (полісемії) та мають часто-густо низку слів-термінів, що позначають одне і те ж поняття у рамках даної сфери вжитку. Наприклад, у сфері криптовалют нині використовуються такі терміни: *algorithme de chiffrement* (алгоритм шифрування), що позначає алгоритм, який базується на зв'язку між математичною функцією і ключем шифрування, операції яких призводять до шифрування чи дешифрування даних і застосовується в інформатиці, Інтернеті та криптографії, має варіантами у французькій мові *algorithme de cryptage*, *algorithme cryptographique* (англійські відповідники, також поліваріантні: *cryptographic algorithm*, *crypto-algorithm*, *encryption algorithm*, *ciphering algorithm*, *encipherment algorithm*); *arbre de Merkle* (дерево Меркла), що використовується в інформатиці та криптографії і позначає структуру генеалогічних даних, які дозволяють зконцентрувати, з допомогою функції криптографічного штрихування, всю сукупність блоків даних для зручного шифрування й зручної перевірки, має варіанти у французькій мові: *arbre de hachage*, *arbre de hachage de Merkle* (англійські відповідники: *Merkle tree*, *hash tree*, *Merkle hash tree*); *argent électronique* (електронні гроші), який використовується в Інтернеті та електронній торгівлі й позначає спосіб оплати через електронні рахунки. Цей термін має у французькій мові такі варіанти: *monnaie électronique*, *argent numérique*, *monnaie numérique* (англійські відповідники: *electronic cash*, *digital cash*, *elec-*

tronic money, digital money, e-cash, e-money) та багато інших (Monnaie cryptographique, 2020).

Багато одних і тих же слів виступають термінами у декількох наукових дисциплінах чи інших сферах вживання. Наприклад, слово «*argent*» у загальнофранцузькій мові позначає поняття «гроші», «срібло», у фінансово-економічній сфері — «*гроші, грошове забезпечення*», у фізиці й хімії — «*хімічний елемент срібло*»; слово «*grue*» у загальнофранцузькій мові позначає «журавля», виступаючи одночасно терміном орнітології, що називає згаданого птаха, у техніці це слугує назвою крана, словосполука *grue de hissage* позначає «*підйомний кран*», словосполучення *grue pivotante* позначає «*поворотний кран*», словосполучення *grue hydraulique* позначає «*гідравлічну конку й операторського крана*», а на жаргоні слово *grue* означає «*півія, проститутка*» (пор.: Le Grand Robert De La Langue Française, 2006, *grue*; Болотин і др., 2004, сс. 293–294; Гак, Ганшина, 2002, с. 523).

Номінація наукових понять, результатів пізнання чи іншої діяльності суспільства відбувається за рахунок запозичень з мови, носії якої відкрили номіновані явища, процеси, предмети, дії тощо. В епоху глобалізації та всесвітнього вживання у мові науки англійської мови, цілком закономірно, що все це відбувається за рахунок останньої. Проте не варто нехтувати й іншими мовами. У даному випадку потрібно рахуватися з тим фактом, що деякі мови не можуть миритися з засиллям англійської, що їх «засмічує», і всіляко протидіють цим процесам, особливо тоді, коли відчують, що мають власні лексичні потенції, щоб називати речі своїми йменами. Наприклад, сучасні українська, російська та деякі інші слов'янські мови легко інтегрують до своїх терміносистем транскрибовані чи транслітеровані запозичення з англійської мови, тоді як французька мова, наприклад, чинить цьому всілякий спротив, хоча, як показують наведені вище приклади, інколи все-таки допускають їх (наприклад, *reporter, opérateur back et middle office, manager, risk-manager, webmaster* тощо). З іншого боку, ті ж слов'янські мови, якщо є можливість використати власні лексичні потенції для позначення тих чи інших термінів, охоче

їх використовують (наприклад, *гвинтокрил* замість *вертоліт*, *летовище* замість *аеродром* тощо), хоча останнім часом ми тут спостерігаємо все-таки перевагу транскрибованих чи транслітерованих запозичених варіантів.

Тенденції розвитку сучасної термінології

У розвитку термінології та терміносистем тієї чи іншої мови сьогодні спостерігаються наступні тенденції:

1) з розвитком науки, техніки, методів пізнання та завдяки постійній еволюції повсякденного життя людства, частина термінів, що позначали колишні поняття, уявлення, явища і т. д., відтепер вважаються застарілими, стають предметом історії мови й виходять з ужитку, отримавши статус архаїзмів (наприклад, *фр. achaler* — *agacer, importuner, déranger*; *фр. avoir de la misère* — *avoir du mal, avoir de la difficulté*; *фр. couverte* — *couverture*; *фр. écarter* — *égarer, perdre*; *фр. garde-robe* — *placard, penderie*; *фр. menterie* — *mensonges*; *фр. présentement* — *actuellement, en ce moment*; *фр. piger* — *prendre, voler, détourner*, нім. *der Binnenpreis* — ціна внутрішнього ринку, нім. *die Kaderabteilung* — відділ кадрів, нім. *die Kaderkarte* — особова справа; укр. *НДР* (Німецька Демократична Республіка); рос. *ГДР* (Германская Демократическая Республика); *фр. RDA* (*République Démocratique d'Allemagne*; нім. *DDR* (*Deutsche Demokratische Republik*) тощо);

2) з появою нових результатів наукових досліджень, нових наук чи методів дослідження й аналізу, нових явищ, змін у свідомості соціальних груп та світогляді людства взагалі, з появою нових реалій буття тощо ми стикаємося у розвитку мовознавства з явищем неології, себто з необхідністю мовної номінації відповідних понятійних новотворів (наприклад, укр. *користувач Інтернету, електронна пошта, чат, факс; мишка (комп'ютера), оцифровувач, дискретизатор, кіберпірат, кібератака, кіберзлочинність криміна; фр. internaute; courriel; clavarder; télécopieur; souris (d'ordinateur); numériseur; pirate informatique; cybercriminalité etc.*);

3) яскраво виражена нині міждисциплінарність наукових досліджень призводить до розвитку міждисциплінарної термінології (наприклад, **нанотехнології, біотехнології, аерокосмічні технології, авіаційно-космічні технології, кібербезпека, кіберзлочинність, кібератака, генна інженерія** тощо);

4) розвиток, уточнення, глибше вивчення предметів тих чи інших наук, як і явищ нашого повсякдення, вносять певні зміни (іноді дуже суттєві) у семантику існуючих термінів (**небесна сотня, вата, ватник, чайник, євромайдан, диванна сотня, диванні експерти, кримінальний авторитет** тощо);

5) англійська мова, як міжнародна мова науки, всіляко сприяє запозиченням своєї термінології іншими мовами (**мейл, хайп, хайпонути, гейм, фейсбук, інстаграм, хакер** тощо);

6) деякі мови протистоять цим процесам, створюючи (чи відновлюючи) свої власні слова для позначення тих чи інших термінів (англ. *computer* — фр. *ordinateur*; фр. *hélicoptère* — укр. *гелікоптер* — укр. *гвинтокрил*; англ. *aerodrome* — фр. *aérodrome* — укр. *аеродром* — укр. *летовище* тощо);

7) певні науки, зокрема біологічні й медичні, традиційно вживають латинські або грецькі лексичні одиниці для паралельної номінації своїх термінів (лат. *rana ridibunda* — укр. *озерна жаба* — фр. *grenouille rieuse*; лат. *tussilago farfara* — укр. *матий-мачуха (мачушник, білпух, підбій)*; лат. *betula* — укр. *береза* — фр. *bouleau* — англ. *bitch* і т. д.);

8) у творенні наукових термінів продовжують широко використовуватися морфологічні елементи, запозичені з класичних мов, зокрема латинської та грецької (наприклад, **антиукраїнський, антинародний, сюрреалістичний, суперакція, псевдонаука, псевдодрузі, гіперчутливість, гіперактивність, георозташування, георозвідка, неориторика, неокласицизм, постмодернізм** та багато інших);

9) іноді має місце повернення до забутих або рідковживаних термінів, їх актуалізація і значне зростання частотності їх використання через повторення певних явищ минулого у наш час, як, наприклад, ситуація з пандемією ковіду (**чума двадцятого сто-**

ліття — *CHID* — *SIDA*; *епідемія*, *пандемія*, *карантин*, *карантинні обмеження*, *сказ*, *антисептик* та ін.);

10) певне поживавлення у номінації термінів спостерігається при використанні різного роду аббревіатур чи інших видів скорочень (наприклад, *COVID*, *SARS*, *OVNI*, *USA*, *OTAN*, *PR*, *ГРБІ*, та багато інших);

11) традиційне використання, зокрема в мовах наук, різноманітних знаків і символів, що мають літерне, цифрове та інше мовне й позамовне умовно-символічне вираження або комбіновані позначення і можуть бути притаманними усім писемним мовам або окремі мові чи групі мов (H_2O (вода), CO_2 (вуглекислий газ), $A + B = C$ (математична формула), *4room* (4 кімнати — вивіска меблевого магазину), ♀ (символ жінки), ♂ (символ чоловіка), ♯ (нота), > (більше), < (менше) і т. д.).

Ці та інші тенденції розвитку термінологій зумовлені, перш за все, бурхливим і стрімким суспільним розвитком, небаченим прискоренням науково-технічного прогресу, тотальною диджиталізацією усіх сфер життя суспільства, відчутною демократизацією мовних норм і правил тощо.

Скорочення та символика у сучасному термінотворенні

У контексті використання різного роду скорочень для номінації термінів слід особливо зауважити, що про це явище майже ніде спеціально не говорилося і не було спеціальних наукових досліджень. Зважаючи на дію закону заощадження мовних зусиль та інших мовних та позамовних факторів, функціонування у мовленні скорочень, умовних символів, різноманітних позамовних знаків тощо набуває все більшого розмаху, спричиняючи при цьому як чимало труднощів на рівні комунікації (сприйняття на слух при усному мовленні та неможливість спонтанного дешифрування в усному та писемному мовленні), так і сприяючи водночас певному спрощенню та скороченню процесу спілкування.

За О. О. Селівановою (2010, сс. 5–6), скорочення можуть бути 1) **відініціальними**, себто кожна з початкових літер словосполу-

чення входить до новоутвореного скорочення (наприклад, **КНУ** — Київський національний університет; **КПІ** — Київський політехнічний інститут, **НМАПО** — Національна медична академія післядипломної освіти України; **НАНУ** — Національна академія наук України; **ІМБГ** — Інститут молекулярної біології та генетики та ін.); 2) **відскладовими**, коли окремі склади слова або певні їх частини формують нове складне слово (наприклад, **комбриг** — командир бригади; **головред** — головний редактор, **укртелеком** — українська телекомунікаційна компанія, **франстелеком** — французька телекомунікаційна компанія та ін.; 3) **поєднальними**, коли скорочення у вигляді окремого складу слова чи його фрагмента додається до самостійного слова: **запчастини**, **боєприпаси**, **держслужбовець**, **держслужба**, **військовослужбовець** та ін.; 4) **змішаними**, коли одночасно використовуються усі згадані вище способи творення скорочень (**НАТО** — *North Atlantic Treaty Organization* — **ОТАН** — *Organisation du Traité Atlantique du Nord*; **PR** — *Public Relation* — **ніар**; **лазер** — *Light amplification by stimulated emission of radiation* та ін.).

Більш детальною є типологія скорочень у французькій мові. Саме слово «**abréviation**», яке було також запозичене українською мовою з латини (*абревіатура*), у французькій мові позначає, як правило «скорочення слова або слів»: **mes.** (*message*), **adj.** (*adjectif*), **adj. invar.** (*adjectif invariable*), **cond.** (*conditionnel*), **loc. adv.** (*locution adverbiale*) і т. д. Коли скорочення окремого слова відбувається шляхом збереження однієї чи декількох початкових і кінцевих літер, то такий вид скорочення у французькій мові називається «**contraction**» («стискання, зжимання»): **Mlle** (*mademoiselle*), **Mme** (*madame*) та ін. Термін «**sigle**» (*абревіатура, відініціальне скорочення*) у французькій мові позначає поєднання початкових літер словосполучення в одне ціле. Як правило у таких скороченнях кожна літера вимовляється окремо відповідно до її назви в алфавіті. Допускається при цьому як написання скорочення з відділенням кожної літери крапкою (стара форма), так і без крапок (сучасна форма): **G.D.F. (GDF)** [ʒedeɛf] — *Gaz de France*, **E.D.F. (EDF)** [ɛdeɛf] — *Electricité de France*, **S.N.C.F (SNCF)**

[ɛsɛnsɛɛf] — *Société nationale des chemins de fer* тощо. Термін «**acronyme**» (акронім) позначає скорочення, утворене від ініціальних літер, що вимовляється як одне слово і при цьому літери ніколи не відділяються одна від одної крапкою: **SIDA** [sida] — *sindrome immuno-déficitaire acquis*, **SICAV** [sikav] — *Société d'investissement à capital variable*, **SMIC** [smik] — *Salaire minimum interprofessionnel de croissance* та ін. Термін «**initiales**» (ініціали власних імен людей) позначає скорочення, подібні до абrevіатур, але які поширюються лише на власні імена людей (прізвища, імена): **PPDA** — *Patrick Poivre d'Arvor*, **JJSS** — *Jean-Jacques Servan-Schreiber*, **DSK** — *Dominique Strauss-Kahn*, **JFK** — *John Fitzgerald Kennedy*, **FDR** — *Franklin Delano Roosevelt* та ін. Термін «**truncation**» (укорочення слова) позначає відсікання кінця слова: **prolo** (*prolétaire*), **Canto** (*Éric Cantona*), **profi** (*professionnel*), **math** (*mathématiques*) тощо. Термін «**mot-valise**» (телеконія) означає злиття початкового складу одного слова з кінцевим елементом наступного: **aldol** (*aldéhyde + alcool*), **Bollywood** (*Bombay + Hollywood*), **franglais** (*français + anglais*) і т. д. Термін «**réticence de plume**» («маскувальне скорочення») позначає навмисне скорочення грубого чи лайливого слова шляхом уживання, як правило трикрапки: **m...** (замість *merde*), **p...** (замість *putain*) та ін. «**Mot forme**» (форма предмета у слові) — це доєднання до слова замість складу характерної ознаки предмета у вигляді відповідної літери (причому особливо в англійській мові): **T-shirt** замість *tee-shirt* (*chemise en forme de T* — футболка або сорочка з коротким рукавом) або **V-neck** замість *col en V* (футболка, светер, сорочка з мисиком, з V-подібним вирізом). «**Phonétique**» (фонетичні скорочення) — вид скорочень особливо характерний для мобільного зв'язку, який полягає у тому, щоб замінювати склади чи цілі слова знаками з подібним звучанням: **C** замість *c'est*, **2** замість *de* або **a⁺** замість *à plus tard*. Існує також багато інших способів, які використовуються для скорочення слів або словосполучень. Нині користування мобільними телефонами, що набирає все більшого розмаху, призводить до скорочення цілих виразів при написанні різних повідомлень та дописів. Наприклад, вираз «*mort de rire*»

спрощується до «*mdr*», а вираз «*répondez s'il vous plaît*» до «*rsvp*» і т. д. (Abréviation 2020).

У термінології використовуються найчастіше скорочені назви слів (укр. **прикм.** — прикметник; **імен.** — іменник; **дієсл.** — дієслово; **займ.** — займенник; **фр. m., masc.** — masculin; **f., fém.** — féminin; **pl., plur.** — pluriel; **v.** — verbe; **sing.** — singulier; **ind.** — indicatif та ін.), аббревіатури (sigles et acronymes): укр. **НАМНУ** — Національна академія медичних наук України; **ІФ** — Інститут фізики; **ІФРГ** — Інститут фізіології рослин і генетики; **ІМВ** — Інститут мікробіології і вірусології; **к. ф. н.** — кандидат філологічних наук; **д.ф.н.** — доктор філологічних наук; **д.г.н.** доктор геологічних (географічних) наук; **фр. D.C.A.** — *défense contre aéronefs*; **D.D.T.** — *dichloro-diphényl-trichlorétane*; **D.E.A.** — *diplôme d'études approfondies*; **IUT** — *Institut universitaire de technologie*; **UE** — *Union Européenne*; **CNRS** — *Centre national de recherche scientifique*, **DELF** — *diplôme d'études en langue française*; **DALF** — *diplôme approfondi de la langue française* та багато інших; усикання слова (troncation): укр. **профi** — професіонал, **рос. препод** — преподаватель, **фр. prof** — professeur, **math** — mathématiques, **télé** — téléviseur тощо; телескопія (mot-valise): укр. **біомука** — біологія + кібернетика, **англ. motel** — motorist + hotel, **escalator** — escalating + elevator і т. д.; складоскладання: укр. **начмед** — начальник медичної служби; **завгосп** — завідувач господарчої частини; **завуч** — завідувач учбової частини; **штрафбат** — штрафний батальйон тощо; гібридна форма скорочень: укр. **кібератака** — кібернетична атака; **кіберзлочинність** — кібернетична злочинність; **ковідний** — COVID + -ний; **коронавірус** — корона + вірус; **оонівський** — ООН+ -івський; **натівський** — НАТО + -івський; укр. **айтішник** — фахівець у галузі ІТ технологій тощо. Інші згадані вище види скорочень цілком можливі, але на сьогодні вони ще не набули широкого вжитку. Тут явно виражена тенденція до лексикалізації скорочень, тобто відбувається прирівнювання скорочення до окремого слова або словосполуки з усіма його наслідками.

Що стосується вживання у термінології позамовних символів або змішаних форм мовних та позамовних, то тут спостерігається

сьогодні особливе поживання. У теперішніх дискурсах використовуються різноманітні форми символіки від традиційних до найсучасніших. Наприклад, нині ми досить часто стикаємося зі символічною номінацією термінів при позначенні валют: **USD** — **US\$** — долар США; **BOBS** — долар Болівії; **AUD** — **AU\$** — долар Австралії; **CAD** — **CA\$** — канадський долар; **GBP** — **GB£** — фунт стерлінгів; **TRL** — **TR£** — турецька ліра; **GIP** — **GI£** — фунт Гібралтару; **ITL** — **IT£** — італійська ліра; **MTL** — **MT£** — мальтійська ліра; **UAH** — **UA₴** — українська гривня; **P₺** — песети; **Rs** — рупії; **¥** — японська єна; **₸** — тенге; **₴** — новий шекель; **Br** — білоруський рубель і т. д. (Знаки валют, 2020; Символи валют, 2020). Насьогодні дуже показовим фактом є символіка, що використовується для ідентифікації автомобілів, себто використання літерних і цифрових символів для номерних знаків автівок та для позначення країн, що використовуються в автомобільних номерах: **AA (KA) 22 64 IB** — номерний знак автомобіля із міста Києва; **BC 31 42 AB** — номерний знак автомобіля зі Львова; **AC 20 34 BM** — номерний знак автомобіля з Волині; **AFG** — Афганістан; **AL** — Албанія; **AUS** — Австралія; **A** — Австрія; **BG** — Болгарія; **CH** — Швейцарія; **RCH** — Чилі; **CZ** — Чехія; **DZ** — Алжир; **GR** — Гібралтар; **LT** — Литва; **NL** — Нідерланди; **S** — Швеція; **SK** — Словаччина та ін. (Автомобільні коди країн, 2020).

Яскравим прикладом використання позамовних символів для позначення термінів дорожнього руху є теперішні дорожні знаки: **попереджувальні**, наприклад, «небезпечний поворот ліворуч», «небезпечний поворот праворуч», «декілька поворотів», «звуження дороги» тощо; **знаки пріоритету**, наприклад, «дати дорогу», «проїзд без зупинки заборонено», «перевага зустрічного руху», «перевага перед зустрічним рухом» тощо; **заборонні**: «рух заборонено», «рух механічних засобів заборонено», «рух з причепом заборонено», «рух на мопедах заборонено», «небезпека» тощо; **наказові**: «рух прямо», «рух праворуч», «рух ліворуч», «об'їзд переешкоди з правого або лівого боку» тощо; **інформаційно-вказівні знаки**: «автомагістраль», «кінець автомагістралі», «кінець дороги з одностороннім рухом», «виїзд на дорогу з одно-

стороннім рухом» тощо; **знаки сервісу**: «пункт першої медичної допомоги», «лікарня», «автозапрадна станція», «туалет» тощо; **таблички до дорожніх знаків**: «відстань до об'єкта», «зона дії», «напрямок дії», «час дії» і т. д. (Дорожні знаки, 2020).

Цікавим фактом у плані позамовного способу позначення релігійного, світоглядного, культурологічного, етнокультурного і політичного терміна **свастика** є його семіотичний знак , представлений різними варіаціями. Його історія є свідченням шляху від добра до зла. «Цей символ вперше з'являється в Євразії 7000 років тому, можливо він втілював рух сонця по небу і ... був символом добробуту у стародавніх суспільствах», — зазначено в Енциклопедії Голокосту» (Кальпана, 2021). А в 20-х роках минулого століття цим символом скористався Адольф Гітлер, який зробив із цього благородного знака огидну емблему своєї кровожерливої і злочинної соціал-демократичної партії, повернувши його на 45°(там само).

Сама назва терміна походить від санскриту, де елемент **su** означає *добро*, **asti** — *бути*, а **ka** є суфіксом демінутива прикметника. Цей термін, як і його символ, з давніх часів виражав і виражає нині концепт добра, здоров'я і благополуччя у всьому світі. Лише покидьки нацисти та неонацисти використовують цей символ для позначення терміна, що показує їх злочинну ідеологічну сутність, яка виражається концептами *фашизм*, *неофашизм* і *нацизм*, *неонацизм* та належать до концептосфери **зло** (Svastika, 2020).

Термінологія і переклад

У нашій практиці ми постійно стикаємося зі проблемами перекладу іншомовних термінів рідною мовою і навпаки. Тут слід зазначити дві сторони цього питання. З одного боку, ми стикаємося зі значними проблемами при укладанні перекладних загальномовних та термінологічних словників, а з іншого — з перекладом дискурсів, що насичені різного роду термінологією, у тому числі новітньою. У першому випадку питання перекладу термінології вирішується досить легко, коли йдеться про переклад традиційно закріплених класичних термінів, які вже зафіксовані у сучасних

перекладних словниках. Інша справа, коли ми говоримо про задачу чи переклад нових і новітніх термінів, які не мають відповідників в інших мовах. Тут термінограф чи лексикограф має ретельно вивчити дефініції нових термінів, що подаються у тлумачних словниках чи наукових працях мови оригіналу, опрацювати всі матеріали, що існують у мові оригіналу й ознайомитися з усіма дослідженнями установ, які займаються стандартизацією термінології цієї мови. Насьогодні ми спостерігаємо тенденцію до економії зусиль, себто до транскрипції (або транслітерації) терміна з мови-оригіналу. Зважаючи на те, що англійська мова вже давно завоювала позиції мови міжнародного спілкування, особливо у науковій сфері, ми найчастіше констатуємо саме її вплив на мови перекладу. За прикладами далеко ходити не потрібно. В українській мові прижилися й нормалізувалися такі поширені терміни, як *комп'ютер, андроїд, сім-карта, гаджет, ворд, майкрософт, інтернет, лайк, хайп, вайбер, ватсап* і т. д., які запозичені з англійської мови й адаптувалися до норм мови перекладу та використовуються як терміни інформатики і телекомунікацій, а також як терміни нашого побуту.

Працюючи над глосарієм термінів із сфери Інтернет торгівлі, ми констатували, що більшість термінів походять від англійської мови, а шляхи їх перекладу французькою та українською мовами досить різноманітні. Найпростіший спосіб — це транскрипція або транслітерація англійського терміна. Власне це не є переклад, а найпростіший спосіб передачі іншомовного терміна мовою перекладу, так би мовити, шлях найменшого спротиву. Проте, враховуючи близькість лексичного складу (приблизно 80 %) англійської та французької мов, про ці способи передачі термінів говорити не доводиться. Тут йдеться скоріше про подібність форми (написання), а не про звучання термінів, які французькою мовою будуть вимовлятися інакше, відповідно до її власних фонологічних норм. У даному випадку можливо говорити про еквівалентність або квазіеквівалентність перекладів зі споріднених мов. Про транскрипцію або транслітерацію термінів доречно говорити, коли йдеться про мови, які не є лексично спорідненими з англійською.

Почнемо зі самого поняття «електронна торгівля». Це явище віднедавна увійшло в наше життя як щось дуже необхідне і надзвичайно популярне. Дійсно, сьогодні ми не уявляємо себе без покупок через Інтернет. Так ось це явище у сучасній англійській мові зафіксоване з допомогою наступних термінів: *electronic commerce, e-com, EC, e-commerce, online commerce, electronic trading, Internet commerce, i-commerce, Web commerce, virtual commerce* (це ще є одним свідченням того, що сучасна термінологія все частіше проявляє тенденцію до синонімізації та варіативності). Ці терміни, які широко використовуються в інформатиці, Інтернеті, електронній торгівлі, наданні торгівельних послуг взагалі тощо, представляють єдине поняття, яке визначається наступним чином: «*сукупність усіх видів торгівельної діяльності, які здійснюються через мережі Інтернету, включаючи промоцію, продажі та купівлі онлайн товарів та послуг*» (Commerce électronique, 2020). Французькі відповідники тут представлені також цілою низкою синонімів та варіантів: *commerce électronique, CE, commerce en ligne, cybercommerce, commerce Internet, commerce sur Internet, commerce virtuel* (там само). Українською мовою можна також перекласти майже всі синоніми й варіанти, що стосуються електронної торгівлі і навіть збільшити їх кількість завдяки існуючим у сучасній українській мові термінам: *електронна торгівля, Інтернет торгівля, кіберторгівля, торгівля онлайн, віртуальна торгівля, Інтернет комерція, електронна комерція, електронний бізнес, Інтернет аукціон* і т. д. Тут в українських перекладах ми найчастіше зустрічаємося з гібридними засобами, коли одна частина транскрибується або використовує нормалізовану мовою-реципієнтом запозичену лексичну одиницю, а інша — використовує власний лексичний матеріал мови перекладу (*електронна* — *electronic* — адаптована до української мови транскрипція і *торгівля* — переклад *commerce*).

Зауважимо, що при відвідуванні сайтів, присвячених електронній торгівлі, ми зустрічалися найчастіше з термінами «*електронна комерція*» та «*електронная коммерция*» (див, наприклад: Електронна комерція, 2020; Электронная коммерция, 2020). На наш погляд, не-

має жодного сенсу використовувати терміни «**комерція**» (*коммерция*) при наявності в українській та російській мовах повноцінного і цілком природного еквівалента «**торгівля**» («*торговля*»). У цьому випадку своє вагоме слово має сказати відповідний державний орган, що відає стандартизацією та нормалізацією термінології.

Англійські терміни *abandonment, cart abandonment*, що використовуються у сфері інформатики та Інтернет торгівлі, позначаючи «дію, яка полягає у тому, що відвідувач торгового сайту може його залишити у будь-який момент без жодного оформленого замовлення після відкладання товарів у віртуальну корзину» (Commerce électronique, 2020), перекладаються французькою мовою як *abandon de panier*, що безперечно є перекладом, оскільки тут немає місця ні для транскрипції, ні для транслітерації. Український переклад **залишення корзини, відмова від відкладених у (віртуальну) козину покупок** є ближчим у першому випадку до французького терміна і є явною його калькою, а в другому випадку є описовим перекладом-еквівалентом.

Терміни *intelligent virtual assistant, virtual assistant, intelligent agent*, які використовуються у сферах інформатики, прикладного програмного забезпечення та штучного інтелекту і позначають «спеціальні програми, розроблені для того, щоб відповідати на запитання клієнтів або виконувати їх доручення, використовуючи природну мову» (ibid.). У французькій мові відповідниками зазначених термінів виступають *assistant virtuel, assistant intelligent, assistant personnel*. Українською мовою їх можна перекласти як **віртуальний помічник, розумний помічник і персональний помічник**. У першому і третьому випадках ми маємо справу з гібридним перекладом, себто з використанням іншомовних елементів і лексичних елементів української мови. У другому випадку ми маємо чисто український варіант, що калькує мову оригіналу.

Цікавими термінами у цьому контексті є *client acquisition cost (CAC), customer acquisition cost (CAC)* — (CAC — омонімія всередині термінологічних варіантів), *acquisition cost*, які означають «**вартість рекламної кампанії, що визначається порівнянням її витрат на розраховану кількість потенційних клієнтів із кількістю**

клієнтів, що стали реальними» (ibid.). У французькій мові зафіксований лише один відповідник — *coût de conversion du client*, який є безумовно калькою з англійської. Українською мовою цей термін можна перекласти описово, виходячи з його визначення — **вартість затрат на завоювання прихильності клієнта**.

Заслужовує на увагу й термін *electronic merchandising (e-merchandising, online merchandising)*, який застосовується в інформатиці й електронній торгівлі, означаючи «сукупність методів оптимізації продажу товарів чи послуг на відповідному сайті з метою збільшення кількості покупок». Французька мова тут має відповідниками *marchandisage électronique* і *marchandisage en ligne* (ibid.). Українська мова у цьому випадку використовує транскрипцію англійського терміна: **онлайн мерчендайзинг** (Мерчендайзинг, 2020), хоча його можна було б перекласти як «**оптимізація онлайн продаж**», «**методи й прийоми оптимізації електронної торгівлі**», «**(стратегія і) тактика приваблення (завоювання) покупців (клієнтів)**» тощо.

Перелік термінів та їх перекладів можна продовжувати практично до безкінечності. Але наше завдання — сформулювати «дорожню карту» лексикографа і термінографа при укладанні перекладних словників (загальномовних чи термінологічних, двомовних чи багатомовних). Підсумовуючи висловлене вище, ми можемо стверджувати, що при укладанні таких словників укладач-лексикограф чи укладач-термінограф мають з'ясувати етимологію терміна з тим, щоб звернутися до мови оригіналу й вивчити всі наявні його дефініції, опрацювати всю можливу існуючу літературу з даного питання мовою оригіналу, проконсультуватися з декількома провідними фахівцями — носіями мови, а потім звернутися, при можливості, до відповідної літератури мови перекладу, проконсультуватися з фахівцями, носіями української мови, вивчити усі її лексикографічні та термінографічні джерела на предмет наявності чи відсутності того чи іншого терміна, обрати найоптимальніший варіат перекладу цього терміна (у разі його відсутності у мові перекладу) та, порадившись з найавторитетнішими колегами перекладачами, лексикографами та терміногра-

фами, звернутися до інституцій, які займаються стандартизацією термінології, з пропозицією затвердити той чи інший термін. Такий шлях є запорукою професійності укладання усіх словників, незалежно від їх спеціалізації, спрямованості чи типу.

При перекладі термінів існує й друга сторона медалі — переклад дискурсів, насичених термінами. Тут може йтися як про переклади спеціальних текстів, так і текстів загальних. У даному випадку вступають у дію інші правила гри. Явно недостатньо заглянути у перекладний словник, віднайти там необхідний термін і вставити його у текст перекладу. Цієї інформації буде однозначно мало. Тут необхідно все починати з освоєння теорії та практики перекладу — дисципліни, яка повноправно заявила про своє існування принаймні з 50-х років минулого століття (див., *наприклад*: Бархударов, 1975; Виноградов, 2001; Влахов, Флорин, 1980; Гак, Григорьев, 2000; Карабан, 1997, 2004; Комиссаров, 1973, 1990, 2009; Миньяр-Белоручев, 1980, 1999; Рецкер, 1974; Федоров, 1983; Чередниченко, 2007, 2017; Чередниченко, Коваль, 1995; Швейцер, 1973, 1988; Якобсон, 1978; Cary, 1956; Ladmiral, 1979; Mounin, 1969; Robinson, 1991 та багато інших). При перекладі термінів, що фігурують у дискурсах, потрібно рахуватися як із особливостями мови оригіналу, так і мови перекладу. У цьому випадку необхідно враховувати логічну зв'язність тексту, синтаксичні зв'язки у побудові речень (висловлень), лексико-семантичні особливості складників тексту та його граматичні особливості, фактор адекватності передачі інформації оригінального тексту адекватними засобами мови перекладу тощо.

Для прикладу наведемо переклад дефініцій деяких термінів. Так в англійській мові термін електронної торгівлі *inbound marketing*, який застосовується в інформатиці та електронній торгівлі, французькою мовою перекладається як *marketing d'attraction*, *n. m.* (гібридний переклад, де перша частина є запозиченням у чистому виді з англійської мови, без будь-яких адаптацій, а друга — є перекладом-еквівалентом) і визначається як *«technique de marketing par laquelle une entreprise cherche à attirer spontanément les consommateurs en diffusant du contenu qui répond à leurs besoins*

et qui est facilement repérable sur le Web.» (Commerce électronique, 2020), який можна перекласти українською мовою як «*маркетингові методи, завдяки яким будь-яке підприємство, що прагне негайно привабити зацікавлених споживачів, розповсюджує контент, який відповідає їх потребам і легко виявляється на Веб-сайті*». Сам термін можливо перекласти українською як «*маркетинг приваблення покупців*», «*методи ефективного приваблення покупців*», «*стратегії швидкого завоювання клієнтів*», «*маркетинг залучення клієнтів*» тощо. Текст самої дефініції терміна перекладається відповідно до класичних правил і норм теорії й практики перекладу, яка передбачає, передусім, адекватність передачі інформації мови оригіналу адекватними засобами мови перекладу з максимальним збереженням лексико-семантичних, стилістичних, граматичних тощо засобів вираження мови-оригіналу.

Французький термін електронної торгівлі *paiement sans contact*, *n. m.* (варіанти — *payement sans contact n. m.*, *paiement de proximité n. m.*) означає «*Mode de paiement qui utilise habituellement la technique de la communication en champ proche, laquelle permet de faire transiter les données entre un terminal et, le plus souvent, une carte bancaire ou un téléphone intelligent doté d'une puce.*» — «*Спосіб оплати, що використовує зазвичай засоби близької комунікації, які дозволяють передачу даних від терміналу до банківської картки (найчастіший випадок) чи «розумного» мобільного телефона-смартфона, оснащеного спеціальним чіпом*» перекладається англійською мовою як *contactless payment, proximity payment* (ibid.). Українською мовою цей термін можливо перекласти як «*безконтактна сплата (оплата)*», «*сплата картою*», «*сплата мобільним телефоном*», «*безконтактний розрахунок*», «*безготівковий розрахунок*» і т. д. Усі варіанти тут цілковито використовують українську лексику (правда, не без участі давно асимільованих запозичених елементів на кшталт «картка», «мобільний телефон» і т. д.) і виступають еквівалентами мови-оригіналу.

Цікавим видається французький термін сфери електронної торгівлі й інформатики *place de marché de données*, який перекладається англійською мовою як «*data marketplace*», «*data market*» й

означає *«plateforme Web destinée à vendre et à acheter des données anonymes d'internautes, de façon à mieux cibler les campagnes de publicité»* — «платформа вебсайту, що призначена для купівлі-продажу анонімних даних користувачів Інтернету з метою оптимального проведення рекламної кампанії» (ibid). Українською мовою цей термін можна перекласти як **«майданчик (платформа) ринку даних»**, що є еквівалентом-калькою вілповідної лексичної одиниці французької мови. Сам текст дефініції терміна перекладається, як і попередні, за допомогою класичних прийомів, про які йшлося раніше.

Переклад дефініцій термінів видається надзвичайно важливим для їх вираження іншими мовами та укладання відповідних перекладних словників термінології. При перекладі дискурсів, що насичені термінами, важливо адекватно перекласти самі терміни, але це слід зробити так, щоб вони органічно, адекватно й гармонійно вписалися у дискурс мови перекладу, відповідаючи усім її нормам і правилам і при цьому зберегли автентичність мови-джерела.

Для прикладу адекватності перекладу наукового дискурсу наведемо оригінальний уривок із частини 2 «Декларації прав людини і громадянина» (*«Déclaration des droits de l'homme et du citoyen»*) та його офіційний переклад українською мовою:

«... Article IX

Tout homme étant présumé innocent jusqu'à ce qu'il ait été déclaré coupable, s'il est jugé indispensable de l'arrêter, toute rigueur qui ne serait pas nécessaire pour s'assurer de sa personne doit être sévèrement réprimée par la loi.

Стаття IX

Оскільки кожен вважається невинним, доки його вину не встановлено, то у випадку, коли визнається за необхідне арешт особи, всякі надміру суворі заходи, якщо в них немає потреби, мають суворо припинятися законом.

Article X

Nul ne doit pas être inquiété pour ses opinions, même religieuses, pourvu que leur manifestation ne trouble pas l'ordre public établi par la loi.

Стаття X

Ніхто не повинен піддаватися утискам за свої погляди, навіть релігійні, за умови, що їх прояви не порушують громадський порядок, установлений законом.

Article XI

La libre communication des pensées et des opinions est un des droits les plus précieux de l'homme; tout citoyen peut donc parler écrire, imprimer librement, sauf à répondre de l'abus de cette liberté dans les cas déterminés par la loi.

Стаття XI

Вільне висловлення думок і поглядів є одним із найцінніших прав людини; отож, кожний громадянин може вільно висловлюватися, писати, друкувати, відповідаючи лише за зловживання цією свободою у випадках, визначених законом. ...» (цит. за: Чередниченко, Коваль, 1995, с.136)

Як бачимо з наведеного прикладу, офіційний український переклад юридичного тексту виконано бездоганно. Переклад є адекватним і високопрофесійним, де юридична термінологія французької мови дуже вдало й адекватно перекладена українською мовою та органічно інтегрувалася до її юридичного дискурсу.

Загальні висновки

У цьому розділі ми лише торкнулися проблематики термінології як мовного явища, яке виходить далеко за рамки традиційного її розуміння. Термінологія є не лише прерогативою науки і техніки, а й специфічною частиною лексичного складу мови й мовлення, яка стосується усіх сфер життя та діяльності людства і дійсності, що нас оточує й предмети та явища якої ми намагаємося пізнати. Тому її слід розглядати у контексті «слово — термін — концепт», який постійно змінюється і розвивається. Потрібно також враховувати соціолінгвістичні підходи до вивчення та всебічного дослідження термінологій.

Як могли ми переконатися з викладеного вище, сучасна термінологія будь-якої мови постійно змінюється, проявляючи різноманітні тенденції свого розвитку, зокрема,

1) до **архаїзації**, коли терміни стають застарілими і поповнюють словниковий склад архаїзмів;

2) до **неології**, коли з'являються нові терміни, що позначають нові уявлення про предмети, явища, дії тощо, які були нам відомі раніше, або нові предмети, явища, дії, обставини, якості тощо, які щойно з'явилися у нашій реальності;

3) до **інтернаціоналізації**, коли більшість термінів запозичується з однієї мови (здебільшого англійської) багатьма іншими або більшістю мов;

4) до **спротиву** мовних спільнот стосовно тотальної «англізації» термінології, коли скрізь використовуються лише транскрибовані або транслітеровані (і навіть оригінальні, себто написані мовою оригіналу, що інкорпуються без будь-яких змін у дискурс мови перекладу) терміни англійської мови, які можуть бути незрозумілими для носіїв інших мов;

5) до **відчутного збільшення кількості різноманітних скорочень**, що позначають сучасні терміни;

6) до **актуалізації старих термінів** через повторення у наш час певних явищ минулого або подібних їм;

7) до **виникнення семантичних неологізмів**, себто до утворення термінів-неологізмів шляхом розширення семантики слів, які позначали раніше інші поняття або терміни;

8) до **паралельного використання**, переважно **біологічними, медичними та фармацевтичними науками термінів класичних мов** (здебільшого латинської);

9) до **використання морфологічних елементів словотвору, запозичених із класичних мов**, для термінотворення;

10) до **все ширшого використання різного роду мовних та позамовних знаків і символів, а також їх сполучень** для позначення різноманітних термінів та термінологічних виразів;

11) до **виникнення омонімії та полісемії** у сучасній термінології та ін.

Терміносистеми кожної мови включають, перш за все, терміни усіх наукових дисциплін, які можуть носити міждисциплінарний характер, а також техніки, суспільно-політичної діяльності лю-

дей, професійної діяльності, побуту, світогляду, специфіки життя і діяльності окремих соціальних груп тощо. Основними факторами, що впливають на розвиток термінології і спричиняють нові тенденції їх еволюції, є науково-технічний і соціальний. Науково-технічний прогрес, який постійно «галопує», сприяє бурхливому розвитку інформатики і диджиталізації усіх сфер життя і діяльності людства, у тому числі й управлінню процесами розвитку термінології й терміносистем у більшості мов. З іншого боку, теперішні реалії нашого життя, що постійно змінюються і приносять багато нового, спонукають мовні соціуми до їх сприйняття по-новому, до фіксації нових предметів і явищ, що в обов'язковому порядку знаходить свій відбиток на змінах у термінології та терміносистемах.

Перекладознавча проблематика термінів, яка, з одного боку, стосується стандартизації, нормалізації, фіксації тощо термінів як у мовах оригіналу, так і в мовах перекладу, а з іншого — власне перекладу текстів, насичених різноманітними термінами, залишається незмінною: робити все необхідне для її вирішення, себто надійно забезпечувати адекватність перекладу усіма доступними адекватними граматичними, лексико-семантичними, стилістичними тощо засобами, які б відтворювали майже стовідсоткову вірність оригіналу.

Подальше вивчення проблем термінознавства має надзвичайно широкі перспективи, оскільки попри величезну кількість існуючих досліджень, що стосуються їх визначення, систематизації, класифікації, функціонування і т. д. нині тут існує більше запитань, аніж відповідей. Зокрема потребують подальшого поглибленого дослідження еволюція термінів і терміносистем усіх без виключення наукових дисциплін, їх розширена й деталізована класифікація, систематизація тощо, вивчення функціонування технічних, побутових та інших термінів, використання у якості термінів жаргонізмів та арготизмів, вживання термінології у спеціальних дискурсах, ретельне дослідження сучасних способів термінотворення, зокрема його продуктивних морфологічних, семантичних, лексичних, синтаксичних тощо засобів. На особливу увагу заслуговує поглиблене вивчення термінів, представлених різного роду скороченнями, а також тих, які використовують різноманітну мовну та позамовну символіку.

Список посилань

Автомобільні коди країн світу (2020). Відновлено з https://uk.wikipedia.org/wiki/Автомобільні_коди_країн.

Ахманова, О. С. (2010). *Словарь лингвистических терминов*. (5-е изд.). М.: Книжный дом «Либроком».

Бархударов, Л. С. (1975). *Язык и перевод. (Вопросы общей и частной теории перевода)* М.: Международные отношения.

Болотин, А. А., Воропаев, Н. Д., Горбунов, А. В., Косынкин В. Д., Розенберг, М. Б. (2004). *Французско-русский технический словарь*. М.: Руссо.

Бусел, В. Т. (Ред.) (2009). *Великий тлумачний словник сучасної української мови*. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун».

Бусел, В. (Ред.) (2010) *Французько-український словник. Українсько-французький словник*. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун».

Виноградов, В. С. (2001). *Введение в переводоведение*. М.: Издательство института общего среднего образования РАО.

Влахов, С., Флорин, С. (1980). *Непереводимое в переводе*. М.: Международные отношения.

Гак, В. Г., Ганшина К. А. (2002). *Новый французско-русский словарь*. (7-е изд.). М.: Русский язык.

Гак, В. Г., Григорьев, Б. Б. (2000). *Теория и практика перевода. Французский язык*. (3-е изд.). М.: Интердиалект.

Голубовська, І. О., Жалай, В. Я., Биховець, Н. М., Кругликова, О. В., Линник, Т. Г., Пархоменко, А. Ф., Рахманова, І. І., Рубашова, Л. М., Бобошко, Т. М. (2016). Термінологічна варіативність: підходи до вивчення. *Лінгвістика ХХІ століття: нові дослідження і перспективи* (сс. 3–31). Київ: Логос.

Дорожні знаки (2020). Відновлено з <https://vodiy.ua/pdr/33>.

Електронна комерція (2020). Відновлено з https://uk.wikipedia.org/wiki/Електронна_комерція.

Жалай, В. Я. (2004). Особливості професійної жаргонної лексики та фразеології (на матеріалі жаргону працівників театру, кіно, радіо і телебачення). *Мова і культура* (вип. 7, Т. IV/2, сс. 300–305). К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго.

Жалай, В. Я. (2007). Пареміологія і лінгвістика: структурно-граматичний та лексико-семантичний аспекти. *Мова і культура* (вип. 9, Т. V/93, сс. 161–170). К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго.

Жалай, В. Я. (2007а). Концептуальні аспекти жанрової ідентифікації французьких паремій. *Лінгвістика XXI століття: нові дослідження і перспективи* (сс. 104–119). К.: Логос.

Жалай, В. Я. (2016). *Скарбниця паремій прислівного типу французькою мовою*. К.: ЦНДВІМ НАНУ.

Жалай В. Я., Линник Т. Г., Пархоменко А. Ф., Рахманова, І. І., Рубашова, Л. М. (2017). Перспективи соціолінгвістичного підходу до вивчення термінології. *Лінгвістика XXI століття: нові дослідження і перспективи* (сс. 3–17). К.: Логос

Жалай, В. Я., Линник, Т. Г., Миронюк Т. М., Пархоменко, А. Ф., Рахманова, І. І., Рубашова, Л. М. (2018). Новітні тенденції функціонування української військової терміносистеми. *Лінгвістика XXI століття: нові дослідження і перспективи* (сс. 5–43). К.: Логос.

Жалай, В. Я., Линник, Т. Г., Пархоменко, А. Ф., Рахманова І. І., Рубашова, Л. М. (2019). Політична термінологія у сучасному інформаційному просторі. *Лінгвістика XXI століття: нові дослідження і перспективи* (сс. 5–51). К.: Логос.

Жалай В. Я. (Ред.) (2020). *Багатомовний тлумачний словник-довідник мовознавчої термінології*. К.: Логос.

Знаки валют (2020). Відновлено з https://ru.wikipedia.org/wiki/Знаки_валют.

Кальпана, С. (2021). *Свастика: стародавній символ щастя, який привласнило зло*. Відновлено з <https://www.bbc.com/ukrainian/vert-cul-58260977>.

Карабан, В. І. (1997). *Посібник-довідник з перекладу англійської наукової і технічної літератури на українську мову. Частина І. Граматичні труднощі*. К.: Політична думка.

Карабан, В. І. (2004). *Переклад наукової і технічної літератури. Граматичні труднощі, лексичні, термінологічні та жанрово-стилістичні проблеми*. Вінниця: Нова книга.

Комиссаров, В. Н. (1973). *Слово о переводе*. М.: Международные отношения.

Комиссаров, В. Н. (1990). *Теория перевода (Лингвистические аспекты)*. М.: Высшая школа.

Комиссаров, В. Н. (2009). *Лингвистика перевода*. М.: УРСС.

Комітет наукової термінології НАН України (2020). Відновлено з https://uk.wikipedia.org/wiki/Комітет_наукової_термінології_НАН_України.

Марусик, Т. (2020). *Мовне законодавство і мовні відносини у Франції погляд крізь віки-2*. Відновлено з https://zn.ua/ukr/internal/movne_zakonodavstvo_i_movni_vidnosini_u_frantsiyi_poglyad_kriz_viki-2.html.

Мерчендайзинг (2020). Відновлено з <https://uk.wikipedia.org/wiki/Мерчендайзинг>.

Миньяр-Белоручев, Р. К. (1980). *Общая теория перевода и устный перевод*. М.: Воениздат.

Миньяр-Белоручев, Р. К. (1999). *Как стать переводчиком*. М.: Готика.

Пумпянский, А. Л. (1981). *Введение в практику перевода научной и технической литературы на английский язык*. М.: Наука.

Рецкер, Я. И. (1974). *Теория перевода и переводческая практика*. М.: Международные отношения.

Селіванова, О. О. (2010). *Лінгвістична енциклопедія*. Полтава: Довкілля-К.

Слово Слово на європейських языках (2020). Відновлено з <https://www.indifferentlanguages.com/ru/слово/слово/#region-1>.

Слово Коронавірус на європейських языках (2020). Відновлено з <https://www.indifferentlanguages.com/ru/слово/коронавірус/#region-1>.

Слово Кроссворд на європейських языках (2020). Відновлено з <https://www.indifferentlanguages.com/ru/слово/кроссворд/#region-1>.

Символи валют (2020) Відновлено з https://uk.wikipedia.org/wiki/Символи_валют.

Українська мова. Енциклопедія (2000). К.: «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана.

Федоров, А. В. (1983). *Основы общей теории перевода*. (4-е изд.) М.: Высшая школа.

Чередниченко, О. І., Коваль, Я. Г. (1995). *Теорія і практика перекладу. Французька мова*. К.: Либідь.

Чередниченко, О. І. (2007). *Про мову і переклад*. К.: Либідь.

Чередниченко, О. (2017). *Переклад — Культура — Ідентичність*. К.: Видавець Заславський О. Ю.

Швейцер, А. Д. (1973). *Перевод и лингвистика*. М.: Воениздат.

Швейцер, А. Д. (1988). *Теория перевода*. М.: Наука.

Електронная коммерция (2020). Відновлено з https://ru.wikipedia.org/wiki/Электронная_коммерция.

Якобсон, Р. (1978). О лингвистических аспектах перевода. (Комиссаров, В. Н. (Ред.) *Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике*, сс. 16–24). М.: Международные отношения.

Ярцева, В. Н. (Ред.) (1998). *Большой энциклопедический словарь. Языкознание*. М.: Большая Российская энциклопедия.

Abréviation (2020). Retrieved from <https://fr.wikipedia.org/wiki/Abréviation>.

Audureau, W. (2020). «Lundimanche», «apérue», «coronabdos»... *les nouveaux mots du confinement*. Retrieved from https://www.lemonde.fr/m-perso/article/2020/04/27/lundimanche-aperue-coronabdos-les-nouveaux-mots-du-confinement_6037915_4497916.html.

Cary, E. (1956). *La traduction dans le monde moderne*. Genève: Librairie de l'université.

Commerce électronique (2020). Retrieved from http://gdt.oqlf.gouv.qc.ca/Commerce_électronique.

Commission d'enrichissement de la langue française (2020). Retrieved from https://fr.wikipedia.org/wiki/Commission_d'enrichissement_de_la_langue_française.

Disciplines scientifiques (2020). Retrieved from https://fr.wikipedia.org/wiki/disciplines_scientifiques.

Ethnolinguistique (2020). Retrieved from <https://fr.wikipedia.org/wiki/Ethnolinguistique>.

Gaudin, F. (2005). La socioterminologie. *Langages* (39-e année, n° 157). *La terminologie: nature et enjeux*. (pp. 80–92).

Giniès, M.-L. (2006). *L'encyclopédie des métiers*. Levallois-Perret: Groupe Studyrama.

Ladmiral, J.-R. (1994). *Traduire: théorèmes pour la traduction*. P.: Gallimar.

Langue française et langues de France (2020). Retrieved from <https://www.culture.gouv.fr/Thematiques/Langue-francaise-et-langues-de-France>.

Le grand dictionnaire terminologique (2020). Retrieved from <http://gdt.oqlf.gouv.qc.ca/>

Le Grand Robert de la langue française (2006). (Version électronique sur CD-ROM). P.: Le Robert — SEJER.

Le Nouveau Littré. Le dictionnaire de référence de la langue française (2007). P.: Éditions Garnier.

Le Robert illustré 2019 & son dictionnaire en ligne (2019). P.: Dictionnaires Le Robert — SEJER.

Logiciel libre (2020). Retrieved from https://fr.wikipedia.org/wiki/logiciel_libre.

Monnaie cryptographique (2020). Retrieved from http://gdt.oqlf.gouv.qc.ca/Monnaie_cryptographique.

Mounin, G. (1963). *Les problèmes théoriques de la traduction*. P.: Gallimar.

Navigateur Web (2020). Retrieved from https://fr.wikipedia.org/wiki/Navigateur_web.

Neveu, F. (2007–2008). Pour une description terminographique des sciences du langage. (pp. 87–104). *Cahier du CIEL*. Caen: Université de Caen — laboratoire CRISCO.

Pandémie de Covid-19 (2020). Retrieved from https://fr.wikipedia.org/wiki/Pandémie_de_Covid-19.

Perret, P. (2002). *Le parler des métiers. Dictionnaire thématique alphabétique*. P.: Robert Laffont.

Phraséologie (2020). Retrieved from <https://fr.wikipedia.org/wiki/phraséologie>.

Pseudoscience (2020). Retrieved from <https://fr.wikipedia.org/wiki/Pseudoscience>.

Rey, A., Morvan, D. (Ed.) (2005). *Dictionnaire culturel en langue française*. T. I (A–D), T. II (D–L), T. III (L–R), T. IV (R–Z). P.: Le Robert — SEJER.

Robinson, D. (1991). *The Translator's Turn*. Baltimore: MD, London: Johns Hopkins University Press.

Science-fiction (2020). Retrieved from <https://fr.wikipedia.org/wiki/science-fiction>.

Svastika (2020). Retrieved from <https://fr.wikipedia.org/wiki/Svastika>.

Terminologie (2020). Retrieved from <https://fr.wikipedia.org/wiki/Terminologie>.

Termes technologiques (2020). Retrieved from https://fr.wikipedia.org/wiki/Termes_technologiques.

Termes techniques (2020). Retrieved from https://fr.wikipedia.org/wiki/termes_techniques.

Розділ II

ТЕРМІНОЛОГІЯ

В КОНТЕКСТІ МОВНИХ КОНТАКТІВ: СОЦІОЛІНГВІСТИЧНИЙ ВИМІР

*Пархоменко А. Ф.,
кандидат філологічних наук, доцент*

З давніх-давен політичні, торгівельні й культурні зв'язки між різномовними спільнотами приводили не лише до обміну ідей та товарів, а й до запозичення слів для означення відповідних концептів та речей. Історичне термінознавство слов'янських мов, наприклад, свідчить про величезний західно-європейський вплив, який виявляється зокрема в численних лексичних запозиченнях. Етимологія подібних слів свідчить, своєю чергою, про походження багатьох речей і понять, які поступово усталилися в певному суспільстві як у всіх сферах суспільного життя, від політичного устрою, економіки, освіти до мистецтва, науки і техніки, так і в повсякденні людей.

Наприклад, завдяки інтенсивним контактам Російської імперії з Європою, починаючи з часів Петра Першого, залученню численних іноземних спеціалістів на російську службу, а також моду на німецьку, а й пізніше французьку мову серед освіченого дворянства, в російській мові опинилися безліч запозичень з французької, німецької, нідерландської й інших мов. Окрім термінів, багато загальноновживаних запозичень настільки асимілювалися, що сприймаються носіями російської мови, які не володіють згаданими мовами, як питомо російські слова. Наприклад, серед запозичень з німецької знаходимо такі загальновідомі слова, як

рос. ванна (*Wanne*), галстук (*Halstuch*), вагон (*Wagon*), бухгалтер (*Buchhalter*), шахта (*Schacht*), циферблат (*Zifferblatt*), фейерверк (*Feuerwerk*), вафля (*Waffel*), парикмахер (*Perückenmacher*), курорт (*Kurort*), марка (*Marke*), стул (*Stuhl*), рюкзак (*Rucksack*), шприц (*Spritz*), штраф (*Strafe*), поштамт (*Postamt*), ландшафт (*Landschaft*), університет (*Universität*) тощо.

Ще більший потік слів влився в російську мову з французької, як, наприклад, рос. афиша (*affiche*), тротуар (*troittoir*), транспорт (*transport*), аллея (*allée*), бульвар (*boulevard*), парк (*parc*), балет (*ballet*), спектакль (*spectacle*), дирижер (*dirigeur*), професор (*professeur*), курс (*cours*), канал (*canal*), генерал (*général*), турист (*touriste*), багаж (*bagage*), пейзаж (*paysage*), ресторан (*restaurant*), кафе (*café*), магазин (*magasin*), мода (*mode*), сигарета (*cigarette*), таблетка (*tablette*), жилет (*gilet*), блуза (*blouse*), браслет (*bracelet*), актер (*acteur*), поет (*poète*), роман (*roman*), натюрморт (*nature morte*); адрес (*adresse*), суп (*soupe*), десерт (*dessert*), помидор (*pomme d'or*), машина (*machine*), автомобіль (*automobile*), дюжина (*dizaine*), душ (*douche*), туалет (*toilette*), метр (*mètre*), музей (*musée*), пляж (*plage*), пикник (*pique-nique*), журнал (*journal*), газета (*gazette*), табурет (*tabouret*), букет (*bouquet*), гардероб (*garde-robe*), торшер (*torchère*), фабрика (*fabrique*), шедевр (*chef d'oeuvre*) тощо.

Щодо термінології, то асимільовані запозичення демонструють певну спеціалізацію, відбиваючи професійні сфери, де іноземний вплив був найпотужніший, наприклад, якщо численні німецькі терміни в російській мові були пов'язані з військовою справою, технікою чи шахтарством, то французькі терміни переважно стосувалися мистецтва, кулінарії, косметики, побутової сфери тощо, хоча їх можна також знайти серед військових чи технічних термінів, як і німецькі запозичення в традиційних «французьких» сферах.

Справжнім викликом для етимолога є з'ясування того, яка саме мова стала донором для цільової мови, бо західноєвропейські мови теж обмінювалися словами між собою чи запозичували з одного джерела (наприклад, латини чи давньогрецької). Так, провідний німецький славіст Макс Фасмер, автор найавторитет-

нішого в XX ст. етимологічного словника російської мови (Фасмер, 1964–1973), далеко не завжди міг визначити однозначно, як саме потрапило те чи інше слово до російської мови: безпосередньо з певної мови, (наприклад, «вагон» — з французької чи німецької) чи через мови-посередники (наприклад, «марш» з французької через польську чи німецьку).

Цікаві наслідки для розвитку мови мали французькі запозичення в англійській мові, які невпізнанно змінили її германській лексичний склад, чи польські запозичення в українській мові, як безпосередньо польські слова, так й іншомовні запозичення, де польська виступала як мова-посередник. Отже шляхи запозичення в українську мову слів, які аналогічні наведеним вище російським відповідникам, міг бути інший, аніж для російської мови. Однак попри захопливий характер пошуків витоків запозичень в мовах та визначення їхніх наслідків для розвитку мов, історична сфера є поза межами цієї розвідки. Проте етимологічні приклади, наведені вище, свідчать про фундаментальність процесів мовного взаємобміну в процесі контактування мов і культур задовго до поширення глобалізації й комп'ютерних технологій у світі. Що відбулося на зламі XX–XXI століть, це запанування англійської як мови-донора в світовому масштабі, а також нові технічні засоби контактування, інтенсивність і складність мовних контактів і мовних впливів зокрема через запозичення, включно із процесом освоєння неологізмів цільовою мовою. Наприклад, усупереч пуристичному спротиву захисників французької мови англломовному впливу, дедалі більше англійських слів просочуються до неї не лише для означення нових понять, для котрих немає власних відповідників (фр. *tramway*, *gadget*, *football*), а й у вигляді дублетів з характерним для французької зсувом наголосу на останній склад (наприклад, фр. *parking*, *camping*, *week-end*, *planning*). З іншого боку, сучасна німецька мова не лише набагато більше «всмоктала» англіцизмів, але й створила так званий *Denglish*, вживаючи англійські слова в непридуманому для мови-донора значенні (наприклад, німецький іменник *Handy* означає «мобільний телефон», тоді як в англійській мові це слово є прикметником із зна-

ченням «зручний, підручний») (Білозерська, 2014; Lane, 2012; Onysko, 2007). Подібна тенденція лексичної псевдоанглізації спостерігається й в інших європейських мовах (див. дослідження псевдоангліцизмів в германських, романських і скандинавських мовах в Furiassi, Gottlib, 2015; тж. Fischer, Pułaczewska, 2008). Наприклад, італ. *autostop* як поєднання італ. *auto* та англ. *stop* замість англ. *hitch-hike*, ісп. *smoking* у значенні англ. *tuxedo/ dinner jacket*, аналоги яких можна знайти і в українській мові (*автомостон, смокінг*). Між іншим, останній приклад неправильно тлумачиться деякими лінгвістами, які посилаються на існуючу сполуку *smoking jacket* у британському варіанті англійської мови. Насправді, ця британська словосполука означає м'який домашній жакет, тобто семантично вона протилежна слову «смокінг», який означає предмет офіційного туалету певного стилю.

У ХХІ ст. саме термінологія стала основною сферою інтенсивного запозичення або інакшого освоєння англійської лексики, що й пояснює пильну увагу мовознавців до цього шару лексики та змін в ньому, котрі впливають як на лексичну систему цільової мови, так і на мовну поведінку її носіїв. Сучасні підходи до вивчення терміносистем, які відходять від традиційної статичної номенклатурності, жорсткої прескриптивності та вузько-лінгвістичної перспективи без урахування різномантних позамовних чинників, окреслені в багатьох працях останніх років (Голубовська та ін., 2015; Голубовська та ін., 2016; Заблоцький, 2014; Стасюк, 2013; Стрішенець, 2009; Cabré, 2000; Cabré, 2003; Gaudin, 1993; Sager, 1990; Temmerman, 2000). Термін як об'єкт вивчення перестає бути ізольованою одиницею з особливими характеристиками, які роблять його щось на кшталт не зовсім повноцінного слова, такого собі мовного дивака в натовпі «нормальних» загальноновживаних слів. Насправді, терміни мають більше спільного з іншими неспеціалізованими словами, аніж відмінностей (Голубовська та ін., 2016; Сергеева, 2002; Сергеева, 2015, с. 16), і увага не лише до формально-лінгвістичних властивостей термінів, але й також до їхніх когнітивних, функціональних, комунікативних характеристик у різних дискурсах, ситуаціях, моду-

сах, іншомовному чи багатомовному середовищі вивчаються останнім часом у термінах соціолінгвістики, когнітивної лінгвістики, прагматики, теорії комунікацій, корпусної лінгвістики, комп'ютерної лінгвістики тощо (Голубовська та ін., 2015; Голубовська та ін., 2016).

У цьому розділі, присвяченому вивченню сучасних тенденцій освоєння певних новітніх термінів низкою європейських мов, порівнюючи їх з аналогічними явищами в українській мові, застосовується морфолого-семантичний аналіз разом із соціолінгвістичним підходом, який зосереджує увагу на взаємодії різних мовних спільнот чи різних груп мовців в одній мовній спільноті. Ключовими термінами в цій розвідці є: мовні контакти, мовне і термінологічне планування, білінгвізм, багатомовність (мультілінгвізм), диглосія, мовна поведінка, переключення кодів, інтерференція, багатомовний глосарій, термінотворчість, (де)термінологізація, мовний простір, мовна гібридність, неологізм, освоєння новотворів, калька, псевдоангліцизм, псевдотермін, дуплети.

Мовне і термінологічне планування в сучасній Європі

Соціолінгвістичні розвідки охоплюють широкий спектр проблем вивчення функціонування мови у суспільстві, від мовної політики до мовної поведінки певних груп мовців (класифікованих за соціальним статусом, статтю, віком, освітою, регіоном тощо). Глобалізація щільно пов'язана з багатомовністю через транснаціональний характер бізнесу й науково-технічних продуктів, міжнародних організацій і проектів, посилення міграції населення і поширення інформації через інтернет. Оскільки тепер важко знайти мономовну країну в світі, дедалі вагомішою стає роль мовної політики і мовного планування держави за певними міжнародними стандартами, розробкою яких опікуються зокрема ЄС і Юнеско.

Термінологія посідає одне з найважливіших місць у мовній політиці через нечувану повільність новітніх термінів, які заповнили не лише суто науково-технічну сферу, а й вийшли поза її межі у широкий загал. Оскільки найпрестижніші і найповажніші наукові

розвідки продукуються англійською мовою, виникає чимало викликів для іншомовних спільнот. Знання англійської мови в суспільстві, яке не є англومовним, майже завжди обмежене як колом людей, які володіють іноземною мовою, так і рівнем володіння і сферою її вживання (наприклад, професійна сфера чи туризм). Проте нові терміни, які прийшли з англійської мови, мають вводитися в освітні програми, використовуватися в засобах масової комунікації, інтернет-ресурсах, книгах, документах організацій та установ тощо. Оскільки інновації стосуються перш за все бізнесу і науки й техніки, то суттєвою частиною мовного планування стає так зване термінологічне планування. У цьому контексті важливим документом є розроблені Юнеско в 2005 році рекомендації щодо термінологічної політики, де зокрема наголошується небезпека недорозвиненої термінології в національній мові з огляду на перспективи її виживання.

Згідно з *Guidelines* (2005), у більшості випадків обмеження вживання мови до фольклору чи домашнього вжитку означає, що така мова стає неадекватною для підтримки професійної комунікації. Також мова, яка відстає в своїй термінології у певній професійній сфері, ризикує з часом втратити здатність виступати засобом спілкування на відповідні теми. Отже існує потреба у безперервному термінологічному плануванні у багатьох мовних спільнотах і в застосуванні конкретних правових, фінансових і адміністративних заходів на підтримку цих зусиль.

Мовному плануванню також приділяється увага в ЄС, країни-члени якого зберігають свою мовну автономність в союзі великих і малих держав. Це спирається на принцип: одна держава — один народ — одна національна мова (Kruse, Ammon, 2018, p. 40). Описуючи стан державних мов в країнах Європейського Союзу, Крузе й Аммон наголошують, що шлях до єдиної мови в цих країнах був різний. Наприклад, Франція нав'язала французьку мову своїм меншинам (додамо, що результат цього можна побачити у занепаді німецької мови в Ельзасі, бакської мови у прикордонних районах з Іспанією чи італійської мови в колишній Савої й теперішній французькій Рів'єрі), на відміну від Німеччини чи Італії, де об'єднання

різних провінцій і земель в єдину державу в XIX ст. відбулося завдяки спільній літературній мовній традиції попри значні відмінності місцевих говірок. Аналогію можна провести і з Україною, де саме мова (як розмовна, так і літературна) з'єднала західну Україну, яка перебувала під тиском польської, румунської або угорської мови, і східну Україну, яка перебувала під пануванням Росії.

ЄС наголошує на трьох засадничих мовних принципах — підтримка мов національних меншин, індивідуальний плюралінгвізм (рідна мова + 2 іноземні мови) і підтримка багатомовності («мультілінгвізму») через використання 5 робочих мов (англійської, німецької, французької, італійської та іспанської). Хоча на найважливіших заходах ЄС забезпечується переклад на всі мови країн-членів ЄС, а його перекладацькій бюджет дорівнює 1 млрд. євро на рік, і хоча більшість його постійних інститутів мають офіційний мовний режим, який варіюється від 1 до 5 робочих мов, на практиці перевага віддається англійській мові як *lingua franca*. Наприклад, попри протести такого поважного партнера ЄС, як німецький Бундестаг, від 43 % до 90 % англомовних документів, які поступають до комітетів Бундестагу від ЄС, не перекладаються на німецьку (Kruse, Ammon, 2018). Наразі невідомо, як саме позначиться на статусі англійської мови вихід Великої Британії з ЄС, проте можна припустити, що навряд чи її панування буде суттєво підважено, бо інформація генерується все одно переважно англійською мовою, а європейські інститути хоча і користуються британською орфографією (на відміну від американської), але виробили свій власний варіант англійської, відомий під назвою *Euro/European English*. Отже доступна всім у Європі спільна мова є зручним засобом полегшення і пришвидшення комунікації між країнами з понад 20-ма дуже різними національними мовами.

Проте найцікавішою для нас є внутрішня мовна політика і практика щодо англомовного впливу в країнах Європи, зокрема в країнах, які репрезентують робочі мови ЄС, у порівнянні між собою і з Україною. Попри те, що існують численні ровідки англомовного впливу на європейські мови (див. наприклад, анотовану бібліографію лінгвістичних досліджень англіцизмів Герлаха (2002),

як і його словник англіцизмів на матеріалі 16 європейських мов (Görlach, 2001), українська мова в цих працях, на жаль, відсутня. У різних європейських країнах мовна ситуація регулюється по-різному. Наприклад, хоча державний статус німецької мови не закріплено в конституції Федеративної Республіки Німеччини (через низку причин, включно із застановленням до будь-яких дій, які можуть асоціюватися з нацистської ідеєю *Deutschland über alles*), німецька мова є беззаперечно єдиною мовою публічної сфери, незважаючи на понад 18 млн. іммігрантів (турків, росіян, поляків, хорватів, афганців тощо). Хоча протягом 1996–2017 рр. були внесені певні зміни в орфографію сучасної німецької мови, її граматики й лексики не регулюються жодною офіційною інституцією ні на федеральному рівні, ні на рівні земель (Adler, Beyer, 2017). Академічні інститути на кшталт Інституту німецької мови, Німецької академії мови й літератури тощо досліджують стан німецької мови, але їхні підходи є дескриптивними, а не прескриптивними. Проте з метою розробки і узгодження стандартів у термінології, Німецький інститут нормування (DIN або *Deutsches Institut für Normung*), створив словник термінів стандартів у різних галузях економіки, права і техніки, який складається з 750 тисяч лексичних одиниць, включно з перекладами на англійську, французьку і польську мови. У цьому словнику синонімічні терміни в одному ряду мають різні ступені рекомендацій щодо їхнього вживання («переважні», «допустимі» і «не рекомендовані»).

У Швейцарській конфедерації, яка має чотири офіційні мови, статус усіх мов закріплено в конституції на федеральному рівні, а їхня підтримка і розвиток регулюються у законі про мови, який набув чинності в 2010 р. Проте дослідники мають цілковиту рацію, коли звертають увагу на вживання мов *de facto*, а не *de jure*, бо на практиці країна є в найліпшому випадку двомовною, де німецька панує, і лише кілька кантонів визнають ще одну офіційну мову (Newman, 2006). Мало того, це не означає, що всі швейцарці багатомовні. На індивідуальному рівні вони послуговуються переважно однією мовою, хоча зобов'язані вчити й інші мови. Цікавою тенденцією є те, що хоча в школі рекомендується вивчати як

іноземну одну з офіційних мов Швейцарії, починаючи з 1990-х рр., на перше місце вийшла натомість англійська мова, а коли йдеться про вивчення німецької, то перевагу віддають *Hoch Deutsch* замість швейцарського діалекту (Kuźelewska, 2016).

В Австрії німецька як офіційна мова Австрійської республіки закріплена в федеральній конституції, яка також визнає і поважає мови 6 етнічних меншин. Хоча не існує закону про мову, який би регулював її вживання (наприклад, відсутні квоти в засобах масової інформації чи рекламі), певний рівень володіння німецькою вимагається від будь-кого, хто хоче отримати дозвіл на проживання в Австрії чи імміграцію. Щодо іноземних мов, то приблизно 98 % учнів вивчають англійську мову, на другому місці — французька, а на третьому — італійська.

Як можна побачити, якою би не була мовна ситуація у німецькомовній європейській країні — чи то з однією офіційною мовою, чи кількома, але в освітній сфері в усіх них англійська обирається як іноземна мова для вивчення в школі в першу чергу. Подібна ситуація характерна і для романомовних країн, проте зі своїми особливостями як щодо державного статусу мови, так і щодо ставлення до англійської мови.

Так, Франція лише в 2004 р. внесла зміни до конституції, визнаючи окрім державної французької мови існування регіональних мов, але попри те, що Президент республіки підписав Європейську Хартію регіональних мов або мов меншин у 1999 р., парламент Франції — Генеральна Асамблея — досі її не ратифікував. Ще з часів Шарля де Голя в країні постійно створюються інститути захисту французької мови, а в 1994 р. було прийнято закон про заборону використовувати інші мови окрім французької в рекламі, державних документах тощо (Nikolowski, 2019; Radford, 2015).

У 1989 р. у Франції замість попередніх інститутів мовних стандартів були створені нові установи з аналогічними функціями: *Conseil Supérieur de la langue française* (CSLF) і *Délégation générale à la langue française* (DGLF). Перша опікується вживанням, розвитком і популяризацією французької мови у Франції та за її межами, а друга — координацією і поширенням роботи пер-

шої. У 2001 р. до назви і функцій останньої додалися також регіональні мови Франції (DGLFLF). З цих двох інституцій остання відіграє найвагомішу роль і зокрема підтримує й координує усю термінологічну діяльність, відповідаючи за поширення термінів серед широкого загалу і опікуючись роботою численних термінологічних комітетів і комісій, рекомендації котрих втілюються в життя (Walsh, 2016). Членами цих комітетів і комісій є експерти різних солідних установ, починаючи з Французької Академії і закінчуючи Французькою асоціацією стандартизації (AFNOR або *Association Française de Normalisation*), аналогічної німецькому DIN. Наприклад, працюючи під егідою AFNOR, Асоціація французької термінології AFTERM (*Association Française de Terminologie*) створила велику базу даних французьких стандартів і відповідних термінів.

DGLFLF обґрунтовує франкоцентричну спрямованість діяльності цих комітетів і комісій двома головними аргументами: 1) для того, аби зберегти свою життєздатність, мова має бути здатна описувати всі аспекти сучасного світу за допомогою нових термінів; 2) терміни мають бути зрозумілими для всіх мовців, натомість непрозорі іноземні запозичення можуть перешкоджати загальному розумінню (Walsh, 2016, p. 51).

Аналізуючи термінотворчість у французькій мові наприкінці XX ст., Ager (1990) зауважує, що терміни створюються через переклад або запозичення англійських термінів, але у будь-якому разі новотвір, який відірваний від зв'язків і конотацій мови-донора, обмежує таким чином креативність мови-реципієнта. Наприклад, якщо перекласти англійське слово *pattern* на французьку як *modèle*, то це передасть лише одне значення багатозначного слова (p. 177). На думку численних французьких пуристів, загроза англійської як мови контролю полягає в серйозних наслідках не лише для розвитку французької мови, але й для економіки й соціально-політичного розвитку французького суспільства (p. 181).

Попри всі анти-англомовні зусилля дедалі більше англійських термінів просочуються до французької мови, як, наприклад, терміни телекомунікації *tweeter*, *liker*, *poker*, *bloguer*, *chatter*, *istragramer*,

які не мають однослівних відповідників у цільовій мові. Опитуючи носіїв французької мови в Франції та США щодо їхньої реакції на англіцизми у мові французької реклами, дослідниця Barfffour (2016) виявила, що респонденти поставили такі мотиви для вживання англіцизмів, як статус англійської як мови міжнародного спілкування та апелювання до молодшої генерації вище таких чинників, як стислість і точність англійських термінів. Проте чинник лексичної лакуни все ж таки визнається ними як слушний привід для запозичення терміну. Цікаво, що привабливість англійської мови саме для молодих людей, які краще володіють нею, аніж старше покоління, і вживають її часто-густо для хизування, намагаючись виглядати космополітами, модними і престижними у своєму середовищі, характерно для усіх країн як західної, так і східної Європи.

Принагідно слід зазначити, що чистотою французької мови опікуються і за океаном, в провінції Квебек, Канада. Там активну роль із захисту французької мови відіграє інститут, відомий за аббревіатурою OQLF (*Office Québécois de la Langue Française*). В результаті роботи цього закладу деякі французькі відповідники реєструються в словниках, як канадські варіанти, тоді як у Франції натомість часто послуговуються запозиченнями з англійської мови (пор. інтернет-термін *gazouillis* (Q) і *tweet* (F)).

Особливістю Італії є потужний вплив місцевих діалектів. Цікаво, що на час об'єднання Італії в 1861 р. лише 2,5 % освіченого населення володіло літературною італійською мовою. Хоча у 1868 р. було прийнято рішення взяти за основу державної італійської мови флорентійський літературний варіант, до середини XX ст. більшість населення Італії віддавала перевагу місцевим діалектам (Robustelli, 2017). Конституція Італійської республіки 1948 р. не має статті про державну мову, проте статус національної італійської мови закріплено в законах, а на її поширення серед населення країни найбільше вплинули загальнодоступна шкільна освіта і засоби масової комунікації. У сучасній Італії неабияку роль у вивченні і популяризації італійської мови відіграє *Accademia della Crusca*, яка ще наприкінці XVI ст. розробляла норми літературного стандарту на основі творів Данте, Петрарки

і Боккаччо, а також створила перший словник італійської мови. З того часу окрім укладання словників, Академія залишається авторитетним консультативним органом в Італії щодо складних чи суперечливих питань норм і стандартів в італійській мові. Проте в Італії донедавна не було сильної мовної політики й італійська запозичила чимало як загальноновживаних англійських слів, так і термінів. Лише на початку XXI ст. *Rete di eccellenza dell'italiano istituzionale* (REI), асоціація, яка опікується італійською мовою інституціонально, стала пропонувати альтернативи англійським запозиченням, сприяючи усвідомленню італійцями засміченості їхньої мови англіцизмами (Vermeiren, Vandewaetere, 2017).

Іспанська конституція 1978 р. закріплює кастильський варіант іспанської мови як офіційну мову держави, проте визнає й три інші мови, котрі були заборонені під час диктатури генерала Франка, як офіційні на регіональному рівні (каталонський варіант іспанської, галіційський варіант іспанської і баскську мову). У країні мовною політикою опікуються Королівська мовна академія (RAE), Інститут Сервантеса, а також так звана FUNDEU BBVA, метою якою є боротьба з поширенням англіцизмів в іспанській мові. Проте на практиці англійська часто-густо перемагає і рекомендовані іспаномовні норми швидше вимагаються від лінгвістів, перекладачів та інших мовних експертів як зразкових носіїв мови, аніж пересічних мовців (Vermeiren, Vandewaetere 2017; Walsh 2017). Як свідчить розвідка Walsh (2017), чисельність і швидкість виникнення нових англійських термінів настільки висока, заповнюючи лексичні лакуни, що академічні інституції просто не встигають відреагувати на всі ці неологізми і запропонувати іспаномовні відповідники. До того, англійські терміни часто виявляються стислішими і легкими для запам'ятовування, як, наприклад, переможний англіцизм *smartphone* замість іспанського терміна *teléfono inteligente*. Як і в інших мовах, соціокультурний чинник престижності, моди, особливо у молодого покоління, теж сприяє популяризації запозичень.

В Україні ситуація з нормуванням, на жаль, незадовільна через брак політичної волі, недооцінки і недофінансування мовних

проектів і потужний вплив російської мови. Досі не існує навіть повного й авторитетного етимологічного словника української мови, бракує якісних словників синонімів і антонімів, тезаурусів, двомовних словників, а також авторитетних інтернет-ресурсів. Оцифрований академічний словник української мови 1970–80 рр. є витвором радянської політики русифікації в Україні. Так, у ньому питомі українські слова часто-густо позначені як діалектні чи застарілі на відміну від російських запозичень. До того він просякнутий радянською ідеологією (як у визначеннях слів, так і в прикладах з партійних документів і творів забутих радянських письменників) і застарілий, де не можна знайти ані вилучених із обігу питомих українських слів, ані сучасної лексики кінця ХХ ст. — початку ХХІ ст. Нещодавно розпочалась модернізація його електронної версії, але роботу досі не закінчено і якість цього варіанту словника сумнівна через відсутність багатьох старих і нових слів і через те, що багато прикладів надаються без конкретного джерела, загалом з преси, українська мова якої аж ніяк не можна назвати взірцем літературної норми, замість української літератури з посиланням на автора. Двомовні термінологічні словники часто-густо містять недолугі відповідники, англіцизми чи русизми, не отримуючи адекватної оцінки фахівців. Однією з проблем є також те, що україністи здебільшого не володіють західними іноземними мовами на професійному рівні, що заважає їм адекватно аналізувати запозичення, а брак авторитету і ресурсів не дає їм, на жаль, можливості надавати відповідні рекомендації. Наслідком відсутності притомної мовної політики щодо української мови, самозрозуміло, є відсутність термінологічної політики в Україні.

Термінотворчість у результаті контактування мов

Поняття «контакти мов» набуло особливої популярності в соціолінгвістиці завдяки класичній розвідці середини ХХ ст. У. Вайнрайха, який зокрема докладно проаналізував такий результат контакту двох мов (білінгвізму) як інтерференція (фонетична, граматична, лексична) на відміну від простого запозичення на ма-

теріалі численних мов та діалектів. Розглядаючи лексичну інтерференцію, Вайнрайх вирізняє такі її способи: 1) просте запозичення слова, тобто послідовне перенесенням фонем однієї мови до іншої (наприклад, нім. *holiřmok* в штаті Песильванія < англ. *holy smoke*!); 2) розширення значення слова під впливом іншої мови (наприклад, ісп. *ministro* в штаті Колорадо стало також означати «протестантський священник» під впливом англ. *minister*); 3) калька (наприклад, англ. *skyscraper* передається в інших мовах за допомогою перекладу кожного компонента складного слова, як фр. *grate-ciel*; італ. *grattacielo*; ісп. *rascacielos*. Німецька калька *Wolkenkrazer* натомість є калькою-тлумаченням за Вайнрайхом, бо замість англійського елемента *sky* («небо») вживається метонімічно пов'язане слово *Wolken* («хмари»). Тут доречно додати, що в українській мові поряд зі старим тлумаченням-калькою «хмарочос» нещодавно з'явилися такі відповідники, як «небосяг» і «хмародряп», близький до пол. *drapacz chmur*); 4) гібридність, тобто поєднання запозичення і перекладу (наприклад, ісп. *home plato* в штаті Флорида < англ. *home plate*). (Вайнрайх, 1979, с. 83–91).

Окрім способів інтерференції, Вайнрайх торкається наслідків запозичень слів, які не несуть абсолютно нового значення, для розвитку мови-реципієнта, а також мотивів, які спонукають вживати запозичення. Так, автор вважає, що на ранньому етапі мовного контактування запозичені і питомі слова можуть співіснувати, але пізніше старі слова можуть взагалі зникнути або обидва слова можуть зберегтися, спеціалізуючи свої значення, включно зі спеціалізацією за офіційним і розмовним стилями (Вайнрайх, 1979, с. 91–94).

Щодо мотивації, то хоча праця написана в 1950 рр., коли не по-слуговувалися такими поняттями, як бордієрівське «символічне насильство» мови або «мовна колонізація» в постколоніальних студіях, проте її автор визнає складність мотивації людей, які запозичують іншомовні слова. Причини варіюються від людської потреби означити нові поняття й речі, до низької частотності питомих слів, запобігання омонімії, потреби у нових способах висловлення, бо слова мають тенденцію втрачати свою виразність, а також те, що він називає «символічними асоціаціями», тобто різним рівнем пре-

стижності мов (Вайнрайх, 1979, с. 95–101). Однак Вайнрайх уникає узагальнених практик, він радше посилається на особистий вибір мовця залежно від його освіти, статусу тощо, аніж мовну політику в певній країні й загальну соціальну практику.

На відміну від ситуації середини XX ст., описаної Вайнрайхом, де прикладом виправданного запозичення наводиться слово *television*, у XXI ст. ситуація кардинально змінилася, бо темп утворення термінів, особливо в сфері інформаційних технологій, настільки високий, що нібито виправдані запозичення нових слів для означення нових технологій чи виробів, перетворилося на засмічення мов англіцизмами. Також змінилися як способи запозичень, так і мотивація збереження чи перекладу або калькування. Для прикладу візьмемо сферу соціальних мереж, наразі одного з найпопулярніших сфер телекомунікації.

Для цієї мети був укладений багатомовний глосарій термінів соціальних мереж, де реєстровим словом є англійський термін. Такий підхід дозволяє побачити різні варіанти відтворення цього терміну в цільових мовах. Там, де існують альтернативні варіанти перекладу чи тлумачення, до цільових мов додавалася польська мова. Це дає можливість порівняти українську ще з однією слов'янською мовою, яка часто-густо черпає відповідники з власних ресурсів, і відійти від нав'язливого порівняння лише з російською мовою. Зірочкою позначено терміни, які є прямим запозиченням з англійської мови, а також терміни, які не рекомендуються для вживання. Слід зауважити, що самі назви різних соціальних мереж не включено в глосарій, бо вони зазвичай не перекладаються, а натомість зберігаються в оригіналі в усіх мовах з латинською абеткою і транслітеровані кирилицею в українській та російській мовах (наприклад, *Фейсбук*, *Істаграм* тощо). Однак термінологічні словосполучення з цими назвами чи похідні слова включено у глосарій, бо вони демонструють різні способи відтворення англійських термінів.

Навіть побіжний погляд на відповідники англійських слів та словосполук підтверджує той факт, що найбільший спротив англізації термінології чинить французька мова. З двох інших ро-

манський мов, очевидно, що іспанська більш резистентна, ніж італійська, пропонуючи більше варіантів перекладу власною мовою. Німецька мова ставиться досить ліберально до повних англійських запозичень, проте, як й інші мови часто надає перевагу власним словам там, де термін базується на новому значенні вже вживаного слова. Щодо українських еквівалентів, то на них окрім англійської великий вплив має російська мова, як у наслідуванні російських перекладів комп'ютерних термінів (як, наприклад, сумнозвісна «собачка» замість «равлика» в електронних адресах), так і в фонетичній плутанині під час відтворення іноземних назв-імен і слів, де українська має спиратися на транскрибування на відміну від російської, яка спирається на транслітерацію (Шевчук, 2018). Наприклад, в українських словниках спостерігається вперта дискримінація чудової української пари приголосних «г» і «ґ», які ігноруються на користь російської під час відтворення англійського «g»: пор. **хештег* і ^*гештег*. Іншим прикладом є відтворення звуку [æ] за допомогою «а», а не «е», а також зберігання подвоєних приголосних, що характерно для російської мови: пор. рос. **чат* і рекомендоване укр. ^*чет*. Крім того, не дотримується правило дев'ятки, в результаті чого вживається голосна «і» замість «и» під впливом російської мови («діджиталізація» замість «диджиталізація»). Для того, аби правильно передати саме український відповідник запозичення перед словом використовується графічна позначка ^. Якщо французький термін має канадсько-квебекське походження, то він позначається літерою Q.

Необхідно враховувати різницю між романо-германською і слов'янською групами мов, бо мови першої групи мають багато спільних коренів, що часто-густо робить запозичення чи калькування англійських термінів легшим на відміну від слов'янських мов, де вони можуть бути семантично чужорідними, а отже непрозорими і незрозумілими для більшості українців. Наприклад, англійський термін *account* перекладається на українську як «рахунок» у фінансовому контексті, але в соцмедіа цей переклад не вживається. Натомість у польській мові існують два відповідники англійському фінансовому терміну — власне польське слово

rachunek і запозичене слово *konto*. Оскільки останнє означає рахунок, відкритий у банку, воно легко переноситься в новий контекст. На відміну від української та російської мов, усі відповідники в романо-германських мовах мають спільний з англійським словом корінь, що полегшує семантичне калькування цих слів у нефінансовому контексті (нім. *Konto*, фр. *compte*, ісп. *cuento*, італ. *conto*).

Окрім прямого запозичення, можна виділити такі основні способи відтворення англійських термінів соцмереж:

1. Фонетична, графічна і морфологічна адаптація англійського запозичення до відповідних норм цільової мови. Найпоширенішою з них є створення дієслів із запозиченою основою за допомогою питомих афіксів (префіксів та суфіксів), наприклад: англ. *to repost* — укр. *непеностити*, нім. *reposten*, фр. *reposter*; ісп. *repostear*, італ. *ripostare*. У мовах, де існує граматичний рід, адаптація може відбуватися на рівні артиклів, суфіксів чоловічого-жіночого роду, наприклад: нім. *Blogger/Bloggerin*, фр. *bloguer/bloguese*. Часто в запозиченнях зсувається наголос на інший склад через особливості цільової мови, наприклад, в укр. *контент* наголос пересунувся на другий склад, тоді як в оригіналі він падає на перший склад (*content*). У мовах, де звуки супроводжуються діакритичними знаками, відбувається також графічна адаптація (фр. *mème*, ісп. *emotición*).

2. Семантичне розширення значення раніше запозиченого чи питомого слова-перекладу під впливом англіцизму, або семантична калька. Наприклад, укр. *контакт* (в соцмережах), *подія* (на ФБ), *фільтр* (ФБ чи І), а також усі німецькі та романомовні відповідники для англійських термінів соцмереж *contact*, *event*, *filter*. Видається, що в певних випадках з метою економії зусиль українська мова могла би вдатися до семантичного розширення деяких існуючих слів, освоюючи таким чином нові терміни. Наприклад, таким є, на нашу думку, слово «профіль» у значенні «стисла інформація/довідка» про особу чи компанію (англ. *profile*), бо семантично поняття обрису обличчя чи сукупності типових рис легко метафоризується.

3. Скорочення слова у поєднанні з семантичним розширенням, як, наприклад, нім. *Bio* і фр. *bio* для означення стислої біографії в соцмережах, або однакові в усіх мовах відповідники англ.

bot (укр. *бот*), яке є скороченням від слова *robot* (укр. *робот*). Це слово є усталеним міжнародним запозиченням з чеської мови, а саме твору К. Чапека, тому його скорочений варіант легко прижився в новому контексті соцмереж.

4. Морфолого-семантичне калькування складного слова, за яким в цільових мовах відтворюється морфологічна структура англійського слова з повнозначною семантикою і кожен компонент відповідно перекладається. Подібні кальки можуть відтворюватися в інших мовах як відповідним складним словом, так і словосполучою, тобто семантико-синтаксичним засобом. Пор., наприклад, англ. *timeline* з такими відповідниками, як нім. *Zeitlinie*, ісп. *linea de tiempo*, пол. *oś czasu*.

Дещо відрізняються від класичної схеми такі новотвори, як *newsjacking*, *trendjacking* створені за аналогією зі словом *hijacking*, яке означає «викрадення літака, повітряне піратство». Власне *hijacking* не є складним словом, бо його загальне значення не витікає з окремих значень двох повнозначних компонентів *hi* і *jacking*. Попри відсутність прозорої семантичної мотивації англійського слова, його семантична складність відтворюється в перекладах на інші мови складним словом із прозорою семантикою або словосполучою. Отже переклад новотворів на такій основі не є складним, бо перший компонент є самостійним словом, а другий компонент інтерпретується як такий за аналогією з *hijacking* («викрадення новин», «викрадення тренду»).

5. Синтаксично-семантичне калькування словосполучки. Наприклад, відповідники англ. *brand ambassador* в інших мовах включають укр. *амбасадор бренду*; нім. *Markenbotschafter*; фр. *ambassadeur de la marque*; ісп. *ambajador de la marca*; італ. *ambasciatore del marchio*. Як можна помітити, словосполучка може відтворюватися і складним словом (семантико-морфологічним засобом) в цільовій мові, що особливо характерно для німецької мови.

6. Калькування-інтерпретація складного запозиченого слова чи словосполучки, що типово для французької мови, пор., наприклад, англ. *chat room* і фр. *clavardoir*, *bavardoir* компоненти яких поєднують французькі відповідники дієслова *to chat* — *clavarder*,

bavarder і суфікс іменника *boudoir* замість перекладу другого компонента окремим іменником *salle*. Іншим прикладом може слугувати ісп. *ciberanzuelo*, *cibercebo* як відповідники англ. *clickbait*, котрі перекладаються з іспанської як «кібер-гачок», «кібер-наживка», чим могла би скористатися українська мова замість неоковирного запозичення *клікбеїт*.

7. Переклад-інтерпретація складного запозиченого слова чи словосполучки, як, наприклад, англ. *hashtag* і фр. *mot-dièse* або фр. Квебеку — *mot-clic*, де переклад диктується графічною формою відповідної позначки. Те саме відбувається в таких українських відповідниках @, як «вушко» чи «равлик». Цікаво, що в польській мові синонімом запозичення з англійської є також переклад-інтерпретація — *symbol #*, чим легко могла б скористатися українська мова замість семантично немотивованого запозичення *геїтмет*.

8. Гібридне поєднання запозиченого і питомого елементів у складному слові чи словосполучці, в якому перекладається лише один компонент. Пор.: англ. *chat room* і нім. *Chatraum*, ісп. *sala de chat*, *sitio de chat*, де один компонент *chat* запозичено, а другий компонент відтворюється ресурсами цільової мови.

9. Окремий спосіб, який не представлений в глосарії, але широко розповсюджений в україномовному інтернеті і засобах масової інформації — це суржикові терміни, створені в результаті інтерференції російської мови. Це не лише помилкова орфографія відтворення запозичення, про що йшлося вище, але й відверті русизми. Наприклад, *підписатися* і *підписувач* як еквіваленти *follow* і *follower*, хоча в українській мові значення обох слів обмежено лише «ставленням свого підпису». В доінтернетівську епоху ці слова помилково застосовували до газет і журналів, як еквівалент *subscribe* і *subscriber* замість *передплатити* і *передплатувач*. У цьому випадку варто подивитися на польські відповідники, а саме дієслово *śledzić* та іменники *zwolennik*, *wyznawca*, і скористатися питомими ресурсами.

Ці основні способи відтворення англійських термінів по-різному працюють в різних мовах. Наприклад, якщо в певних мовах термін виникає через семантичне розширення значення існу-

ючого слова, то в інших мовах це може бути простим запозиченням (пор. запозичене укр. *трафік* і семантичні кальки в романських мовах *traffic*, *tráfico*, *traffico*). Часто для уточнення нового значення вживаного слова слугує контекст, означення чи навіть частини складного слова. Наприклад, перші компоненти складного слова *Daten*, *Internet* у німецьких відповідниках *Datenverkehr*, *Internetverkehr* дозволяють другому компоненту *Verkehr* позбутися асоціацій із транспортом. Це можна порівняти з італійським прикладом, де подібну контекстуальну функцію виконує прикметник: *Tali informazioni vengono inviate come una normale parte del traffico internet* (*Reverso Context*). Цікаво, що польська мова вдалася до семантичної кальки перекладного слова — *ruch*, чим могла б скористатися і українська мова замість запозичення непрозорого англіцизму, додавши префікс *інфо-* до кореня — *рух*.

Неусталені запозичення, як це й помітив раніше Вайнрайх, часто-густо співіснують з питомими відповідниками, деякі з яких можуть відігравати роль пояснення через непрозорість іноземного кореня, як, наприклад, англійський термін-іменник *post*, який поряд із запозиченнями має в інших мовах також семантично прозорі дуплети: укр. *публікація*, *повідомлення*; нім. *Beitrag*; фр. *publication*, *message*; ісп. *publicación*, *mensaje*; італ. *pubblicazione*. Проте коли англійські терміни формують деривати з тим самим коренем, інші мови нерідко користуються англійським коренем для створення відповідників чи вдаються до прямих запозичень. Наприклад, всі мови вживають запозичення для відтворення англійського іменника *repost* і лише французька мова пропонує власний варіант — фр. *republiation*.

Однак це здебільшого стосується іменників, бо дієслова далеко не завжди користуються коренем запозиченого іменника, озброївши його питомим афіксом. Повертаючись до прикладу з терміном *to post* можна побачити, що якщо деякі мови вдалися до афіксальної адаптації (нім. *posten* чи рос. *постить*), інші мови віддають перевагу питомим синонімам запозиченого слова чи інтрепетують значення шляхом перекладу (нім. *verfassen*; фр. *publier*, *afficher*, *partager*, *soumettre*; ісп. *publicar*, італ. *pubblicare*).

Як легко побачити, часто-густо англійські терміни коротші за їхні переклади чи кальки, що сприяє їхньому поширенню і популяризації, хоча існують випадки, коли з внутрішньомовних причин перевага надається довшій назві. Наприклад, слово *biography* має відповідники в інших мовах, запозичені з одного джерела — давньогрецької мови, проте його скорочений термін соцмереж *bio* не прижився в тих мовах, де він вживається не як самостійне слово, а як префікс зі значенням *biological*. Тому цьому терміну відповідає в цих мовах повне слово на відміну від нім. *Bio* чи фр. *bio*, де скорочення цілком прийнятно для означення «біографія» (французька, між іншим, взагалі схильна до скорочування слів на кшталт *restau*, *sympa*, *bac*, *prof* тощо, проте це типово для розмовного стилю).

Якщо мови мають ресурси для стислого відповідника англіцизму, то вони віддають перевагу питомим словам. Це можна проілюструвати відтворенням в різних мовах назви такого популярного інструменту реакції користувача Фейсбуку, як *like*. Мовці, які дбають про українську мову користуються відповідниками «вподобайка» і «вподобати», але пересічний користувач віддає перевагу запозиченням «лайк», «лайкати», як і росіяни, мова яких має задовге дієслово «нравиться» і взагалі не має відповідного іменника. Цікаво, що в інших мовах відповідниками цього слова є повні речення, в яких дієслово поєднується із особовим займенником першої особи однини (нім. *Gefällt mir*, фр. *J'aime*, ісп. *me gusta*, італ. *mi piace*). Принагідно зауважимо, що в польській мові до дієслова додається вказівний займенник: пол. *lubję to*.

Звичайно, романо-германські мови мають багато спільних коренів з англійською, але «творчість» тих мов, які пропонують власні відповідники не лише через переклад, коли термін прозорий, а й через тлумачення може стати гарним стимулом для українізації інтернет-мови, бо непрозорі, немотивовані корені роблять мовну засміченість більш разючою, аніж запозичення слів, які мають споріднені корені. До того, багатомовні термінологічні глосарії інших галузей науки і техніки, політики й економіки, фінансів, які включали б також рекомендації укладачів, могли б ста-

ти у пригоді не лише студентам іноземних мов, але й слугувати джерелом натхнення для перекладачів, яким способом можна збагатити українську мову новими термінами, користуючись власними мовними ресурсами.

Псевдоанглізація в термінології

Вибір англійського терміну як реєстрового слова має одне обмеження, а саме неможливість виявити псевдоанглійські терміни у відповідних мовах. Вище вже згадувався феномен псевдо-англізації як результат інтенсивного впливу англійської мови на інші європейські мови. Зазвичай у дослідженні псевдоангліцизмів вирізняють неузусне вживання англійських запозичень, модифікацію англійських слів чи творення нових слів, які формально виглядають як англіцизми в інших мовах. Наприклад, дослідники німецької мови розрізняють такі типи *Denglisch*, як лексичні псевдо-англіцизми (нім. *Fitnessstudio* замість англійської сполуки *fitness center*), морфологічні псевдо-англіцизми (нім. *Aerobic* замість англ. *aerobics*) і семантичні псевдо-англіцизми (нім. *City* у значенні «діловий центр великого міста», котре не має відповідника в англійській мові) (Білозерська, 2014). По-іншому аналізуються процеси псевдо-англізації в іспанській мові в статті Walsh (2017), де автор розрізняє чотири способи нетипового вживання чи творення англіцизмів: 1) граматична модифікація (наприклад, вживання іменника *fashion* як прикметника попри існування в англійській мові відповідної форми *fashionable*); 2) лексична редукція (наприклад, вживання частини складного слова чи словосполуки замість повних варіантів, як *un reality* замість *a TV reality show*); 3) власне псевдо-англіцизм, тобто вживання англійського слова у невластивому значенні, наприклад, *un casting* у значенні *an audition*; 4) фальшивий англіцизм, тобто творення нових слів за допомогою англійських компонентів на кшталт суфіксу *-ing*, як, наприклад, *balconing*, а саме стрибання з балкону в басейн, що може призвести до серйозних травм (Walsh, 2017, р. 368–372). За такою класифікацією, вищезгадане нім. *Handy* є поєднанням

1 і 3 способів, де іменник, утворений від прикметника, набуває нового значення на основі метонімічного перенесення «(мобільний телефон) напихваті» → «мобільний телефон»).

Псевдоангліцизми в слов'янських мовах утворюються способами, подібними до технік словотворення в західноєвропейських мовах (пор. *паркінг* як приклад редукції від англ. *parking lot/spot/space* або словосполука *фітнес студія*, як і в німецькій мові, хоча в англійській мові подібні заклади мають дві назви — *fitness centre/center* і *fitness club*). Одним з джерел псевдоанглізації є активне використання «неоморфем», як, наприклад, суфікс *-мейкер* у таких запозиченнях, як укр. *плеймейкер*, *хітмейкер*, *іміджмейкер*, *нюзмейкер* (Клименко, Карпіловська, & Кислюк, 2008). В результаті виник як такий псевдоангліцизм, як укр. *кліммейкер* (Жалай та ін., 2010), так і ціла низка псевдоанглійських слів *брендмейкер*, *патімейкер*, *шоумейкер*, *піцца-мейкер*, *суші-мейкер* під впливом російської мови (Григорьев, 2018), які не мають відповідників в англійській мові.

Псевдоанглізація призводить до неприйнятності для англійської мови сполучення запозичених слів в результаті семантичного зсуву під впливом цільової мови. Наприклад, популярне слово укр. *кейтеринг*, яке легко можна було б замінити питомими сполуками на кшталт «страви на замовлення» чи «ресторанні послуги», вживається в таких псевдоанглійських фразах, як «замовити кейтеринг», «організація кейтерингу», «доставка кейтерингу додому», бо це слово абсолютно непропоре для української мови. В англійській мові воно походить від дієслова *to cater (for)*, яке має значення «постачати страви, обслуговувати», а похідний іменник *catering* сполучається лише з дієсловом *to do*, а також з іменниками, які означають заклад, які надає подібні послуги, чи самі послуги. Можна замовити страви у відповідній компанії (*catering company*) чи відповідні послуги (*catering services*). Ні організувати, ні замовити, ні доставити додому *catering* сам по собі неможливо.

Те саме і навіть ще інтенсивніше відбувається зі вживанням англіцизмів, включно з відповідними термінами, в соцмережах, тим більше що це розмовна мова, де майже все дозволено. У дописах

навіть свідомих україномовних членів світової мережі процвітає зловживання англіцизмами (*забабанити*, *відфрендити* тощо). Багато дослідників вважають такі варваризми, як «фоловер», «флейм» тощо комп'ютерним сленгом (див., наприклад, Поцулко 2017). Загалом створення комп'ютерного жаргону — це окрема тема дослідження, бо в мовах із розвиненим шаром позалітературної лексики використовуються нерідко власні ресурси (жаргонні слова з інших сфер, каламбури, метафоризація тощо) (див., наприклад, Ермакова, 2020). Одним із прикладів є широкоживаний колоквиалізм *фототжаба*, який виник в російській мові через спотворення вимови англійської словосполучки *photoshopped image*. Нежаргонним еквівалентом цієї словосполучки є *обработанное с помощью фотошопа изображение, отфотошопленное изображение*. Жаргонний еквівалент є вдалим, бо він стислий і метафоричний на відміну від літературного перекладу чи навіть оригіналу.

Українські словники комп'ютерного сленгу демонструють запозичення англійських термінів передбачувано через посередництво російської мови, як, наприклад, «флуд» замість «флад» (*flood*) або «холівар» замість «гоулівó» (*holy war*) за законами української мови. Хоча є й спроби українізувати деякі терміни, як «Андрійко» для означення системи *Android*, «горщик» для *recycle bin* чи «вогнелис» для *Firefox*.

Повертаючись до термінів соцмереж, варто звернути увагу на деякі псевдоангліцизми, які не включено із самозрозумілих причин до глосарію. Так, запозичення укр. *фейк* є прикладом лексичної редукції й граматичної модифікації, бо чи воно означає «неправдива інформація», чи «підроблений

обліковий запис», але в будь-якому разі в англійській мові це слово вживається в такому значенні лише як прикметник (англ. *fake news*, *fake account*), а не як самостійний іменник, як в українській мові. Оскільки англіцизм закінчується на приголосну, він сприймається як іменник, а граматичні варіанти відповідного прикметника в українській мові утворюються за допомогою питомих суфіксів (укр. *фейкові новини*). Мода на це слово мотивується швидше трампівською епохою, аніж браком власних мов-

них ресурсів, і цікаво, яка доля його спіткає у післятрампівський період історії.

Іншим прикладом лексичної редукції і граматичної модифікації слугує слово укр. *брут* для скомпроментованого облікового запису в соцмережах, але в цьому випадку відбуваються додаткові зміни. У поясненнях посилаються на словосполучу англ. *brute force*, яка означає спосіб зламування облікових записів, підбираючи паролі до них, як на джерело цього виразу. Насправді в англomовному комп'ютерному дискурсі цей вираз вживається як складний прикметник в трьохкомпонентній словосполучі англ. *brute force search/attack* замість іменника в українській мові.

Прикладом складного слова-псевдоангліцизму може слугувати термін укр. *ботоферма*, який не існує в англійській мові. Натомість існує словосполуча англ. *troll farm/factory* (букв. «ферма/фабрика тролів»), за аналогією з якою і створено цей псевдоангліцизм. Цікаво, що в слов'янських мовах термін «троль» користується меншою популярністю, ніж «бот», який став словотворчим компонентом інших жаргонізмів, таких як укр. *зеленобот*, *порохобот* тощо.

Вивчення псевдоанглізації на матеріалі різних мов, зокрема в сфері комп'ютерної термінології, є перспективною темою дослідження, яка потребує колективних зусиль мовознавців. Цікаво побачити до якого ступеня мовна творчість здатна освоїти англійські запозичення, трансформуючи їх в цільовій мові, а також які наслідки це має як для лексико-граматичної системи цієї мови, так і власне для англійської мови-донора.

Лінгвістичні ландшафти у контексті мовних контактів ¹

Визнаючи вагомий внесок праці У. Вайнрайха в соціолінгвістику, завдяки тому, що вчений був серед перших мовознавців, які наголошували на необхідності враховувати соціо-культурний контекст (включно зі статусом мови в певній мовній спільності) та міждисциплінарні студії, мусимо визнати, що сам Вайнрах зосередився у своєму дослідженні переважно на білінгвізмі, засто-

¹ Див. тж. Жалай, Линник, Пархоменко, Рубашова, 2017.

совуючи поширені на той час методи структуралізму та опозиції, що обмежувало можливості для більш ґрунтовного вивчення мовних контактів.

Натомість матеріалом сучасної соціолінгвістики стають багато-контактні мовні спільноти, які відзеркалюють набагато складнішу мовну ситуацію в світі, включно з проблемою мовного зсуву, про який писав ще У. Вайнрайх. Так, найновіші студії відстежують динаміку взаємодії мов, бо вплив мов, враховуючи їхню символічну владу за визначенням Бурдьє (Bourdieu, 1993), чи навіть загроза зникнення тієї чи іншої мови не є сталою характеристикою.

Варто зазначити, що доцентровим тенденціям глобалізації протистоять відцентрові тенденції, що на мовному рівні приводить до протидії місцевих мов впливу домінантних мов за умов відповідної мовної політики. Так, наприклад, бакська мова в демократичній Іспанії (на відміну від Франції, де вона не отримала регіонального статусу) постійно посилює свої позиції як мова спілкування, освіти і публічного простору за гаслом, що баском є той, хто говорить бакською мовою і сприймає відповідну культуру (Kurlansky, 2000, р. 239). Іншим прикладом зміни статусу мови через зміну соціо-політичного ролі мовних спільнот можуть слугувати мови, які виникли на терені колишньої Югославії в 1990-х роках. У результаті утворення незалежних країн, сербохорватська мова з двома алфавітами розділилася на три мови державного рівня — сербську, хорватську і боснійську. Як зазначає провідний британський мовознавець Дейвід Кристал (Crystal, 2002), імовірно, що «мовна різниця між цими мовами зростатиме, оскільки відповідні спільноти намагаються максимально посилити їх як символи місцевої ідентичності» (р. 11). Він розглядає цей процес у межах сучасної тенденції визнання окремої етнічної ідентичності, тобто відцентрової тенденції.

З огляду на те, що основним джерелом науково-технічної, комерційної та соціо-політичної термінології є англійська мова, а вужчими джерелами — інші мови, теорія мовних контактів допомагає спрямувати увагу не лише на фонетичні, морфологічні, лексико-семантичні та стилістичні особливості запозичення іншомов-

них термінів в українську мову, але й на їхню взаємодію, освоєння і функціонування в багатоконтактному мовному середовищі.

У цьому сенсі варто звернути увагу на так звані «лінгвістичні/мовні ландшафти» (Landry, Bourhis, 1997), тобто візуальну публічну репрезентацію різних мов у певному регіоні чи місті (реклама, вивіски, назви, оголошення, дороговкази, відгуки в соцмережах і на інтернет-форумах тощо). Навіть якщо ступінь присутності мови в публічній сфері не завжди відповідає тій ролі, яку відіграє відповідна мовна спільнота в певному регіоні, місті чи навіть країні (Tufi, 2016), спосіб позиціонування мов та засоби їхньої візуальності містять багатий матеріал для розуміння реальної мовної ситуації. Характерно, що в створенні мовного ландшафту відіграють роль не лише мови, які контактують безпосередньо на цій території через носіїв цих мов, але й глобальні мови, контакт з якими є опосередкований, бо їхні носії не мешкають на відповідному терені. Отже це може відзеркалювати як географічно чи історично сталі контакти між мовними спільнотами, так і новий вплив глобалізованої економіки, торгівлі, масової культури чи соціо-політичних змін. До того, глобалізація має різні наслідки не лише для місцевих мов, але й для різних мов глобалізації в різних частинах світу. Наприклад, попри загальне враження тотального панування англійської як мови глобалізації дослідження доводять, що другою за поширенням мовою в публічному урбаністичному просторі Європи, Японії та США є італійська (ресторани, кав'ярні, магазини одягу, взуття, меблів, парфумів, аксесуарів, салони краси, хімічистки тощо) (Gallina, 2016, p. 37–38).

Зазвичай вважається, що мовний ландшафт створюється для двох цілей — інформаційної (маркування певної території) та символічної (сигналізація етнічної ідентичності). Проте функції та проблематика створення мовних ландшафтів набагато складніша. Наприклад, одна з нещодавніх збірок статей у цій царині під назвою *Negotiating and Contesting Identities in Linguistic Landscapes* присвячена проблемам узгодження в термінах символічної влади мов і конфлікту ідентичностей у мовному ландшафті Африки, Азії, Північної Америки та Європи (Negotiating and Contesting

Identities in Linguistic Landscapes, 2016). Цікаво, що найважливіше місце в цих студіях посідає Африка, де мовна ситуація надзвичайно складна через конкуренцію численних місцевих мов, які виступають не лише засобом спілкування, а й виразником ідентичності, з одного боку, і конкуренцією між місцевими мовами та європейськими мовами колишніх колонізаторів, а саме англійської та французької, з другого боку. Наприклад, Ефіопія з 90 млн. населенням має 90 мов спілкування, понад 30 з яких використовуються наразі як мови навчання. Крім того, в цій країні амхарська мова виступає як *lingua franca*, а англійська — як мова глобалізації (Mendis, Malinowski, & Woldemichael, 2016, p. 118).

Попри меншу кількість конкуруючих мов, мовний ландшафт України є теж складним і неоднозначним залежно від регіону (Белей, 2012а; Белей, 2012б; Олійник, 2012), а також соціо-політичних чинників. Белей (2010) вирізняє такі вияви основних двох функцій мовного ландшафту: в інформаційній функції — маркувальний, ергонімічний, меморативний та самовиражальний; у символічній функції — ідентичності, історичний, глобалізаційний, регіоналізаційний або фольклорний і міфологічний або релігійний (с. 37). Зміна політичного вектору України відбивається як у поступовій зміні ставлення до української мови, так і в тому, що конкурентом української стає не лише російська мова, але й англійська (з набагато менш відчутним впливом інших західних мов). Проте на додаток до паралельного існування однакових за змістом бі- чи мультілінгвальних текстів, що характерно для багатьох мовних ландшафтів в інших країнах, мовний ландшафт України є таким же заплутаним і на позір невизначеним, як і мовна ситуація в країні, можна сказати по-сучасному «гібридним». На прикладі Києва можна виділити такі способи гібридизації в мовному ландшафті на додаток до використання чисто українських, російських чи іншомовних назв і текстів (включно з їхньою паралелізацією, як українсько-англійські вказівки чи оголошення в метро або назви вулиць):

1) «суржикове» сполучення, тобто поєднання української з російською в одній словосполучі (наприклад, назва кіоску «Мо-

розиво. *Лакомка*» (замість «Ласун(ка)», магазин «*Янтар* Полісся» (замість «Бурштин»);

2) іншомовна назва — українське гасло, що типово для реклами брендів товарів, ліків, імпортованих продуктів тощо (наприклад, «*Gourmet*. Рецепти котлоубові»);

3) англо-українська словосполука чи складне слово, де зберігається питома орфографія відповідного компонента, тобто кирилиця українського слова комбінується з латиницею іншомовного слова (наприклад, гасло магазину Рібок «колекція «*white sneakers*», назва «*B&B* кав'ярня»);

4) англо-російська словосполука чи складне слово, де зберігається питома орфографія відповідного компонента (наприклад, ресторани «*Beef* м'ясо & вино», «Рыба*Love*», вивіска «*Spa*-бани»);

5) англomовна сполука, в якій один з компонентів відбиває російський відповідник замість українського (наприклад, «*Tour info Kiev*» (замість Київ);

6) транслітерація латиницею української назви (наприклад, ресторан «*Druzi*», кафе «*Na kanari*») чи російської назви (наприклад, ресторан «*Kanareyka*»). Інколи це робиться з метою двомовної гри слів (наприклад, назва сектору ювелірних виробів у «Глобусі» «*Brilliant*» є фактично латинизацією російської назви діаманту, проте англomовний покупець, який не знає мови, сприйме це слово як англійський прикметник *brilliant* (укр. блискучий), хіба що відвідувач буде французом, з мови якого росіяни запозичили цю назву коштовного каменю).

7) «суржикова» транслітерація латиницею, коли нібито українське слово передається як російський відповідник (наприклад, магазин «*Cherevichki*» замість «*Cherevychku*») чи коли українське джерело є фактично суржи́ком (наприклад, англійський напис вулиці *Kostyolna* є відповідником суржикової назви «Костьольна» замість «Костельна»);

8) транслітерація кирилицею іншомовного слова, яка може бути як українським, так і російським відповідником (наприклад, «сейл» у вітринах магазинів);

9) транслітерація чи транскрибування кирилицею іншомовного слова по-українськи (книгарня «Файні букс», «Книголав») чи по-російськи (наприклад, «Кофе хауз», салон «Эстетик-стайл»). Цікавою є гібридна словотворча тенденція, як, наприклад, в слові «дрінкарня», де кирилізоване англійське слово *drink* використовується як корінь для новотвору з українським суфіксом *-арня*, що означає місце, де можна випити (пор. укр. *броварня*). Часто в рекламі англіцизм-варваризм вживається як спосіб привернути увагу екзотичною словоформою (наприклад, «% ціни *аутлету*» (пор. англ. *outlet*), «крутий *саунд* за суперціною» (пор. англ. *sound*));

10) латинизація одного з компонентів словосполучення чи складного слова — українського (кав'ярня «Аroma kava», бар «Zmistbar») чи російського (кав'ярня *Koffe break*, магазин окулярів «Sunochki»), тоді як другий іншомовний компонент зберігає питому орфографію. Інколи український і російський компоненти збігаються, як в назві *Kartofan* (укр. *картонля* / рос. *картофель* + англійське запозичення *фан*). Компонент латиницею може бути усталеним запозиченням у слов'янських мовах (як, наприклад, *бар*, *фан*), що сприяє легкому розумінню назви;

11) комбінація латинизації та кирилізації для передавання української назви (ресторан «Pertus-ь») чи російської назви (ресторан «Oxota na ovets»);

12) іншомовна форма української чи російської орфографії слова (наприклад, ресторан «О'Панас» як імітація ірландських імен на кшталт «O'Brien»);

13) трьох-мовна вербальна гібридизація, як, наприклад, у назві ресторану «Файна *Фамілія*», де на позір російське слово з українською орфографією та іншим значенням (гра слів) фактично є кирилізацією італійського слова *famiglia* (укр. *родина*) з огляду на символічну владу італійської в ресторанному бізнесі (пор. іспанське слово *familia*). Прикметно, що слово «фамілія» у значенні «родина» вважається діалектичним чи застарілим в літературній українській мові, але зрусифікованому київському загалу це навряд чи відомо. Напевно, було би цікаво порівняти сприйняття цього слова в Києві та Львові, в якому послуговуються галицьким

лексиконом. Можна проілюструвати вживання цього слова І. Франком:

«– А де ж ваша фамілія? Також у готелі?

– Фамілія? У мене жадної фамілії нема. Я сам-самісінький.»
(Хобзей, Сімовик, Ястремська, Дидик-Меуш, 2012, с. 746).

Ці приклади не вписуються у визначення соціолінгвістичного терміна «перемикання кодів», яке ілюструє перехід мовців від одного до іншого мовного коду в межах одного чи кількох висловлювань під час спілкування, бо вони зафіксовані письмово і працюють на рівні слів, словосполучень і навіть графічних кодів. З огляду на багатомовні контакти мовна гібридизація лексичних і графічних кодів ілюструє дуже неоднозначну картину, де неявляку роль відіграє саме символічна функція і де сполучення із справжніми іншомовними словами чи їхня імітація, а також латиниця стають виразником вищого статусу та символічної влади іншомовності не лише для української, але й для російської мови в Україні. Наразі поряд з багатьма мовознавчими працями, присвяченими мовній ситуації в Україні та суржикі (Масенко, 2010; Масенко, 2011), існують і дослідження мовного простору, які спираються на опитування реципієнтів щодо сприйняття двомовного (україно-російського) простору (Михальчук, 2014; Олійник, 2012; Соколова, 2014; Хентшель, Тараненко, 2015). Проте було би цікавим здійснити статистичний та лінгвістичний аналіз багатомовного середовища у динаміці останнього десятиліття щодо відсотків, презентації та взаємодії тих чи інших мовних елементів у великих містах України. Наприклад, Львівське середмістя може мати інший мовний ландшафт не лише через потужніші впливи інших мов (наприклад, польської чи німецької), але й через зростання інтересу до старої львівської говірки («балаку») (пор. назви ресторацій та кав'ярень «На бамбетлі», «Пструг, хліб та вино», «Криївка», «Шпацир», «Цвібак», «Смаколик», «Фільварок на Левандівці» тощо).

Щодо Києва, то навіть побіжний погляд на його багатомовний ландшафт свідчить про домінування російського елементу над українським не лише безпосередньо, але й опосередковано (через латинизацію, іншомовні назви чи суржик). Тобто традиційна ро-

сійсько-українська диглосія ускладнюється мімікрією за іншомовною формою, що можуть помітити лише люди, які володіють усіма мовами. Отже з одного боку, українська мова поки що не домінує і відчуває постійний тиск та інтерференцію російської мови, яка часто-густо виступає мовою-посередником, через яку запозичується слово нерідко з суржиковим ефектом. З другого боку, англійська мова та інші мови глобалізації починають конкурувати з російською в Україні щодо вищого престижу попри те, що контакти української з російською та західними мовами мають різну основу.

Щодо мов глобалізації, то варто приділити увагу сферам їхнього застосування в українському мовному ландшафті. Якщо врахувати ще й неперекладені назви, то італійська мова, як здається, посідає другу позицію в ресторанному бізнесі Києва (Гаудіо, 2015), що відповідає євро-американській тенденції. До того необхідно враховувати і такий наслідок глобалізації, як розмивання чи дифузію мовної ідентичності, бо далеко не всі іншомовні назви виступають ознакою певної мовної приналежності. Як зазначають дослідники мовного ландшафту, назви транснаціональних мереж (наприклад, *McDonald's*, *Hilton*, *M&H*) чи товарів (*Coca-Cola*, *Blend-a-med*, *Ariel*) у глобалізованому світі втрачають цю рису ідентифікації, бо вони ніби зрозумілі всім, належать усім мовам і не потребують додаткових пояснень. Деякі соціолінгвісти пропонують розглядати такі назви, як 1) торговельні марки, які просто заявляють про свою присутність; 2) розрізняти їх за мовою країни походження; 3) визначати їхні символічні асоціації (Tufi, Blackwood, 2010). Натомість дослідники мовного ландшафту Берліна і зокрема його центральних вулиць Курфюстендам та Фрідріхштрассе по-іншому підходять до цієї проблеми, ствержуючи, що ці назви не мають жодного зв'язку з тим, що вони репрезентують і представляють лише себе. Асоціації, які люди можуть мати з тим чи іншим транснаціональним брендом, здебільшого не мають нічого спільного з реальністю. Наприклад, фірма *Adidas* давно не належить німцю-засновнику Адольфу Дасслеру, що можна сказати про багато інших глобалізованих бізнесів. Споживачі нерідко взагалі не знають, з якою країною чи мовою пов'я-

заний певний транснаціональний бренд. З огляду на це, автори вважають, що глобалізація створює власні коди, де мовна ідентичність (через мову назви чи походження бренду) не відіграє жодної ролі (Ben-Rafael, E., Ben-Rafael, M., 2016).

Терміни у мовному ландшафті

У лінгвістичному ландшафті терміни посідають чільне місце, бо урбаністичний простір є високотермінологізованим. У цьому контексті варто наголосити на тому, що ми вважаємо необґрунтованим широке трактування так званої «детермінологізації», яку традиційно узалежнюють жанром тексту, ситуацією чи мовцем (Заблоцький, 2014; Краспольська, 2016). Насправді, якщо під час вивчення романо-германської мови в школі вживаються граматичні терміни, то термін «артикль», наприклад, не стає загально-вживаним словом від того, що ним послуговується учень і вчитель, а не професійний мовознавець, і він використовується в ненаукових ситуаціях. До того ж навіть у науковому чи правовому дискурсі значення термінів повсякчас пояснюються і уточнюються, бо вони теж не є однозначними чи сталими й їхнє тлумачення варіюється, тому не можна ставити статус терміна в пряму залежність від сфери використання чи «наукового ступеня» мовця. Звичайно, не всі терміни стають доступними широкому загалу, але ті терміни, якими послуговуються неспеціалісти попри їх «вузько-спеціалізований» характер, зберігають, на нашу думку, свій термінологічний статус навіть якщо їхнє розуміння є спрощеним чи неточним, поки вони не починають набувати іншого, найчастіше переносного значення, на кшталт метафори у поетичному рядку: *«You're my definite article»*.

Високий темп і ступінь термінологізації мовного простору виявляється в тому, як багато спеціалізованих слів увійшло вжиток пересічних українців, не говорячи вже про рекламу, засоби масової комунікації та інтернет. Щодо лінгвістичного ландшафту (який включає як мову, так і мовлення), то терміни є невід'ємною складовою рекламування усіма засобами комунікації приладів,

комп'ютерної техніки, побутової техніки, ліків, автомобілів, спортивного обладнання, офісного устаткування, будівельних матеріалів тощо. Будь-яке придбання відповідних товарів починається з технічних у широкому сенсі слова характеристик та інструкцій із застосування. До того ж відгуки на форумі споживачів, тобто висловлювання розмовного стилю, також насичені термінами (наведемо як приклад один із численних коментарів щодо певного ноутбука на форумі інтернет-крамниці «Розетка»: «Слабкий, 4 ядра, 8 оперативна пам'ять, а працює якось з глюком» замість «Слабкий, має гарні технічні характеристики, але погано працює»). Присутність термінів у відгуках конкретизує суть позитивної чи негативної характеристики приладу і робить його більш «фаховим», що споживачі вважають кориснішим за загальні зауваження.

Гібридизація, проілюстрована прикладами вище, характерна і для термінів, запозичених українською мовою, хоча вона охоплює вужчий діапазон засобів мовного освоєння терміну (наприклад, відсутність креативної орфографії чи комбінації різних графічних кодів в одній назві). Зазвичай виділяють такі способи освоєння термінології, як фонетичний, морфологічний, словотвірний і лексико-семантичний. У цьому руслі виконані, наприклад, розвідки Сергеевою і Скорейко-Свірською (Сергеева, 2002; Скорейко-Свірська, 2009). Аналізуючи правничі і науково-технічні терміни, запозичені з англійської мови, авторки дійшли до чимало в чому подібних висновків. Наприклад, було виявлено фонетичну варіативність запозичень через непослідовність передавання тих самих фонем (*браузер* — *броузер*, *chip* — *чип*, *хадж* — *гадж*, *грант* — *грант*). Також зазначено, що переважну кількість запозичених слів складають іменники, які потім нерідко стають словотвірною основою для дериватів. Спостереження за семантичними змінами під час запозичень показують, що терміни проходять через такі самі етапи, що й нетермінологічні слова, а саме: спрощення та ускладнення семантичної структури, звуження, розширення та зміну значення. В обох терміносистемах спрощення відбувається на етапі запозичення переважної кількості полісемантичних термінів в одному із значень. Крім того, зазначено

явище дублетності, включно з двомовною (*суїцид* — *самогубство*, *дигітальний* (зауважимо, що останнього часу набула поширення інша версія цього прикметника — *диджитальний*) — *цифровий*; *флеш* — *flash*, *онлайн* — *on-line*). Водночас Сергєєва зауважує, що зчаста стосунки між питомими і запозиченими термінами мають родо-видовий характер. Виявлені й синонімічні стосунки між термінами. З соціолінгвістичної точки зору важливо, що в конкуренції між автохтонними та англійськими термінами перевага надається англійським термінам (Сергєєва, 2015; Скорейко-Свірська, 2009).

Проте можна помітити й відмінності у висновках мовознавців, зумовлені специфікою матеріалу. Так, Сергєєва (2015) зауважує таке явище, як актуалізація та ретермінологізація англіцизмів, яка супроводжується зміною конотацій у них (*бізнес*, *лобі*, *брокер*, *букмекер*). Також виокремлено таке явище, як транстермінологія, або запозичення терміну з інших терміносистем (наприклад, зі сфери економіки). Прикметно, що авторка цілком слушно звертає увагу на неповну семантичну освоєність багатьох нових запозичень, що виявляється зокрема в неусталеності їхніх значень, а також на екзотизми, тобто терміни, які позначають поняття та реалії чужої правової реальності й які можуть пересунутися з периферії до центру терміносистеми в разі виникнення нового соціального замовлення.

Незважаючи на те, що ці розвідки виконані в традиційному руслі і обмежені загалом двомовними контактами (з урахуванням інтерференції російської мови), вони неминуче торкаються прагматичних і соціолінгвістичних аспектів термінологізації, навіть не називаючи їх, що свідчить про нагальну потребу більш широкої перспективи для вивчення сучасних терміносистем.

З огляду на багатоконтактне мовне середовище в Україні перспективним напрямком дослідження було би вивчення сучасної динаміки внеску різних західних мов, а не лише англійської, до різних термінологічних систем, а також їхньої візуальності та взаємодії в публічному мовному просторі. Важливо також, наскільки та чи інша терміносистема входить у мовний ландшафт і яка динаміка цієї присутності. Так, терміни певних фахових сфер традиційно зберігають високий рівень публічності в мовному

просторі (медичні, фармацевтичні, чи соціо-політичні терміни), але їхній склад, обсяг, семантика, а також функціонування та сприйняття неспеціалістами суттєво змінилися з 1990-х років.

Якщо порівняти, наприклад, мовний ландшафт аптек у Києві, то можна помітити, що наразі вони демонструють не лише іншу номенклатуру запропонованих ліків, але й нові групи товарів (косметику, товари для немовлят і матерів, засоби гігієни, напої для здоров'я), рекламу та візуальну презентацію фармацевтичної продукції. Ліки загалом залишаються недоступними і фізично відділеними від клієнта стояком, в той час як вітрини містять інші товари, пов'язані зі здоров'ям чи піклуванням про зовнішність, і нерідко прикрашені брендовими назвами іноземною мовою. У вітринах назви на упаковках товарів чи то транскрибовані українською (а оригінальна іншомовна назва подається латиницею в дужках на ціннику), чи то зберігають оригінальну українську, російську або іншомовну назву. Цікаво, що в рекламних буклетах спостерігається непослідовність подання назв, бо іншомовні назви подеколи транскрибуються по-українськи, а подеколи залишаються в оригіналі. Наповнення самої назви смыслом залежить від обізнаності покупця, отже основну інформаційну функцію щодо ліків виконує гасло, яке пояснює призначення препарату (наприклад, назва на упаковці — «*Helpex. Антиколд*», в то час як реклама — «*Хелпекс. Допомога при застуді*», замість правильної «*Гелпекс*»). Характерно, що споживачеві може бути недостатньо самої назви і навіть пояснення для вибору ліків, бо такі самі медичні препарати можуть вироблятися різними країнами, і споживач має певні уявлення про їхню якість (обґрунтовані чи ні). Отже країна-виробник виконує символічну функцію, що характерно і для інших сфер торгівлі, а в Україні наразі набуває додаткового виміру в зв'язку з присутністю російських брендів, які можуть позицінувати себе як іноземні (типу *Oggi* чи *O'Stin*) чи виступати виробником чи імпортером іноземних брендів, які реімпортуються до України. Особливістю назв аптечної продукції є також невизначеність чи дифузія їхньої мовної ідентифікації через традицію використання латинських термінів для назви ліків, вироблених в Україні чи Росії (пор. наприклад, Насакіна, 2016).

Унаслідок політико-економічних змін в українському суспільстві та глобалізації останніми роками все відчутніше присутність у публічному просторі набувають комп'ютерні терміни, назви сучасних товарів, терміни різних сфер послуг, а також численні фінансові та економічні терміни. Отже перспективним напрямком соціолінгвістичних досліджень було би вивчення як публічної присутності термінів та їхнього функціонування, так і шляхів освоєння різномовних термінів в мові й мовленні (наприклад, в інтернет-форумах чи соціальних мережах, або в мовленні певних вікових груп). На додаток, цікаво було би порівняти термінологізацію багатомовного середовища великих міст України.

У цьому контексті варто звернути увагу не лише на взаємовплив мов і чинники, які обумовлюють його, але й також на ступінь освоєності різномовних термінів, включно з перехідними термінами, які залишаються не повністю освоєними не лише з погляду семантики, але й прагматики та соціолінгвістики. Так, наприклад, на освоєння фінансово-економічних термінів впливають не лише присутність чи відсутність визначення цих термінів в українських законах (тобто в теорії), але і його узгодження з уже існуючими термінами, детальне тлумачення в нормативних актах, а також практика застосування, які незрідка змінюють чи перекидають суть поняття, яке первісно стоїть за цим терміном. До того ж важливо враховувати не лише мовне джерело чи професійну сферу запозичення терміна, але й країну чи організацію, яка послуговується цим терміном. Йдеться не лише про банальні відмінності практик у різних англійських, німецькомовних чи іспаномовних країнах, але й про те, що впливові організації в цих країнах, не кажучи про міжнародні інституції, розробляють власну термінологію, котру вони невідомо-коли розміщують на своїх вебсайтах у вигляді глосаріїв і котра може запозичуватися через контакти з цими організаціями у визначеному ними значенні. Недарма в російсько-англійському електронному словнику *multitran* є окреме ергонімічне поле застосування фінансово-економічних термінів *EBRD*.

Для ілюстрації можна навести англійський термін *receivership*, який у словниковій статті загалом визначається як «управління

майном боржника». В американському контексті діяльності Федеральної корпорації страхування депозитів (*FDIC*) цей термін конкретизується як «управління майном збанкрутілих банків». Однак згідно з українським законодавством банки не банкрутують, а стають неплатоспроможними. До того ж поняття «управління майном» в українському праві є занадто розпливчастим і згідно із Законом України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» це управління здійснюється через уведення тимчасової адміністрації в неплатоспроможний банк чи його ліквідацію. Отже в результаті термін найчастіше перекладається як «тимчасова адміністрація та ліквідація н/п банку», подеколи як «активи (майно) банку в стані тимчасової адміністрації чи ліквідації», а подеколи як «реалізація активів н/п банків» (тобто один із способів ліквідації). Проте в американській практиці немає тимчасової адміністрації, існує окремий термін *liquidation*, і на практиці управління майном включає багато процедур, які чи то взагалі не практикуються в нашій країні, чи то застосовуються по-іншому. Отже проблема освоєння терміну вимагає обговорення не лише мовних характеристик адаптації терміну, але й умов його застосування. Прагмалінгвістичний і соціолінгвістичний аспекти вивчення терміну вимагають відповіді на питання, як трактувати інше тлумачення терміну та його застосування до інших реалій, котрі перекручують його первісний вихідний сенс у мові-реципієнті. Річ у тім, що якщо подібне запозичення залишається контекстуальним перекладом, навіть якщо ним постійно послуговуються і він закріплений в англо-українських глосаріях, то його зворотній переклад з української на англійську викличе хибні уявлення у фахівців, які не обізнані з українською реальністю, і зрештою до зриву комунікації. Рекомендації щодо застосування термінів у цілях гармонізації терміносистем мають ґрунтуватися на дослідженні шляхів та норм освоєння термінів, які враховують як мовні, так і позамовні чинники.

Принагідно можна зазначити, що під час підготовки угод між країнами-кандидатами на вступ до Європейського Союзу і ЄС, перекладачі повинні були послуговуватися спеціально підготов-

леними глосаріями термінів з перекладами на відповідну мову, аби уникнути розбіжностей і непорозумінь під час підготовки двомовних версій угод про вступ до ЄС, що ще раз підтвердує нагальність проблеми термінологічної гармонізації.

Іншим напрямком дослідження ступеня освоєності термінів може бути вивчення мовної практики спеціалістів у певній сфері, де відбувається інтенсивне запозичення термінів, які послуговуються англізованим, італізованим тощо жаргоном у спілкуванні, тобто відповідного мовленнєвого простору (Хобзей, Сімовик, Ястремська, Дидик-Меуш, 2012; Масенко, 2011). Наприклад, спостереження за вживанням запозичених термінів у мовленнєвій практиці працівників фінансової сфери говорить про поширене калькування, транскрибування чи вживання неперекладених англійських термінів в усній та писемній неофіційній комунікації незалежно від рівня англійської мовної компетенції цих користувачів (наприклад, «форензік» чи «форенсік», яке є скороченням англійського терміну *forensic audit, data room* чи *P&A*). Це може бути результатом як об'єктивної неусталеності термінів і розбіжностей в їхніх перекладах, так і суб'єктивної економії зусиль, політкоректності чи демонстрування символічної влади.

Прикладним наслідком таких студій було би створення на певних, узгоджених укладачами принципах (наприклад, включення різних ергонімічних полів на кшталт *IMF, WB, EU, EBRD, OECD, FDIC*, стисле визначення контексту, наведення прикладів) електронного англо-українського та українсько-англійського словника термінів, в якому взяли би участь практики-перекладачі і в якому відчувається нагальна потреба в Україні.

Отже широке користування новими засобами вільного доступу до вивчення кількох іноземних мов останніми роками сприяє освоєнню запозичених термінів в українському урбаністичному просторі. З огляду на ці тенденції, на додаток до вивчення чисто лігвістичних характеристик запозичень чи порівняння різномовних терміносистем, варто звернути увагу на ступені та шляхи просування вузькоспеціалізованих термінів у широкий публічний простір (мовний і мовленнєвий ландшафти), їхню взаємодію,

функції і конкурентність, а також на практику освоєння термінів в українській мові та мовленні для розробки рекомендацій щодо гармонізації термінів і укладання сучасних електронних і друкованих словників.

Урахування багатомовних контактів відбиває реальну мовну ситуацію в Україні, а також виявляє нові тенденції в традиційній конкуренції української та російської мов, бо ця диглосія опосередковано проявляється й у функціонуванні глобальних мов в урбаністичному мовному просторі. Транснаціональні назви в містах України так само, як і в інших західних країнах, свідчать про входження нашої країни в глобалізований світ, проте вони виконують ще й відмінну символічну функцію в нашій країні через іншомовну графічну форму і пов'язний із західною латиницею вищий престиж. Окрім того, навіть якщо бізнес перейшов в інші транснаціональні руки, потужний бренд нерідко ще довго зберігає загальні (залишкові) асоціації (наприклад, *Adidas* в Україні досі сприймається як високоякісний німецький бренд спортивного одягу). Без сумніву, на символічні асоціації, пов'язані з тим чи іншим брендом, впливають багато чинників (потужність бренду, вид товару (наприклад, одяг чи засіб для прання), обізнаність споживачів, особливості статусного символу в суспільстві, асоціації із західною чи східною економікою тощо). У контексті цієї розвідки важливо те, що статусний символізм характерний не лише для загальноновживаної лексики, а й для термінології.

Символічна функція реалізується в різних мовних і мовленнєвих просторах усіляко не лише на фонетичному, граматичному та лексичному рівнях, але й на алфавітному, прагматистичному і соціолінгвістичному рівнях (наприклад, графічний код репрезентації слова, міжмовна гра слів, етно-культурні асоціації, мовний статус). Так, в українському мовному просторі латинизація українських назв відбувається через її символічну владу з метою підвищення статусу в конкуренції з російською мовою, а латинизація російських назв — як з метою піднесення престижу в конкуренції із західними мовами, так і для мімікрії в конкуренції з українською мовою. На додаток, варто враховувати специфіку

термінологізованих сфер (наприклад, мовна дифузія в фармацевтичній сфері; італізація мови в ресторанному бізнесі), а також регіональні особливості (наприклад, урахування публічної присутності та конкуренції галицького варіанту української мови та інших місцевих мов у західній Україні). Це свідчить про неоднозначність символічної функції, яка фактично охоплює протилежні явища (визначеність і невизначеність мовної ідентичності, низький чи високий престиж, «захід» чи «схід»). Для цілей аналізу пропонується залишити за терміном «символічна функція» визначення символічної влади лексичної одиниці, і виділити окремо функцію (мовно-культурної) ідентифікації і функцію глобалізації (як відзеркалення різного ступеня мовної дифузії).

Складність мовної ситуації в Україні через інтерференцію російської мови і всепроникність суржику, який охоплює не лише розмовний стиль малоосвічених людей, але й офіційний стиль багатьох документів державних і комерційних закладів, телебачення, фільмів, інтернет-видань тощо, а також потужний вплив іноземних мов, в першу чергу англійської, підкреслює нагальну потребу застосування європейських підходів до мовного і термінологічного планування, системної співпраці мовознавців і академічних інститутів для внесення фахових рекомендацій, надання допомоги освітнім закладам і просвіти серед населення, аби впоратися як з теперішніми, так і з майбутніми викликами для популяризації і поширення україномовних термінів за високопрофесійними мовними стандартами.

Новотвори пандемії Covid-19 в англійській та німецькій мовах

Глобальна пандемія ковіду-19 спричинила активізацію термінотворчості в цій сфері, де мовою-донором, як і можна було очікувати, виступила англійська. Тема пандемії в багатьох країнах світу вийшла на перший план в засобах масової комунікації та соціальних мережах, що сприяло популяризації нової термінології, а також виникненню оцінного шару лексики як способу ви-

словити реакцію людей на цю загрозу і пов'язані з нею соціально-політичні наслідки (карантин, масковий режим, панічна чи протестна поведінка тощо). Змінилися пріоритети і в публічному лінгвістичному просторі в медичних закладах, аптеках, магазинах загальноживаних товарів тощо. Наприклад, в Україні в аптеках перше місце посіли позицінування і реклама засобів індивідуального захисту (маски, респіратори, антисептики, гумові рукавички тощо). До того подібні товари вийшли за межі аптек і пропонуються в так званих магазинах краси і здоров'я, пунктах видачі замовлених по інтернету товарів, супермаркетах, торговельних центрах. Водночас в українських стрічках новин, рекламі, виступах медиків, дописах людей в соцмедіа спостерігається потужний вплив медичних термінів. Деякі з цих термінів цілком прозорі для української мови, бо базуються на вже існуючих словах. Наприклад, цілком зрозумілими є такі вирази, як *коронавірус*, *карантин*, *самоізоляція*, *ПЛР-тест*, *соціальна дистанція* або *пульсоксиметр*. Запозичення назви хвороби *ковід*, як і похідний прикметник *ковідний*, цілком виправдано, бо воно заповнило лакуну в номенклатурі хвороб, проте вживання таких термінів, як *обсервація*, *сатурація*, *локдаун* чи *санітайзер* навряд обґрунтовано, бо існують вже цілком повноцінні українські відповідники (*спостереження*, *рівень кисню*, *карантинні обмеження*, *антисептик/ дезінфектор*).

Джерела інформації про пандемію, які насичені відповідними термінами, можна загалом розділити на такі групи: 1) високопрофесійна медична сфера (інформація для медиків, розробників вакцин і ліків, фармацевтів); 2) звіти ВООЗ для інформування міжнародної спільноти про стан пандемії, вакцинації, надання рекомендацій, що далеко не завжди, на жаль, вирізняється послідовністю; 3) звіти представників міністерства охорони здоров'я відповідної країни, а також виступи політиків щодо відповідних рішень органів влади щодо пандемії й місцевої ситуації; 4) медійні звіти і коментарі про рівень захворюваності чи вакцинації в країні й світі, поведінку людей, роботу лікарень і медперсоналу, протести проти карантинних обмежень тощо; 5) дописи індивідумів в соцмедіа про власний досвід хвороби, лікування чи вакци-

нації; 6) анти-пандемічна і анти-вакційна пропаганда людей, які заперечують реальність і живляться теоріями змови, псевдонауковими поясненнями, ірраціональним страхом і забобонами.

Тривалий глибокий вплив пандемії на всі сфери життя людей у світі спричинив вибух вербальної творчості, включно з термінотворенням, в результаті чого виникли не лише нові терміни для означення ліків, тестів, вакцин, засобів захисту тощо, але й псевдотерміни, які виражають реакцію людських спільнот на малозрозумілу неконтрольвану стихію. Окремий шар лексики, де часто-густо використовуються терміни як складові компоненти — це жаргонні, гумористичні чи образні новотвори, що типово для бурлескно-карнавальної реакції людства на епідемії чи катастрофи, бо дозволяє дистанціюватися від жаху і психологічно долати свій страх завдяки гумору, яскравості образу чи зниженню статусу події (згадаймо для порівняння «чорний гумор» після Чорнобильської аварії в Україні).

Як свідчить аналіз мовознавців, англійські терміни, пов'язані з пандемією, не обмежуються чисто медичною термінологією, яка стала доступною для широкого загалу. Вони охоплюють також широкий спектр соціальних, політико-економічних, культурних наслідків пандемії. Так, Alyeksyeyeva, Chaiuk, & Galitska (2020) говорять про відзеркалення мовою нової коронавірусної культури, виділяючи неологізми, які створені для означення розподілу населення на нові соціальні групи за пандемічними критеріями (наприклад, *extremely vulnerable people*, *coronaidiot*, *coronadult*), зміни в стилі життя і поведінці людей (наприклад, *coronacation* (*corona* + *vacation*), *WFH* (*work from home*), *locktail* (*lockdown* + *cocktail*) *hours*), зміни у зовнішності людей як наслідок обмеженого доступу до послуг і довгого перебування вдома (наприклад, *coronahair*, *coronaface*), нові форми комунікації і стосунків між людьми (наприклад, способи дистанційного вітання *corona five* чи *elbow bump*; дистанційні стосунки *coronadating*), а також переосмислення старих понять (як, наприклад, *home* чи *blursday*). Можна додати, що в словотворенні англійська мова широко користується медичними термінами *corona*, *covid*, *virus* як

неоморфемами для побудови багатьох складних слів, які не обмежуються медичною сферою, а поширюються на соціально-культурні явища, пов'язані з пандемією, включно з утворенням оцінкових слів. Ціла низка новотворів послуговується однією з типово англійських технік словотворення — телескопією (контамінацією), популяризація якої деякі мовознавці вважають ознакою кіберепохи (на кшталт *Coronageddon* = *Corona* + *Armageddon*) (див. Akut, 2020; Roig-Marín, 2020).

Дослідники німецьких новотворів, пов'язаних з пандемією, також зосереджуються як на різноманітних лексико-морфологічних способах словотворення, так і на семантиці нових слів (наприклад, виділені різні тематичні сфери, які ці новотвори обслуговують) (див. Коабасюк 2020а; Кавбасюк 2020б; Рись, Пасик 2020). Хоча в цих розвідках згадуються запозичення з англійської мови, проте вони не порівнюються з мовою-джерелом і отже ступінь впливу англійської неологізації на німецьку залишається здебільшого поза увагою мовознавців.

Тема пандемії освітлюється в медіа дискурсі з різною інтенсивністю і з різними акцентами на певних темах, що не могло не позначитися на ступені і напрямку збагачення лексики новотворами. В німецькомовному і англomовному середовищах тема пандемії широко обговорювалась не лише медиками, але й політиками і журналістами, чим можна пояснити бурхливе збагачення лексики цих мов.

Як свідчать розглянуті німецькі приклади, якщо чисто медичні терміни здебільшого запозичуються з англійської мови, то інші новотвори, які відбивають соціальну практику людей, створюються складнішими способами. Загалом окрім чисто медичної сфери, новотвори відбивають змінені практики в таких суспільних царинах, як навчання, робота, культура (включно з масовою культурою), торгівля (попит і пропозиція товарів, реклама), релігія, міжлюдські стосунки (як особисті, так і професійні), стиль життя (одяг, зовнішність, розваги, побут тощо), мода, поведінка людей (як раціональна, так й ірраціональна), протестна поведінка (від заперечення пандемії до теорій змов).

Лінгвісти звітують, що в європейських мовах узагалі з'явилося понад 1000 новотворів за півтора року пандемії, запозичених або перекладених з англійської мови чи створених самотужки для задоволення місцевих потреб. Самозрозуміло, це не означає, що всі ці слова увійдуть як повноцінні неологізми в словники і залишаться в відповідних мовах надовго. Так, такі авторитетні англійські словники, як Meriam-Webster, Oxford English Dictionary і Cambridge English Dictionary включили лише пару десятків офіційних термінів-неологізмів останнім часом. Але мовознавцям цікаво спостерігати й аналізувати саме живий процес словотворчості, з огляду як на формальну техніку побудови новотворів, так і на їхню семантику.

Щодо назви вірусу англ. *corona(virus)*, то хоча вона походить від латинського слова *corona*, яке в свою чергу було запозичено з грецької мови, сам термін утворили у 60-х рр. минулого століття британські вірусологи, тому в інших мовах його можна вважати англійським запозиченням. Попри те, що ця назва вірусу має довгу історію, вона набула характер неологізму завдяки пандемії, як назва специфічної хвороби *coronavirus disease* або *COVID-19*. (Сам пандемічний варіант цього вірусу має офіційну назву *SARS-CoV-2*). Тому слово *corona(virus)* включено в глосарії неологізмів, які виникли під час пандемії.

Глосарій 1200 неологізмів, пов'язаних з пандемією, які уклав інститут Лайбніца німецької мови (*Neuer Wortschatz*), включає окрім повних запозичень неологізмів з англійської мови, новотвори, утворені такими способами:

1. Англійські запозичення, граматично адаптовані до німецької мови. Мається на увазі типовий спосіб утворення складних слів в німецькій мові замість відповідних англійських словосполук, а також скорочення складних англійських слів під час словоскладання в німецькій мові, як, наприклад, *Corona* замість *Coronavirus*, (пор. англ. *Coronavirus booster* і нім. *Coronabooster*, англ. *Coronavirus vaccine* і нім. *Coronavakzine*).

2. Гібридні неологізми — сполуки чи складні слова, які є комбінацією англійських неологізмів-запозичень і питомих німецьких слів. Наприклад: нім. *Boost(er)impfung* (англ. *booster vaccina-*

tion), нім. *Coronakampf* (англ. *corona(virus) struggle*), *Shutdownende* (англ. *end of the shutdown*). Цікаво, що компонентами таких новотворів можуть бути цілі фрази, як, наприклад, нім. «*Wir bleiben zuhause*» *sticker* (пор. англ. «*Stay home*» *sticker*).

3. Гібридні новотвори, в яких один з компонентів є усталеним запозиченням з англійської мови, а решта компонентів — німецькі слова. Наприклад: *Selbsttest* (нім. *selbst* = англ. *self*), *Homeofficezwang* (нім. *Zwang* = англ. *coercion*), який є псевдоангліцизмом, означаючи вимогу до роботодавців перевести своїх працівників на виконання офісної роботи вдома, *digitaler Gottesdienst* (нім. *Gottesdienst* = англ. *church service*).

4. Нові терміни, утворені на основі усталених запозичень з різних мов, які мають однакову чи впізнано подібну форму з англійськими словами. Часто-густо вони можуть ставати новотворами завдяки семантичному калькуванню, як, наприклад, *Kontaktperson* (англ. *contact person*), який означає в новому контексті не особу, до якої звертаються для отримання офіційної інформації, а особу, з якою контактував носій вірусу. Інші приклади: нім. *Supermutation* (англ. *super mutation*), нім. *Viruskrise* (англ. *coronavirus crisis*).

5. Слова, які стали неологізмами завдяки новій граматичній формі в німецькій мові (наприклад, створення нових дієслів, дієприкметників чи прикметників на основі іменників). Іменникова основа таких дериватів може бути чи не бути неологізмом. Наприклад: нім. *bemaskt* (від нім. *Maske*), нім. *boostern* (від запозичення-неологізму англ./нім. *Booster* + німецьке закінчення дієслова *-ern*), нім. *coronieren* (від запозичення-неологізму англ./нім. *Corona(virus)* + німецьке закінчення дієслова *-ieren*), нім. *coronalos* (від запозичення-неологізму англ./нім. *Corona* + німецький негативний суфікс прикметника *-los*), *coronaerkrankt* (запозичення-неологізм англ./нім. *Corona* + німецький дієприкметник *erkrankt*), нім. *downlocken/ downlocken* (від запозичення-неологізму англ./нім. *Lockdown* + німецьке закінчення дієслова *-en*), нім. *kontaktdaten* (від нім. *Kontaktdaten* + німецьке закінчення дієслова *-en*). Деривати, створені на основі складних іменників, не мають відповідників в англійській мові.

6. Складні слова-новотвори, в яких один з компонентів є скороченою формою англійського слова, запозичення-неологізма, німецького слова або їхньою аббревіатурою. Наприклад, нім. *Covpass* (*Cov* = англ./нім. *Covid*; пор. англ. *Covid passport*), нім. *Impfpriorität* (*Impf* = нім. *Impfungen*; пор. англ. *vaccine priority*), нім. *7-Tage-R* (*R* = нім. *Reproduktionsfaktor*; пор. англ. *7-day R-value*), нім. *SAR-Wert* (*SAR* = англ. *secondary attack rate*; пор. англ. *SAR value*).

7. Аббревіатури сполук, які можуть складатися з різних німецько-англійських варіантів, розглянутих вище і нижче. Наприклад, нім. *NRGS* (нім. *Nationale Reserve Gesundheitsschutz*). Характерно, що хоча нім. *PEPP* є аббревіатурою англійської назви *pandemic emergency purchase programme*, проте це назва програми Європейського центрального банку, яка не стосується Великої Британії, яка вийшла з ЕС, і не розроблялась разом з цією англійською країною.

8. Псевдоангліцизми, тобто німецькі новотвори на основі англійських слів, чи слів, які мають однакове значення в обох мовах, котрі не мають відповідників в англійській мові. До того англійська основа може бути чи не бути неологізмом. Подібні означення відбивають явища німецькомовної спільноти. Наприклад, нім. *Social-Distancing-Shaming* (присоромлення за недотримання соціальної дистанції). В англійській мові виник варіант для означення іншої соціальної практики *mask-shaming*. Менш педантичні спільноти швидше можуть висварити інших людей за відсутність маски, аніж за дистанцію меншу за мінімальні 1,5 метри. Варіантами цієї групи можуть слугувати новотвори, в яких лише один з компонентів є англійським словом і які не мають відповідників в англійській мові. Наприклад: нім. *Babyelefant* (пор. англ. *baby elephant*, що означає «словенятко») є метафоричним виміром рекомендованої дистанції під час пандемії між двома людьми. Іншим прикладом може слугувати запропоноване одним з німецьких політиків посилення карантинних обмежень в Німеччині, яке він охрестив назвою нім. *Brückenlockdown*. Типова для політиків розпливчастість терміну, який буквально перекладається як «локдаун-міст», викликала хвилю обґрунтованих запитань в німецькому

суспільстві, бо вона швидше заплутує, аніж пояснює суть запропонованих заходів (стерта метафора слова «міст» типово інтерпретується як «перехід до чогось», а не всеохопність чи обмеження).

9. Переклад-калька англійських термінів-словосполук, створюючи в німецькій мові нові складні слова чи відповідні словосполучення. Багато подібних термінів стали новотворами в обох мовах завдяки своєму семантичному розширенню в новому ковідному контексті. Наприклад, *Quarantänebrecher* (англ. *quarantine breaker*), *Maskenregel* (англ. *mask rule*), *Abstandhalten* (англ. *distance-keeping*), *Schutzmaske* (англ. *protective mask*), *rote Zone* (англ. *red zone*), *britisches Virus* (англ. *British virus*).

10. Новотвори, створені шляхом кальки-інтерпретації англійської сполуки або складного слова. Наприклад: нім. *Draußen-schule* (якщо це складне слово є калькою англійської сполуки *outdoor school*, то воно виступає вже як інтерпретація-калька англійського відповідника *open-air school*).

11. Поєднання нового словоскладання чи нового словосполучення з набутою чи притаманною одному з компонентів позитивною (нерідко жартівливою) чи негативною конотацією. Оцінкові новотвори зчаста включають термінологічний компонент, але не вживаються як терміни у фаховому контексті. Натомість вони можуть вживатися як професійний жаргон в неофіційному спілкуванні, а також в засобах масової інформації. Це можуть бути запозичення, кальки, псевдоангліцизми або оригінальні німецькі неологізми. Наприклад, запозичення-неологізм з англійської мови з негативною конотацією завдяки другому компоненту *idiot* в англ./нім. *Covidiot/Coronaidiot* характеризує людину, яка ігнорує правила карантину і заперечує існування пандемії.

12. Поєднання нового словоскладання чи нового словосполучення зі семантичним переносом на основі метафори чи метонімії, які нерідко теж передають позитивну (жартівливу) чи негативну оцінку людини чи речі. Наприклад, в німецькій мові виникла ціла низка жаргонних назв для захисної маски: нім. *Gesichtskondom* (букв. «презерватив для обличчя»), нім. *Gesichtschlüpfer* (букв. «трусики для обличчя»), нім. *Snutenpulli* (букв. «пуловер

для пики»), де вживається діалектний відповідник зниженого стилю німецького слова *Gesicht* (укр. *обличчя*) — *Snuten* (укр. *нусок, нука*). Цікаво, що у низці новотворів для означення маски для обличчя вживається також берлінське діалектне слово зниженого стилю *Schnuten* (укр. *пелька*) замість нормативного слова нім. *Mund* (укр. *рот*) (пор. неметафоричний *Schnutenschutz* (нім. *Schutz* — укр. *захист*) з метафоричним *Schnutenpulli* (нім. *Pulli* — укр. *пуловер*)). З масковим режимом пов'язана також мода на різні стилі масок (пор., наприклад, нім. *Regenbogenmaske* і англ. *rainbow mask* з ЛГБТ символікою), а також дотримування маскового режиму. Наприклад, ті, хто «принципово» не носить маски чи спускає їх на підборіддя, характеризуються негативно, як нім. *Maskentrottel* (нім. *Trottel* — англ. *idiot*).

В німецькій мові з'явилися також оцінкові назви для «полумасок», які фактично описують неправильні способи носіння маски, як, наприклад, варіанти з компонентом нім. *Kinn* (укр. *підборіддя*) — нім. *Kinnschoner* (нім. арх. *Schoner* — укр. *чехол*), *Kinnwärmer* (нім. *Wärmer* — укр. *утеплювач*), *Kinnwindel* (нім. *Windel* — укр. *пелюшка*).

Окрім утворення нових слів чи словосполук, мови вдаються також до переосмислення старих вербальних образів. Так, ковідний контекст «оживив» низку стертих образів, як, наприклад, нім. *Aluhut* (= нім. *Aluminiumfolien-Hut*). Це складне слово походить від перекладу англійської сполуки *tinfoil hat*, котру вперше вжив британський вчений Дж. Гасклі в своєму науково-фантастичному оповіданні 1927 р., де головний герой носить алюмінієвий капелюх, аби захистити свій мозок від контролю вченого-злочина. Хоча до пандемії ця англійська словосполучка метонімічно означала прихильників теорій глобального контролю над людством, в умовах пандемії вона набула специфічного значення в анти-пандемічному і анти-вакцинаційному дискурсі. Німецька калька англійської сполуки *Aluhut* має чисто німецький антонім, який є оновленою метафорою з негативною конотацією нім. *Schlafschaf* (укр. *спляча вівця*) для характеристики людей, які сліпо вірять всьому, що говорять і пишуть політики і журналісти про пандемію. Влас-

не прихильники теорій змов вважають, що їм розкрили очі на небезпеку кодування їхнього мозку шляхом вакцинації, яку проспали наївні «вівці». Очевидно, що обидва новотвори є способами таврування людей з протилежними поглядами.

13. Німецькомовні неологізми, які відбивають німецьку практику пандемії, але можуть цитуватися чи навіть запозичуватися англomовними медіа. Прикладом може слугувати нім. *Querdenker* (пор. англ. *lateral thinker(s)*) для означення прихильників руху анти-пандемістів і анти-вакцинаторів, котрий виник у Штутгарті в 2020 р.

Наприклад, в англomовному варіанті «Німецької хвилі» зберігається німецьке слово для назви цього руху.

They act like a peace movement but *Querdenker* march alongside the far-right, and their protest often end in violence. (DW, 03.04.2021)

Прихильники такого руху часто одягають як ознаку приналежності чи прикрасу зроблені з алюмінієвої фольги кульки на мотузці, котрі отримали назву нім. *Alukugel* (нім. *Kugel* — укр. *кулька*), *Alubommel* (нім. *Bommel* — укр. *помпон*) і котрі демонстративно пов'язані з ідеями, які уособлює поняття *Aluhut*.

Варто додати, що лінгвісти і засоби масової інформації цитують також німецьке запозичення англійською мовою *Hamsterkauf*, значення якого пов'язано з німецьким дієсловом *hamstern* (укр. *запасатися*) й іменником *Kauf* (укр. *купівля*), описуючи панічне скуповування товарів деякими людьми на початку пандемії. В англійській мові вживається ціла низка німецьких слів, як, наприклад, *zeitgeist*, *blitzkrieg* або *kindergarten*. Популяризації саме цього новотвору, напевно, сприяв той факт, що в англійській мові *hamster* має однакове з німецькою мовою значення «хом'як», тварини, яка, як відомо, любить запасатися їжею за щокми. З цієї основи німецька мова створила ще два новотвори, які не були запозичені англійською мовою й які описують як дію, так і людей, які панічно скуповують туалетний папір: нім. *Klopapierhamster(n)* (нім. розм. *Klopapier* — укр. *туалетний папір*). Більше того, з'явився навіть псевдотермін, який характеризує панічне скуповування товарів як своєрідну хворобу: нім. *Hamsteritis* (нім. *Hamster* + суфікс, типовий для медичних термінів — назв хвороб *-itis*).

Створення псевдотермінів, які можуть включати терміни як компоненти складних слів чи сполук, заслуговує на особливу увагу. Псевдотерміни — це слова, які мають формальні ознаки термінів, але не включені до відповідної наукової номенклатури, бо не відповідають певним необхідним критеріям. Серед них можна виділити:

1. Псевдотерміни, утворені за допомогою термінологічних суфіксів чи скорочених основ слів, пов'язаних з пандемією. В останньому випадку вживається техніка телескопії (контамінації). Наприклад, нім. *Panikdemie* (нім. *Panik* + основа нім. *Pandemie*, пор. англ. *pandemic panic*), тобто пандемічна паніка; нім. *Paarantäne* + (нім. *Paar* + основа нім. *Quarantäne*, пор. англ. *couple quarantine*), що означає карантин для людей, які живуть парами; нім. *Papplikum* (нім. *Papp-* + основа нім. *Publikum*, пор. англ. *cardboard audience*), картонні фігури замість реальної публіки під час спортивних заходів; нім. *Wirrologe* (нім. *Wirre* + основа нім. *Virologe*), характеризує людей, котрі захоплюються псевдонауковими теоріями походження вірусу. Негативна конотація цього псевдотерміна виникає завдяки компоненту *Wirre*, який означає «плутько», людину яка говорить нелогічно, не до ладу, плутано. Виразність підсилюється також омофонною грою алітерації та асонансу основ псевдотерміну *Wirro-* і терміну *Viro-*. Таких людей ще називають нім. *Hobbyvirologe*, який є калькою англійського відповідника *hobby virologist*.

Як було зазначено вище, телескопія, або контамінація — одна з найпоширеніших технік утворення складних слів в англійській мові. З огляду на це, не всі компоненти телескопічних слів є продуктивними в німецькій мові і не всі англійські новотвори запозичені німецькою. Наприклад, англійська основа *-demic* є продуктивною в таких новотворах, як англ. *infodemic* (основа слова *information*), *spendemic* (основа слова *spending* — укр. *випрати*), *twindemic* (слово *twin* — укр. *двійня*), котрі не зареєстровані в цитованому німецькому глосарії. Щоправда, відповідник першого слова нім *Infodemie* вже фіксується німецькими мовознавцями в медіа (див. Ковбасюк 2020а).

2. Псевдотерміни, утворені за аналогією з відповідними термінами, в яких останній компонент має термінологічну природу, а попередні компоненти є загальноживаними словами, які модифікують його значення. Наприклад, в музичній термінології вирізняються жанри музики, типи співаків чи виступів. Проте, додавання компоненту нім. *Balkon* до слів нім. *Balkonmusik*, *Balkonsänger*, *Balkonkonzert* тощо, які описують музику, співаків і концерт на балконах під час пандемії, перетворюють їх на псевдотерміни. Хоча місце виконання музики може бути ознакою жанру (наприклад, нім. *Diskomusik* — музика, яку грають на дискотеках), але у цьому випадку на балконі може виконуватись майже будь-яка музика, тому місце не стає визначенням жанру, і отже музичним терміном (пор. англ. *balcony music*), як і у випадку з нім. *Autokonzert* (пор. англ. *drive-in concert*).

3. Псевдотерміни, утворені за аналогією з відповідними термінами, в яких перший компонент має термінологічну природу на відміну від інших компонентів складного слова чи словосполучки. Наприклад, термін нім. *Corona(virus)*, який вже згадувався багато разів, став дуже продуктивним компонентом численних новотворів, включно з псевдотермінами. Якщо порівняти слова нім. *Coronafuß* (нім. *Fuß* — укр. *ступня ніг*; пор. англ. *covid toe(s)*), нім. *Coronazunge* (нім. *Zunge* — укр. *язик*; пор. англ. *covid tongue*), *Coronahaar* (нім. *Haar* — укр. *волосся*; пор. англ. *corona haircut*, якому швидше відповідає нім. *Coronafrisur*), *Coronabauch* (нім. *Bauch* — укр. *живіт*; пор. англ. *belly fat*, нім. *Coronaspeck*), то всі вони на позір не відрізняються за будовою і семантикою, складаючись з назви хвороби + назва частини тіла. Проте лише перші два з них описують медичні симптоми хвороби (характерно, що англійська мова надає перевагу компоненту *covid* у відповідних сполуках), а два інші слова являють собою псевдотерміни, посилаючись на зачіску людей, які через карантинні обмеження не змогли потрапити до професійного перукаря, а також живіт чи жир, який збільшився у тих, хто мало рухався і багато їв під час карантину, тобто зовнішні зміни людей внаслідок домашньої ізоляції. Цікаво, що псевдотерміни можуть ставати термінами у контекстах науковців, які дослі-

джують не саму хворобу, а її наслідки. Наприклад, в книзі під назвою «*Weg mit dem Corona-Bauch: Lockdown-Pfunde sind ganz anders — SOCIAL DISTANCING*» вживається слово *Corona-Bauch*, проте автори є докторами медицини, які описують серйозні медичні і психічні наслідки карантину для здоров'я людей. Характерно, що синонім цього слова нім. *Coronawampe* не сприймається як термін у будь-якому разі через знижений стилістичний реєстр другого компоненту: нім. розм. *Wampe* (укр. *пузо*).

4. Нетермінологічні дуплети термінів, здебільшого для означення певних медичних чи психологічних особливостей стану людини, як, наприклад, поєднання терміну нім. *Corona* з англ. розм. *blues* в нім. *Coronablues* (пор.англ. *coronavirus blues*), який характеризує пригнічений психологічний стан людей під час карантину, є дуплетом термінологічного відповідника нім. *Coronadepression*. Різницю між псевдотерміном і терміном можна проілюструвати а англomовній назві інтернет-статті «*Coronavirus blues or clinical depression?*», де говориться про різницю між недовготривалим пригніченим настроєм людини і депресією-хворобою під час пандемії.

Взагалі серед новотворів можна знайти багато німецько-англійських і німецько-німецьких дуплетів, а також синонімів, які часто-густо свідчать не стільки про різні семантичні відтінки новотворів, скільки про їхню неусталеність і конкуренцію, коли обидва терміни вживаються в подібних контекстах, а також про стилістичні відтінки новотворів, які вживаються в різних реєстрах (наприклад, в офіційному або розмовному стилях). Серед дуплетів можна виділити такі групи:

1. Паралельні англійські та німецькі новотвори (тобто повні чи часткові німецькі переклади англійських термінів). Наприклад, англ. *social distancing* і нім. *soziale Distanzierung*, англ. *take-home-exam* і нім. *Take-Home-Klausur/Prüfung*.

2. Паралельні німецькі неологізми, коли вживаються усталені німецькі синоніми, а неологічний статус забезпечується семантичною калькою складного слова чи словосполучки або запозиченням з англійської мови другого компонента. Наприклад, ду-

плети нім. *Abstandsregel* і нім. *Distanzregel*; пор. англ. *social distancing rules*. Проте далеко не завжди такі синонімічні компоненти повністю взаємозамінні, бо певні новотвори віддають перевагу лише одному з них. Наприклад, такі неологізми як нім. *Abstanz-party* і нім. *Distanzarbeit* не мають відповідних німецьких дуплетів (пор. англ. *social distancing party*; *distance work*).

3. Стилістичні дуплети, в якому лише один з пари новотворів є терміном, який вживається в офіційному стилі, а другий — його розмовним еквівалентом, який часто-густо має оцінкові конотації. Наприклад, пор. нім. офіційне *Querdenker* і нім. негативну характеристику таких людей, як *Leerdenker* (укр. *пустоголовий*).

Порівняльний аналіз новотворів в англійській і німецькій мовах дозволяє зробити певні висновки про те, як англійська мова-донор може впливати на утворення неологізмів у різних мовах під час глобальної тривалої події, котра позначається практично на всіх аспектах функціонування суспільств у світі з урахуванням місцевих особливостей. На жаль, поки що не створені аналогічні німецькому глосарії новотворів в інших світових мовах, включно з англійською, окрім словників офіційних термінів, як медичних, так і пов'язаних з обмеженнями під час суворого карантину, для означення яких багато мов запозичили англійське слово *lockdown*. Це усталене слово також отримало статус неологізму, бо раніше його вживали для означення ізоляції в'язнів або обмеження доступу до будівель чи певних зон під час екстремальних ситуацій (наприклад, захоплення їх терористами). Цікаво, що ставлення головних європейських мов до цього запозичення аналогічне тому, що спостерігається у інших сферах термінотворення: німецька й італійська мови прямо запозичили цей термін, як і українська мова, а інші мови знайшли свої власні відповідники: фр. *confinement*, (створивши на додаток власний антонім фр. *deconfinement*), ісп. *confinamiento*, пол. *blokada*, *zamknięcie*.

Бурхлива словотворчість в німецькій мові, де виникло багато власних означень, котрі не мають відповідників в англійській мові, пояснюється тим, що ця тема активно освітлюється в засобах масової інформації. На жаль, порівняно невеликий обсяг но-

новотворів, пов'язаних з пандемією, в українській мові відбиває відсутність належної уваги органів влади до неї, бо вони не хочуть асоціюватися з негативом, а також широкого обговорення цієї теми у засобах масової інформації, які здебільшого обмежуються статистикою і повідомленнями про рішення уряду. Частково цю відсутність обговорення теж можна пояснити тим, що інші теми (як, наприклад, політична чи економічна ситуація або війна) більше хвилюють українців, аніж пандемія, тоді як у західних країнах це найбільш негативна подія в суспільному житті. Проте з огляду як на чисто мовні особливості новотворів, так і на їхній соціолінгвістичний вимір (відзеркалення соціо-культурних особливостей певної мовної спільноти, оцінкового ставлення до певних речей, людей чи подій, пов'язаних з пандемією тощо) перспективним напрямом дослідження було б порівняння пандемічних новотворів у різних мовах. Це порівняння має охоплювати не лише офіційні терміни, але й псевдотерміни, дуплети, оцінковий і образний шар лексики, у створенні якого часто-густо беруть участь власне терміни, і які відбивають настрої суспільства у зв'язку з пандемією. Живий процес інтенсивного утворення новотворів з доволі обмеженою сферою означення за короткий проміжок часу в різних мовах та їхнє освоєння є надзвичайно багатим джерелом матеріалу для порівняльного дослідження новітніх тенденцій словотворення в контексті контакту мов.

Список посилань

Белей, Л. Л. (2010). Соціолінгвістичне висвітлення терміна «мовний ландшафт». *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Філологія»*, 23, 36–41.

Белей, Л. Л. (2012а). Класифікація елементів мовного ландшафту. *Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки. Серія «Мовознавство»*, 1, 10–16.

Белей, Л. Л. (2012б). *Особливості функціонування приватних елементів мовного ландшафту Закарпатської області України на поч. ХХІ ст.* Ужгород.

Вайнрайх, У. (1979). *Языковые контакты*. Київ: Вища школа.

Білозерська, Т. В. (2014). Псевдоангліцизми в сучасній німецькій мові. *Філологічні науки*, кн. 1. 85–89.

Гaudio, С. (2015). Італійський лексичний компонент в українській мові. *Українська мова*, 111–125.

Голубовська, І. О., Жалай, В. Я., Биховець, Н. М., Кругликова, О. В., Линник, Т. Г., Пархоменко, А. Ф., Рахманова, І. І., Рубашова, Л. М., Бобошко, Т. М. (2015). Термінографія, мультилінгвізм, мультидисциплінарність, напрямки майбутніх досліджень. *Лінгвістика ХХІ століття: нові дослідження і перспективи* (с. 2–23). Київ: НАН України. Центр наукових досліджень і викладання іноземних мов.

Голубовська, І. О., Жалай, В. Я., Биховець, Н. М., Кругликова, О. В., Линник, Т. Г., Пархоменко, А. Ф., Рахманова, І. І., Рубашова, Л. М., Бобошко, Т. М. (2016). *Термінологічна варіативність: підходи до вивчення*. *Лінгвістика ХХІ століття: нові дослідження і перспективи* (с. 3–31). Київ: НАН України. Центр наукових досліджень і викладання іноземних мов.

Григорьев, А. В. (2018). История слов с формантом *-мейкер-* в русском языке. *Вестник Московского областного университета*, 15, 22–30.

Жалай В. Я., Биховець Н. М., Линник Т. Г., Пархоменко А. Ф., Рахманова І. І., Рубашова Л. М. (2010). *Лінгвістика ХХІ століття: нові дослідження і перспективи* (с. 3–12). Київ: НАН України. Центр наукових досліджень і викладання іноземних мов.

Жалай В. Я., Линник Т. Г., Пархоменко А. Ф., Рубашова Л. М. (2017). Перспективи соціолінгвістичного підходу до вивчення термінології. *Лінгвістика ХХІ століття: нові дослідження і перспективи* (с. 3–17). Київ: НАН України. Центр наукових досліджень і викладання іноземних мов.

Заблоцький, Ю. В. (2014). Сучасні підходи до вивчення термінології. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки. Серія Філологічні науки*, 5(282), 193–197.

Ермакова, О. И. (2020) Особенности компьютерного жаргона как специфическая подсистема русского языка. *Dialogue* 2020. Відновлено з: <http://www.dialog-21.ru/digest/2001/articles/ermakova>.

Клименко, Н. Ф., Карпіловська, Є. А., Кислюк, Л. П. (2008). *Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі*. Київ: Видавничий Дім Дмитра Бураго.

Ковбасюк, Л. А. (2020а). Коронавірус Covid-19 та номінативний склад сучасної німецької мови. *Вчені записки ТНУ ім. В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальна комунікація*, 113-118. Відновлено з: https://www.academia.edu/45137140/Coronavirus_Covid_19_and_Nominative_System_of_German.

Ковбасюк, Л. А. (2020б). Пандемія коронавірусу як джерело утворення німецьких комозитів. *Херсонський державний університет. Південний архів*, LXXXIII, 114–118.

Краснопольська, Н. Л. (2016). Термінологізація та детермінологізація в українській терміносистемі менеджменту. *Записки з українського мовознавства*, 23, 32–40. Відновлено з: http://nbuv.gov.ua/UJRN/zukm_2016_23_7.

Масенко, Л. Т. (2010). *Нариси з соціолінгвістики*. Київ: Видавничий дім «КМ Академія».

Масенко, Л. Т. (2011) *Суржик: між мовою і «язиком»*. Київ: Видавничий дім «КМ Академія».

Михальчук, О. І. (2014). Мовна поведінка як категорія української соціолінгвістики. *Мова і суспільство*, 5, 28–39.

Насакіна, М. Ю. (2016). Текстотворчий потенціал власних назв у рекламних текстах фармацевтичних препаратів. *Наукові праці Чорноморського державного університету ім. Петра Могили*, 266, 92–95.

Олійник, О. (2012). Норма в мовному ландшафті Києва. *Культура слова*, 77, 146–152. Відновлено з: <https://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/110239>.

Поцулко, О. А. (2017) Україномовний комп'ютерний сленг як комунікативна девіація сучасної молоді. *Теорія і практика сучасної психології*, 1, 69–73.

Рись, Л. Ф., Пасик, Л. А. (2020). Неологізми німецької мови під час коронакризи. *Кременецькі компаративні студії* (ред.

Д. Чик, О. Пасічник]. Вип. Х, 289–299. Відновлено з: <https://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/18676>.

Сергеева, Г. А. (2002). *Англомовні запозичення в українській правничій термінології*. (Дис. канд. філол. наук). Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна, Харків.

Сергеева, Г. А. (2015). Глобалізація та лінгвістичні проблеми взаємодії національно-правових мовних картин світу (на матеріалі англомовних запозичень в українській правничій термінології). *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія «Філологія»*, 71, 68–72.

Скорейко-Свірска, І. П. (2009). *Освоєння англомовних запозичень в українській науково-технічній термінології*. (Дис. канд. філол. наук). Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка, Тернопіль.

Словник комп'ютерного сленгу. Відновлено з: <https://drama.kropyva.ch>.

Соколова, С. О. (2014). Полілінгвальний мовний ландшафт міста в сприйнятті киян. *Мовні і концептуальні картини світу*, 48, 406–414. Відновлено з: http://philology.knu.ua/files/library/movni_i_konceptualni/48.

Стасюк, Т. В. (2013). Нові тенденції розвитку термінознавства: Здобутки міжнародної наукової групи Р. Теммерман. *Термінологічний вісник*, 2(1), 38–49.

Стрішенець, Н. В. (2009). Сучасні напрямки розвитку зарубіжного термінознавства. *Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя, Філологічні науки*, 1, 57–60. Відновлено з: www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis.../cgiirbis_64.exe?

Хентшель, Г., Тараненко, О. О. (2015). Мовний ландшафт Центральної України; українська мова, російська мова, «суржик» (уживання — мовна компетенція — національне позиціонування). *Мовознавство*, 4, 3–25.

Хобзей, Н., Сімовик, К., Ястремська, Т., Дидик-Меуш, Г. (2012). *Лексикон львівський: поважно і на жарт*. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

Фасмер, М. (1964–1973). *Этимологический словарь русского языка. Пер. с нем. с дополнениями. (Т. 1–4)*. Москва.

Шевчук, Ю. (2018). Кілька посутніх зауваг щодо нового проєкту українського правопису. Відновлено з: <https://www.radiosvoboda.org/a/29461384.html>.

Adler, A., Beyer, R. (2017). Languages and language policies in Germany. *Sprachen und Sprachenpolitik in Deutschland*, 221–242. Retrieved from: <http://www.efnil.org/documents/conference-publications/mannheim-2017/EFNIL-Mannheim-27-Adler-Beyer.pdf>.

Ager, D. E. (1990). *Sociolinguistics and contemporary French*. Cambridge University Press.

Akut, K. B. (2020). Morphological analysis of the neologisms during the Covid-19 pandemic. *International journal of English language studies*, vol. 2. issue 3, 1–7.

Alyeksyeyeva, I. O., Chaiuk, T. A., & Galitska, E. A. (2020). Coronaspeak as key to coronaculture: Studying new cultural practices though neologisms. *International Journal of English Linguistics*, vol. 10, No. 6, 202–212.

Barffour, A. A. (2016). *A study of English loanwords in French written texts and advertisements and the perceptions and attitudes of the Francophone readership*. (PhD dissertation). University of Alabama, Alabama State, USA.

Ben-Rafael, E., Ben-Rafael, M. (2016). Berlin's Linguistic Landscapes: Two Faces of Globalization. In R. Blackwood, E. Lanza, & H. Woldermaria (Eds.). *Negotiating and Contesting Identities in Linguistic Landscapes*. (pp. 197–213). Bloomsbury Academic.

Blackwood, R., Lanza, E., & Woldermaria, H. (Eds.). (2016). *Negotiating and Contesting Identities in Linguistic Landscapes*. Bloomsbury Academic.

Bourdieu, P. (1993). *The Field of Cultural Production: Essays on Art and Literature*. New York: Columbia University Press.

Cabré, T. (2000). Elements for a theory of terminology: Towards an alternative paradigm. *Terminology*, 6(1), 35–57.

Cabré, T. (2003). Theories of terminology. Their description, prescription and explanation. *Terminology*. 9(2), 163–199.

Crystal, D. (2002) *Language death*. Cambridge University Press.

Faini, P. (ed) (2017). *Terminological approaches in the European context*. Cambridge Scholars Publishing, Newcastle upon Tyne.

Fischer, R., Pułaczewska, H. (Eds.) (2008). *Anglicisms in Europe: Linguistic diversity in a global context*. Cambridge Scholars Publishing, Newcastle upon Tyne.

Furiassi, C. (ed.) (2012). *The Anglicization of European Lexis*. John Benjamins Publishing Company. Amsterdam/Philadelphia.

Furiassi, C., Gottlieb, H. (ed) (2015). *Pseudo-English: Studies on false anglicisms in Europe*. Berlin, Boston: De Gruyter.

Gallina, F. (2016). The Italian Language in the Tanzanian LL, Between the Italian Way of Life and Mass Tourism. In R. Blackwood, E. Lanza, H. Woldermaria (Eds.). *Negotiating and Contesting Identities in Linguistic Landscapes*. (pp. 37–51). Bloomsbury Academic.

Gaudin, F. (1993). Socioterminologie: propos et propositions épistémologiques. *Le Language et l'Homme*. XXVII (I 4), 247–258.

Giampieri, P. (2013). *A taxonomy of English hyperforeignisms and borrowing in the Italian language: when communication breakdown occurs*. PhD.

Görlach, M. (ed.) (2002). *An Annotated bibliography of European Anglicisms*. Oxford University Press.

Görlach, M. (2001). *Dictionary of European anglicisms: A Usage Dictionary of Anglicisms in Sixteen European Languages*. Oxford University Press.

Guidelines for terminology policies: formulating and implementing terminology policy in language communities (2005). UNESCO, Paris. Retrieved from: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000140765>.

Kruse J., Ammon U. (2018). The language planning and policy for the European Union and its failures. In Chua, C. *Un(intended) Language Planning in a Globalising World: Multiple Levels of Players at Work*, Walter de Gruyter, 39–56.

Kurlansky, M. (2000). *The Basque history of the world*. London: Vintage Books.

Landry, R., Bourhis R. (1997). Linguistic Landscape and Ethnolinguistic Vitality. An Empirical Stud. *Journal of Language and Social Psychology*. 16 (1), 23–49.

Kuźelewska, E. (2016) Language policy in Switzerland. *Studies in Logic, Grammar and Rhetoric*, 45 (10), 125–139.

Lane, M. (2012). English loans in German and borrowing of meaning. Retrieved from: https://www.swarthmore.edu/sites/default/files/assets/documents/linguistics/2012_Lane.pdf.

Language and language education policies in Austria. Country report. (2007). Retrieved from: <https://ec.europa.eu/migrant-integration/librarydoc/language-and-language-education-policies-in-austria>.

Mendis, B., Malinowski, D., & Woldemichael E. (2016). Absence from the Linguistic Landscape as de facto Language Policy: The Case of Two local Languages in Southern Ethiopia. In R. Blackwood, E. Lanza, & H. Woldemariam (Eds.). *Negotiating and Contesting Identities in Linguistic Landscapes*. (pp. 117-130). Bloomsbury Academic.

Neuer Wortschatz rund um die Coronapandemie. *Leibniz-Institut für Deutsche Sprache*. Retrieved from: <https://www.owid.de/docs/neo/listen/corona.jsp#>.

Newman, R. (2006). *Swiss Linguistic Rights Report*. Retrieved from: <http://www.pen-dschweiz.ch/udb/1369844944dspzkongressTLRCohrid2006.pdf>.

Nikolovski, Z. (2019). An overview of language policy in France. *Horizons*, 3 (6). 93–100. Retrieved from: <http://js.ugd.edu.mk/index.php/PAL/issue/view/146>.

Onysko, A. (2007). *Anglicisms in German: Borrowing, Lexical Productivity, and Written Codeswitching*. Walter de Gruyter.

Radford, G. (2015) *French language law: The attempted ruination of France's linguistic diversity*. Retrieved from: <https://trinitycollegelawreview.org/french-language-law-the-attempted-ruination-of-frances-linguistic-diversity>.

Robustelli, C. (2017). *Language policy in Italy: the role of national institutions*. Retrieved from: <http://www.efnil.org/documents/conference-publications/mannheim-2017/EFNIL-Mannheim-22-Robustelli.pdf>.

Roig-Marín, A. (2020). *English-based coronologisms*. Retrieved from: <https://www.cambridge.org/core/journals/english-today/article/>

abs/englishbased-coroneologisms/99D6DA8CF3E953D1C3BC4B9EE574EE9C.

Sager, J. (1990). *A practical course in terminology processing*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Co.

Temmerman, R. (2000). *Towards New Ways of Terminology Description. The sociological approach*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.

Tufi, S., Blackwood, R. (2010). Trademarks in the LL: Methodological and theoretical challenges in qualifying brand names in the public space. *International Journal of Multilingualism*, 7 (3), 197–210.

Tufi, S. (2016). Constructing the Self in Contested Spaces: the Case of Slovenian-Speaking Minorities in the Area of Trieste. In R. Blackwood, E. Lanza, & H. Woldermarium (Eds.). *Negotiating and Contesting Identities in Linguistic Landscapes* (pp. 101–116). Bloomsbury Academic.

Vermeiren, H., Vandewaetere, S. (2017). How translators and interpreters cope in different ways with lexical/terminological uncertainties when they deal with English as the lingua franca: a rationale for specific terminological training. In P. Faini (Ed.), *Terminological approaches in the European context* (pp. 64–80). Cambridge Scholars Publishing.

Walsh, A. S. (2017) Translating False and Fickle Anglicisms in Modern Spanish. *EPiC Series in Language and Linguistics*, 2, 366–373.

Walsh, O. (2016). *Linguistic Purism: Language attitudes in France and Quebec*. John Benjamins Publishing Company.

Zarnikhi, A. (2016). *Towards a systemic model for terminology planning*. Cambridge Scholars Publishing.

Розділ III

ТЕРМІНОЛОГІЯ

УКРАЇНСЬКОЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ: ЛІНГВОКОГНІТИВНІ ТА ПЕРЕКЛАДАЦЬКІ ВИМІРИ

*Голубовська І. О.,
доктор філологічних наук, професор*

Термінологічні дослідження становлять один із найважливіших напрямків у сучасному світовому мовознавстві, який характеризується широким спектром підходів до вивчення термінологічної лексики. Перетин мовознавчих парадигм — структурно-системної та антропологічної — призвів до того, що термін наразі вивчається і як одиниця лексичної мовної системи з її онемасіологічними та семасіологічними характеристиками (О. Баланаєва, Т. Канделаки, С. Лехніцька, Д. Лотте, Ф. Нікітіна, Л. Симоненко, С. Полюга, Л. Туровська), і як одиниця когніції (Н. Акульшина, М. Володіна, В. Іващенко, В. Лейчик, О. Корнілов), і як прагматично заангажований мовний елемент (Н. Акульшина, Л. Буянова, І. Казимирова, А. Широколобова). Багато уваги термінологічним дослідженням приділяється у рамках перекладознавчих розвідок (В. Карабан, Т. Космеда, Ю. Онищенко, О. Павлова).

З-поміж досліджень термінологій, які були здійснені у рамках українського термінознавства на базі української мови та мають стосунок до різних фрагментів наукової національної картини світу, треба зазначити наступні:

1) *військова термінологія*: О. Адріанова (2011), Н. Акульшина (2016), В. Жалай, Т. Линник, Т. Миронюк, А. Пархоменко, І. Рахманова, Л. Рубашова (2018);

2) *юридична*: В. Атаманчук (2012), М. Вербенєц (2004), Л. Гапонова (2012), В. Дейнека (2014), М. Любченко (2012), Н. Руколяньська (2013), Г. Сергєєва (2002), С. Толста (2006), Н. Трач (2009), О. Чорна (2009), О. Шпильківська (2010);

3) *біологічна*: Р. Бачкур (2004), О. Білка (2011), В. Калько (2003);

4) *мистецька*: С. Булик-Верхола (2003), В. Іващенко (2006), І. Федькова (2014);

5) *фізична*: І. Волкова (2002);

6) *лінгвістична*: С. Дерба (2007), Н. Ляшук (2014), В. Підвойний (2001), С. Полюга (2013);

7) *медична*: Ю. Бражук (2015), М. Дмитрук (2001), І. Іваненко (2010), Т. Луковенко (2011), Г. Морозова (2012), Н. Цісар (2009);

8) *нафтогазової промисловості*: С. Дорошенко (2004);

9) *соціально-економічна*: Т. Дячук (2003), Т. Кравченко (2006), Р. Пилипенко (2007), О. Чуєшкова (2003), Г. Чорновол (2004);

10) *адміністративно-територіальна*: Т. Жила (2006);

11) *архівна*: С. Зозуля (2012);

12) *дорожньо-будівельна*: Н. Книщенко (2013);

13) *електротехнічна*: Л. Козак (2000);

14) *менеджменту*: Н. Краснопольська (2014);

15) *науково-технічна*: О. Мартиняк (2010), І. Скорейко-Свірска (2009), О. Южакова (2009)

16) *машинобудівна*: О. Литвин (2000), Н. Нікуліна (2005);

17) *археологічна*: С. Локайчук (2010);

18) *землеробства*: С. Любарський (2008);

19) *землеустрою та кадастру*: О. Тур (2008);

20) *дизайну*: Я. Мар'янюк (2011);

21) *видавничо-поліграфічного виробництва*: М. Медведь (2014), М. Процик (2006);

22) *екологічна*: С. Овсейчук (2006), Н. Руденко (2011);

23) *мікроекономіки*: А. Олійник (2002);

- 24) *церковно-обрядова*: Н. Пуряєва (2001);
- 25) *швацької промисловості*: О. Романова (2009);
- 26) *інформатики*: А. Ніколаєва (2002), Л. Філюк (2007);
- 27) *авіаційна*: Л. Халіновська (2014);
- 28) *маркетингу*: Д. Шапран (2004);
- 29) *спортивна*: І. Янків (2000).

Термінологія освітянської сфери також ставала об'єктом наукового вивчення. Так, з-поміж наукових розвідок, присвячених цій проблематиці, варто відзначити наступні кандидатські дисертації: О. І. Бобесюк «Функціонування української мови в освітньому дискурсі: нормативний, лінгвокогнітивний і прагматичний аспекти» (2014); Л. І. Вергун «Перекладна взаємовідповідність англійської та української освітньої лексики» (2004). У 2019 р. було захищено докторську дисертацію І. М. Серебрянської «Концепт ОСВІТА в дискурсивних вимірах», у якій на матеріалі терміносистем освіти освітянської сфери досліджується поняттєвий компонент концепту ОСВІТА (поряд з образно-ціннісним) (Серебрянська, 2019, с. 2).

Розділ буде присвячено термінології сучасної української вищої освіти, яка, по суті, ще не ставала предметом прискіпливої уваги українських термінологів.

Як відомо, у 1999 р. у місті Болонья (Італія) було підписано однойменну Болонську декларацію про міжнародне співробітництво у сфері вищої освіти (Bologna Declaration), яка поклала початок Болонському процесу, мета і пафос якого полягали в утворенні єдиного, безперервного і конкурентноздатного європейського простору вищої освіти. Процес охопив 46 країн, його було підтримано Європейською Комісією та Радою Європи. Участь у процесі вимагала істотних реформ у системах освіти всіх країн-учасниць («Енциклопедія освіти», 2008), які передбачали запровадження зрозумілих і порівнюваних академічних ступенів та їх двоциклової організації, прийняття системи кредитів, аналогічної Європейській кредитній трансферно-накопичувальній системі, сприяння мобільності студентів, викладачів, дослідників, адміністраторів, розвиток європейського співробітництва із забез-

печення якості та європейського виміру вищої освіти («Національний освітній глосарій: вища освіта», 2014).

Реформа сутнісної складової вищої освіти в Україні не могла не викликати появи нових понять, які вимагали термінологічного позначення. Найповніше зібрання термінів, новітніх для українського простору вищої освіти, знаходимо у виданні Національного освітнього глосарію (2014), в рамках якого автори намагаються представити узагальнений для європейської та української освітянських спільнот поняттєво-термінологічний апарат вищої освіти міжнародного значення. Глосарій містить 138 ключових термінів вищої освіти. Саме ці терміни лягли в основу концептуарію нормативних документів, які у наш час регламентують вищу освіту в Україні, а саме: Закон України «Про вищу освіту», 2014; Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність», 2016; Закон України «Про освіту», 2017 та ін.

Метою цієї розвідки є проведення структурно-системного та когнітивного аналізу новітніх українських термінопонять вищої освіти у контексті їх подальшої класифікації та співставлення з англійськими термінами-донорами, які було впроваджено в дискурс української вищої освіти в контексті Болонського процесу.

Об'єктом дослідження виступає терміносистема сфери вищої освіти сучасної України.

Предметом розвідки є визначення структурно-системних та семантико-когнітивних характеристик термінів вищої освіти, а також з'ясування природи когнітивних збоїв, які гіпотетично можуть бути спричинені ретермінологізацією «старого терміна» у складі новітнього, запозиченого як цілісна термінологічна одиниця з англійської мови.

Джерельну базу дослідження складають авторитетні лексикографічні одномовні видання української і англійської мов, з-поміж («Словник української мови в 11-ти томах» (1970–1980); «Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English» (1979); «Енциклопедія освіти» (2008) «Національний освітній глосарій: вища освіта» (2014, 2019); нормативні документи: Закон України

«Про вищу освіту» (2014), «Про наукову і науково-технічну діяльність» (2016), «Про освіту» (2017).

В якості методів дослідження будуть використані загальнонаукові методи аналізу, синтезу, індукції, дедукції, узагальнення мовних фактів; описовий метод; структурний компонентний аналіз, здійснюваний на основі аналізу семантичних дефініцій словникових статей лексикографічних джерел; структурний контекстуальний аналіз; фреймове моделювання, методика когнітивно-дискурсивної інтерпретації; зіставний метод.

Оскільки зараз у мовознавчій науці панує лінгвокогнітивізм, який імплікує можливість звернення до моделювання семантики досліджуваних одиниць на глибинно-тезаурусному рівні мовної особистості, звернімося до таких понять, як фрейм, слот, концепт, котрі виступають метамовою подібного моделювання. Фрейм (англ. frame — рамка, кадр) є когнітивною структурою, яка гіпотетично знаходиться у мовній свідомості людини, становлячи певну модель організації інформації для оброблення типових ситуацій. Будучи упровадженим у науковий обіг американським вченим Марвіном Мінські (Минский, 1979) у його статті 1974 р. «A Framework for Representing Knowledge», присвяченій проблемам упорядкування інформації у системах штучного інтелекту, цей термін набув подальшого семантичного розвитку у численних працях вітчизняних (Ф. Бацевич, В. Богуцький, Н. Черненко) і закордонних (А. Бабушкін, В. Красних, В. Маслова; Ч. Філлмор, Т. ван Дейк) дослідників. Так, за В. Масловою, фрейм становить «перерахунок деталей, з яких складається зміст, котрий дає ніби кадр фільму ... це структура даних для представлення візуальної стереотипної ситуації, особливо при організації великих об'ємів пам'яті. Це організація уявлень, що зберігаються в пам'яті, структура знань, інформація про певний фрагмент людського досвіду... Таке знання містить: а) лексичне значення; б) енциклопедичне знання про предмет; в) екстралінгвістичне знання. Фрейм розбудовується навколо певного ядра і тому містить інформацію, яка асоціюється з даним ядром» (Маслова, 2016, с. 60).

Американський дослідник Чарльз Філлмор, перекидаючи місток від структурної до фреймової семантики, дає «індуктивне» визначення фрейму, розуміючи під цим терміном певні групи слів, «котрі об'єднує те, що вони мотивуються і взаємно структуруються особливими уніфікованими конструкціями знання або зв'язаними схематизаціями досвіду» (Філлмор, 1988, с. 54). За Філлмором, фрейми можна потрактовувати як «особливу організацію знання, яке є необхідною передумовою нашої здатності до розуміння тісно пов'язаних між собою слів» (Там само). Таким чином, це поняття тяжіє до фонового (екстралігвістичного) знання людини, яке й забезпечує певний модус сприйняття та інтерпретації отримуваної інформації. Фрейми функціонують як ідеальна стереотипна модель індивідуального і суспільного досвіду людини, дозволяючи останній правильно інтерпретувати ту чи ту ситуацію, вилучати смисли тексту, орієнтуватися у нових змістах, що виникають у повсякденному спілкуванні.

Мають рацію ті дослідники, які стверджують, що фрейм є засобом розгортання змісту концепту. Так, Т. А. ван Дейк зазначає, що фрейми не можуть трактуватися як довільно виокремлені «шматки» знання: «вони постають одиницями, організованими «довкола» певного концепту ... ці одиниці містять основну, типову і потенційно можливу інформацію, яка асоційована з тим чи тим концептом ... не виключено, що фрейми мають більшою чи меншою мірою конвенційну природу і тому можуть визначати і описувати, що в даному суспільстві є «характерним» чи «типовим» (Ван Дейк, 1989, с. 17). У такому разі концепту на основі широкої інтерпретації його змістового наповнення приписується ознака «парасольковості» щодо інших відомих когнітивних структур — фрейм, скрипт, сценарій, гештальт, котрі описуються як когнітивні засоби розгортання змісту концепту (Іванова, 2005, с. 169). Відтак, «фрейм у рамках такого трактування пояснюється як багатокомпонентний концепт, «об'ємне уявлення» (Там само, с. 170).

Структура фрейму виділяє ядро (вершину) і слоти (вузли); складові фреймової когнітивної структури репрезентації знання перебувають між собою в ієрархічних стосунках, причому «верх-

ній рівень» (в термінах М. Мінські) містить незмінні характеристики певної ситуації, а «нижній» (слоти, термінали) варіюють залежно від конкретної ситуації, яка моделюється, розширюючи когнітивний обсяг фрейму за рахунок нових смислів та адаптуючи його до конкретної ситуації (Бабушкин, 1998, с. 59). Різні фрейми можуть виділяти однакові слоти, проте в одному фреймі ідентичні слоти не можливі.

Моделювання за допомогою фреймів дозволяє відстежити точки взаємодії когнітивних і мовних структур, упорядкувати людські знання про ту чи ту сторону людського досвіду через категоризацію належності мовних фактів до певного структурного компонента фрейму як когнітивної структури.

Графічно структуру фрейму можна представити у вигляді взаємопов'язаних між собою та ієрархічно впорядкованих вузлів певної сітки, в якій кожен вузол представляє окреме поняття або рису модельованої ситуації; верхні шаблі фрейму вибудовуються на основі загальних константних понять, а нижні, варіабельні слоти або термінали, виступають конкретизаторами їх інформативного наповнення.

Таким чином, структурування фрейму надає можливість встановити кореляцію між одиницями лінгвальними і ментальними, які сукупно структурують вербально-когнітивний простір, відображаючи певну ділянку практичного досвіду людини.

Принциповим для нашого дослідження є презумпція того, що у свідомості носіїв різних лінгвокультур (а освіта є чи не найважливішим складником будь-якої національної культури) один і той самий концепт з огляду на його культурно-національну детермінованість має поставати за умов його фреймового моделювання у різних фреймових системах.

Опрацювання змістового семантико-когнітивного наповнення термінів, які виформовують семантичний простір сучасної вищої освіти в Україні за методикою фреймового моделювання, призвів до виокремлення у мегафреймі (або концепті) «Вища освіта» таких субфреймів, як: **Субфрейм 1: «Характеристики вищої освіти»**; **Субфрейм 2: «Учасники освітнього процесу»**; **Суб-**

фрейм 3 «Заклади вищої освіти»; **Субфрейм 4: «Глобалізація освіти».** Перший субфрейм представлений чотирма слотами: (1) «Види вищої освіти»; (2) «Структура вищої освіти»; (3) «Організація навчального процесу»; (4) «Якість вищої освіти». Субфрейм 2 репрезентований трьома слотами (1) «Суб'єкт викладання», (2) «Суб'єкт навчання», (3) «Права і можливості учасників освітнього процесу». Субфрейм 3 реалізовано одним слотом: (1) «Види закладів вищої освіти». Субфрейм 4 виділяє два слоти: (1) «Міжнародні освітні інституції» та (2) «Юридичні документи Європейського дослідницького простору (ЄДП) і простору вищої освіти (ПВО)».

Звернімося до термінологічних вербалізацій кожного із субфреймів та слотів з метою з'ясування номінативного «покриття», їм притаманного. Паралельно ми будемо наводити англійські відповідники у разі їх наявності — донори українських термінів.

Отже, **субфрейм 1: «Характеристики вищої освіти».**

Слот 1 «Види вищої освіти»: *формальна освіта (formal education), формальне навчання (formal learning), інформальна освіта (informal education), інформальне навчання (informal learning), неформальна освіта (non-formal education), неформальне навчання (non-formal learning) навчання впродовж життя (lifelong learning, LLL), освіта дорослих (adult / continuing / recurrent education).*

Слот 2 «Структура вищої освіти»: *трициклова система вищої освіти (three-cycle system of higher education); рамка кваліфікацій Європейського простору вищої освіти (Framework for Qualifications of the European Higher Education Area); ступінь першого циклу (First cycle degree); ступінь другого циклу (Second cycle degree); ступінь третього циклу (Third cycle degree).*

Слот 3 «Організація навчального процесу»: *галузь навчання (field of study), галузь освіти (field of education); профіль навчання (profile of study); освітня програма (educational programme); освітній компонент (educational component); модуль (module); модуляризація (modularisation); навчання / навченість (learning); аудиторні години (class hours); контактні години (contact hours); навчальне навантаження (study load); навантаження студента*

(*student workload*); освітні кваліфікації (*educational qualifications*); освітні стандарти (*educational standards*); навчання (*learning*).

Слот 4 «Якість вищої освіти»: академічна доброчесність; академічний плагіат (*academic plagiarism*); самоплагіат (*self-plagiarism*); моніторинг освітньої програми (*monitoring of the educational program*); ліцензування (*Licensing*); забезпечення якості (*quality assurance*); контроль якості (*quality control*); оцінка (*grade / mark*); оцінювання студентів (*assessment of individual students*); присудження ступеня / кваліфікації (*award of degree / qualification*); сертифікація (*certification*); ранжування закладів вищої освіти (*ranking higher education institutions*).

Субфрейм 2: «Учасники освітнього процесу»:

Слот 1 «Суб'єкт викладання»: академічний персонал (*academic staff*), викладацький персонал (*teaching staff*); науково-педагогічні / педагогічні працівники (*academic staff*); компетенція / компетенції (*competence, competency / competences, competencies*);

Слот 2 «Суб'єкт навчання»: студент (*student*); слухач; курсант; бакалавр (*bachelor*), магістр (*Master*), доктор (*Doctor*); міжнародні студенти (*international students*); аспірант (*postgraduate*); докторант (*doctoral student*); особа з особливими освітніми потребами (*a person with special educational needs*); іноземні студенти (*foreign students*); компетентність / компетентності (*competence, competency / competences, competencies*).

Термін *академічна доброчесність* як етичний ціннісний принцип навчальної та наукової (творчої) діяльності всіх учасників освітнього процесу є сполучною ланкою між двома вище наведеними слотами і може бути віднесеним до кожного з них.

Слот 3 «Права і можливості учасників освітнього процесу»: академічна свобода (*academic freedom*); академічна мобільність (*mobility*).

Субфрейм 3 «Заклади вищої освіти»:

Слот 1 «Види закладів вищої освіти»: вищий військовий навчальний заклад; тимчасово переміщений заклад вищої освіти; університет (*university*), академія (*academy*), інститут (*institute*), коледж (*college*).

Субфрейм 4: «Глобалізація освіти»:

Слот 1 «Міжнародні освітні інституції»: група Є 4 (Е 4 Group), Європейська асоціація закладів вищої освіти (European Association of Institutions in Higher Education, EURASHE); Європейська асоціація забезпечення якості вищої освіти (European Association for Quality Assurance in Higher Education, ENQA); Європейська асоціація університетів (European University Association, EUA); Європейська мережа національних інформаційних центрів з академічного визнання і мобільності (European Network of National Information Centers on Academic Recognition and Mobility, ENIC Network); Європейський союз студентів (European Students' Union, ESU); Мережа національних інформаційних центрів академічного визнання (National Academic Recognition Information Centre Network, NARIC network);

Слот 2 «Юридичні документи Європейського дослідницького простору (ЄДП) і простору вищої освіти (ПВО)»:

Європейська рамка кваліфікацій для навчання впродовж життя (European Qualifications Framework for Lifelong Learning, EQF LLL); Європейський реєстр забезпечення якості вищої освіти (European Quality Assurance Register for Higher Education, EQAR); Європейські стандарти і рекомендації щодо забезпечення якості вищої освіти (European Standards and Guidelines for Quality Assurance in Higher Education); Міжнародна стандартна класифікація освіти МСКО (International Standard Classification of Education, ISCED); Лісабонська конвенція з визнання (Lisbon Recognition Convention); Європейська кредитна трансферно-накопичувальна система, ЄКТС (European Credit Transfer and Accumulation System, ECTS); Дублінські дескриптори (Dublin descriptors); дескриптори циклів (Cycle / level descriptors); дескриптори кваліфікацій (Descriptors of Qualifications); Національна рамка кваліфікацій, НРК (National Qualifications Framework); Національна рамка кваліфікацій, НРК (National Qualifications Framework, NQF); Лісабонська конвенція з визнання (Lisbon Recognition Convention).

Звісно, ця терміносистема може бути змодельована й іншим чином: за допомогою інструментарію структурного аналізу на

макрорівні моделювання лексики за допомогою семантичних полів / лексико-семантичних полів (такого роду моделювання було панівним для лексико-семантичних досліджень в останній третині минулого сторіччя). Тоді іменем поля була б «Вища освіта», і воно виділило б в собі різні структурні ієрархічно впорядковані рівні організації, які б отримали схожі із заявленими вище найменуваннями субфреймів і слотів. Ретельно проведений компонентний семний аналіз та контекстуальний аналіз лексичних складників поля з виділенням його архисеми та диференційних сем, міг би сприяти кращому упорядкуванню термінолексики по таксонах внутріпольової класифікації, виділення яких детермінувалося б провідними диференційними семантичними компонентами. Такого роду моделювання могло б певним чином уточнити фреймове, наведене вище. Залишаючи цю справу іншим лінгвістам, зазначу, що у рамках досліджуваної терміносистеми можна спостерігати системно-мовні явища на кшталт синонімії. Слідом за О. П. Фроловою, під термінами-синонімами будемо розуміти два і більше термінів, співвіднесених у термінології з одним і тим самим поняттям чи об'єктом (Фролова, 1981, с. 117)². Такі термінопозначення, як *формальна освіта* і *формальне навчання* (*Formal Education, Formal Learning*): «Освіта, що призводить до присудження кваліфікації (кваліфікацій) у межах певного освітнього рівня (етапу, циклу) і здійснюється в закладах освіти» («Національний освітній глосарій: вища освіта», 2014, с. 65); *аудиторні години* (*Class hours*) і *навчальне навантаження*: «Години, що витрачаються студентом і викладачем на аудиторні навчальні заняття» с. 14; *вищий навчальний заклад і заклад вищої освіти* (*Higher Education Institution*), *дескриптори циклів* і *Дублінські дескриптори*: «Загальний опис очікуваних результатів навчання, виражений у термінах компетентності на кожному з циклів/рівнів вищої освіти та часто із зазначенням кредитів» («Національний освітній

² Проблема термінологічної синонімії все ще залишається дискусійним питанням в частині як самого термінопозначення (деякі дослідники пропонують замість терміна-синоніма вживати термін «термінологічний дублет») (С. Беляєва, В. Лейчик, О. Толікіна), так і його природи та функціональних особливостей (Павлова, 2011, с. 107).

госарій: вища освіта», 2014, с. 20); *інформальна освіта* та *інформальне навчання*: «Освіта, що зовні не організована, тобто неофіційна, самоорганізована освіта (самоосвіта): наприклад, прослуховування окремих лекцій або читання книг і журналів. Близьким до інформальної освіти за значенням є *інформальне навчання*» («Національний освітній глосарій: вища освіта», 2014, с. 2); *навчальна програма* (Study Programme) та *освітня програма* (Educational Programme); *науково-педагогічний персонал* та *академічний персонал* (Academic Staff); *навчальний заклад* та *освітній заклад* (Educational Institution); *освітній рівень* та *рівень освіти* (Educational Level, Level of education); *тривалість навчальної програми* і *тривалість освітньої програми* (Duration of study programme, Duration of educational programme); *формальне навчання* і *формальна освіта* (Formal learning, formal education). Оскільки в українській термінології вищої освіти структурно представлені в основному терміни-словосполучення³, вище наведені термінологічні синонімічні пари або дублетні форми можна вважати синтаксичними синонімами.

Внутрішня організація досліджуваної терміносистеми (як і структурний лад будь-якої іншої) виділяє ще такого роду ієрархічні відношення, як гіперонімо-гіпонімічні, що супроводжуються зазвичай співгіпонімічними. Так, у родо-видових відношеннях перебувають між собою такі терміни, як *вища освіта*, з одного боку, та *інклюзивна освіта*, *формальна освіта*, *інформальна освіта*, *освіта дорослих*, з другого. Водночас терміни з уточнюючим атрибутом є співгіпонімами.

Зупинимося на аналізі двослівних термінів з атрибутом академічний (Academic): академічна свобода (Academic freedom), академічне визнання (Academic recognition), академічна довідка (Transcript), академічний ступінь (Academic degree); академічна доброчесність.

³ Всі терміни-словосполучення мають однакову структуру, складаючись з поняття-основи і поняття-атрибута, що й зумовлює атрибутивний характер таких термінологічних сполук. Саме термінологічні словосполучення (або терміни-словосполучення) можна вважати найпродуктивнішими способами номінації понять у більшості терміносистем національних мов (Павлова, 2011, с. 84).

Прикметник *академічний* є похідним від іменника *академія* (дгр. *Ἀκαδημία*, лат. *academia*), який позначав назву філософської школи Платона, найменування якої першопочатково стосувалося гаю на північний захід від Афін, названого так на честь аттичного героя Академа, котрий був там похований. Саме в цьому місці Платон з 388 р. до н. е. збирав своїх учнів для бесід⁴, тому платонівська школа метонімічно отримала назву Академія («Словарь античности», 2006, с. 17; «Антична література», 2005, с. 18). В Академії був розташований гімнасій, в якому Платон зустрічався зі своїми учнями. Якщо першопочатково гімнасії слугували приміщеннями для фізичних вправ, згодом, після Пелопонеської війни (431-404 до н. е.), вони почали використовуватися як заклади вищої освіти («Словарь античности», 2006, с. 99)⁵. Вочевидь, саме з тих давніх часів семантика слова *академія* та його похідних сполучає змісти місця, в якому відбуваються, з одного боку, філософські диспути, а з іншого — навчальні заняття.

Так, в академічному Словнику української мови в одинадцяти томах надається таке тлумачення прикметникові *академічний*: 1. Стос. до академії; здійснюваний нею // властивий академікові, *Академічний театр* — почесна назва, що надається зразковим державним театрам. 2. Навчальний; *Академічний рік*. 3. *перен.* Суто теоретичний, абстрактний // Який не має практичного значення, відірваний від життя, *академічний інтерес, академічне питання*. 4. Який додержується встановлених традицій у мистецтві, *Академічний живопис* (СУМ, том 1, с. 25).

У Всесвітньому словнику синонімів української мови (<https://uk.worldwidedictionary.org>) прикметнику *академічний* насамперед супокладаються такі синоніми, як *абстрактний, загальний, умовляний, метафізичний, ідеальний* тощо, майже всі з позначками

⁴ Академія була заснована Платоном за зразком піфагорійського братства і мала правовий статус культового союзу («Словарь античности», 2006, с. 17).

⁵ Пізніше там виступали філософи з доповідями. Після запозичення грецької освіти римлянами слово *гімнасія* почало використовуватися на позначення тих шкіл, в яких забезпечувалося розширене навчання, на відміну від інших («Словарь античности», 2006, с. 99).

книжн. На «других ролях» синонім *навчальний* (пов'язаний із навчанням у школі, вузах, на курсах і т. ін.) — *академічні години*.

У похідних від іменника *академія* словах на кшталт *академізм*, *академік* актуалізовані виключно змісти, пов'язані з причетністю до умоглядних, абстрактних настанов, які вважаються зразковими, гідними наслідування. В українському тлумачному словнику В. Т. Бусела знаходимо: **Академізм** — 1. Не пов'язана з практикою чисто теоретична скерованість наукових досліджень і навчальних занять. 2. Напрямок в образотворчому мистецтві XVI–XIX ст., який поєднував наслідування зовнішніх форм мистецтва античності й ренесансу з ідеалізацією образів, театральністю композиції, умовністю малюнку й колориту. 3. Наслідування деяких класичних зразків, встановлених традицій і правил (у поезії, балеті тощо). *Додати академізму до навчання класичного танцю*; **Академік** — 1. Дійсний член академії наук. 2. Звання вченого, художника, скульптора тощо, вибраного до відповідної академії. 3. *розм.* Про людину, яка багато знає, добре розуміється на чомусь. *У городництві він академік* (УТС, 2016, с. 16).

Таким чином, аналіз укр. номена *академічний*, його похідних та синонімічних кореляцій засвідчує, що семантичне поле цих слів атрагує значення насамперед такого порядку: 1) те, що пов'язано з академією: *академічний інститут, центр, містечко*; 2) може вважатися зразковим, таким, що має високий авторитет: *академічний театр, академічний живопис, академічне видання текстів*; 3) те, що має абстрактний, умоглядний, метафізичний характер, певну відірваність від практичних потреб життя: *академічна дискусія, академічний інтерес, академічна проблема, академічне питання*. Водночас у значенні «навчальний» ад'єктив *академічний* використовується переважно тоді, коли йдеться про певні часові проміжки, пов'язані із навантаженням студента і викладача у виші: *Тривалість академічного року у закладах вищої освіти України може скоротитися внаслідок пандемії COVID-19; Один кредит дорівнює 30 академічним годинам; Аспірантка кафедри була вимушена оформити академічну відпустку у зв'язку із народженням дитини*. Причому це значення не є змістоутворюючим

для семантики *академічний* у цілому, залишаючись на другорядних ролях позначення різних проміжків навчального процесу.

Якщо ми зазирнемо у відповідні статті авторитетного Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English за редакцією А. Hornby, то побачимо відмінну картину:

Academy — 1. School for higher learning, usually for a special purpose: a naval / military academy; an academy of music; a riding / fencing academy. 2. Society of distinguished scholars; society for cultivating art, literature, etc., for which membership is an honour; The Royal Academy of Arts; the Academy, its annual exhibition of works of art.

Academic — 1. Of teaching, studying; of schools, colleges, etc.; scholarly, literary or classical (contrasted with technical or scientific): academic subjects, the academic year (usually October to June in GB and US); *academic freedom*, liberty to teach and to discuss problems without outside, e. g. Government interference. 2. Too much concerned with theory and logic; not sufficiently practical: The question / issue is academic, is of no practical consequence. 3. Of an academy: academic rank / costume.

Academicals — Academic costume (cap and gown), as worn on ceremonial occasions (OALDCE, p. 5).

Іншими словами, першим змістоутворюючим значенням семантем *academy*, *academic*, *academicals* виступає причетність до навчання (і не тільки у вищій школі, а значення, яке є основоположним для українських відповідників — причетність до академічних студій, часто-густо умоглядних, відірваних від практики, — знаходиться на периферії змістового наповнення англійських лексем.

Таким чином, зіставний аналіз семантичного наповнення лексем-відповідників в українській і англійській мовах дозволяє зробити висновок про певну асиметрію лексичних значень, які є характерними для змістового обсягу українських лексем *академія*, *академічний*, з одного боку, та *academy*, *academic* — з іншого.

Підтвердження цьому знаходимо і в словнику П. Р. Палажченко: «Academic позначає найчастіше вчений ... , причому зазвичай який викладає в університеті (переважна більшість учених у

США та інших країнах працюють у вишах. Звернімо увагу на те, що у більшості країн немає Академії Наук у тому вигляді, як вона існує у нас. *The U. S. Academy of Sciences* — лише громадська організація, і навкруги американської ... академії немає ніякого ореолу ... американські слова *academic / academia / the Academy* ... позначають університетський світ, науковий світ, наукове співтовариство і мають стосунок не тільки до Америки ... Відносно конкретного навального закладу слово *Academy* позначає середній навчальний заклад ... Окрім того, *academy* інколи позначає ... заклад, орієнтований на інтенсивну підготовку до коледжа, часто густо для ... дітей багатих батьків (Палажченко, 2006, с. 135–136).

Водночас для носія української мови такі номени, як *академія*, *академічний*, *академік* пов'язані насамперед не з університетським світом, а з Академією наук, яка, будучи насамперед категорією наукового, а не навчального товариства, за характером своєї діяльності здійснює планування, організацію і координування діяльності всього національного наукового співтовариства: *Національна академія наук України у 2018 році відсвяткувала свій 100-річний ювілей; Словник української мови у 20-ти томах (СУМ-20) є академічним словником української мови, який було створено на основі першого в історії української мови академічного одинадцятитомного тлумачного словника (СУМ-11); Академіки обираються на загальних зборах відповідної академії, як правило, з числа її членів-кореспондентів.*

З огляду на все вище зазначене можна висунути гіпотезу про можливість когнітивного конфлікту у свідомості користувача термінологією вищої освіти при використанні складених термінів з компонентом «академічний», таких як академічна свобода (*Academic freedom*), академічне визнання (*Academic recognition*), академічний ступінь (*Academic degree*); *академічна доброчесність*, оскільки загальномовний відповідник першого компонента термінологічного словосполучення може пов'язуватися у мовній свідомості носія української лінгвокультури з першим номінативним значенням цього слова: «що має відношення до Академії наук», а не з другим номінативним значенням «навчальний». По суті, тако-

го роду термінологічні одиниці сучасної української вищої освіти закріплюють за своїм першим компонентом перше номінативне значення англійськомовних відповідників — «навчальний»:

Академічний: «Характеристика, що стосується освіти, навчання, викладання, досліджень» («Національний освітній глосарій: вища освіта», 2014, с. 13). Звернімо увагу на останню позицію в рамках цієї семантичної дефініції для слова «дослідження».

Пор.: У 1982 році побачив світ перший том академічного видання «Етимологічний словник української мови» за редакцією академіка О. С. Мельничука.

Академічна свобода: «Свобода освітньої та дослідницької інноваційної діяльності викладачів, учених закладу вищої освіти / вищого навчального закладу» (Там само).

Пор.: Академія наук завжди сповідувала таку цінність, як академічна свобода.

Академічне визнання: «Офіційне підтвердження повноважними органами іноземних країн академічного ступеня / освітньої кваліфікації, періодів навчання, їх позиціонування в системі освіти сторони, що приймає, з метою доступу власника такої кваліфікації до подальшого навчання» (Там само).

Пор.: Монографія члена-кореспондента НАН України Акуленко В. В. «Категорія кількості у сучасних європейських мовах», яка побачила світ у 1990 році, здобула міжнародне академічне визнання.

Академічний ступінь: «Освітня кваліфікація, що присуджується закладом вищої освіти / вищим навчальним закладом за результатами успішного виконання освітньої/навчальної програми вищої освіти (наприклад, ступінь бакалавра, ступінь магістра, ступінь доктора)» (Там само, с. 14).

Пор.: Академічний ступінь члена-кореспондента присуджується тим науковцям, які зробили вагомий внесок у розвиток науки і техніки.

Термін «академічна доброчесність», який розлого використовується в законі «Про освіту», потребує особливого коментаря. У тексті закону термінопоняття «академічна доброчесність»

(стаття 42, розділ V — «Забезпечення якості освіти») читаємо: «1. Академічна доброчесність — це сукупність етичних принципів та визначених законом правил, якими мають керуватися учасники освітнього процесу під час навчання, викладання та проведення наукової (творчої) діяльності з метою забезпечення довіри до результатів навчання та / або наукових (творчих) досягнень. 2. Дотримання академічної доброчесності педагогічними, науково-педагогічними та науковими працівниками передбачає: посилаючись на джерела інформації у разі використання ідей, розробок, тверджень, відомостей; дотримання норм законодавства про авторське право і суміжні права; надання достовірної інформації про методики і результати досліджень, джерела використаної інформації та власну педагогічну (науково-педагогічну, творчу) діяльність; контроль за дотриманням академічної доброчесності здобувачами освіти; об'єктивне оцінювання результатів навчання» (<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145>). Дослідниця українського лінгвокультурного концепту ДОБРОЧЕСНІСТЬ Н. А. Черненко у зв'язку з цим зазначає «... таке використання лексеми доброчесність, хоча й не суперечить її семантиці, однак дещо знижує її аксіологічні домінанти, зводить доброчесність до семем "повага", "правдивість", "особиста відповідальність за успішність у навчанні". Ми вважаємо, що саме сполучення "академічна доброчесність" є штучним, значною мірою немотивованим мовною практикою та таким, що не є релевантним принципам, закладеним у нього. Натомість положення щодо особистої моральної відповідальності суб'єктів навчального процесу і дотримання етичних норм доречніше було б виразити іншими лексичними сполуками на зразок "етичні принципи регулювання взаємодії учасників навчального процесу", "дотримання етичних норм у навчальному процесі", "взаємодія учасників навчального процесу в етичному аспекті"» (Черненко, 2015, с. 205). За спостереженнями авторки, доброчесність як категорія моралі є виразно ретроспективною, а саме ім'я концепту рідко об'єктивується в МКС українців (Черненко, 2015, с. 150).

Не можна визнати вдалим паронімічне використання українських термінів *компетентність* / *компетентності* (*competence*,

competency / competences, competencies) та *компетенція / компетенції* (*competence, competency / competences, competencies*), які, позначаючи зовсім різні сигніфікати в українській терміносистемі, а в англійській і зовсім виступають омонімами.

Порівняймо тлумачення цих термінів:

Компетентність / компетентності (*Competence, competency / Competences, competencies*): «За проектом Тюнінг Європейської Комісії, це динамічна комбінація знань, розуміння, умінь, цінностей, інших особистих якостей, що описують результати навчання за освітньою/навчальною програмою. Компетентності покладені у основу кваліфікації випускника. **Компетентність (компетентності) як набуті реалізації здатності особи до ефективної діяльності не слід плутати з компетенцією (компетенціями) як наданими особі повноваженнями** — N.B.» («Національний освітній глосарій: вища освіта», 2014, с. 32).

Компетенція / компетенції (*Competence, competency / Competences, competencies*): «Надані (наприклад нормативно-правових актом) особі іншому суб'єкту діяльності повноваження, коло її/його службових та інших прав і обов'язків. **Слід розрізнити поняття компетенції / компетенцій від компетентності / компетентностей як набутих реалізаційних здатностей особи** — N.B.» (Там само, с. 33).

Як слідує із самих семантичних визначень, автори запропонованого термінологічного використання свідомі негативних можливих наслідків узуального використання таких термінопозначень. Слід проте відзначити спробу уникнення омонімічності англійських термінів в українському перекладі, що переводить українські терміни-відповідники вже у статус паронімів, хоча це виправляє вихідні помилки первинного англійського позначення лише частково. Чи не варто було б в українській мові замінити термін «компетенція» на «повноваження»?

Ще один термін вищої освіти, який викликає питання як в аспекті естетико-стилістичному, так і в частині скорельованості двох частин мовного знака — позначення і значення (лат. *Nomen nescio*: Слово — це знак): *Навченість навчатися* (*Learning to*

learn): «Здатність до організації і постійного продовження власного індивідуального і/або групового навчання. Навченість навчатися є однією з ключових компетентностей особи, що визначені Європейським Парламентом і Радою Європейського Союзу та включає оцінювання своїх навчальних потреб, процесу та прогресу, визначення можливостей, подолання перешкод для успішного навчання, відповідну мотивацію і впевненість» (Там само, с. 42). Як бачимо, обидва терміни — вихідний англійський і вторинний український — мають тавтологічний характер, а український відповідник є синтаксичною калькою відносно англійської термінологічної одиниці. Семантичне наповнення цього терміна (його план змісту) є набагато ширшим за план вираження (який ще й не задовольняє рецептивно-естетичні вимоги до процесу термінотворення), оскільки номінація «навченість навчатися» не імплікує змістів, заданих у плані значення цього терміна: здатності до самооцінювання, самоорганізації, планування своїх навчальних дій, мотивованість до навчання та впевненість у своїх силах. Як видається, більш прийнятною номінацією у контексті заявленого змісту виступала б в англійському варіанті — *self-organization, self-motivation* або *readiness for challenge*, а в українській мові — *самоорганізованість, самодисципліна* тощо.

Все вищезазначене дозволяє дійти таких висновків:

1. На тлі вагомих досягнень українського термінознавства, здобутих на різноманітних ділянках наукової термінології, терміносистема вищої освіти видається ще недостатньо опрацьованою як у лінгвокогнітивному, так і в перекладознавчому аспектах, що зумовило нагальність запропонованої розвідки.

2. Будь-яка терміносистема (у тому числі і досліджена) може бути піддана моделюванню під кутом зору різних епістемічних установок: притаманних порівняльно-історичному, структурно-системному або лінгвокогнітивному підходам до усвідомлення природи, сутності й функцій мови.

3. Застосування однієї з методик лінгвокогнітивного моделювання (фреймового) продемонструвало, що мегафрейм (концепт)

ВИЩА ОСВІТА складається з 4 субфреймів і 10 слотів, що конкретизують його змістове наповнення.

4. Часткове застосування до вивчення терміносистеми вищої освіти методу лексико-семантичного поля дозволило виявити припам'ятованні його структурі синонімічні та гіперонімо-гіпонімічні відношення (які можна трактувати і в термінах широкої синонімії).

5. Встановлено, що українські терміни вищої освіти структурно представлені в основному термінами-словосполученнями.

6. Аналіз українських двокомпонентних термінів з атрибутом «академічний» у контексті їх співвіднесеності з вихідними англійськомовними терміносполуками продемонструвало яскраво виражену асиметрію акцентуації семантичних складових цих термінів у двох лінгвокультурах: 1) належність до Академії наук, причетність до уможлидних теоретичних занять, результати яких вважаються зразковими; 2) належність до навчання у виші (обидві змістові складові наявні у вихідному давньогрецькому онімі *Ἀκαδημία*).

7. Деякі як англійські термінологічні одиниці, так і їх українські відповідники, слід визнати невдалими, такими, що страждають на омонімічність, паронімічність, мають невдало обраний план вираження, що має спонукати до подальших зусиль українських термінознавців і термінотворців на цій практично заангажованій і дуже відповідальній ділянці лінгвістичного знання.

8. Хоча освітньо-науковий глосарій, який виступив основною джерельною базою нашої роботи, має назву «національний», у ньому майже відсутні терміни «українського виробництва», натомість, на жаль, термінологічні одиниці, що складають терміносистему вищої освіти в Україні, є перекладними кальками з англійської мови.

Список посилань

Миронова, В. М., Михайлова, О. Г. ... Мегела, І. П. (2005). *Антична література*. Київ: Либідь.

Бабушкин, А. П. (1998). *Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка, их личностная и национальная специ-*

фика. (Автореф. дис. д-ра філол. наук). Воронежский государственный университет. Воронеж.

Бобесюк, О. І. (2014). *Функціонування української мови в освітньому дискурсі: нормативний, лінгвокогнітивний і прагматичний аспекти*. (Автореф. дис. канд. філол. наук). Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. Івано-Франківськ.

Ван Дейк, Т. А. (1989). *Язык. Познание. Коммуникация*. Москва: Издательская группа «Прогресс».

Вергун, Л. І. (2004). *Перекладна взаємовідповідність англійської та української освітньої лексики*. (Дис. канд. філол. наук). Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ.

Голубовська, І. О., Жалай, В. Я., Биховець, Н. М., Кругликова, О. В., Линник, Т. Г., Пархоменко, А. Ф. ... Бобошко, Т. М. (2015). Термінографія, мультилінгвізм, мультидисциплінарність, напрямки майбутніх досліджень. *Лінгвістика XXI століття: нові дослідження і перспективи*, с. 3–23.

Голубовська, І. О., Жалай, В. Я., Биховець, Н. М., Кругликова, О. В., Линник, Т. Г., Пархоменко, А. Ф. ... Бобошко, Т. М. (2016). Термінологічна варіативність: підходи до вивчення. *Лінгвістика XXI століття: нові дослідження і перспективи*, с. 3–22.

Иванова, С. В. (2005). *Лингвокультурологический аспект исследования языковые единицы* (Дис. д-ра філол. наук). Башкирский государственный университет. Уфа.

Маслова, В. А. (2016). *Введение в когнитивную лингвистику* (7-е изд., стер.). Москва: ФЛИНТА.

Минский, М. (1979). *Фреймы для представления знаний*. Москва: Энергия.

Павлова, О. І. (2011). *Основи термінознавства*. Рівне: Волинські обереги.

Палажченко, П. Р. (2006). *Мой несистематический словарь (из записной книжки переводчика)* (6-е изд., стереотип.). Москва: Р. Валент.

Серебрянська, І. М. (2019). *Концепт ОСВІТА в дискурсивних вимірах*. (Автореферат дис. д-ра філол. наук). Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ.

Филлмор, Ч. (1988). Фреймы и семантика понимания. *Новое в зарубежной лингвистике*, 23, 52–92.

Фролова, О. П. (1981). *Словообразование в терминологической лексике современного китайского языка*. Новосибирск: Наука, Сибирское отделение.

Черненко, Н. А. (2015). *Вербалізація концепту ДОБРОЧЕСНІСТЬ в європейських лінгвокультурах (на матеріалі латинської, французької, англійської та української мов)*. (Дис. канд. філол. наук). Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ.

Щеглов, Г. В., Арчер, В. (2006). *Словарь античности: ок. 3600 статей*. Москва: АСТ: Астрель.

Джерельна база дослідження

Академія педагогічних наук України. (2008). Енциклопедія освіти. Київ: Юрінком Інтер, 2008. — 1040 с.

Закон України «Про вищу освіту». (2014), <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>.

Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність». (2016), <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text>

Закон України «Про освіту». (2017), <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.

Національний освітній глосарій: вища освіта (2014). (2-е вид., перероб. і доп.). / авт.-уклад.: Захарченко, В. М., Калашнікова, С. А., Луговий, В. І., Ставицький, А. В., Рашкевич, Ю. М., Таланова, Ж. В. Київ: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2014.

СУМ — Білодід, І. К. (ред.). 1970–1980. *Словник української мови: в 11 т.* Київ: Наукова думка.

УТС — Бусел, В. Т. (2016). *Український тлумачний словник (тезаурус) 250000 слів*. (Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун»).

OALDCE — Hornby, A. S. (1982). *Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English*. Oxford: Oxford University press.

Longman Dictionary of Contemporary English (2005). Longman House, Burnt Mill, Harlow.

Розділ IV

МОРФОЛОГІЧНІ ЕЛЕМЕНТИ КЛАСИЧНИХ МОВ У ТЕРМІНАХ І НЕТЕРМІНОЛОГІЧНИХ НАЗВАХ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ (ПРЕФІКСИ *анти-, архі-, нео-, пост-*)

*Линник Т. Г.,
кандидат філологічних наук,
старший науковий співробітник*

Актуальність дослідження морфологічних елементів класичних мов визначається незмінним інтересом через їх поширеність та визнану активність у сучасних мовах світу. Здатність морфологічних елементів класичних мов бути постійним джерелом інтернаціоналізмів/європеїзмів, справжнім арсеналом не тільки лексем, а й коренів та афіксів (Нікітіна, 2011), послужила тому, що й самі вони нерідко розглядаються як євроморфеми (Müller, 2015).

Морфеми, що належать до давньогрецької та латинської мов, дуже часто об'єднуються одним терміном «греко-латинські». Ця назва відбиває особливі стосунки, які існували між давньогрецькою та латинською мовами в Римській імперії протягом століть, їх тісної взаємодії в умовах існування активного контактного білінгвізму, що мав місце не лише на побутовому рівні, а й стосувався двох основних підвалин держави — війська й права, де дозволялося користуватися латиною і грекою і навіть не було обов'язковим переходити на одну з цих мов, як тільки-но існувало взаєморозуміння між співрозмовниками (Biville, 2018). Резуль-

татом стало інкорпорування в латинську мову численних матеріальних грецизмів у вигляді не лише окремих лексем, а й граматичних елементів, які отримали нове життя на новому ґрунті.

Для україністики важливість класичних мов визначається, як історією стосунків з грецькою та латинською (Пономарів, 2005; Гриценко, 2011; Миронова, 2014), так і сучасними тенденціями активізації продуктивності окремих елементів під впливом англійської мови як основного провідника класичних морфем.

У завданні дослідження входило визначення динаміки розвитку деяких запозичених словотвірних афіксальних елементів, що генетично прослідковуються до класичних (давньогрецької та латинської) мов, та їх ролі у словотворі сучасної української мови за період від 1980 до 2020 року на прикладі префіксів греко-латинського походження *анти-*, *архі-*, *нео-* та латинського *пост-*.

За відправну (початкову) хронологічну межу береться період до початку 1980-х рр., який характеризується певною стабільністю мовного розвитку. Використовуються матеріали тлумачних, орфографічних, етимологічних словників, а також залучаються дослідження, опубліковані на цей час, в яких тією чи іншою мірою висвітлювалася афіксація за допомогою запозичених префіксів. Наступний хронологічний зріз охоплює початок 1990-х рр., за ним розглядаються процеси, що відбулися на початок другого тисячоліття. За кінцевий у цьому дослідженні хронологічний етап беруться останні роки першого десятиліття.

Пропонована класифікація певною мірою відбиває історичні зміни в соціально-політичному та економічному житті України, які помітно екстраполювалися на функціонування мови. Соціальні зрушення відбувалися на фоні прориву в розробці нових технологій, які супроводжувалися входженням у мову нових найменувань. Прихід інтернету з його можливостями мав вирішальне значення для темпів поширення неологізмів у мовній практиці. Нові технічні умови комунікації посилили також міжмовні зв'язки, що сприяло зростанню як безпосередніх (прямих) лексичних запозичень, так і повністю чи частково калькованих номінацій. Неабияке збільшення неологізмів на цей період було підтверджено

окремими аналітичними дослідженнями, а також словниками неологізмів, серед яких спостерігався справжній лексикографічний бум (Віняр, Шпачук, 2002; Мазурик, 2002; Нелюба, 2004, 2007; Колоїз, 2003, 2007; Вокальчук, 2004, 2011; Клименко, 2008; Клименко, Карпіловська, Кислюк, 2008; Туровська, Василькова, 2008; Нелюба, Редько, 2014; Нелюба, Редько, 2017; Калетнік, 2008; Зацний, 1997; Зацний, Янков, 2008; Кислюк, 2018 та ін.).

Разом тим застосована класифікаційна схема розглядається радше як евристичний методичний прийом, що дозволяє прослідкувати тенденції в розвитку активності препозитивних формантів класичних мов в українській мові, аніж історично та лінгвістично вивірена схема, що претендувала б на безперечну наукову точність.

Поділ на ці періоди продиктований міркуваннями доступності мовного **матеріалу**, що відбився в дослідницьких та лексикографічних працях. При аналізі ролі й участі іншомовних афіксів у словотворі враховувалася представленість класичних афіксальних компонентів, передусім у складі усталених, засвоєних лексичних одиниць, зафіксованих нормативними словниками української мови. Частково залучалися інші словники, серед яких ЕСУМ, а також словники англійської мови, зокрема таких, як тлумачний словник Вебстера та Оксфордський словник, які дуже часто подають історичні дані про лексеми та їх етимологію, цілий ряд онлайн-етимологічних словників української, російської та англійської мови. Останні особливо цікаві тим, що вони досить часто інтерпретують генезис класичних елементів, ґрунтуючись на результатах новітніх досліджень в галузі неолатиністики як порівняно нового напрямку вивчення латинської мови. У ряді випадків робиться особливий акцент на відповідні дані англійської мови, зважаючи на її сучасну роль як глобальної мови і мови глобалізації та з огляду на її давні та тривалі стосунки з класичними мовами, латинської передусім.

Крім неологізмів, представлених у дослідженнях та словниках, що відбивають різні періоди розвитку лексичного складу української мови, аналізувалися також нові номінації в різнопланових текстах в інтернет просторі, які не були зафіксовані раніше.

Розробленість тематики. Іншомовні афікси в українській мові є досить опрацьованою темою. Хоча нерідко дослідники в основному обмежуються перерахуванням афіксів, ілюстративних прикладів їх уживання та коментарем щодо їх кінцевого етимону, як це практикується в курсах з морфології, існує ціла низка розвідок, спрямованих на вивчення їх семантики та ролі запозичених префіксів та префіксоїдів, суфіксів та суфіксоїдів у формуванні як усталених, так і новітніх лексем, що належать до різних частин мови (Азарова, Кухарчук, 2008; Клименко, 2008; Клименко, Карпіловська, Кислюк, 2008; Кислюк, 2018; Іщук, 2014; Городенська, 1996; Стишов, 2012, 2019 та ін.). Іншомовні афікси вивчалися не лише в рамках україністики чи русистики, а й в історико-типологічному плані із залученням усіх слов'янських мов (Мельничук, 1986). Найбільш поціненими виявилися суфіксоди та суфіксоїди, які становлять предмет дослідження словника П. Селігея (2014), який став чи не найсистемнішим представленням суфіксів та суфіксоїдів у слов'янських мовах з відповідними ілюстративним матеріалом, визначенням синхронної продуктивності та викладом поглядів їхнього походження, а також простеженням етимології суфіксів до індоєвропейських витоків.

Значно менше пощастило в цьому префіксам та префіксоїдам, вочевидь, зважаючи на високий ступінь їх морфологічної відділюваності (яку часом ототожнюють з аглютинативністю, що, зважаючи на успадкований полісемантизм частини префіксів, слід вважати трактуванням, що не узгоджується із загальноприйнятим розумінням аглютинативності) та прозорість їх значення у більшості випадків. Втім, вони мали б привернути більшу увагу дослідників з огляду на те, що як було помічено, серед префіксів та префіксоїдів активізувалися переважно давно запозичені в українську мову словотворчі афікси (Стишов, 2012, с. 31), особливо, при формуванні значного корпусу слів з іменними твірними (мотивуючими) основами в назвах осіб.

Загалом, активізація префіксальних компонентів *анти-*, *архі-*, *контр-*, *супер-*, *ультра-*, *суб-*, *екстра-*, *мета-*, *пан-* та ін. в іменниках та прикметниках стала більш-менш помітною, починаючи

з середини ХХ ст. (Мельничук, 1986, с. 51). До того ці префікси в транслітерованому вигляді зустрічалися у східнослов'янських мовах головним чином в одиничних лексемах або ж у кальках. Проникнення елементів з класичних мов відбувалося як у складі безпосередніх запозичень лексем з сучасних європейських мов, так і в гібридних утвореннях, що виникли на питомому ґрунті. Втім, російські дослідники стверджували, що префікси іншомовного походження, серед яких називалися *анти-*, *архи-*, *транс-*, *ультра-*, *екстра-*, у російській мові 80-х років минулого століття були малопродуктивними (Валгина, 1987, с.194) і поєднувалися головним чином з іншомовними основами. Іншою їхньою рисою було їхнє переважне використання в термінологічних назвах. По-справжньому активно запозичені афікси уводяться в українську та інші слов'янські мови в складі запозичених слів або їх калюк в середині ХХ ст. (Мельничук, 1986, с. 49)

Продуктивні елементи класичних мов, які мають тривалу історію існування у східнослов'янських мовах, чітко усвідомлюються як окремі морфеми із досить виразним значенням. Якщо на ранніх етапах вони входили переважно у складі готових слів, що дозволило вичленувати їх як морфеми, особливо, коли корінь слова був попередньо запозичений в інших словах, то на нинішньому етапі вони беруть участь у формуванні нових лексем як із запозиченими основами, так і з питомими. Процес творення нових лексем відбувається в рамках цілих словотвірних типів, охоплюючи чисельні номінації, а не лише поодинокі слова. Якщо говорити про терміни, в яких переважно знаходимо аналізовані префікси, то більшість з них була сформована як частина спільного фонду термінів-інтернаціоналізмів, утім процес входження їх в українську мову значно полегшувався через наявність аналогічних утворень, оскільки практично для кожного нового найменування з префіксом існує його автономна безпрефіксна форма, як *neutrinos* — *antineutrinos* — *нейтрино* -*антинейтрино*; *антитіла* — *тіла*, *антивірус* — *вірус* тощо.

Точкою відліку для дослідження префіксів є матеріали академічного тлумачного словника української мови (СУМ), оскільки він відбиває стан української літературної мови від кінця ХVІІІ

до кінця 70-х років XX століття. У цій лексикографічній праці представлені усі досліджувані префікси з різним ступенем репрезентативності їх у мові. Зупинимося на деяких загальних рисах згаданих префіксів з подальшою конкретизацією їх особливостей при дослідженні змін в частині їх мовних рис.

Найбільшу сполучуваність з словотвірними основами демонстрував префікс *анти-*, а найменше лексичних одиниць потрапило до словника з префіксом *пост-*. Подібно до утворень з *пост-*, дуже обмежено були представлені утворення з префіксом *архі-*, прикметною рисою яких була їх належність до термінологічних назв, пов'язаних з позначенням понять конфесійної сфери. Префікс *нео-* на період публікації СУМу виявляв вищу активність, аніж *архі-* та *пост-*, однак помітно поступався *анти-*.

Надалі аналіз динаміки входження зазначених препозитивних елементів класичних мов проводиться на прикладі кожного окремого взятого перфікса.

анти- (лат. *anti-*, дрп. *ǣvnti-*)

Препозитивний елемент *анти-* має таке визначення в СУМі: «Префікс, що вживається для творення слів із значенням протилежний, ворожий чому-небудь; проти» (СУМ, т. 1, 1970, с. 49). Загальний список реєстрових слів з ним складає 56 слів з мотивованою основою, якщо ж враховувати немотивовані основи, які можуть розглядатися як мотивовані через подібність з окремими мотивованими, то їх буде 58. Список додатково збільшується за рахунок двох особових назв, які мають префікс *анти-*, який виявляється при етимологічному аналізі. Йдеться про два споріднені іменники, а саме: власну назву *Антипко* та гіпокористичну форму *Антипцьо*, що є діалектними евфемізмами для позначення чорта, побудованими на фонетичній подібності із запозиченим з грецької мови власним чоловічим іменем *Антип* (ЕСУМ, т. 1, с. 76), який також має префікс *анти-* у своєму складі.

Група лексем з префіксом *анти-* має кілька особливостей. По-перше, афікс виступає у двох фонетичних формах — *анти-* та

анци-, щоправда, ця остання, яка є латинізованою формою *анти-*, реалізується в кількісно та функціонально обмеженому колі лексем — *анцибол*, *анциболот*, *анциболотник*, *анцихрист*, а також, вірогідно, в *анцияш*. Усі ці слова були діалектизмами, поширеними на території України, в тому числі центральної, і позначають чорта (етимологія цих слів подається в ЕСУМі, т. 1, с. 78).

По-друге, відзначимо, що за частиномовною належністю лексеми з елементом *анти-* розподілені практично рівномірно між іменниками та прикметниками, ситуація, що практично не зустрічалася з рештою аналізованих у цьому дослідженні префіксів.

Інша особливість, варта уваги, стосується наявності дієслова з цим формантом *антисептувати*, хоча префікс у ньому є засобом словотвору мотивуючого іменника *антисептик*, а не дієслова, що відбиває і тлумачення цього слова «обробляти що-небудь антисептиком».

Аргументом на користь того, що префікс *анти-* уже на той час досяг певної словотвірної продуктивності, свідчать утворення на базі питомих основ, як у таких прикладах — *антивоєнний*, *антигромадський*, *антикріпосницький*, *антиленінський*, *антинародний*, *антирадянський*, *антитіло*, *антихудожній*, *анциболотник*, *анциболот*, хоча вони становлять приблизно 1/6 від зафіксованих 58 лексем. Таким чином, головне місце в словотворі з префіксом *анти-* належить запозиченим основам. Із словотвірних типів привертають увагу позначення особи, хоча в даному випадку помітна частина лексем передає поняття «чорт, нечиста сила» (*анцихрист*, *анцибол*, *анциболот*, *анциболотник*, *анцихрист*). Інші назви осіб — *антимілітарист*, *антисеміт*, *антифашист*, *антифашистка*, засвідчені словником, в семантичному плані виходять далеко за рамки вірувань і вказують на те, що особа поділяє погляди та/або виступає прибічником певного ідеологічного чи політичного спрямування.

З погляду словотвору досить цікавими є лексеми, які є результатом приєднання *анти-* до автономного слова, хоча варто зважати на те, що вони все ж запозичалися як інтернаціоналізми/європеїзми, а не створювалися безпосередньо в українській мові, як

напр., *антибіотик*, *антикатод*, *антикліналь*, *антипасати*, *антипірин*, *антисептик*, *антисептика*, *антитеза*, *антитезис*, *антитоксин*, *антициклон*. Однак не менш важливим було те, що наявність ряду таких лексем стала вагомим фактором для утвердження словотвірної моделі, яка була реалізована в українському гібриді *антитіло*, як результаті часткового калькування. Яка мова послужила джерелом для калькування — німецька, в якій виник термін *Antikörper* і за зразком якого був побудований англійський термін *antibody*, чи англійська, невідомо. Можна припускати множинність шляхів входження (пор. також подібні гібриди фр. *anticorps*, ісп. *anticuerpo*).

Наступний хронологічний зріз мовного розвитку, який умовно пов'язуємо з виданням Орфографічного словника 1994 р., віддзеркалює очікуване розширення складу лексем з префіксом *анти-*. Кількість слів подвоюється порівняно з попереднім періодом, хоча список складається майже наполовину з тих, які були в СУМі. Цікаво, що при цьому співвідношення іменників та прикметників лишається практично тим самим, тобто, маємо приблизно однаковий розподіл лексем між іменниками та прикметниками. Аналогічною з попереднім періодом виглядає ситуація з дієсловом, який представлений все тим же *антисептувати*.

Стосовно генетичної характеристики твірних основ, ситуація змінилася кількісно, додалися нові іменники та прикметники з питомою основою, як *антиміль*, *антинауковий*, *антиобліднювач*, *антиокислювач*, *антиречовина*, *антирозчинник*, *антиурядовий*, *античастинка*, *антишумовий*. Цілком закономірно, що орфографічний словник не вводив до свого реєстру діалектних слів, то ж виключення цієї функціонально та семантично специфічної групи слів, які відносилися до іменників на позначення осіб, порівняно з попереднім періодом, зменшило представництво цієї групи до 5 лексем (*антисеміт*, *антисемітка*, *антифашист*, *антифашистка*, *антихрист*).

Незначна активність в плані створення деривативних пар чи довших ланцюжків, яка спостерігалася раніше, дещо посилюється за рахунок додавання нових лексем-термінів, які частіше

з'являються не поодинокими словами, а парами, які переважно представлені іменниками та прикметниками, як: *антигуманізм, антигуманістичний; антидемакратизм, антидемакратичний; антидетонатор, антидетонаційний; антиісторизм, антиісторичний; антиклерікалізм, антиклерікальний*. Рідше зустрічаються 3-членні ланцюжки з іменником та прикметником, а третій компонент може бути, як іменником (головним чином з абстрактним значенням), так і прикметником, який є варіатною формою. Переважно 3-членні ланцюжки формуються на базі пар, що були засвідчені раніше в СУМі. Напр.: *антиген, антигенний, антигенність; антимілітаризм, антимілітаристичний, антимілітаристський* (СУМ подавав тільки *антимілітарист*, який не ввійшов до Орфограф. словника); *антифашист, антифашистський, антифашистка*. 4-членний ланцюжок є розширенням фіксованого раніше 3-членного: *антисеміт, антисемітизм, антисемітичний, антисемітський, антисемітка*.

Група іменників, які за основною семантикою належать до позначень понять суспільно-політичної сфери — *антиаргумент, антигуманізм, антидемакратизм, антиісторизм, антиклерікалізм, антимілітаризм, антисемітизм, антисеміт, антисемітка, антифашист, антифашистка*, значно поступається термінам, що належать до циклу так званих точних наук (переважно біологічним, медичним, фізичним, хімічним та ін.) та науково-технічним термінам, серед яких такі, як напр. *антибіотик, антиабратор, антивірус, антивітамін, антиген, антигенність, антигормон, антидепресант, антидетонатор, антикаталізатор, антикатод, антиклінікаль, антикоагулянт, антилогарифм, антиметаболіт, антиміль, антимонід, антимусон, антимутаген, антиобліднювач, антиокислювач, антиоксидант, антипасат, антиперистальтика, антипірен, антиракета, антирозчинник, антисептик, антисептика, антисептичність, антисептування, антистрофа, антитеза, антитіло, антитоксин, антифебрин, антифермент, антифон, антифриз, антихлор, антициклон*.

Особливо вирізняються терміни з фізики елементарних частинок, значення *анти-* в яких більшість тлумачних словників виді-

ляє окремо без його дефініції, а лише із позначкою «пов'язаний з античастинками». Самі терміни, зрозуміло, отримують дефініцію в спеціальних словниках: *антиелектрон, античастинка, антиречовина, антинеїтрино, антинеїтрон, антипротон*).

Семантична група, що належить до сфери соціально-політичної та тісно пов'язаної з нею економічної сфери, включає в себе такі прикметники та іменники з префіксом *анти-*: *антидержавницький, антиєвропейський, антиімперіалістичний, антикорупційний, антикорупціонер, антикремлівський, антикріпосницький, антимігрантський, антинатівський, антиофісний, антипротестний, антирадянський, антирейтинг, антирелігійний, антиросійський, антисемітський, антисуспільний, антиінфляційний, антиурядовий, антиядерний*; медицини з основним значенням «спрямований проти чогось» (*антиалкогольний, антиароматичний, антитоксини, антипірін, антираковий, антирак, антисанітарний*); сфери науки та мистецтва: *антиаргумент, антиестетичний, антинауковий, антихудожній*.

Початок другого тисячоліття демонструє, що префікс *анти-* в основному зберігає тенденції, що мали місце в попередній період. Водночас з'являються нові напрями розвитку, які йдуть пліч-о-пліч із загальномовними тенденціями, а саме: з величезними зрушеннями в мовних процесах, серед яких найбільш помітними явищами стали колоквіалізація, субстандартизація та вульгаризація (Тараненко, 2002) мовлення як наслідок лібералізації норм літературної мови, ослаблення й розмивання стильових і стилістичних обмежень, збільшення варіативності мовних одиниць. При цьому спостерігалось масове проникнення елементів стилістично нижчих шарів (субстандартів) до стилістично вищих, які обслуговували важливі комунікативні сфери (Тараненко, 2002, с. 33–35). Поряд з цим відзначався й протилежний процес, коли, наприклад, лексика, що належала до наукової термінології, зближувалася з розмовною (Клименко, Карпіловська, Кислюк, 2008, с. 152). Це стосувалося не лише окремих лексичних одиниць, а й словотвірних засобів, які до цього перебували в сфері кодифікованого мовлення.

Це добре ілюструють матеріали лексичного індексу (Клименко, Карпіловська, Кислюк, 2008), де зафіксовано 79 новітніх лексем з *анти-* (словоформи множини і однини, які подаються як окремі слова в реєстрі, ми рахували як одну лексему). Темпи приросту лексем практично лишаються у тих же межах, що й у попередній період. однак відбулися якісні зміни. До них слід віднести, по-перше, розширення поєднуваності префікса *анти-* з твірними основами за рахунок не тільки іменників та прикметників, а й дієслів з 3 новими лексемами (*антидержавити*, *антимілітаризувати*, *антикультурити*) та 2 прислівників (*антизакономірно*, *антиконституційно*). По-друге, неологізми з *анти-* цього періоду в частиномовному відношенні демонструють зміщення спостережуваних раніше пропорцій між іменниками та прикметниками на користь іменників, які складають групу з 51 найменувань, тоді, як група прикметників майже вдвічі менша за іменникову і нараховує 25 нових лексем.

За генетичною характеристикою твірних основ можна констатувати неабиякий реальний прогрес у залученні питомих твірних основ, як в абсолютних величинах (виявлено 33 лексеми): *антивибори*, *антивік*, *антиграчевий*, *антиГрушевський*, *антидержавити*, *антидержавник*, *антизакономірно*, *антиКучма*, *антикучмівський*, *антикучміст*, *антилазаренківський*, *антилюбов*, *антилюдяний*, *антимарення*, *антимарія*, *антимистецтво*, *антинаука*, *антиринковий*, *антиринковик*, *антирухівець*, *антирухівський*, *антисмерть*, *антиСНД*, *антиСНД*, *антистаршинський*, *антиукраїнець*, *антиукраїнство*, *антиукраїнський*, *античеснота*, *античинник*, *антиядерник*), так і в співвідносних величинах щодо речити одиниць, де вони становлять майже 42 % від загальної кількості.

Стрімкий ріст номінацій відбувся також серед іменників на позначення осіб, які складають майже чверть від усіх зафіксованих у монографії неологізмів з *анти-*, а серед загальної кількості іменників вони становлять 40 %. Активність новотворів з *анти-* для позначення осіб була відзначена і авторами монографії (Клименко, Карпіловська, Кислюк, 2008, с. 164–165).

За значенням словотвірної основи привертають на себе увагу ще нечисленні в цей період похідні від власних назв, а саме: від антропонімів, що позначають політичних діячів, рідше, письменників чи героїв фільмів, (*антиКарнегі, антиГрушевський, антимарія, антиКучма, антикучміст*). Особливістю новотворів, на що звернула увагу Кислюк, 2018, с. 156) є приєднання префікса безпосередньо до прізвища зі збереженням великої літери всередині слова, а подекуди — з написанням через дефіс.

Автори монографії «Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі» (Клименко, Карпіловська, Кислюк, 2008, с. 164–165) відзначили активність номінацій з префіксом *анти-* у поповненні лексики, яка була кваліфікована як емоційно-оцінна, коли вони мали значення «неприйняття чогось, спротиву або протидії чомусь» (у пізнішій праці (Кислюк, 2018, с. 157) визначення емоційно-оцінної характеристики було послаблено визнанням експресивної наповненості принаймні частини таких дериватів). Серед нових явищ називають також поповнення новими прикметниками (*антибюрократичний, антигромадський, антигуманістичний, антидемократичний, антикомуністичний, антимонархічний, антинаціональний*, які характеризуються авторами монографії, як такі, що мають соціально спрямовану оцінку. Одним із найцікавіших спостережень є активність новотворів у назвах осіб (*антиглобаліст, антибуржуа, антидемократ, антидержавник, антиєвропеєць, антикультівець, антиКарнегі, антикучміст, антимафіозі, антипатріот, антиполітикан, антиринковик, антирухівець, антиукраїнець, антиядерник*) (там само). Також відзначено появу багатьох термінологізованих прикметників, у цю категорію віднесені не лише такі, як *антибартерний, антидепресивний, антидопінговий, антиінфляційний, антикризовий, антиринковий*, а й ті, які мотивуються іменами політичних осіб, як *антиграчевий, антилазаренківський*, в яких вбачається «елемент громадської суспільної оцінки» (там само). Було зауважено збільшення кількості okazіоналізмів (*антилюбов, антиенергія, антимемуар*) (там само). Частина іменників, що вважалися okazіоналізмами, змінили свій статус, як *антиенергія, антилю-*

бов, що увійшли пізніше до орфографічного словника і нині вони значною мірою втратили свої специфічно-індивідуальні риси і сприймаються як звичні назви, про що свідчить їх поширення у світовій мережі (пор. активність *антилюбов* в ергонімах і назвах пісень тощо).

Особливо помітним стають відмінності неологізмів порівняно з попереднім періодом щодо їх розподілу за функціонально-стильовими характеристиками. Найбільше поповнення неологізмами відбулося серед назв соціально-політичної сфери, куди ввійшли більше половини складу іменників (30 з 51). Важливість лексем з соціально-політичним компонентом серед похідних з *анти-* була відзначена в (Клименко, Карпіловська, Кислюк, 2008, с. 164–165), а також в (Азарова, Кухарчук, 2008). У цій групі з'явилися експресивно-розмовні варіанти, що цілком узгоджується зі згадуваною вище тенденцією до розмивання стилістичних меж. Це положення можна проілюструвати такі приклади, як *антикультівець*, *антиполітикан*, *антимафіозі*, *антирухівець*, *антиКарнегі*, *антиКучма*, *антикучміст* на тлі більш стилістично нейтральних *антибуржуа*, *антивибори*, *антиглобаліст*, *антидемократ*, *антидемократизм*, *антидемпінг*, *антидержавник*, *антиеліта*, *антиєвропеєць*, *антиєвропеїзм*, *анти-ЄП*, *антикультура*, *антипатріот*, *антипацифізм*, *антиполітикум*, *антирейтинг*, *антиринковик*, *антиСНД*, *антиСНІД*, *антиукраїнець*, *антиукраїнство*, *антиурбанізація*, *антиядерник*.

У другу за кількістю новітніх іменників (17) групу увійшли назви з досить різнохарактерною семантикою, що не обмежені певною стильовою сферою які втім об'єднуються експресивністю семантики: *антиапокаліпсис*, *антивік*, *антигерой*, *антилюбов*, *антимарення*, *антимарія*, *антимемуар*, *антимистецтво*, *антинаука*, *антипіар*, *антиреклама*, *антирекорд*, *антироман*, *антисмерть*, *антиСНІД*, *античеснота*, *античинник*. Додамо ще *антигламур* та *антикумівство*, зафіксовані в (Кислюк, 2018).

У списку мало позначень з конкретною семантикою — *антимемуар*, *антироман*. Досить показовим є те, що поняття науки представлені лише 2 новітніми термінами-інтернаціоналізмами

антивірус, антиенергія. Може видатися, що ці спостереження мають певну неузгодженість (суперечать) з тим, що подають інші дослідники (пор. Азарова, Кухарчук, 2008), коли наводять приклади з наукової сфери з назвами речовин, препаратів, мікроорганізмів, предметів і т. ін.. Це можна пояснити, по-перше, тим, що аналізувався весь корпус безвідносно часу появи термінів, або ж ці останні не виходять за межі їхнього основного поля існування і практично не зустрічаються в загальнолітературному (загальнонародному) мовленні. Проблема входження нових термінологічних одиниць із префіксом *анти-* в спеціальну термінологію та номенклатуру, як і встановлення попередніх та сучасних тенденцій у рамках окремих наукових дисциплін, є, безперечно, важливою темою для спеціального вивчення.

Сфокусованість українського суспільства на соціально-політичних проблемах відбилася в розширенні кола прикметників з відповідною семантикою, порівняно з попередніми періодами. Як було показано на прикладі іменників, соціально-політична сфера виявилась важливішою для мовної свідомості, ніж інші. У прикметників це проявилось ще більшою мірою: 80 % слів з 23 лексем припадає на позначення соціально-політичної сфери: *антибартерний, антибюрократичний, антигуманістичний, антидемпінговий, антидепресивний, антиіндивідуалістський, антиінфляційний, антиконституційний, антикорупційний, антикризовий, антимонopolний, антипрезидентський, антиреформістський, антиринковий, антирухівський, антиукраїнський*, а також *антивіковий та антигламурний* (Кислюк, 2018). До них приєднується невеличка підгрупа, яка мотивується антропонімами, що є іменами політичних діячів того періоду — *антиграчевий, антикучмівський, антилазаренківський*. Нечисленною є семантично різноманітна група прикметників, які стосуються медицини, етики, правової системи, технологій тощо і тією чи іншою мірою стосуються суспільного життя: *антидопінговий, антимедійний, антилюдяний, антипіратський, антистаршинський*.

Новим явищем в частиномовній представленості стала поява дієслів з *анти-*. У монографії (Клименко, Карпіловська, Кислюк, 2008)

згадуються кілька таких дієслів: *антидержавити*, *антикультурити*, *антимілітаризувати*. І хоча всі 3 дієслова мають префікс *анти-*, лише в одному випадку — *антимілітаризувати* можна упевнено стверджувати, що префікс додається до словотвірної основи, яка представлена реально існуючим словом. Інші 2 дієслова мають у своєму складі префікс, але словотвірна модель відрізняється: *анти-* в *антидержавити* є результатом його існування в *антидержави*, *антидержавник*, а *антикультурити* мотивується іменником *антикультура*.

Автори зазначають також появу нових прислівників (*антизакономірно*, *антиконституційно*), з яких *антиконституційно* цілком утвердився завдяки прикметникові *антиконституційний*, що входить до складу юридичних терміносполук, тоді як *антизакономірно* зберігає okazіональність.

В основу аналізу останнього в даному дослідженні етапу розвитку лексем з *анти-*, який охоплює часовий відтинок 2008–2020 рр., покладено матеріали Словника інновацій за 2012–2016 рр. (Нелюба, Редько, 2017), які демонструють потужний сплеск неологізмів з префіксом *анти-*, документуючи уживання 188 нових лексем. До аналізу були залучені також матеріали (Кислюк, 2018), часова атрибуція неологізмів, що стосуються досліджуваного періоду, визначалася через посилення на джерела в прикладах, знахідки інших мовознавців, а також власні матеріали.

За частиномовною належністю новотвори розподіляються таким чином: найбільше інновацій спостерігається серед іменників, трохи рідше фіксуються новітні прикметники, і поодинокими прикладами представлені прислівник та дієслово. Префікс *анти-* поєднується найчастіше з питомими основами, рідше із давно за своїними запозиченими, ще рідше представлений у новітніх запозиченнях (*антикамбек*, *антирашист*, *антифрик*, *античайнатаун*, *античайнізм*). Звертає на себе увагу кількісно найбільша і семантично різноманітна група похідних від загальних назв, велику частину серед яких становлять позначення соціально-політичного життя: *антиватник*, *антивишиватник*, *антивідбір*, *антивійськома*, *антиготицизм*, *антиджихадизм* *антидизайн* *анти*

тидолар, антидружище антиєврей, антиєхидна, антизаконер (особа, яка не дотримується законів), антиінтегратор, антикастинг, антикорупційник, антикорупціонерка, антилист «зустрічний лист», антиномінація, антиокупант, антиолігарх, антипаркомат, антиповітря, антиполітик, антиприклад, антипринцип, антиприхильник, антипроект, антирозкольник, антисанкція, анти-скрипаль, антисплячка, антистереотипізація, антитітушка, антитушка, антитерористка, антифашистокомуніст, антифлешмоб (зустрічний флешмоб), антифродист, анти-хірург, антищепленець, антиюридизм.

До цієї групи долучаються також *антирегіонал*, *антирейдер*, *антиполітик*, *антипатріот*, *антиєвропесць* (Стишов, 2012, с. 31); *антипрезиденталізм*, *антиякість*, *антирежимник*, *антиводій*, *антигазпромівський*, *антиінформація*, *антиконфлікт*, *антикризовик*, *антирегіонал* (Кислюк, 2018). Деякі новітні назви, як *антибрексит*, *антибрекзит*, *антиглобалізм*, *антиковід*, *антиковідник*, *антиколектор*, *антивакцинатор*, *антивакциніст*, *антимасочник* (напр.: «У США від ковіду помер найвідоміший блогер-антивакциніст» (bbcscnn, 2021)). Похідні, основою чи коренем яких є ергоніми, — нечисленні (*антивіагра*, *антиударівець*, *антимітталізація*, *антинатовець*, *антигазпромівський*, *антирегіонал*). «Антиковідників можна вважати звичайними фріками». (pravda, 2021), які із зрозумілих причин не були включені до словника, підтверджують загальну тенденцію динамічного зростання присутності префікса *анти-* в українських іменниках, особливо найменуваннях осіб.

Серед іменників кількісно вирізняються похідні від власних назв, а саме: від антропонімів, що позначають політичних діячів, рідше спортсменів, письменників: *антибуш*, *антиджойс*, *антидобкін*, *антизахарченківець*, *антизозуля*, *антикучміст*, *антиколомойщик*, *антикернес*, *антиляшко*, *антиобама*, *антимурсист*, *антипуйоль*, *антипроня* (Проня — героїня фільму), *антипутін*, *антипутінець*, *антипутінка*, *антифранкіст*, *антишевченкіада*, де досить виразно представлений словотвірний тип з додаванням *анти-* до прізвища, імені (*антизозуля*, *антикернес*, *антипроня*).

Пор. також «Музей АнтиЯнукович» (youtube, 2012); «Анти-Янукович» (youtube, 2010). Ця тенденція, яка була зауважена в (Клименко, Карпіловська, Кислюк, 2008), також реалізується як словотвірний тип за участю суфіксації (*антикучміст*, *антиколомоищик*). За матеріалами (Степаненко, 2019) додаються ще *антизеленізація*, *антикучмівець*, *антикучміст*, *антикучмолиз*, *антикучмоноїд*, *антикучмяк*, *антипорошенківець*, *антиющенківець*, *антиянуковець*.

Відтопонімні (за основою чи коренем) назви, з якими переважно пов'язані важливі політичні події, представлені такими номінаціями, як *антиврадіївка*, *антидонбас*, *антимінськ*, *антиросія*, *антизросійщення*, *антиєвропейськість*, *антизахідність*, *антикитаїзм*, *антимайдан*, *антиєвромайдан*, *антиєвромайданівець*, *антимайдан*, *антимайданець*, *антимайданівець*, *антимайданівка*, *антимайданник*, *антимайданність*, *антимайданство*. Найширшим є словотвірне гніздо з коренем *майдан-*, що відбиває соціологічну та політичну важливість подій, пов'язаних з цією назвою. Значну частку іменників цієї групи складають іменники, утворені префіксально-суфіксальним способом з питомими суфіксами, що мають абстрактне значення (*антизросійщення*, *антиєвропейськість*, *антизахідність*, *антикитаїзм*, *антимайданність*, *антимайданство*). Похідні від ергонімів нечисленні (*антивіагра*, *антиударівець*, *антимітталізація*, *антинатовець*, *антигазпромівський*, *антирегіонал*).

Словник подає також велику кількість прикметників (74), семантику яких у найзагальнішому вигляді можна було б сформулювати як «протилежний» (у різних його значеннях; точніше визначення семантики залежить від семантики окремо взятих мотивуючих основ). Серед них *антибазовий*, *антибендерівський*, *антибуриштиновий*, *антиватницький*, *антивашингтонський*, *антивілкулівський*, *антигазовий*, *антигазпромівський*, *антигейський*, *антигопницький*, *антидекоративний*, *антидефолтний*, *антиєвромайданівський*, *антиєсівський*, *антижидобандерівський*, *антиїділівський*, *антиіндивідуалістичний*, *антиінородний*, *антикалетніківський*, *антикаталонський*, *антикийв-*

ський, антикличківський, антиколомойський, антиколорадський, антиколотнечний, антикурільний, антилатиський, антиліговий, антиляшківський, антимагнітський, антимайданівський, антимайданний, антиментівський, антимінаретний, антимужиковий, антинорковий, антиофшорний, антипакський, антипостколоніальний, антипочесний, антиприватівський, антипутінський, антипутлерівський, антиромський, антирошенівський, антисанкційний, антисимоненківський, антисирітський, антисланцевий, антисмоговий, антисубсидіарний, анти табачний, антитещинський, антиударівський, антифеллінівський, антияремівський, антияценючний.

Крім цих, слід згадати ще зафіксовані в (Кислюк, 2018): антиграбовичівський, антитерористичний, антиводій, антигазпромівський, антигесівський, антиінформація, антиконфлікт, антикризовик, антиморозний, антиностальгійний, антирегіонал, антиблатовий, антисімейний, а також виявлені в сучасному слововжитку антиковідний (фонд), антиколекторський (закон), антикумівський (закон).

Порівняно з іменниками, прикметники, які мотивуються антропонімами, топонімами та ергонімами, численніші за ті, які мотивуються загальними назвами.

Електронний ресурс (Список слов...) фіксує також такі лексеми, які не потрапили до словника інновацій 2017 р. та інших джерел, антибіотичний, антиглобалістський, антикурільний, антинобель, антисексуаліст, антияворівський, антивалентиницик, антиоб'єктивність, людина-антипобут, антисексуалізм, антисніговий. Не всі з них мають однаковий ступінь okazіональності, пор. антибіотичний, антиглобалістський, що більшою мірою сприймаються як нормативні утворення, та антикурільний, антисексуаліст, антияворівський, людина-антипобут, антисніговий, які зберігають експресивність та індивідуальність, характерні для okazіоналізмів.

З погляду частин мови, в яких використовується префікс *анти-*, цікавою інновацією є поява його в дієслові — *антимайданити*, утвореному від *антимайдан*, та прислівникові — *антитезно*

(пор. *антитеза*, за відсутності *антитезний*), а також раніше зафіксованому *антиможливо* (2007) (Список слов...).

Про розширення словотвірної здатності *анти-* в дієсловах говорять і такі приклади, як *антидратувати*, зафіксований в 2009 р. як okazіоналізм (Список слов), а також дієслово *антимотивувати*, якого не подає жоден словник, проте в мовній практиці, в блогах, на форумах, у наукових публікаціях зустрічається в цілому ряді прикладів, як-от: «візьмем якусь просту здібність.. мотивування можна мотивувати, можна не мотивувати (нічого не робити для росту мотивації), а можна ДЕмотивувати (робити дії спрямовані на руйнування мотивації); в термінології нашої гілки це *анти-мотивувати*» (fogum, 2016); «відсутність стабільності законодавства в Україні значно ускладнює дію мотиваційних механізмів інвестиційної активності підприємств, наявність значної кількості різноманітних законодавчих та нормотворчих актів *антимотивує* розвиток підприємництва.» (Коритько, 2018, с.202); «неправильно організована оцінка працівників може дати зворотній ефект, тобто не стимулювати до ефективної праці, а навпаки *антимотивувати* персонал» (Полюк, 2019, с. 36); «Співставлення витрат часу та суми заробітку досить часто *антимотивує* молодь з обмеженими можливостями до праці» (Леган, 2015, с. 70); «Це постійно буде «вибивати» і *антимотивувати*, враховуючи те, що в соцмережах прийнято оцінювати свою важливість по лайках і «вау» (picuki).

Доречно згадати і про споріднений з цим дієсловом іменник *антимотиватор* («Кайдашевий суржик як *антимотиватор*» (Sumyshyn, 2020)), побудованого шляхом чистої префіксації *мотиватор*, запозиченого з англійського *motivator*. Цю особливість продуктивності префікса *анти-* у творенні дієслів та прислівників помічали й раніше.

Ще один приклад на підтвердження активності *анти-* в дієслівному словотворенні подається в інтернет джерелі з протиставленням безпрефіксної та форми з префіксом: «До того ж, часто героїзують людей, хоча наші там теж не святі. Згвалтування і мародерство є з різних боків. Або навпаки *антигероїзують* людей» (vikka, 2016). У цьому реченні є цікавою антитеза, уживання ан-

тонімічних дієслів *антигероїзують* та *героїзують* може свідчити про те, що в основу словотвірної моделі покладено дієслово, а не іменник *антигерой*.

Якщо okazіональні дієслова з *анти-* виглядають першими паростками у формуванні словотвору з *анти-*, то іменники з процесуальним значенням можна вважати стандартними утвореннями. Наприклад, «У принципі, хоч всі кажуть, що «Століття Якова» — найсильніша, для мене найсильніша його книжка, то «Маска». Там така «антигероїзація». «Антикармелюк», я це називаю. Бо Кармелюк грабував багатих і роздавав бідним, а герой «Маски» грабував багатих, щоб побудувати собі палац» (volyn.tabloyid, 2016). Пор. також *антимілітаризація*: «антимілітаризація та гуманізація суспільства» у наукових текстах (Ковтун, 2018).

Зауважимо, що частина дієслів з *анти-* є утвореннями не від дієслівних основ, а від іменних (прикметника чи іменника), однак такі дієслова, в разі формування досить чисельної групи, створюють ґрунт для появи нового словотвірного типу.

Низька продуктивність *анти-* у дієсловах, свідками появи яких стаємо лише зараз, має пояснення в історичному плані, а саме через те, що *анти-*, який був сприйнятий і в українську мову, в класичній латинській, як і особливо в неолатинській мові, в якій знайшло продовження словотвірних тенденцій попередніх періодів, існував розподіл окремих префіксів за частинами мови: іменні частини мови мали переважно одні префікси, а дієслово поєднувалося з іншими. Напр, у словнику латинської мови Дворецького (1978) з 23 лексем лише 1 з *anti-* є дієсловом. У словнику новолатинської мови Раммінґера із загальної кількості 88 лексем, лише 2 є дієсловами, решту складають іменники та прикметники. Тимчасом у грецькій мові, за попереднім аналізом матеріалів словника І.Х.Дворецького (1958), префікс *ἀντί-* не мав такої спеціалізації і досить часто поєднувався з дієсловами.

Цей розподіл діє і тепер в англійській мові, яка успадкувала багато префіксів з латини, а не безпосередньо з грецької мови. До них належить префікс *de-* «робити протилежне, усувати, зменшувати» (Merriam-Webster), що вживається в дієсловах, проте

може мати ширшу валентність у термінологічних назвах, представлених іменниками та прикметниками. Цей префікс, відомий у ряді українських запозичень з префіксом *де* — (ЕСУМ, т. 2, с. 19) на кшталт *дегероїзувати*, *демотивувати*, *демонтувати*, та іменників з процесуальним значенням, як *дискваліфікація*, *дезорганізація*, *демотивація*, *деморалізація*, з основами іншомовного походження. Ці іменники входять у словотвірні пари з дієсловами *дискваліфікувати*, *дезорганізувати*, *демотивувати*, *деморалізувати*. Проте, оскільки дієслова вкрай рідко запозичаються з мови в мову, для чого потрібні особливі умови мовної взаємодії (Линник, 1989, с. 102–103), то спочатку запозичалися віддієслівні іменники з процесуальним значенням, а потім на ґрунті мов-реципієнтів, у даному разі східнослов'янських, за допомогою питомих словотвірних суфіксів творилися дієслова. Це можна бачити в представленні етимології слова *демобілізація* (ЕСУМ, т. 2, с. 31), де зазначено, що французький іменник *démobilisation* був утворений від дієслова *démobiliser*.

За наявності синонімічних префіксів звичайно спливає питання про їх місце й роль в словотворенні. Розподіл сфер вживаності між синонімічними у значенні «спрямований проти чогось» префіксами *анти-* та *проти-*, як це зазначалося в (Клименко, Карпіловська, Кислюк, 2008, с. 165), відбувається таким чином: *проти-* «поширений серед термінів природничих наук і менше трапляється в прикметниках, що означають суспільні явища: *протигородський*, *протидержавний*, *протиправний*. Серед неологізмів останніх років таких слів мало». Ця тенденція збереглася і в наступні десятиліття, що підтверджується даними словника 2017 р. (Нелюба, Редько) з новітніми лексемами, зауваженими лише у двох жаргонізмах: *противсіхівський*, *протимудацький*, перше з яких є цікавим через використання займенникового кореня як мотивуючої бази у складі словосполучення *проти всіх*. Крім того, активність *анти-* є особливо різною на фоні кількості новотворів з питомих префіксом *проти-*. Очевидно, що для розуміння такої ситуації важливим є залучення діахронічних даних. Дослідники, які відзначили нерівномірність поширення *анти-* та *проти-*

(Азарова, Кухарчук, 2008), звертають увагу на те, що префікс *проти-* стає продуктивним на початку ХХ ст. у зв'язку з використанням його в термінології як кальки *анти-*: *антивірус* — *противірус*, *антидія* — *протидія*, *антиракети* — *протиракети*, *антитіла* — *протитіла*, *антишуми* — *протишуми*, *антиобліднювач* — *протиобліднювач*, *антифаза* — *протифаза*, *анти-елемент* — *протиеlement*. При цьому автори повідомляють, що незважаючи на нормативні рекомендації використовувати в деяких термінах префікс *проти-*, він не зміг витримати конкуренції з *анти-*. *Проти-*, таким чином, продовжує зберігати лише потенційну продуктивність, яка підтримується словотвірною спеціалізацією — його участю у конфіксальному (префіксально-суфіксальному) способі творення, як у таких термінах, як: *протиприродність*, *протизаконність*, *протиковзання*, *протитечія*. Тобто, зауважувані в сучасній українській мові скупі новітні утворення з *проти-* є подальшим посиленням тенденції, яка розпочалася раніше.

Зважаючи на роль англійської мови, яка є провідником численних запозичень, серед них і тих, які мають відповідний префікс, коротко розглянемо ситуацію з його вживанням. В англійській мові префікс *anti-* загалом має високу активність і застосовується у 3317 словах відповідно до (index wiktionary). Цей список не включає okazіоналізмів останнього часу, особливо тих, які побудовані на грі слів, як *antibodies* та *anti-buddies*, де *anti-buddies* є назвою приятелів, що обоє отримали позитивний тест на антитіла, а тому можуть бути разом (economictimes, 2020). Не увійшли до нього ще ряд інших слів, серед яких 9 нових лексем бази даних неологізмів університету Райса (rise index) (у дужках після слова подається рік його фіксації): термін для позначення гіпотетичної властивості, протилежної до гравітації *anti-gravity* «антигравітація», який може обігруватися як «несерйозність, щось кумедне» через можливість омоніма (2008), *anti-hetero* «дурний, пришепелуватий» з 'anti-' + 'hetero(sexual)'; *anti-hippity* (2008), що вживається як жартівлива назва тих, кому не подобаються гіпопотами, побудоване за аналогією до *anti-semitic*; *anti-maskers* «противники носіння масок» (2020) за аналогією з *anti-vaxxers* «антивакциніс-

ти»; *anti-P.C.* (2008) «не політично коректний»; *anti-rail* (2008) «який вороже ставиться до будівництва легкорейкового транспорту»; *anti-virotics* (2008) «антивірусний препарат» за аналогією з *antibiotics*; *antiacademic* (2008) «який вороже ставиться до освіти, будь-якої інтелектуальної діяльності», слово розширило семантику, порівняно з 1830 р., включивши інтелектуальну діяльність; *antidependence* (2008) «у програмуванні антизалежність за даними; антизалежність (в медицині)» у спеціальній літературі був відомий раніше в 1991. Нарешті зафіксовано єдине дієслово *antistalk* (2013) «уникати переслідувань, домагань», яке може вживатися не лише у формі герундія чи дієприкметника як формами, що функціонально подібні до іменника чи прикметника (Plag 2018; Dixon, 2014 не уточнює, в яких саме формах можливе вживання префікса *anti-*), а й в особовій формі.

З цього ряду слів 2 — *anti-gravity* та *antiacademic* (зберігаючи подане вище застереження) є в списку згаданих 3317 слів, до якого не потрапив прикметник *antidependent*. Цими словами теж далеко не вичерпуються всі можливі новотвори, хоча сама кількість зафіксованих одиниць вражає, особливо на фоні кількості слів української мови: пор.список слів з *анти-* у дисертації Л. П. Кислюк (2018), який включає 236 одиниць.

Аналіз англійських одиниць з префіксом *anti-* — це окрема проблема, яка втім може становити інтерес і для українців, особливо з погляду визначення самостійності утворень неологізмів. Покажемо це на прикладі укр. *антиантисеміт*, який був зафіксований у словнику інновацій А. Нелюби та Є. Редько (2014). У цьому слові впадає в око незвичність редуплікації префікса, яку більше ніде не спостерігаємо. Вірогідно припустити, що слово є okazionalізмом, зразком для якої могла стати англійська назва *anti-antisemitism*, яка називає не діяча, а підхід, спрямований на невизнання існування антисемітизму як явища: «*Anti-antisemitism? A Battle Rages Over the Jewish Hyphen*. Acclaimed historian Prof. Deborah Lipstadt is leading a fight to lose the hyphen from anti-Semitism, saying its presence ‘completely distorts the meaning of the word’» (haaretz, 2020). В англійській мові редуплікація відповід-

ного префікса була виявлена ще в 1 слові — *antiantibody* (його немає серед 3317 слів), який як термін відомий з 1991 р. у спеціальній літературі з імунології, де ним позначаються антитіла, що поєднуються з іншими антитілами, за версією словника Коллінза (Collins) або, за тлумаченням медичного словника Вебстера (Medical Dictionary, Merriam-Webster), створюються для імунологічної протидії іншим антитілам. Вочевидь, за аналогією з ним з'явився *Anti-Anti-Semitism*.

Окремо варто коротко зупинитися на визначенні семантики *анти-* в українських номінаціях, яка потребує глибшого аналізу як у плані синхронії, так і діяхронії.

У дослідженнях українських мовознавців значення *анти-*, що фіксується в іменниках та прикметниках, тлумачиться за допомогою досить широкого ряду понять, як «протилежний, ворожий» (СУМ, 1970; Кислюк, 2018); «проти; неприйняття чогось, спротив, протидія чомусь» (СУМ; Клименко, Карпіловська, Кислюк, 2008; Азарова, Кухарчук, 2008); «протилежність» (Азарова, Кухарчук, 2008); «протиставлення, непоеднуваність» (Кислюк, 2018); «заперечення чого- чи кого-небудь» (Азарова, Кухарчук, 2008; Стишов 2005; Кислюк, 2018); «засіб проти чого-небудь» (Азарова, Кухарчук, 2008). Ці формулювання значною мірою перегукуються, перетинаються чи уточнюють досить абстрактні значення префікса *анти-* в українських дериватах, з домінуючими у цьому колі визначень «протилежний» (також «протилежність, протиставлення, непоеднуваність»), «заперечення» Врахування порівняно широкого кола значень давньогрецького відповідника могло б допомогти краще зрозуміти семантику українських назв.

У різних наукових виданнях (монографіях, статтях, словниках) український препозитивний афікс трактується, як такий, витоки якого слід шукати безпосередньо в давньогрецькому префіксі *ἀντί-*, значення якого тлумачиться лише як «проти». Чи справді це так?

Тлумачення значень префікса *ἀντί-* фахівцями з давньогрецької мови, а також безпосереднє звернення до матеріалів давньогрецького словника (Дворецкий, 1958) чітко свідчать, що *ἀντί-* мав значно ширший семантичний обсяг, ніж «проти», а в окремих ви-

падках був полісемічним у межах однієї й тієї ж лексеми. Л. Л. Звонська виділяє такі 3 значення ἀντί-: «протидія» — ἀντιφέρω «протиставляти»; «ворожість» — ἀντίβιος «ворожий» та «подібність» — ἀντίθεός «богорівний» (Звонська, 2007, с. 82). У давньогрецько-російському словнику І. Х. Дворецького (1958) зауважуються 5 основних значень, до яких правомірно було б додати в якості окремих ті, що подані як співзначення (це стосується знач. 5): 1) протилежності ἀντιβαίνω «йти проти, тобто, чинити опір, боротися»; 2) протидії (ἀντιλέγω «протидіяти; сперечатися; оскаржувати»; 3) ворожості ἀντίβιος «ворожий»); 4) взаємності (ἀντεβερυέτω «платити благодіянням за благодіяння»); 5) заміни, заміщення (ἀνθύπατος «проконсул; проконсульський») та рівності або подібності (ἀντίταλις «дитинний, як дитина, схожий на дитину»). З цього комплексу значень в жодному із українських словників чи досліджень не згадується значення подібності.

Семантична структура дгр. ἀντί-, як впливає з словникових дефініцій окремих лексем, не обмежується поняттям «проти», а й вказує на пов'язаність, яка не має антагоністичного характеру, позначає взаємність у стосунках, діях. Крайнє вираження пов'язаності ідентифікується з рівноцінністю, починаючи від можливості виступати заступником когось чи чогось, закінчуючи подібністю чи рівнозначністю.

Покажемо це на прикладі слів, кореневі морфеми яких відомі для українських мовців: ἀντίγραφος (пор. укр. *графіка*) означає «копія», тобто те, що дуже нагадує оригінал, хоча ним не є; ἀντιλάμπω (пор. укр. *лампа*) «світити у відповідь, відповідати сигнальними вогнями», яке можна в загальному вигляді сформулювати, як «робити щось у відповідь, з свого боку» (така дія може бути як нейтральною, позитивною чи негативною залежно від семантики твірного дієслова, це свого роду зустрічний рух). В обох наведених прикладах не йдеться про протистояння, протиставлення чи заперечення.

Варто мати на увазі, що значення «протилежний» нерідко стосується фізичного розташування (властиво, це значення характерне для українського прикметника *протилежний*). Прикладом

є географічна номенклатурна назва *Антиліван*, яка позначає гірське пасмо на кордоні Сирії та Лівану, що розташоване навпроти хребта Ліван. Протиставлення за фізичним розташуванням має назва Антарктика (тобто, *ант-* + Арктика, що знаходиться на протилежному боці від Арктики), однак через непрозорість морфемного шва між звуковим комплексом *ант-* (його дгр. етимон *ánt-* є аломорфом дгр. *ántí-*) та початком слова, ця номінація для носіїв української мови є немотивованою.

Значення «подібний, рівноцінний» дгр. *ántí-*, природне для грецької мови, можливо, важко усвідомити носієві української мови, в якій відповідний префікс асоціюється з протилежністю. Продемонструємо це на прикладі дгр. *ántímorfos*. (в латиниці *antimorfos*). Вірогідно, що не маючи російського чи українського перекладу цього давньогрецького слова, перше б, що спало б на думку, це перекласти його як «той, що не має форми», тобто, аморфний, або ж, «який має іншу, відмінну форму», хоча насправді це слово означає «схожий за формою, точно відтворений». Очевидно, що ми знаходимося під тиском мовної системи, яка орієнтує мовця на найчастотніше, особливо, коли йдеться про запозичені форми, найпростіше для розуміння значення.

У науковій термінології реалізація значення подібності не є винятком. Візьмемо для прикладу метеорологічний термін *антисонце*, яке в доступній для нефахівця формі пояснюється в такому мікроконтексті «*Антисонце* — це досить рідкісне явище, що представляє собою два Сонця, що знаходяться на горизонті. Одне з них світить яскравіше, це і є справжнє Сонце. А ось друге, що світить тьмяніше — всього лише його відображення. Розташовується воно, зазвичай, поруч зі справжнім» (*mozaosvita*). Не можна сказати, що «антисонце» протистоїть справжньому сонцю чи заперечує його. Воно дуже нагадує сонце, є його копією, знаходиться поблизу нього і є несправжнім сонцем. Отже, у цьому терміні реалізуються значення *анти-*, які є в його грецькому прототипі, по-перше, «подібність», а по-друге, його розташування поблизу.

Деякі церковні терміни також можуть бути прикладом реалізації двох значень *анти-*: «супротивник, ворог, сатана», як у слові

антихрист, про що говорилося раніше, і «подібний, рівноцінний», як *Антипасха*.

При характеристиці термінів з *анти-* слід мати на увазі шлях слова — чи є слово наслідком стихійного мовного розвитку, чи штучним утворенням, пристосованим до потреб науки. В останньому випадку найбільш вірогідним може бути запозичення значення префікса з давньогрецької, яке або відсутнє, або неактуальне в сучасних мовах.

Словотвірні значення могли б наповнитися конкретнішим змістом, якби доповнювалися розглядом лексичного значення. Як приклад, розглянемо значення «заперечення», що використовується багатьма дослідниками при характеристиці словотвірного типу *анти-* + позначення особи. При порівнянні *Анти-Дюрінг*, *антимарія* та *антиКучма* очевидно є відмінність їх інтерпретації. У першому йдеться про критику поглядів Дюрінга, у другому — про протилежність сценічних образів, у третьому — про політичну діяльність, спрямовану проти політико-економічної лінії президента Кучми, ворожу такій політиці.

архі- (лат. *archi-*; дгр. *ἀρχι-*)

На період до 1980 р. похідних з префіксом *архі-*, подібно до утворень з *пост-*, було дуже мало. Таких у СУМі в якості реєстрових слів знаходимо лише 10 одиниць, з характерним віднесенням до конфесійної сфери (*архідиякон*, *архієпископ*, *архієпископський*, *архієрей*, *архієрейський*, *архімандрит*, *архіпастир*, *архіпастирський*, *архірей*). Виняток становить запозичене через німецьку мову слово *архіпелаг* (ЕСУМ, т. 1, с. 90), що не стосується релігійної сфери, і в якому префікс легко ідентифікується, однак через непрозорість значення кореневого компоненту слово є не мотивованим на синхронічному рівні, як це було на час публікації СУМу і залишається таким і на сьогодні.

Список гасел, поданий у СУМі, не охоплює номінацій, які подаються в ілюстративній частині словника. Тож названа група слів збільшується за рахунок *архісерйозний*, *архішахрай*, які від-

бивають інше значення, що подає словник, а саме: «Префікс, за допомогою якого виражають найвищий ступінь ознаки, що міститься в другій частині слова; значенням наближається до дуже, найбільший, напр.: *архісерйозний*, *архішахрай* і т. ін.» (т. 1, 1970). Це значення інтенсивності було засвідчено словником Грінченка, де містяться приклади вживання латинізованого варіанта префікса у формі *арци-* та міститься характеристика його вживання в релігійній сфері, як *арцибіскуп* — католицький архієпископ, *арцир'абин* — головний равин, а також *арцидурень* для насмішки» (т. 1, с. 10). Нечисленні прикметники (*архієпископський*, *архієрейський*, *архіпастирський*) мотивуються іменниками, що входять до цієї групи, отже, префікс *архі-* не виконує словотвірну функцію, а є результатом його наявності у відіменникових твірних основах.

У монографії з історичної типології слов'янських мов (Мельничук, 1986) цей префікс відзначався як спільний, проте малопродуктивний для всіх слов'янських мов при словотворі іменників та прикметників. ЕСУМ та історичні дослідження з української мови вказують на ранні лексичні запозичення з цим формантом, починаючи приблизно з XIV ст. у складі слів спочатку виключно грецького походження, що належали до позначень вищих санів духовенства. Пізніше цей префікс з'являється в українських іменникових новотворах та рідше прикметниках (ЕСУМ, т. 1, с. 89–90).

При розгляді сучасних українських номінацій з префіксом *архі-* найчастіше говорять про реалізацію одного значення, а саме — позначення найвищого ступеня того, що названо мотивуючою основою. Як, зазначалося вище, СУМ при тлумаченні *архі-* виділяє значення вираження найвищого ступеня ознаки, що міститься в другій частині слова і яке семантично близьке до «дуже, найбільший», ілюструючи це прикладами *архісерйозний*, *архішахрай*. Йому відводиться перше місце з визначенням його ролі як префікса, а другим подається значення, де *архі-* трактується як перша частина складних слів, що вказує на старшинство у церковному званні (*архідиякон*, *архієпископ*) (СУМ, т. 1, 1970, с. 64). Принагідно зауважимо, що в давньогрецько-російському словни-

ку І. Х. Дворецького (1958) дгр. *ἀρχι*- визначається саме як приставка, а не слово, із значенням «головний, старший».

В Етимологічному словнику української мови, як і в СУМі, також першою подається функціональна семантика *архі*- як підсилювального префікса (ЕСУМ, т. 1, 1982, с. 89–90), хоча далі йдеться про такі лексеми, як *архієпископ*, *архімандрид* з кваліфікацією їх як слів грецького походження, які з'являлися в українських текстах також і в написанні латиницею під впливом польської мови. Водночас для розуміння подальшого поповнення лексики з *архі*- та її семантичного розвитку важливою є інформація про власне українські новотвори, які виходять за межі релігійної сфери, з семантикою «старший, головний», що були відомі в українській мові в XVII ст. (*архімытникъ*, *архисатрапъ*) і пізніше у XVIII ст. (*арцигетманъ*, *арципожитечный*) (там само), звукова форма префікса в цих останніх вказує на їх запозичення з латини через польську мову.

У Словнику Желехівського, на яке посилається словник Гринченка, є гасло *архікнязь* як назва для позначення старшинства у світському житті — «Архикнязь, зя, м. Эрцгерцогъ (Галиц.)». Ерцгерцог за рангом вище за герцога, але нижче короля, і цей титул пов'язується переважно з династією Габсбургів. Матеріальні запозичення з грецької мови з цим афіксом були виявлені також у латиномовних українських текстах, як *архикапланъ* «первосвященник; старший над католицькими священниками», *арцибискупъ* «католицький єпископ» (Миронова, 2014, с. 461, 477). Зауважимо, що зафіксовані лише 2 слова з префіксом з питомою твірною основою, як *архімытникъ* (XVII ст.) та *архидурень*, і свідчення про ці слова ми отримуємо виключно з лексикографічних та історичних матеріалів. У нас немає даних про те, які інші слова з експресивним компонентом, що мали префікс *архі*-, крім *архидурень*, могли вживатися в розмовному мовленні. У літературі також немає достатніх пояснень, що і коли могло викликати появу експресивного значення в *архі*-, адже в давньо-грецькому *ἀρχι*-, який загальноприйнято вважається етимомом *архі*-, таке значення було відсутнє.

У наступний період часу (1980–1994) слова з префіксом *archi-*, як свідчать дані Орфографічного словника (1994), продовжують залишатися нечисленною групою: словник фіксує лише 9 слів (що менше порівняно з попереднім періодом через відсутність назв *архієпископ*, *архієпископський*). Радикальних змін у розширенні деривативної бази не відбувається. Проте важливо зазначити, що префікс вживається в назвах не лише осіб, що мають духовне звання у церковній ієрархії (*архідиякон*, *архімандрит*, *архінастир*), а й тих, які не належать до цієї сфери, як про це свідчить така назва, як *архімільйонер*, що є розмовним варіантом позначення особи (у функціональному плані це можна порівняти до певної міри із згадуваним *архікнязь*, який є номінацією із світської сфери). До ряду слів, що не входять до конфесійних найменувань, долучився також термін з ботаніки *архіміцети*, який має словотвірну основу *міцети*.

Новим явищем порівняно з попереднім періодом є відприкметникові утворення з префіксом *archi-*, як *архіреакційний*, *архіскладний*, а не лише відіменникових, як це було раніше, що свідчить про подальше розширення словотвірної бази (типів), засвідченої в попередній час прикметником *архісерйозний*.

Початок нового тисячоліття мав певні наслідки для розвитку дериваційних можливостей префікса *archi-*. У колективній монографії «Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі» (Клименко, Карпіловська, Кислюк, 2008, с. 161), дослідницькі матеріали якої базуються на величезній лексичній картотеці, відзначено, що з двох раніше згадуваних компонентів значення префікса *archi-* (автори надають перевагу терміну префіксoid) позначення найвищої міри інтенсивності ознаки передається «в українській мові в небагатьох словах: *архімільйонер*, *архіреакційний*, *архіскладний*. Він продовжує зберігати продуктивність і трапляється з цим значенням у новотворах — прикметниках, де він поєднується із запозиченими та питомими словами: *архіважкий*, *архівітамінний*, *архіінертний*, *архіплюралістичний*, *архіромантичний*, *архісучасний* та іменниках: *архітвір*» (там само). Отже, в цей період часу префікс *archi-*, за допомогою якого виражається найвищий ступінь ознаки,

що передається коренем, подібно до *анти-*, міг поєднуватися з іменниками та прикметниками, проте його загальна вживаність в українській мові, як і кількість лексем, до яких він входить, залишає його на периферії мовного вжитку.

Префікс *архі-* стосовно цього періоду характеризують як малопродуктивний, зауважуючи його вживання в оцінних прикметниках на зразок: *архіважкий*, *архісучасний*. Маючи потенційно високу комбінаторну спроможність, він насправді опиняється передостаннім за продуктивністю у ряді таких експресивних префіксів, як *супер-*, *ультра-*, *гіпер-*, *екстра-*, *архі-*, *гіпо-* (Клименко, Карпіловська, Кислюк, 2008, с. 170). Загалом у монографії згадуються лише 10 неологізмів з префіксом *архі-*. Це — *архіважкий*, *архівітамінний*, *архіінертний*, *архімільйонер*, *архіплюралістичний*, *архіреакційний*, *архіромантичний*, *архіскладний*, *архісучасний*, *архітвір*, з яких лише два — *архімільйонер* та *архітвір* є іменниками. Не потрапили до цього списку *архінеобхідний*, *архімудрий*, згадувані і інших працях (пор. Горпинич, 2004, с. 110). Ці останні мандрують з одного навчального джерела до іншого, і вони мають реальну присутність у сучасному розмовному словжитку, як це легко можна побачити в пошуковому сервісі Гугл.

Впадають в око кілька особливостей функціонування префікса на початок другого тисячоліття — 1) частиномовна, яка виявляється у переважному представленні його в прикметниках (в попередні періоди переважали іменники); 2) семантична, що проявляється у посиленні відходу від значення «головний, вищий за посадою, статусом тощо» як характерного для іменників, та посиленням оцінної семантики; 3) функціональна, яка продовжила попередню тенденцію до виходу за межі конфесійного дискурсу, розширивши її до публіцистичного, наукового та розмовного мовлення, та 4) словотвірна, коли все більшу участь в творенні нових лексем починають брати питомі основи.

М. В. Іщук (2014) виявила загалом 31 прикметник з *архі-* різного часу появи. Функціональною особливістю дериватів з *архі-* є вживання їх переважно в публіцистиці, художній літературі, розмовному мовленні, рідше — науковому стилі (ілюстративний ма-

теріал, що подано далі, запозичено зі статті) (*архідавні явища, архібезтолкові листи, архінадійні люди, архіобережна політика, архівідстала країна* (газ.), *архіреволюційна промова* (Ю. Смолич), *архіскладний життєвий шлях* (газ.), *архіделікатна людина* (І. Драч), *архінімецька назва* (І. Франко), *архіновий* (І. Ле), *архістерильна операція* (Наука і суспільство) (Іщук 2014). Приклади з творів І. Франка та інших письменників засвідчують давність існування цих слів. Авторка приходить до висновку, що префікс *архі-* приєднується в більшості до похідних якісних прикметників, що становить, за її підрахунками, 78% від загальної кількості номінацій (*архістрокатий, архісерйозний, архіспокийний, архіпомірований, архіоб'єктивний* та ін.), а також до відносних, які в певних контекстах набувають якісного значення, наприклад: *архіреволюційний, архінімецький, архіопортуністичний, архіреакційний* та ін.

Варто згадати ще виявлені нами *архіреалістичний, архірезультативний, архіталановитий, архітитулований*, які до цього не фіксувалися в науковій літературі. Наведені приклади змушують зважати і на походження словотвірної бази, сформованої переважно із запозичених коренів. Важливість генетичної характеристики стає очевидною при аналізі непохідних прикметників, з якими префікс поєднується рідше (*архідурний, архідавній, архіновий* тощо).

Розглянемо період, що охоплює 2008–2020 роки. У Словнику інновацій (Нелюба, Редько 2017) знаходимо менше десятка слів з цим префіксом: *архісерйозний, архішахрай, архіварвар, архівбогість, архідемон, архідостовірний, архідруїд, архіфедераліст*. Можна вважати, що *архісерйозний, архішахрай*, які фіксувалися ще в СУМі (т. 1, 1970, с. 64) (пор. також Городенська, 1996), демонструють повернення до активного слововжитку. Поява та активізація нових номінацій — *архідемон, архідруїд* — скоріше за все пов'язана із запозиченням назв популярних англomовних та російськомовних онлайн ігор, що свідчить про розширення сфери функціонування, які переходять у специфічну область, як ігри, де активно розвивається своя термінологія. Зауважимо, що при цьому немає механічного перенесення матеріальної форми англійського відповідника, а є заміна латинізованого англійського пре-

фікса *arch-* на засвоєний українською мовою грецький префікс *archi-*. Подібним чином *archifederalist* як політичний термін відтворює англійський термін *arch-federalist*.

Коли мотивуюча основа утворень з *archi-* стосується назв прибічників певних ідеологічних, філософських, політичних течій, то отримані деривати вказують на крайні погляди в сприйнятті певних доктрин, переконань, тощо, як у таких мікроконтекстах, що подаються авторами: «Незважаючи на те, що *archirealist* Генрі Кіссінджер схвалив війну в Іраку, його бренд *realpolitik* (реалістична політика) був головною метою неоконсервативних інтелектуалів» (День, 2008); «Суперечливі крайності, до яких щире гуманістичне розслідування могло б привести науковців, ніде не очевидні, як той факт, що *archiidealist* Піко та *archirealist* Макіавеллі жили в одному місті та одночасно» (delphipages, 2020) (Пор. рос. «автор, Таггарт, видимо, *архиидеалист*» — В. И. Ленин, т. 29, с. 349); «спостерігали за палкою дискусією між *архілібералом* та *архіконсерватором*» (samorozvytok); «*Архіконсерватор* Вільям Ф. Баклі-молодший не приховував сарказму: «Якщо вітати їх, удаючи ніби зла вже не існує, — то на часі змінити ставлення до Гітлера» (zn.ua, 2011). Значення «той, хто особливо ретельно дотримується консервативних, традиційних поглядів» може стосуватися не лише політичної, а будь-якої іншої сфери діяльності, як у такому рекламному тексті від Гугл: «Девід Серван-Шрайбер. *архіконсерватор* онкології змінив свої погляди» (books.google, 2020).

Переважну більшість наведених прикладів знаходимо у текстах, перекладених з англійської мови, завдяки чому активізуються такі лексеми, як *archirealist*, *archireакціонер*, *archiidealist*, *архіконсерватор*, *архіліберал*, що могли вживатися раніше, але через низьку частотність ужитку були маловідомі.

Загалом, попри легкість словотворення лексем з префіксом *archi-*, ця здатність реалізується в обмеженому колі лексем. До списку згадуваних можна додати *архізлодій*: «Ким має бути їхній спільний ворог, щоб змусити їх подолати ворожнечу? Проте головний *архізлодій* видається не таким уже й грізним» (bbc, 2015); «Новини:

Архізłodії Костіцин та Кошовий. Павло Костіцин і Євгеній Кошовий озвучують фільм "Нікчемний я"» (kino-teatr, 2010); «Проте, незважаючи на це, він залишається багатим та розумним злодієм, котрий дійсно може зайняти місце нового *архізłodія*» (geek, 2020). Усі наведені тут приклади стосуються антигероя в мистецьких творах, що вживається як антонім до *архігерой*. А от у наступних прикладах ідеться про персонажів у політиці: «Як під завісу «розвинутого соціалізму» в офіційній радянській демонології образ класичного *архізłodія* уособлював саме Піночет» (zn, 2007); «на поклонах перед тою сучою дочкою Катериною і тим *архізłodієм* Потьомкіним» (litgazeta).

До кола названих лексем з *архі-* відносяться також *архікнязь* (ревіталізоване слово, див. приклади вище), *архісуперник* (Стишов, 2012, с. 32) та *архібандит*, *архісексуальний*, *архіскупо* (Бойко, Хомич, 2018, с. 81–82).

Якщо говорити про семантику *архі-* в цих іменниках, то в частині з них є не стільки позначення інтенсивності прояву ознаки, названої мотивуючою основою, скільки підкреслення старшинства, головної ролі того, хто названий твірною основою, тобто, *архісуперник* — це «головний суперник», *архікнязь* — це той, який стоїть вище за інших князів, отже, реалізується семантична модель, представлена в *архієпископ*. Пор. також іменник *архінірат*, який лише нещодавно з'явився в текстах, і має значення «старшинства», що демонструє наступний контекст: «він розшукує пірата 17-го століття на ім'я Генрі Евері, який також був відомий як *Архінірат* і Довгов'язий Бен.... репутація Евері досягла таких висот серед піратів, що його почали називати «Королем піратів» (focus, 2021). Відповідник цього слова, добре відомий в англійській мові, був сприйнятий з латинської. Остання, в свою чергу, запозичила його з грецької: пор. лат. *archipirāta* (дгр. ἀρχιπειράτης «ватажок піратської зграї») ватажок морських розбійників, керівник піратів». Слід підкреслити, що в латинсько-російському словнику І. Х. Дворецького (1976) є ще ряд інших слів з цим префіксом, запозичених з грецької мови, як *archimagirus* (дгр. ἀρχιμάγειρος) «головний повар, старший кухмістер»;

archimīmus (дгр. ἀρχιμίμος «головний мім, керівник мімічної трупи») «головний мім, актор на головних ролях»; archisynagōgus (дгр. ἀρχισυνάγωγος) «архисинагог, глава синагоги» (Дворецкий, 1976; Дворецкий, 1958). До речі, подібну чи аналогічну інтерпретацію знаходимо у визначеннях відповідних слів в англійській мові, де *archenemy* та його синоніми *archfoe*, *arch-villain*, *archrival*, *archfiend* тлумачаться як «головний ворог; головний суперник» (окремі слова з цього ряду також мають значення «сатана»), *archdemon* визначається як «головний демон, сатана», *archdeceiver* — як «архішахрай» (про сатану), *arch-poet* «головний поет при дворі короля» і т. ін.

У зв'язку з тим, що вживання укр. *архі-* пов'язується передусім з позначенням інтенсивності ознаки, названої в твірній основі, то, ґрунтуючись на тому, що в давньогрецькій мові відповідний елемент не мав відповідної функції, вважаємо, що стосовно вираження експресивної семантики немає достатніх підстав вважати його континуантом грецького відповідника.

Аналіз слів з відповідником префіксом у латинській мові, спеціально проведеного в рамках цього дослідження на матеріалах словника Дворецького (1976), виявив випадки в латинській мові, коли *archi-*, на противагу грецькому прототипу позначає не лише старшинство, а й є виразником інтенсивності ознаки. Особливого поширення ця риса набула в новолатині. Можна припускати, що звідси або і через французьку були інкорпоровані в українську мову (як за посередництва, так і без нього), а також в ряд інших слов'янських та германських мов іменники з семантикою позначення інтенсивності, ілюстрацією чого може бути укр. *архішахрай*, рос. *архимошенник*, англ. *arch-swindler*, *archdeceiver*. Невипадковим слід визнати також наявність семантично та фонетично подібних укр. *архісерйозний*, рос. *архисерьезный*, франц. *archi sérieuse* та англ. *arch-serious*.

Попереднє вивчення матеріалів новолатинської мови на базі словника Раммінґера (Rammingер) дає підстави вважати, що появу значення інтенсивності слід пов'язувати саме з новолатинською мовою. Варто зауважити цю семантику також в *archimil-*

lionnaire «надзвичайно багатий мільйонер» у французькій мові як романській, з якої, найвірогідніше, з огляду на позначення ним доволі недавніх явищ, воно потрапило до східнослов'янських мов, як укр. *архімільйонер*. Його англійський еквівалент з тотожною семантикою та формою є запозиченням з французької мови. Обмежимося цією констатацією, оскільки розгляд питання про час появи значення інтенсивності потребує детальної характеристики слів з префіксом *archi-* в новолатині та романських мовах, що виходить за рамки даного дослідження.

Переклади також стимулюють появу нових номінацій з *archi-*. У багатьох випадках неологізми не є насправді новотворами української мови, а є запозиченнями, які втім можуть сприйматися пересічними мовцями як створені на власному ґрунті завдяки засвоєності їх компонентів з інших лексичних одиниць та прозорості мотивації, характерної для більшості префіксальних утворень.

Загалом, створюється враження, що в англійській мові префікс *arch-* набагато продуктивніший, ніж в українській чи російській мовах. Наведемо лише ряд таких іменників, отриманих через пошукову систему Гугл (Google), як *arch-bandit*, *archbarbarian*, *arch-Brexiteer*, *arch Federalists*, *archconservative*, *arch-capitalist*, *arch-critic*, *archdruoid*, *arch-traitor*, *arch individualist*, *arch-«globalist»*, *archfriend*, *arch-militant*, *arch-oligarch*, *arch-opportunist*, *archpirates*, *arch-pragmatist*, *arch-Putinist*, *arch-puppeteer*, *arch-rationalist*, *arch-rivals*, а post-modernist *arch-manipulator*, *arch Trumpists*, *arch-swindler*, *arch-vulgarian*, *arch-guns*, *Archwing (update)*, та прикметників, як *arch Leftist*, *archracist*, *arch-revolutionary*, *arch-conservative*, *arch-serious*, *arch-white supremacist*; *the arch-African slave trader*; *the arch-anti-Christ*, що становить 35 лексеми, з яких лише 8 є прикметниками, а 3 останні слід вважати okazionalizmaми. Це далеко не повний список найменувань з *arch-*, більшість давніх дериватів сюди не увішли, як і без сумніву, слід припустити пропуски в новотворах. Крім того, фіксувався лише поширеніший орфографічний варіант з можливих трьох — написання разом, через дефіс та окремо. Обмежений список прикметників також не враховує таку системну рису англійської мови, як конвер-

сію, коли одна матеріальна форма має дві омонімічні функції — ту, що представляє іменник, і ту, яка ідентифікується як прикметник. Однак навіть цей порівняно короткий список лексем з *arch-* дає уявлення про продуктивність префікса у певних семантичних групах: за рідкими винятками іменники з префіксом *arch-* позначають осіб, що є прихильниками певних політичних чи інших поглядів, а прикметники характеризують за цими ж ознаками.

Цікавішим стосовно розширення вживання утворень з *arch-* є їх вихід за рамки суспільно-політичних текстів, використання у складі ергонімів *ARCHBAND* (назва фірми, що відтворюється і в адресі <http://www.archband.com>), *Archdevil* «комп'ютерна фоновіа програма або її частина», у назвах додатків — *The Arch Friend application 0.4.2 for Android*, *Archdevil name generator* і нарешті як самостійне слово в назві дистрибутива *Arch Linux*. Це вузьке коло назв має перевагу, що ними користуються мільйони споживачів (які є разом з тим і мовцями) відповідних послуг, оскільки при цьому розширюються не тільки внутрішньомовні, а й зовнішні горизонти вжитку назв з префіксом. На разі, щодо українських чи російських найменувань цього плану можна згадати лише окремі, як рос. *Архидемон* в назві програми *Архидемон-ОС* та в назвах персонажів у комп'ютерних іграх.

Таким чином, якщо в попередні аналізовані тут періоди дери-вати з *archi-* зустрічалися переважно в художніх, публіцистичних творах, текстах засобів масової інформації і значно рідше в розмовному мовленні чи науковому стилі, то зараз їх вжиток як номенклатурних назв продовжує розширюватися через появу нових сфер, особливо в інтернет середовищі, для сучасного користувача інтернету вони перестають сприйматися як щось архаїчне. Це означає, що попри зовсім незначну кількість нових лексем частота їх уживання може суттєво впливати на майбутнє утворень з цим префіксом.

Англійська мова як провідник латинських елементів, що створюють інтернаціональний (європейський) фонд морфологічних елементів, відзначається значно ширшим, ніж українська мова, колом новітніх номінацій з відповідним префіксом. При тлума-

ченні походження афіксів в англомовних лексемах слід мати на увазі, що всі аналізовані тут префікси в англійську мову могли увійти тільки через латинську, а не грецьку. Як зазначають автори компендіума з словотвору, найбільшим єдиним (single) джерелом для англійського вокабуляра стала латинська мова (Lindner, Rainer, 2015, с. 1646) і внесок грецької мови в англійську полягає в тому, що всі елементи, які мають грецькі витoki, з'явилися в англійській мові через посередництво старофранцузької або латинської, але ніколи безпосередньо з грецької мови.

нео- (лат. *нео-*, дгр. *νεο-*)

Префіксоїд/префікс *нео-*, порівняно з рештою аналізованих тут препозитивних афіксів, на кінець 1970-х років був достатньо продуктивним, поступаючись за словотвірною активністю тільки префіксу *анти-*. СУМ подає як гасла 38 слів, до яких можуть бути додані ще два — *неосхоластика*, *неофілологія*, які містить ілюстративна частина гасла *нео-*. Всі назви належать до двох лексико-граматичних класів, нерівномірно розподіляючись в них: іменники нараховують 29 одиниць, тоді як прикметники становлять 9 лексем, при цьому всі вони є відіменниковими дериватами. Характерною словотвірною рисою усіх зафіксованих словником лексем з цим префіксом є відсутність питомих словотвірних основ, наявність словотвірних пар (*неотектоніка*, *неотектонічний*; *неофашизм*, *неофашист*; *неопозитивізм*, *неопозитивіст*; *неокантіанець*, *неокантіанство*; *неокласик*, *неокласицизм*; *неодим*, *неодимовий*), часом 3-членних ланцюжків, як *неомальтузіанець*, *неомальтузіанство*, *неомальтузіанський*; *неоплатонізм*, *неоплатонік*, *неоплатонічний*; *неореалізм*, *неореаліст*, *неореалістичний*; *неоколоніалізм*, *неоколоніальний*, *неоколонізатор*.

Основними функціональними сферами номінацій з *нео-* є термінологія науки.

Нечисленними є окремі поняття-терміни, що належать до різних наукових дисциплін — *неоантропи*, *неоген*, *неодим*, *неоліт*, *неотенія*, а переважають назви наукових теорій, суспільно-полі-

тичних напрямів та їх послідовників. Цікаво, що в книзі «Историческая типология славянских языков. Фонетика, словообразование, лексика и фразеология» (Мельничук, 1986) цей морфологічний елемент не згадується взагалі, вочевидь, тому що його не вважали префіксом чи префіксоїдом. У Словнику іншомовних слів О. С. Мельничука його статус ідентифікується як частина складних слів, що відповідає поняттям «новий», «нове», подібно до того, як це тлумачить СУМ, розглядаючи *нео*... як першу частину складних слів, що відповідає слову *новий* у 1 знач., напр.: неогегельянство, неодарвінізм, неосхоластика, неofilologia і т. ін. (Т. 11, 1980, с. 698). Подібний погляд поділяють також інші мовознавці, вважаючи препозитивний елемент *нео*- окремою основою (Клименко, Карпіловська, Кислюк, 2008, с. 165, 167). У працях інших дослідників цей елемент трактується як префікс (пор. Стишов, 2019, с. 64).

Значення *новий*, яке використано в дефініції та відсиланні *нео*-, формулюється таким чином: «Який недавно виник, з'явився, не існував раніше; недавно зроблений, створений і т. ін.» (СУМ, Т. 5, 1974, с. 433). Це тлумачення охоплює загальноновживані значення, але не є достатнім для слів з *нео*-, які є термінами. Зважаючи на реальні значення термінів з *нео*-, слід підкреслити, що з погляду семантики *нео* — це не просто «новий, який недавно виник, з'явився, не існував раніше; недавно зроблений, створений і т. ін.». Якщо звернемося до окремих термінів, то стає очевидною неповнота і навіть хибність подібного тлумачення. Так, термін *неогегельянство* отримав життя в 1865 р. після публікації книги «Секрет Гегеля» і на сьогодні він визначається як «напрямок філософії кін. XIX — XX ст., якому притаманне прагнення створити цілісний світогляд на засадах нової інтерпретації філософії Гегеля» (ФЕС, 2002, с. 418). Або ж візьмемо *неодаосизм* (кит. — вчення про потаємне) — прийнята в сучасній термінології назва кит. філософської школи сю-ань сюе (III–IV ст.) (ФЕС, 2002, с. 418). В обох цих випадках аж ніяк не йдеться про появу термінів і співвідносних понять з теперішнім чи бодай недавнім часом. Отже, час появи не є диференційною ознакою в семантиці *нео*-. Більш доречним при тлумаченні слід вважати значеннєвий компонент

«видозмінений, переглянутий, інтепретований на нових засадах», що особливо стосується наукової термінології. Цікаво, що словник англійської мови Коллінза (Collins), характеризуючи *нео-*, визначає частиномовну належність словотвірних основ — іменник та прикметник, а про його семантику робить цікаве зауваження про вживання в назвах сучасних різновидів стилю та назвах політичних груп, що існували в минулому.

Судячи з даних Орфографічного словника (1994), за період від часу видання СУМу відбулося незначне зростання кількості назв з префіксом *нео-* до 47. Були зафіксовані нові лексеми, що не були включені до СУМу, як напр., *неосальварсан*, *неоламаркізм*, *неоламаркіст*, *неоламаркістський*, *неоавангардизм*, *неоавангардистський*, *неоплазма*, *неомеркантилізм*, *неофаг*, або ж додалися прикметникові деривати від раніше зафіксованих іменників, як *неоліберальний*. З іншого боку, Орфографічний словник не включив *неоколонізатор*, *неотектонічний*, що були в реєстрі СУМу.

З нових явищ звертає на себе увагу поява варіативності серед прикметникових дериватів, як *неоімпресіоністичний*, *неоімпресіоністський*; *неоколоніалістський*, *неоколоніальний*. Як і раніше, серед лексем з *нео-* переважають іменники. Разом з тим, збільшується частка прикметників у їх співвідношенні до іменників. Якщо за даними, отриманими при аналізі слів з *нео-* в СУМі, прикметники склали третину від іменників, то за даними Орфограф. Словника (1994), вони становлять половину від кількості іменників.

В інших відношеннях зміни не мають принципового характеру, залишається відзначена в попередньому періоді частиномовна обмеженість слів з *нео-*: поповнюються лише класи іменників та прикметників. Іменники на позначення осіб, як і раніше, становлять помітну меншість (*неокласик*, *неоламаркіст*, *неонацист*, *неоплатонік*, *неопозитивіст*, *неореаліст*, *неоромантик*, *неофашист*) і є назвами послідовників філософських, політичних, наукових чи мистецьких течій. Префікс також бере участь у позначенні філософських (*неотомізм*, *неоплатонізм*, *неопозитивізм*, *неореалізм*), політичних (*неонацизм*, *неофашизм*, *неолібералізм*,

неоколоніалізм), окремих наукових (*неовіталізм, неомальтузіанство, неоламаркізм, неолінгвістика*) чи мистецьких течій (*неоавангардизм, неоімпресіонізм, неореалізм, неоромантизм*).

Подібно до ситуації, зафіксованої на матеріалі СУМу, слова з префіксом *нео-* мотивуються запозиченими основами. В разі існування конфіксів суфікси також є запозиченими, винятки одиничні — *неомальтузіанство, неогумбольдьянство*.

На наступному часовому зрізі кінця XX століття — першого десятиліття XXI століття, який характеризувався значними змінами в розвитку лексичної системи української мови як опосередкованого відображення суспільно-політичних процесів, зокрема появою численних неологізмів, деривати з *нео-* не склали великої групи. Слова із префіксоїдом *нео-*, що увійшли до лексичного індексу (Клименко, Карпіловська, Кислюк 2008), включають усього 23 новітні одиниці, частина з яких утворюють словотвірні пари, рідше — більші словотвірні ланцюжки, а за семантичними розрядами стосуються: мистецтва: *необароко* (його варто кваліфікувати як термін-інтернаціоналізм, а не питоме утворення); суспільно-політичних напрямів, теорій, їх прибічників та характеристик: *необільшовизм, необільшовик, необільшовицький; неокомунізм, неокомуніст; неоевразійство; неоімперський; неоколонізація; неоконсервативний, неоконсерватизм; неоліберальний; неоліваки; неосоціалізм; неосталінізм; неоортодокс; неототалітаризм, неототалітарний, неошароварництво; неофілософія*. Крім цього, осібно виділяються *неотипний* та прислівниковий дериват від *неофіт* — *неофітно*; в останньому префікс *нео-*, як і в мотивуючій основі, виділяється тільки шляхом етимологічного аналізу.

Лише окремі з тут зазначених неологізмів формуються із залученням питомих мотивуючих основ (*неоліваки, неошароварництво*).

Частина цих слів (*неокомунізм, неокомуніст, неоконсервативний, неоконсерватизм; неоліберальний, неосоціалізм, неосталінізм, неоортодокс, неототалітаризм, неототалітарний, неофілософія*) є інтернаціоналізмами, що могло б свідчити на користь їх запозичення як інтернаціоналізмів/європеїзмів з окремих євро-

пейських мов, з пріоритетною роллю англійської мови, яка, починаючи з 1950-х рр., виразно претендує на роль мови основного засобу спілкування не лише в численних міжнародних організаціях, а й у політиці, економіці, бізнесі, культурі, спорті. Так, навіть терміни, що вживаються для позначення вітчизняної, ще не такої давньої історії, як *неосталінізм* чи *неосталініст*, за даними (Oxford dictionary) були створені саме в англійській мові: *neo-Stalinism*, що бере початки від 1950-х рр., уперше з'явився в журналі *World Politics*, тоді як *neo-Stalinist* уперше був задокументований раніше у 1940-х рр. у газеті *The Washington Post*. Втім не варто відкидати ймовірність появи їх частково на власному ґрунті, спираючись на моделі відповідних інтернаціоналізмів.

Складнішими є випадки, коли доводиться мати справу з елементами, які справді походять з інших мов, але достеменно про історію їх входження в іншу мову мало що відомо. Це добре ілюструється на прикладі префікса/префіксоїда *нео-*, поширеного у багатьох терміноназвах української мови, де вони можуть бути як матеріальними запозиченнями з інших європейських мов, так і новотворами з давно засвоєною мотивуючою основою, як в іменниках *необільшовизм*, *необільшовик*, *неогумбольдтіанство*, *неозапозичення*, *необанк*, *неоготика*, *неографізм*, *неографія*, *неогуманізм*, *неокапіталізм*, *неокапіталіст*, *неокласика*, *неоколоніалізм*, *неокомуніст*, *неолатинізм*, *неолатиніст*, *неолексема*, *неолібералізм*, *неологізм*, *неологіка*, *неологія*, *неоморфема*, *неополітика*, *неосоціалізм*, *неосоціаліст*, *неофашизм*, *неофашист*, *неофеодалізм*, *неоформант* (напр., «Арсеній Яценюк: ліберал чи *неосоціаліст*?» (epravda, 2010)), а також відіменних прикметників, утворених за допомогою питомих суфіксів *необільшовицький*, *неокласичний*, *неолатинський*, *неоготичний*, *неополітичний* (пор. також терміни-неологізми, як *неозапозичення*, *неосемантизм*, *неоморфема*, *неоформант*, *неографізм*, якими послуговуються автори монографії (Клименко, Карпіловська, Кислюк, 2008, с. 10).

Аналіз періоду 2008–2020 років здійснено на матеріалах словників неологізмів А. Нелюби і Є. Редько (2014) та А. Нелюби і Є. Редько (2017) з частково доданими нами матеріалами.

У словнику А. Нелюби і Є. Редько (2014), де розглядаються інновації 2012–2013 рр., зафіксовано лише 9 слів (*неогайдамака, неодадаїст, неоіндустріалізм, неокомсомольський, неомусульманка, неоосманізм, неосармат, неоСРСР, неошароварицина*) і всі вони стосуються сфери соціально-політичного життя. Відмінності виявляються відносно їх частиномовної належності (лише 1 прикметник *неокомсомольський* з мотивуючим прикметником) та словотвірних основ (3 лексеми, мотивовані питомими іменниками — *неогайдамака, неоСРСР, неошароварицина*). До неологізмів, поданих у словнику, можна додати ще *неоконсерватор, неоконсервантизм, неоконсервативний*, засвідчених у таких контекстах: «Президентство Джорджа В. Буша добігає кінця, і що ж станеться з *неоконсервантизмом?*» (День, 10.12.2008); «Атаки терористів 11 вересня 2001 року дозволили *неоконсервативній* інтелігенції передати свій "фірмовий знак" — революційний ідеалізм президентській команді Буша/Чейні» (День, 10.12.2008).

Матеріал словника (Нелюба, Редько, 2017) свідчить не лише про чотирикратне зростання таких слів (до 37), а й подальші інновації в словотвірній семантиці, коли префікс виявляється у більшій кількості назв певних політичних, ідеологічних напрямів чи їх прихильників, як *неовійна, неозагарбник, неозалежність, неопоміщик, неосармат, неосовок, неотітушка*, а серед прикметників їх виявилось лише 2 — *неокомсомольський, неостановий*. Іменники за словотвірною основою (коренем) мотивуються антропонімами (*необандерівець, неогітлер, неолжедмитрій, неомазепинець, неомазепинство, неомельниківець, неоосманізм, неочичиков, неоянукович*), топонімами (*неоСРСР*), назвами доктрин, політичних чи релігійних течій та їх прибічників (*неоіндустріалізм, неогайдамака, неодадаїст, неомусульманка, неоУПА*). Словотвірні моделі ідентичні тим, які спостерігалися в словотворі за допомогою префікса *анти-* (пор. *антиянукович* та *неоянукович*).

Зростання назв осіб з *нео-* підтверджується спостереженнями інших дослідників, які фіксували також такі новітні номінації, як *неомонархіст, неогромадівець, неоязичник, неорухівець* (Сти-

шов, 2012, с. 32). До цього ряду можна додати: *неоконсерватор* («Останній із *неоконсерваторів*» (День, 10.12.2008).

Важливим є зауваження Н. Ф. Клименко, яка так характеризує роль і місце *нео-*: «Книжні й народні основи та форманти, що оцінюють явища в часових вимірах, утворюють зони взаємопроникнення. Так, основа *нео-*, що спеціалізується у сфері термінологічної лексики, почала сполучатися з розмовною лексикою (*неошароварництво*), *ново-* стає характеристикою осіб з негативно забарвленим ореолом (*новоукраїнець, новобагатько*)» (Клименко, 2008, с. 145).

Ми можемо порівняти це з питомим префіксом *ново-*: *новодрамний, новоерний, новознайомець, Новолатвія, новолексика, новомісяччя, новомовець* (спілкується новою мовою), *новономенклатурний, новоопозиційний, новопроектувати, новопрославлений, новоросизація новоросизувати, новоросіянець, Новосирія*. Зауважимо, що *новознайомець* не належить до нових слів, він був зафіксований у СУМі під гаслом *ново...* (Т. 5, 1974, с. 435).

Продуктивність *нео-* демонструється не тільки лексемами на зразок *неофеодалізм*, які є інтернаціоналізмами, а й виявленими в таких контекстах новотворами, в частині з яких є питомі мотивуючі основи, як *#неорабство* on Twitter; «*Неорабство* МВФ. Зеленський "відвелюрив" Тищенко» (youtube, 2020); «*Нео-лінгвоколоніалізм*» (wikipedia); «Про проведення культурно-мистецького проекту "*Нео-рік* на Софії"» (consultant, 2017); «Що таке *неоміф*? Медіарельність як простір міфів» (youtube, 2020). Посиленню активності префікса сприяє також його використання в ергонімах, як «ТОВ "*НЕО ПРОСТИР*"» (vkursi).

Коротко прокоментуємо ситуацію з визначенням морфологічної природи *нео-*. Цей препозитивний елемент нерідко розглядається як запозичення в європейські мови з дгр.*νέος*, погляд, який поділяють не лише українські та російські дослідники (пор. етимологію слів *неозой, неоліт, неон, неофіт* в Етимологічному словнику української мови, т. 4, 2003, с. 71–72).

Варто зауважити коливання в трактовці елемента *нео-* різними англомовними словниками. На відміну від словника Вебсте-

ра, де цей елемент подається як запозичення з грецького *νεο-* як форми від *νέος*, електронний етимологічний словник містить відсилання на грецький прикметник *νέος* як його етимон, при цьому не стверджуючи, що в грецькій мові *νεο-* існував як окремий елемент, як префікс.

Новітні дослідження цього елемента (Rainer, 2008), які ґрунтуються на матеріалах нещодавно створених електронних словників новолатинської мови, переконливо показують, що цей префікс не був запозичений європейськими мовами безпосередньо з давньогрецької мови, як це стверджується в працях зі словотвору, зокрема у Марченда (Marchand 1969), а є, насправді, запозиченням з неолатини. Цей погляд підтримується в електронному етимологічному словнику англійської мови (etymonline) і констатується висока продуктивність префікса в англійській мові, починаючи з 1880 р.. До того часу, елемент *нео-* був використаний у створеній Джоном Леббоком терміна назві *Neolithic* «неолітичний», про що він зауважив у своїй книзі *Pre-Historic Times*, Williams & Norgate, London (1865) (Merriam-Webster). З цим терміном пов'язані укр. *неолітичний* та *неоліт*, які на синхронічному рівні є немотивованими назвами.

пост- (лат. *post*)

Це єдиний з аналізованих префіксів, який не був запозичений латинською мовою з грецької і є питомим латинським елементом.

На період, який був визначений як відправний пункт у цьому дослідженні, префікс *пост-* був представлений найменшою кількістю слів (*постембріональний*, *постпозитивний*, *постпозиція*, *постскрипtum*, *постфікс*), однак чи не найбільшою кількістю частин мови: іменниками (*постпозиція*, *постскрипtum*, *постфакtum*, *постфікс*), прикметниками (*постембріональний*, *постпозитивний*) та прислівником *постфакtum*, який фонетично та семантично відтворює латинську сполуку *post factum*. Повним матеріальним запозиченням є *постскрипtum* як кирилізований аналог латинського виразу *post scriptum*.

Усі зазначені слова на період їх фіксації в СУМі належали до книжної лексики, переважна більшість з яких стосується термінологічної лексики. Жодна з номінацій з *пост-* не мала питомої твірної основи, жодна з них не використовувалася для позначення осіб. Про статус цього елемента в українській мові може свідчити відсутність реєстрової статті в СУМі про нього, що різко контрастує з ситуацією щодо решти аналізованих префіксів. Лексеми з *пост-* переважно є прямими запозиченнями, втім кількість цих запозичень ще була недостатньою, незважаючи на однозначність семантики префіксу, для виділення його в мовній свідомості.

У кінці 80-х рр. XX ст. словотвірний тип відносних прикметників з префіксом *пост-* для позначення часової послідовності явища, події, що називалася мотивуючою основою, характеризувався як такий, що знаходився в процесі становлення (Мельничук, 1986, с. 89). Прикметно, що ЕСУМі не наводить жодного гасла з цем префіксом.

10 років потому зміни в презентації цього префікса є не тільки кількісними, а і якісними, про що свідчать дані Орфографічного словника (1994). Кількісно лексеми з префіксом *пост-* зросли до 15 одиниць, найбільше поповнення торкнулося прикметників за рахунок *постінсекційний*, *постінфарктний*, *пострадіаційний*, *посттравматичний*, *пост'ядерний*. Серед нових, порівняно з попереднім періодом іменників, зафіксованих в Орфограф. Сл., *постімпресіонізм* *постмодернізм*, *постпліоцен*, які характеризують напрями мистецького життя, а також позначають період у розвитку геологічної історії Землі.

Варто зазначити, що серед іменників немає жодного на позначення особи, але з'явився перший приклад використання питомої словотвірної основи — *пост'ядерний*.

Монографічне дослідження «Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі» (Клименко, Карпіловська, Кислюк, 2008), яке за пропонованою тут схемою, стосується наступного, третього етапу в розвитку деривативних потенцій аналізованих префіксів, поставило за мету відслідкувати та відбити новітні явища та тенденції в українському словниковому запасі до 2008 року і на-

дає очевидні докази того, що префікс, який 20 років до того знаходився у початковій фазі свого входження в українську мову, долучився до складу продуктивних морфологічних засобів. Загалом і лексичному індексі було виявлено 53 нові номінації з *post-*, які охоплювали не лише сферу наукового дискурсу, що констатувалося раніше, а й стали помітним явищем у соціально-політичному дискурсі, а також у сфері побутового мовлення. Цікавим при уживанні дериватів з цим префіксом, виявилось й мовна реакція на нові тенденції суспільного життя, яка проявилася в творенні фемінізмів.

Частиномовний розподіл дериватів з префіксом *post-*, як це впливає з аналізу списку зафіксованих авторами цієї монографії неологізмів, вказує на приблизно однакове поширення в прикметниках та іменниках. Практично половина з 53 номінацій з *post-*, що подаються авторами, представлені іменниками. Це досить неочікувано, враховуючи те, що в словотворі іменників більш типовою є суфіксація, аніж префіксація (типова для дієслів), як продовження (збереження) загальнослов'янської тенденції розмежування сфер функціонування словотвірних афіксів за певними лексико-граматичними класами (Мельничук, 1986, с. 49). Нагадаємо, що в колі іменникових префіксів іншомовного походження, які все ж використовуються всіма слов'янськими мовами і серед яких називаються *анти-*, *архі-*, *контр-*, *супер-*, *суб-*, *ультра-*, *екстра-*, *мета-* (Мельничук, 1986, с. 49), префікс *post-* не фігурував, хоч одиничні запозичення з цим префіксом були відомі, як наприклад, термін *постпозиція*. Таким чином, іменникові деривати з *post-* є інноваційним явищем в українській мові, що виникло на зламі тисячоліть і демонструє розширення частиномовної валентності префікса *post-*.

Серед іменників найчисленнішими серед неологізмів з *post-* є утворення з суфіксом *-ізм*, які позначають політичні, наукові чи мистецькі течії, доктрини, напрями (*постімпресіонізм*, *постколоніалізм*, *посткомунізм*, *постконструктивізм*, *постмінімалізм*, *постмодернізм*, *постнатуралізм*) та номінації з *-іст* для називання послідовників цих течій, доктрин (*постімпресіоніст*, *постімпресіоністка*, *посткомуніст*, *постконструктивіст*, *постконструктивістка*, *пост-*

модерніст, постмодерністка, постнатураліст, постнатуралістка, постпутчист). В останній групі чітко виділяється група фемінітивів, яка утворюють пари практично до всіх аналогічних слів чоловічого роду. Отже, важливо підкреслити, що нарешті з'являється група для позначення осіб, яка може стати основою для вироблення моделі для творення антропонімів за допомогою префікса *пост-*, а не лише його відтворення з мотивуючих основ.

Вузкий ряд представлений іменниками з префіксом *пост-*, твірною основою яких є топоніми (*постчорнобиль*) або загальні назви, що в найширшому смислі можуть трактуватися як позначення фактів соціального та культурного життя, як *постпанк* «музичний напрям», *постперебудова, постсоюз, постсучасність*, у частині з яких бере участь питома словотвірна основа (*постперебудова, постсоюз, постсучасність, постчорнобиль*), що є додатковим свідченням закріплення цього префікса в мовній системі.

Звичайно, варто не забувати, що будучи інноваціями, іменники з префіксом *пост-* не обов'язково були сформовані на власному ґрунті. Такі з них, як *постімпресіонізм, постколоніалізм, посткомунізм, постконструктивізм, постмінімалізм, постмодернізм, постнатуралізм, постімпресіоніст, постконструктивіст, постмодерніст, постфутуризм* не просто мають фонетично близькі форми з подібною чи тотожною семантикою в англійській мові, яка в сучасному світі є основним каналом постачання нових номінацій в мови світу, а є інтернаціоналізмами, основною сферою функціонування яких є наука, в основному соціальна складова (філософія, політологія, соціально-політичний дискурс). Міжнародна наукова спільнота надає в більшості випадків перевагу таким термінам через їх семантичну прозорість і сприйняття їх науковим загалом як таких, що належать до спільного наукового фонду і є нейтральними з огляду на їх походження.

До власних словотворів слід віднести фемінітиви *постмодерністка, постконструктивістка, постнатуралістка, постімпресіоністка*, які проте є відантропонімними назвами від назв чоловічого роду, тобто, префікс *пост-* додається не до *конструктивіст, натураліст*, а до префіксальної форми *постконструктивіст, по-*

стнатураліст. наслідком а також, можливо, *посткомуніст*, що міг з'явитися на базі іменника *посткомунізм*, оскільки слова на *-іст* переважно виступають у парі з словами на *-ізм/-изм*. Не виключаємо додаткового впливу англ. *postcommunist* (Вебстер визнає роком його народження 1946 (Merriam-Webster), який в англійській мові є тільки прикметником (напр., *postcommunist countries*).

До цього списку іменників з *пост-*, що стосуються початку 2000-х рр., доцільно долучити ще термін *постмодерн*, який позначає не лише історичний період після завершення модерну, а й модифікує своє значення, як це впливає з такого контексту: «Поняття "*постмодерн*" (або "*постмодернізм*"), що позначає сучасний цивілізаційний злам, не стільки виявляється новою історичною епохою, скільки часом інтенсивного прояву суспільних та природних проблем нової якості» (Горбатенко, 2005). До власних новотворів, які розвинулися на ґрунті словотвірної моделі запозичених слів з чіткою мотиваційною основою, яка мала в українській мові відповідник, належать також *постчорнобиль*, *постпучист*, *постперебудова*, *постсоюз* із питомими словотвірними основами. Прикладом напівкалькивання та модифікації частини мови є *постсучасність*, що відповідає англ. *postmodernity*, *post-modernity* і має своїм синонімом псевдозапозичення (в англійській мові *postmodern* є тільки прикметником) *постмодерн*, як це видно в такому реченні: «Сучасну епоху досить часто окреслюють термінами «*постмодерн*», «*постсучасність*». За допомогою цих термінів визначають стан постіндустріального, інформаційного суспільства» (Шевчук, 2011).

Серед прикметників з *пост-* виділяється невелика група з відтопонімною словотвірною основою (*поств'єтнамський*, *постгельсінський*, *постчорнобильський*, *постюгославський*), при цьому топоніми є не просто групою географічних назв, а тих, з якими асоціюються важливі політичні події, що зумовлює їх входження до соціально-політичної лексики, яка також представлена іншими прикметниками, семантично пов'язаними з соціально-політичними поняттями (*постелекторальний*, *постзаколотницький*, *постімперський*, *постіндустріальний*, *постколоніальний*, *посткомуністичний*, *посткультівський*, *пост-ортодоксально-комуністич-*

ний, *пострадянський, посттоталітарний*). Як і серед іменників, є гібридні утворення (*постзаколотницький, пострадянський*).

Частина прикметників з *пост-* належить до спеціальних термінів медицини та окремих наукових дисциплін (*постін'єкційний, посттравматичний, постінфарктний; постімпресіоністичний, постімпресіоністський, постмодерний, постмодерністський, постконструктивістський, постнатуралістський*).

Зрідка прикметники можуть мотивуватися стилістично маркованими основами — жаргонними або розмовними, як правило, з негативною коннотацією стосовно певних суспільно-політичних явищ (*постсовітський, постсовковий*), і відповідно, зустрічатися в невимушеному розмовному вжитку. Значно рідше, мотивуючись загальнолітературними назвами, такі прикметники мають нейтрально часове значення (*посткарнавальний*) або ж набувають специфічного, ідіоматичного значення додатково до часового, як у частково калькованому з англ. *posthuman* прикметникові *постлюдський*.

Наступний період в розвитку дериватів з *пост-*, який припадає на 2010-і роки, є демонстрацією неабиякого прогресу в збільшенні його продуктивності та розширенні словотвірних типів. Численні приклади неологізмів, зафіксовані словником А. Нелюби та Є. Редько (2017), свідчать про кількісне зростання до 77 лексем. Це перевищує кількість задокументованих раніше 53 (Клименко, Карпіловська, Кислюк, 2008) лексем. Сюди належать: *поставстріяка, постбальзаківський, постбрандовський* (за прізвищем Брандó), *постбурякізм* (Буряк — український поет), *поствашингтонський, поствуглецевий, постдейтонський* (дейтонська угода), *пост'єврокубковий, пост'єльцинський, постізм* — ізм, який буде (з'явиться) після іншого ізму. «На різні -ізми і постізми необхідно дивитися як на речі другорядні щодо поезії» (Л. Талалай. Роздуми про поезію), *постінкунабула, посткантрі, посткарімовський, посткварцянівський* (В. Кварцяний — український тренер), *постклаузевіцький* (К. Клаузевіц — німецький військовий стратег), *постколгоспний, посткузьмінський* (про співака А. Кузьменка), *постмайдан, постмайдання, постмайдановий, постна-*

зарбаєвський, посторда, пост-«не-ер-елівський», постпідтримка, постполітика, постпостмодерніст, постправа, постправдивий, постпразникум, постпсевдомайдан, постреволюція, пострегіонал, пострегіоналівський, постреферендумний, постросійський, постсмоленський, постсовковський, постсочинський, постстеповий, пост-сучукрліт, постсучукрлітівський, посттабачниківський, постультранаціоналіст, пост-УРСР, постфоменківський (за прізвищем тренера футбольної збірної України), постфрський (Федеральна резервна система), постфукусімський, постчавесівський (за прізвищем колишнього президента Венесуели), постчаушесківський, постишоу, постянуковицький.

Частково до цього списку потрапили також деякі слова, які фіксувалися раніше, серед яких *постсовітський, постсовковий, пост-ортодоксально-комуністичний*, цитовані в (Клименко, Карпіловська, Кислюк, 2008, с. 76) з посиланням на словники Д. Мазурик, Г. М. Віняр та Л. Р. Шпачук.

З цього ряду новітніх слів — 30 представлені іменниками, що позначають особи: *пост-австріяка, пострегіонал, постпостмодерніст, постультранаціоналіст, постінкунабула*; явища, стани, події, що виникають після чогось: *постбурякізм, постізм, посткантрі, постмайдан, постмайдання, посторда, постпідтримка, постполітика, постправа, постпразникум, постпсевдомайдан, постреволюція, пост-сучукрліт, пост-УРСР, постишоу*. Цей ряд неологізмів з *пост-* доповнюють (див. Стишов, 2012) *постиїстдесятник, постідол, постлюдина*, у яких реалізується словотвірний тип для позначення особи.

Кількість нових прикметників зафіксованих у словнику (Нелюба, Редько, 2017), у півтора рази перевищує кількість іменників, їх — 47. Найчастіше вони мотивуються антропонімами — 17 лексем (*постбальзаківський, постбрандавський, пост'ельцинський, посткарімовський, посткварцянівський, постклаузевицький, посткузьмінський, постназарбаєвський, посттабачниківський, постфоменківський, постчавесівський, постчаушесківський, постянуковицький*), особливістю яких є те, що мотивуючими назвами можуть бути прізвища не тільки політиків, а й співа-

ків чи тренерів, що говорить на користь того, що сфера вживання таких прикметників розширюється, входячи до спортивної чи розважальної сфери. Менша кількість прикладів виявлена серед відтопонімних прикметників, з якими пов'язуються різні переважно політично, соціально значимі події (*постдейтонський*, *поствашингтонський*, *постросійський*, *постсмоленський*, *постсочинський*, *постфукусімський*) (7), мотивованих ергонімами (*пост'єврокубовий*, *пост-«пе-ер-елівський»*, *постсучукрлітівський*, *постфрський*) (4), а також різноплановими загальними назвами, в результаті чого з'являються спеціальні наукові чи політичні терміни (*поствулгцевий*, *постколгоспний*, *постмайдановий*, *постправдивий*, *пострегіоналістський*, *постреферендумний*, *постсовковський*, *постстеповий*) (8).

Серед іменників *постмодерніст*, *постмодернізм*, *постсоціалізм*, вирізняється слово *постправа*, яке не зовсім вдало тлумачиться як «наступник правди» (Нелюба, Редько, 2017) і на аналізі якого зупинимося детальніше нижче. На разі, хотілося б привернути увагу до того, які стосунки складаються між префіксом *пост-* та питомими *по-* і *після-* новотворах аналізованого періоду. З цього погляду цікаво, що питомий префікс *по-* у словнику новотворів (Нелюба, Редько, 2017) отримує реалізацію лише в слові *помайданний*. Натомість питомий префіксоїдний елемент *після-* (який, варто нагадати, набув темпорального значення унаслідок калькування слів з європейських мов і вживався у ряді іменників в 1960-х рр., як *післядія*, *післядіяння*, *післяплата*, а зараз з'являється в такому досить широкому колі нових лексичних одиниць, як *післяакційний*, *післяанексійний*, *післяаншлюсовий*, *післяатошний*, *післявільнюський*, *післявойтилівський* (Папа Римський), *післядефолтя*, *післяєко* (Еко — італійський письменник), *післяжєневський*, *післякончина*, *післякруглостілля*, *післялазаренківський*, *післяланчовий*, *післямайбутнє*, *післямонгольський*, *післянапський*, *післяподатковокодексний*, *післярейганівський*, *післяромановський*, *післястусовий*, *післясучасний*, *післятетчерівський*, *післяфанатний*, складаючи певною мірою конкуренцію префіксу *пост-*.

Наведені вище приклади свідчать про збільшення варіативності словотвірних типів прикметників з семантикою часової послідовності. Якою мірою буде відбуватися диференціація варіантів, чи зачепить вона лише сферу уживання, чи відбиватиме авторські преференції, чи стане підставою для семантичного розмежування, на даний момент не є очевидним. Сучасний вжиток прикметників з префіксом *пост-*, значною мірою зберігаючи тенденцію до термінологічності, поширився на загальнолітературне мовлення. При цьому мотивуюча основа може включати не лише запозичений корінь (*постфеодальний*, *постреволюційний*), як це часто було раніше, а й питомий, що веде до появи гібридних утворень. Пор. сучасні *поствоєнний* (*синдром*), *постжовтневий* (*синдром*, *пейзаж*, *період*, *розрив*), *постживописний* *абстрактний живопис*, *постпологовий* (*період*), *пострадянські країни*, *постчорнобильський* (*період*, *синдром*), *пост'ядерний світ*.

І все ж більшість таких сучасних позначень, як *поствакцинальна* (*реакція*), *постбіполярний* (*період*), *постковідний*, *постембріональний*, *постгангліонарний*, *постгендеризм*, *постдемократія*, *постдемократичний*, *постзапальні* (*зміни*), *посткапіталістичний*, *постлактаційний* (*період*), *постнатальний* (*догляд*), *постоплата*, *постреанімаційний*, *постренальний*, *постсинтетичний*, *постсоціалістичний*, *посттрансляційна* (*модифікація*), *посттравматичний* (*синдром*), *посттетанічний*, *посттоталітарний* (*режим*), *посттуберкульозні* (*зміни*), *постфункціональний* (*синдром*), *постпункційний* (*синдром*), *постхолестистичний* (*синдром*), *постцентрально* (*звивина*) належать до сфери науки та медицини і мотивуються запозиченими основами, поповнюючи склад термінів-інтернаціоналізмів.

Вихід за межі цих сфер і входження в царину суспільно-політичного дискурсу демонструє український неологізм *постфактичний*, що є відповідником англійського *post fact* з його варіантною формою *post-factual*, еквівалент якого в німецькій мові *postfaktisch* став словом року в 2016 році. Тлумачення його значення знаходимо в такому контексті: «Політичні та соціальні дискусії все частіше ставляться до емоцій, а не до фактів, повідомило

Товариство німецької мови (GfdS) у п'ятницю у Вісбадені. У цьому відношенні слово означає глибокі політичні зміни. Більші верстви населення готові ігнорувати факти і навіть приймати очевидні брехні з небажання «тих, хто там» (yesterday). Тлумачення цього терміну подає DW у його російськомовній версії (DW, 2016): «Словом года-2016 в Германии стало "постправдивый". В 2016 году наиболее популярным словом в Германии стало слово "*postfaktisch*" — *постправдивый*. Это слово наиболее метко описывает современную тенденцию, при которой люди верят не фактам, а эмоциям».

З цього контексту випливає, що український прикметник *постфактичний*, як і його російський аналог *постфактический*, можуть мати подвійний шлях запозичення — як з німецької мови, так і з англійської. Оксфордський словник (Oxford) подає дві паралельні форми — *post-fact* і *post-factual* з таким тлумаченням «те, що стосується або позначає обставини, за яких об'єктивні факти виглядають менш вагомими для формування громадської думки, ніж емоції та особисті переконання».

Аналогічне тлумачення використовується для *post-truth*, для якого основною є функція прикметника, а не іменника, і який зкалькований як український іменник *постправа*. Цікаво, що на противагу Німеччині, в англомовному варіанті титул «Слова року» в тому ж 2016 році здобув саме *post-truth* (conversation, 2016). Стає очевидним, що префікс *post-* у цьому слові перестає виконувати свою основну функцію часового позначення, вказуючи на те, що може мати наслідки для суспільного життя (adolescent, 2017). Вочевидь, тут спостерігається зародження нового ідіоматичного значення префікса *post-* у двох новітніх одиницях в англійській мові, де значення часової послідовності відступає на задній план, поступаючись новому «щось неважливе, що втратило свою вагу».

Маючи тотожне значення, *post-truth* і *post-factual* відрізняються внутрішньою формою: в основі «титулизованого» англомовного слова *post-truth* лежить мотивація «права, істина», тоді як «титулований» німецький відповідник мотивується поняттям «факт». Для означення цього поняття в українській та російській мовах вико-

ристовуються обидва запозичення — найбільш фонетично наближене до німецького варіанту укр. *постфактичний* та рос. *постфактический* та напівкалька з англійської *постправа*. Напр.: «історик філософії, медійний аналітик і викладач Києво-Могилянської академії Михайло Кольцов розповів "Куншту", що таке постправа, як вона допомагала конструювати устрій Третього Рейху та Радянського Союзу, як інстаграм підтримує толерування постправди і чому від неї найбільше страждають науковці.... З постістиною все трохи складніше. Сам термін з'явився приблизно у 1988–1989 році як "постфактичний", потім почав з'являтися в роботах філософів у 1994 році. Але до 2002 року про нього не згадували» (kunsht, 2019); «Вони [сучасні демократії західного світу] наголосили на концептуальному зрушенні всередині соціальних тенденцій та процесів, що призвело до створення світу постправди. Основні характеристики таких явищ можна описати як перехід від доказового, нормативного та фактичного дискурсу до емоційного, постфактичного та популістичного» (dspace, 2021).

Трапляються випадки вживання обох слів-термінів в одному й тому ж тексті, як: «Екзистенційна істина і *постправа*.... *Постфактичне* поле реальності, в яке нас уводить створений (у тому числі пропагандою та інтерпретаціями «фактів» на її ґрунті) образ іншого життєсвіту, іншої спільноти, суттєво підриває відомий образ істини (Бистрицький, 2018). Цей іменник подається серед новітніх українських неологізмів в електронному словнику іноземних слів (SIS).

Часом видається, що *постфактичний* помилково сприймається носіями за аналогією більшості слів з *пост-*, у яких вказується часова послідовність, тобто, як префіксальне утворення від *фактичний* «дійсний, справжній, який відповідає реальності» і на закріплення в цій семантичній функції міг вплинути прислівник *постфактум*, як у такому контексті: «*постфактичне* обґрунтування міркувань для мінімізації невідповідності між очікуванням і прогнозованим успіхом» (market, 2017).

Маючи на увазі, що поява неологізмів значною мірою визначається процесами міжмовної взаємодії і особливо з її найпотуж-

нішим агентом — англійською мовою, можна очікувати зростання префіксальних іменників з *post-*, оскільки питомі *po-* чи *pis-* рідко утворюють іменники, на противагу *post-*. Вартий уваги той факт, що в англійській мові кількість слів з *post-* вимірюється не десятками, а сотнями і ця кількісна перевага може здійснювати тиск на продукування нових назв в українській та інших мовах.

Ще одна риса *post-*, яка виділяється на тлі решти аналізованих тут префіксів, є його присутність як в іменних частинах мови — прикметниках та іменниках, так і в дієслові, в останньому однак обмежується тими, у яких при прозорості префіксального елемента, є синхронічно немотивована твірна основа, як в англ. *postpone*. Коли в словнику англійської мови МакМіллана (MacMillan) пояснюється, що *post-* поєднується з прикметниками, іменниками та дієсловами (*after, or later than: used with many nouns, verbs, or adjectives, a post-impressionist painting, a post-dated cheque*), то це твердження вимагає уточнення, аналогічного тому, яке стосувалося утворень з *anti-*, а саме, що це стосується тільки неособових форм дієслова — дієприкметника, який виконує роль прикметника, та, можливо, герундія як форми, близької до іменника.

Висновки

Роль і значення спадку класичних мов у формуванні та розвитку не лише термінологічних систем, що належать до широкого кола концептуальних сфер наукового знання, а й неспеціальної лексики, тісно пов'язаної з повсякденним буттям людини, зростають на сучасному етапі. Якщо основною рисою взаємодії сучасних мов є поповнення вокабуляра окремими матеріальними чи семантичними запозиченнями, то класичні мови важливі тим, що вони, постачаючи різного характеру «будівельні блоки» морфем, дозволяють створювати незмірно більші, порівняно з лексичним запозиченнями, масиви лексики. Кількісна перевага в лексиконі є однак вторинною. Цікавішою є взаємодія отриманих «блоків» між собою, чи вони успадковують, несуть з собою також і способи побудови, чи підпорядковуються правилам системи, в яку по-

трапили. Основним предметом цього дослідження було вивчення тенденцій в поповненні лексичного складу української мови на прикладі префіксів, що належать до класичних мов.

Був проведений послідовний і систематичний аналіз префіксів, при якому відслідковувся час появи лексем з досліджуваними префіксами, задокументованих в лексикографічних джерелах та спеціальних розвідках, а також їх місце в словотвірній системі мови на окремих хронологічних зрізах.

Етапи розвитку були поділені на 4 періоди: 1-ий — до 1980 р. (базується на матеріалах СУМу); 2-ий — до 1994 (базується на матеріалах Орфографічного словника (1994) з однією з найбільш лексичних баз того періоду, що включає близько 120 тис. слів); 3-й — 1994–2008 рр, базу для якого склав лексичний індекс в монографії «Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі» (Клименко, Карпіловська, Кислюк, 2008), а також праці інших дослідників; 4-ий — 2008–2020 рр, дослідження якого ґрунтується на матеріалах словника «Словотворчість незалежної України» (Нелюба, Редько, 2017), низки окремих публікацій, а також матеріалів, отриманих автором з інтернет джерел (словників, публіцистичних та наукових праць, засобів масової інформації).

Стартові позиції аналізованих префіксів були різними: у першому періоді найбільше лексем було виявлено в *анти*-, значно менше в *нео*-, ще менше в *архі*-, а найменше — з префіксом *пост*-. На кінцевому хронологічному зрізі, за кількістю неологізмів, не враховуючи результати попередніх етапів, префікс *анти*- утримав позиції лідера з великим відривом від решти, з останнього місця на друге перемістився *пост*-, а *нео*- став третім, маючи майже вдвічі менше новотворів, ніж *пост*-, останнє місце посів *архі*-, замінивши там *пост*-.

Активізацію усіх згаданих афіксальних морфем було відзначено на кожному з наступних етапів, проте темпи поповнення новими дериватами помітно відрізнялися, залежно від кожного окремо взятого префікса. Найпомітніші зміни в словотвірній активності аналізованих префіксів стосуються 3-го і 4-го етапів.

Унаслідок інтеграції префіксів класичних мов відбулися зміни у складі, по-перше, лексико-граматичних класів, в яких реалізуються

префікси. Закріплення префіксів відбувається за іменниками та прикметниками з переважним поєднанням з певним з цих класів і відрізняється на різних хронологічних зрізах для кожного з них. Наприклад, лексеми з елементом *анти-* розподілені практично рівномірно між іменниками та прикметниками на першому етапі, а протягом двох останніх періодів відбувається зміщення спостережуваних раніше пропорцій між іменниками та прикметниками на користь іменників. Препозитивний елемент *нео-* в першому періоді представлений більше в іменниках, ніж прикметниках. На другому етапі кількість прикметників співвідносно з іменниками збільшується, в основному вони відіменникові, а на четвертому етапі деривати з *нео-* поповнюють іменник, а не прикметник. Префікс *пост-*, який протягом першого періоду був зафіксований з найменшою кількістю номінацій серед аналізованих префіксів, вживався не лише в іменних частинах мови, а й у прислівнику. По-справжньому активним він стає на третьому етапі з однаковим розподілом його між іменниками та прикметниками. На четвертому етапі з цим формантом переважають прикметники.

По-друге, зміни торкнулися словотвірних типів, в яких беруть участь префікси в кожному з досліджуваних періодів. Усі префікси реалізуються у словотвірній моделі, коли префікс приєднується до основи, яка існує також у вигляді самостійного слова (напр., *антиїжа*, *антиЯнукович*, *архіпірат*, *архіреалістичний*, *неоЯнукович*, *постмайдан*, *постправада*, *постфактичний*). Модель, яка була відома в грецькій та латинській мовах для відповідників префіксів *анти-*, *архі-*, стає продуктивною. Це є інноваційною словотвірною рисою *пост-*, менше реалізованою *нео-*.

Особливо виразним стає словотвірний тип позначення особи (реалізується всіма аналізованими префіксами). Префікси відрізняються за часовою появою у них цього типу, так і продуктивністю. Так, префікс *анти-* на першому й другому етапі мав нечисленні позначення особи, подібно до *архі-* та *нео-*, тоді як на третьому етапі спостерігався стрімкий ріст номінацій-іменників на позначення осіб, який тривав й на четвертому етапі. *Архі-* з самого початку використовувався в назвах осіб, зберіг цю рису протягом усіх періодів. Позначення особи з префіксом

post- уперше були зауважені лише на третьому етапі і розвивалися на четвертому етапі.

Префікси, які на першому хронологічному зрізі були зафіксовані у складі термінів спеціальних дисциплін, на пізніших етапах, переважно третьому та четвертому, значно розширюють сферу вживання, їх деривати активно поповнюють назви соціально-політичного життя. Це стосується усіх досліджуваних тут префіксів.

У зв'язку із зазначеним, очевидно, слід було б дослідити активність поповнення новотворів з цими префіксами в термінологіях окремих наукових дисциплін та напрямів, з огляду на те, що словники неологізмів концентруються більше на публіцистичний стиль із вагомою роллю в ньому на сучасному етапі компонента розмовно-побутового мовлення.

Дослідження проводилося з урахуванням синхронічних і діахронічних даних. Було показано, що визначення кінцевого етимона для окремих значень відрізняється від того, коли орієнтуватися лише на форму. Так, значення інтенсивності прояву ознаки, яке має українське *arxi-*, не було притаманне ані давньогрецькому відповіднику, ані відповіднику в класичній латині, ставши інновацією новолатинської мови. Можна припустити, що шлях позначення інтенсивності в українську мову міг проходити безпосередньо з новолатини або через посередництво романських мов чи інших європейських мов, які, в свою чергу, запозичили його з неолатини чи романських мов. І не лише через літературну мову, а й усним шляхом. Цей приклад дає підстави вважати, що при визначенні етимона префікса варто не покладатися на однолінійність зведення до кінцевого етимона, а й враховувати можливість інноваційного розвитку на пізніших етапах певної мови або тієї, яка була з нею в тісних контактах.

Разом з тим, може мати місце й протилежна ситуація, коли ми не «приписуємо» грецькій мові ті значення, яких у неї не було, а навпаки, посиляючись на давньогрецький етимон, значно спрощуємо його семантику, враховуючи найзагальніше із кількох значень. Така ситуація склалася щодо *анти-*, яке асоціюється в основному із значенням «проти», і не лише в українському мовознавстві. Врахування порівняно широкого кола значень давньогрецько-

го відповідника могло б допомогти краще зрозуміти семантику українських назв.

Інший аспект вивчення префіксальних дериватів стосується реалізації абстрактних словотвірних значень у конкретних лексемах. Словотвірні значення могли б наповнитися конкретнішим змістом, якби доповнювалися розглядом лексичного значення. У даному дослідженні лексичні значення, які дають новий погляд чи уточнюють загальніше словотвірне значення, розглядалися лише епізодично, їх системне вивчення є справою майбутніх досліджень.

Список умовних скорочень використаних джерел

День — <https://day.kyiv.ua>

ЕСУМ — *Етимологічний словник української мови* (1982–2012). О. С. Мельничук (гол. ред.). Т. 1–7. К.: Наук. думка.

Орфоґр. Словн. *Орфографічний словник української мови* (1994). К.: Довіра.

Список слов — *Список слов, начинающиеся на АН, Слова на АН* — Словари онлайн. Відновлено з <https://1680.slovaronline.com/page-1>.

СУМ — *Словник української мови* (1970–1980). Т. 1–11. К.: Наук. думка.

ФЕС *Філософський енциклопедичний словник* (2002). В. І. Шинкарук (голова редколегії). К.: Абрис.

Adolescent — <https://www.adolescent.net/a/let-s-discuss-the-origins-of-what-we-call-our-post-truth-era>.

bbc — <https://www.bbc.com/2015/08>.

bbccnn — <https://bbccnn.org/u-ssha-vid-kovi>.

books.google — Антирак. Новий спосіб життя. Відновлено з <https://books.google.com.ua/books>, 2020.

Collins dictionary Retrieved from www.collinsdictionary.com

conversation — <https://theconversation.com/the-surprising-origins-of-post-truth-and-how-it-was-spawned-by-the-liberal-left-68929>.

consultant — <http://consultant.parus.ua>.

delphipages Гуманізм — пізніший італійський гуманізм — Páginas de Delphi, Відновлено з <https://delphipages.live/uk/> Jun, 2020.

dspace Європейський Союз в епоху постправди, Відновлено з <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/14875>.

dw. — <https://www.dw.com/словом-года->, 2016.

economictimes — From Anti-Buddies To Quarantini, 11 New Words That 2020 Retrieved from <https://economictimes.indiatimes.com/Magazines>.

epravda — <https://www.epravda.com.ua/publications/2010/01/11/223316>.

focus. — Невловимий король піратів... Відновлено з <https://focus.ua/uk/technologies/478geek> — <https://geek.informator.ua/teoriyi-h...>, 2020.

haaretz <https://www.haaretz.com/us-news>, May 21, 2020.

index wiktionary — https://en.wiktionary.org/w/index.php?title=Category:English_words_prefixed_with_anti-.

kino-teatr — <https://kino-teatr.ua/main/article> id, 2010.

kunsht — <https://kunsht.com.ua/mixajlo-kolcov-postpravda-pochinayetsya-koli-vam-bajduzhe-pravda-ce-chi-brexnya>.

litgazeta <https://litgazeta.com.ua/chajkovskij>.

Macmillan dictionary Retrieved from www.macmillandictionary.com.

market — http://www.market-infr.od.ua/4_2017_ukr.

Merriam-Webster dictionary. Retrieved from www.merriam-webster.com.

Medical Dictionary Retrieved from www.merriam-webster.com.

moyaosvita — Два Сонця (Антисонце) — рідкісне природне явище. Відновлено з <https://moyaosvita.com.ua/geografija>.

Online etymology dictionary Retrieved from www.etymonline.com.

Oxford dictionary Retrieved from www.lexico.com/definition.

picuki #ЯкСтатиБлогером Instagram posts (photos and videos). Відновлено з <https://www.picuki.com/tag/ЯкСт>.

pravda <https://www.pravda.com.ua/archives>.

samorozvytok — Маршалл Голдсміт і Марк Рейтер «Перемікайся». Відновлено з <https://samorozvytok.info/content>.

rice index <https://neologisms.rice.edu/index.php?a=term&d=1&t=24529>.

SIS — Відновлено з <https://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/u/book/mySIS.pl?showSISid=46609864-6427&pageSISid=2&action=showSIS&h=f.sumyshyn> Відновлено з <https://site.ua/jaroslav.sumyshyn/27000.vkursi> — <https://vkursi.pro/card/tovarystvo.vikka> <https://www.vikka.ua/novini/olena-berestenko-chim-bilshe-rozpovidayesh-pro-sxidnij-konflikt-tim-budennishoyu-cya-vijna-staye.volyn.tabloyid> <https://volyn.tabloyid.com/layf/rozmova-u-knygarni-shcho-chytaye-bogdan-shyba.yesterday> — <https://ukr.yesterdaysapples.com/jury-hat-gewhltdas-ist-das-quotwort-des-jahresquot-2016-397973.youtube> <https://www.youtube.com/watch.wikipedia> <https://uk.wikipedia.org/wiki/Apx.zn.ua> — https://zn.ua/ukr/SOCIUM/yogo_golovna_rol..., 2011.

Список посилань

Азарова, Л. Є., Кухарчук, Г. В. (2008). Семантичні особливості препозитивних іншомовних елементів. Відновлено з Розділ І. Актуальні проблеми граматики <http://ir.lib.vntu.edu.ua/handle/123456789/7310>.

Бистрицький, Є. (2018). Екзистенційна істина і постправда. Відновлено з <https://dumka.philosophy.ua/article>.

Бойко, Н. І., Хомич, Т. Л. (2018). *Експресивна семантика: дискурсивна інтерпретація*. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя.

Валгина, Н. С., Розенталь, Д. Э., Фомина, М. И. (1987). *Современный русский язык*. М.: Высш. школа.

Віняр, Г. М., Шпачук, Л. Р. (2002). *Словник новотворів української мови кінця ХХ століття*, 2. Кривий Ріг.

Вокальчук, Г. М. (2004). *Авторський неологізм в українській поезії ХХ століття (лексикографічний аспект)*. Рівне: Перспектива.

Вокальчук, Г. М. (ред). (2011). *Неологічні назви осіб у сучасних слов'янських мовах*. Рівне, Оломоуць: Вид-во Нац. ун-ту «Остроз. акад.».

Горбатенко, В. (2018) Постмодерн і трансформація ціннісної основи людського буття. Відновлено з https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/horbatenko_postmodern.pdf.

Городенська, К. Г. (1986). Префікси і префіксоїди в українській мові. *Мовознавство* 1, 36–41.

Горпинич, В. О. (2004). *Морфологія української мови. Підручник*. К.: Академія.

Гриценко, С. П. (2011). *Лексичні латинізми в українськомовних текстах кінця XVI–XVII ст.* К.: ВПЦ «Київський університет».

Дворецкий, И. Х. (1958). *Древнегреческо-русский словарь*. М.: ГИС.

Дворецкий, И. Х. (1976). *Латинско-русский словарь*. М.: Рус. Яз.

Звонська, Л. Л. (2007). *Давньогрецька мова: Підручник*. (2-ге вид.). К.: ВПЦ «Київський університет». Відновлено з http://chtyvo.org.ua/authors/Zvonska_Lesia/Davnohretska_mova.

Зацний, Ю. А. (1997). *Неологізми англійської мови 80–90 років XX століття*. Запоріжжя.

Зацний, Ю. А. Янков, А. В. (2008). *Інновації у словниковому складі англійської мови початку XXI століття: англо-український словник*. Вінниця: Нова книга.

Ішук, М. В. (2014). Прикметники із запозиченими префіксами (творення, функціонування). *Учені записки Таврійського нац. унів. ім. В. І. Вернадського. Сер.: Філологія. Соціальні комунікації*. — Т. 27(66)/4, 195–200. Відновлено з <http://sn-philol.cfuv.ru/wp-content/uploads/2017/10/030ischuk.pdf>.

Кислюк, Л. П. (2018). *Словотвірна номінація в сучасній українській мові: система — узус — ідіолект*. (дис. докт. філол. наук). К. Відновлено з https://chtyvo.org.ua/Kysliuk_Larysa.

Клименко, Н. Ф. (2008). Диференційні та інтеграційні процеси в лексиці та словотворенні сучасної української мови. *Мовознавство*. 2–3, 136–147.

Клименко, Н. Ф., Карпіловська, Є. А., Кислюк, Л. П. (2008). *Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі*. К.: Вид. Дім Дмитра Бураго.

Ковтун, О. В., Гудманян А. Г., Сабітова А. П. (2018). Роль іноземних мов у соціокультурному становленні особистості Відновлено з: <http://er.nau.edu.ua/handle/NAU/33249>.

Колоїз, Ж. В. (2003). *Глумачно-словотвірний словник okazіonalізмів*. Кривий Ріг: Тов. «ЯВВА».

Колоїз, Ж. В. (2007). *Українська okazіональна деривація*. — К.: Акцент.

Кочан, І. (2000). Міжнародні терміноелементи в системі науково-технічних термінів. В: *Вісник держ. ун-ту «Львівська політехніка»*. Сер. «Проблеми української термінології»: матер. 6-ї Міжн. наук. конф. СловоСвіт 2000, 402, 54–59.

Линник, Т. Г. (1989). Проблемы языкового заимствования. В: *Языковые ситуации и взаимодействие языков* (отв. ред. Ю. А. Жлуктенко). К.: Наук. думка, 76–123.

Мазурик, Д. (2002). *Нове в українській лексиці: Словник-довідник*. Л.: Світ.

Мельничук, А. С. (ред.) (1986) *Историческая типология славянских языков. Фонетика, словообразование, лексика и фразеология*. Под ред. А. С. Мельничука. Киев: Наук. думка.

Миронова, В. М. (ред.) (2014). *Латинська мова в Україні XV — початку XVIII століття*. К.: ВПЦ «Київський університет».

Нелюба, А. (2004) *Лексико-словотвірні інновації (1983–2003)*. Х.: ХНУ.

Нелюба, А., Нелюба, С. (2007) *Лексико-словотвірні інновації (2004–2006)*. Х.: Майдан.

Нелюба, А. (ред.) (2014). *Лексико-словотвірні інновації. 2012–2013: Словник*. Заг. ред. А. Нелюби. Х.: Харківське іст.-філол. тов-во.

Нелюба, А. (ред.) (2017). *Словотворчість незалежної України (5352 слова). 2012–2016. Словник*. Укл. А. Нелюба, Є. Редько. Х.: Харківське іст.-філол. тов-во.

Нікітіна, Ф. О. (2011). Нові запозичення у східнослов'янських мовах (Глобалізація очима мовознавця). В: *Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. Пам'яті академіка Леоніда Булаховського 15*, 187–191. Відновлено з: http://nbuv.gov.ua/UJRN/kdsm_2011_15_28.

Пономарів, О. Д. (2005). *Лексика грецького походження в українській мові*. К.: Просвіта.

Селігей, П. О. (2014). *Етимологічний словник запозичених суфіксів і суфіксоїдів в українській мові*. — К.: Академперіодика.

Словник інішомовних слів (2012): Словник неологізмів. Відновлено з: <https://www.jnsn.com.ua/mySIS>.

СТИШОВ, О. А. (2005). *Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації)*. (2-ге вид., переробл.) К.: Пугач.

СТИШОВ, О. А. (2012). Номінації осіб у сучасній українській мові (на матеріалі дискурсу ЗМІ). *Мовознавство*, 6, 23–37.

СТИШОВ, О. А. (2019). *Динаміка лексичного складу сучасної української мови. Лексикологія. Лексикографія: Навч. посіб.* Біла Церква: Авторитет.

ТАРАНЕНКО, О. О. (2002). Колоквіалізація, субстандартизація та вульгаризація як характерні явища стилістики сучасної української мови (з кінця 1980-х рр.). *Мовознавство*, 4–5, 33–39.

ТУРОВСЬКА, Л. В., ВАСИЛЬКОВА, Л. М. (2008). *Нові слова та значення*. Відп. ред. Л. О. Симоненко. К.: Довіра.

ШЕВЧУК, Д. М. (2011). Постмодерні виміри політичної філософії. Відновлено з <https://eprints.oa.edu.ua/3748/1/Shevchuk.pdf>.

Biville, F. (2018). *Multilingualism in the Roman World*. Oxford Handbooks. Retrieved from [https://www.oxfordhandbooks.com/view/oxfordhb DOI:10.1093/oxfordhb/9780199935390.013.101](https://www.oxfordhandbooks.com/view/oxfordhb/DOI:10.1093/oxfordhb/9780199935390.013.101).

Dixon, R. M. W. (2014). *Making New Words: Morphological Derivation in English*. Oxford Univ. Press.

Lindner, Th., Rainer, F. (2015) Word-formation in Neo-Latin. In P. O. Müller, I. Ohnheiser, S. Olsen, F. Rainer (eds.) *Word-formation: An International Handbook of the Languages of Europe. Vol. 3. Word-Formation, 1580–1597*. Retrieved from www.academia.edu/Word-formation_in_Neo-Latin.

Müller, P. O. (2015). Foreign word-formation in German. In P. O. Müller, I. Ohnheiser, S. Olsen, F. Rainer (eds.) *Word-Formation. An International Handbook of the Languages of Europe*. (Vol. 3, pp. 1615–1637). Berlin. Boston: De Gruyter.

Plag, I. (2018) *Word-Formation in English*. Cambridge University Press.

Ramminger, J. *Neulateinische Wortliste. Ein Wörterbuch des Lateinischen von Petrarca bis 1700*. Retrieved from <http://nlw.renaessancestudier.org>.

Розділ V

ОСОБЛИВОСТІ ВІЙСЬКОВОЇ ТЕРМІНОСИСТЕМИ

*Рубашова Л. М.,
кандидат філологічних наук, доцент*

В контексті дослідження тенденцій розвитку терміносистем сучасних європейських мов кінця XX-го — початку XXI-го сторіччя була опублікована низка статей Голубовської І. О., Жалай В. Я., Биховець Н. М., Линник Т. Г., Миронюк Т. М., Пархоменко А. Ф., Рахманової І. І., Рубашової Л. М., зокрема «Сучасна лінгвотермінографія і принципи створення нового словника-довідника української лінгвістичної термінології» (Жалай та ін., 2011), «Укладання термінологічних словників: концептуальність реєстрових слів-термінів, дискурс словникової статті та напрямки майбутніх досліджень» (Голубовська та ін., 2012), «Словникова стаття багатомовного словника лінгвістичних термінів: від теорії до практики» (Голубовська та ін., 2013), «Лінгвістичні словники і словники лінгвістичної термінології» (Голубовська та ін., 2014), «Термінографія, мультилінгвізм, мультидисциплінарність: напрямки майбутніх досліджень» (Голубовська та ін., 2015) «Термінологічна варіативність: підходи до вивчення» (Голубовська та ін., 2016), «Перспективи соціолінгвістичного підходу до вивчення термінології» (Жалай та ін., 2017), «Новітні тенденції функціонування української військової терміносистеми» (Жалай та ін., 2018).

Ці статті висвітлювали різні аспекти термінографії та різні підходи до вивчення термінології. Більшість статей представляли загальні концептуальні питання термінології і термінографії, та окреслювали підходи до них.

Військова термінологічна та професійна лексика як компоненти однієї з найдавніших фахових термінологічних систем неодноразово були предметом лінгвістичного аналізу в різні часи і в різних мовах. Двадцятье сторіччя з двома світовими війнами та жорстокими локальними війнами (напр., війна у В'єтнамі, Афганістані тощо) характеризується появою великої кількості військових термінів та професіоналізмів.

У даних тезах йдеться про лексику, терміни, номенклатурні назви, професіоналізми, термінологію і терміносистему. Як відомо, вивченням термінів та терміносистем займається термінознавство, що вивчає термінологічні назви певної галузі з точки зору їх типології, походження, форми, значення, функціонування, упорядкування, творення. Термінологія позначає наукові поняття і задовольняє потреби спілкування фахівців.

У тих випадках, коли слід підкреслити системний характер термінології, нерідко вживається назва «терміносистема» або «термінологічна система», яка прозоро номінує цю особливість термінології. Втім, як можна бачити з реального використання цих термінів у багатьох наукових текстах, «термінологія», особливо, коли цей термін доповнюється означенням, що називає досліджувану галузь (напр., «юридична термінологія», «технічна термінологія», «військова термінологія» і под.) та «термінологічна система» і «терміносистема» виступають як взаємозамінні назви.

Визначальною рисою спеціальних термінологій, і військової в тому числі, є їх відкритий характер, що означає, що в цих системах відбувається постійний рух завдяки входженню нових термінів і занепаду інших у зв'язку з втратою актуальності певних понять.

Двадцять перше століття характеризується великою кількістю локальних та гібридних військових дій, і, наразі, Україна протистоїть агресії Росії на сході та на півдні. В цьому контексті, багато дослідників вважає, що питання української військової термінології стало питанням національної безпеки.

Звісно ж життя підкидає нові теми. Наразі, знаковими в світі і важливими для життя України стали останні сумні події, пов'язані з Азербайджансько-Вірменською війною. З'являться серйозні

аналітичні роботи про обособливості безпілотної авіації, нові назви дронів, як от дрони турецького виробництва «Барахтьяр», вдосконалення підготовки піхоти в умовах широкого застосування безпілотної авіації.

З моменту здобуття Україною незалежності, починаючи з 1991 року і потому актуальними стали терміни, пов'язані з різними аспектами процесу відмови України від володіння ядерною зброєю та від великої кількості одиниць стратегічних озброєнь. Це такі терміни, як *«ядерні боєприпаси»*, *«засоби доставки»*, *«боєголовки»*, *«міжконтинентальні балістичні ракети»*, *«43-я ракетна армія»*, *«рідкопаливні СС-19»*, *«твердопаливні СС-24»*, *«ШПУ»* (*шахтні пускові установки*), *«стратегічні бомбардувальники Ту-95МС та Ту-160»*, *«ядерні боєзаряди стратегічної зброї»*, *«тактичні ядерні боєзаряди»*, *«далня авіація України»*, *«Програма Нанна — Лугара»*, *«Лісабонський протокол»*, *«Будапештський меморандум»*, *«Договір про нерозповсюдження ядерної зброї»* тощо. Станом на 1991 рік, Україна мала третій за розміром ядерний арсенал світу. Ще в 1991 році перший Міністр оборони відродженої 1991 року держави Україна генерал-полковник Костянтин Морозов ініціював переклад українською мовою загальновійськових статутів Збройних сил України. В результаті, Українська Правнича Фундація (Сергій Головатий та Христина Фріланд⁶) підготувала «Українсько-російський словник для військовиків» (див. про це Якимович, 2018). І хоча цей словник, завдяки зусиллям начальника управління психологічно-виховної роботи генерала Володимира Муляви був затверджений як нормативний на колегії Міністерства оборони України, за змінених обставин і після того, як свої посади полишили К. Морозов та В. Мулява, робота в даному напрямку сповільнилася, а потім припинилася.

Пізніше робота над словником для військовиків продовжувалася в розширеному форматі, і в результаті був створений словник за авторства Бурячка А., Демського М., Якимовича Б. (Бурячок, Демський, Якимович, 1995).

⁶ Чинний Міністр закордонних справ Канади.

В Україні велику роботу щодо створення словників військової термінології здійснює, наприклад, Військовий інститут Київського національного університету ім. Тараса Шевченка (Військовий інститут). В цьому контексті варто зазначити деякі лексикографічні розвідки, які наочно демонструють обсяг та діапазон військової терміносистеми, наприклад:

1. *Англійсько-українсько-французький словник зовнішніх зв'язків, стратегії та безпеки*. Словник визначає та представляє основні поняття таких галузей: оборона, політика, міжнародне право, право війни, національна військова структура, військова стратегія, концепція оборони та технологічної політики, гуманітарна діяльність та операції з підтримки миру (Безасьє, Науменко, 2006).

2. *Нанотехнології. Українсько-англійський словник-довідник концептуальних понять*. У словнику подані основні поняття та визначення, прийняті в сфері нанотехнологій — сучасній міждисциплінарній сфері науково-технічної діяльності (Комарова, Залеський, Балабін, 2011).

3. *Українсько-французько-англійський міжвидовий словник з тактики та логістики*. Словник містить технічні, тактичні та логістичні терміни зі сфер командування, планування, проведення операцій й спільних навчань, операцій з підтримки миру, врегулювання криз, тактичного та тилового забезпечення тощо (Балабін, Гардер, 2007).

4. *Французько-український, українсько-французький словник основних термінів ВПС країн НАТО*. Французько-український, українсько-французький словник основних термінів військово-повітряних сил (Ольховой, Білан, 2007).

Зауважимо, що всі ці словники є перекладними, двомовними або багатомовними.

До перекладних належить також «Російсько-український та українсько-російський словник військової справи» Л. В. Туровської (2018), створений за тісної співпраці з фахівцями у військовій галузі. Ця лексикографічна праця охоплює понад 50 тис. гасел і ставить за мету максимально представити терміни, пов'язані з військовою діяльністю. Тому подаються не лише сучасні терміни,

а частково й такі, які на даному етапі вважаються застарілими, що трактуються автором як історизми. Розроблена система ремарок дозволяє легко визначити, якої саме ділянки військової справи стосується термін, чи є він загальновійськовим чи спеціальним, властивим для окремого роду військ. Загалом ця лексикографічна праця виконує свою роль перекладного словника, часом у ній можна знайти посилення на синонімічні терміни, а також короткі зауваження про семантичний обсяг поняття. Реєстр словника перевищує реєстр згадуваного раніше словника А. Бурячка.

Військова терміносистема є, вочевидь, великою за обсягом і багатоаспектною за змістом. Її можна вивчати в контексті різноманітних галузей, з огляду на різне смислове та функціональне навантаження. Така різноаспектність ВТ відбиває зміни, які сталися в методах ведення війни внаслідок технічного поступу. На зміну холодній зброї (стрілам, мечам тощо), прийшла спочатку вогнепальна зброя, а в теперішній час використовуються новітні електронні технології. Недарма в назві словника військової термінології *Dictionary of Military and Associated Terms*, яким опікується міністерство оборони США, поряд із словом «військовий» (*military*) вживається слово «пов'язаний» (*associated*) (DoD, 2018), тому що в наш час до військової діяльності, а відповідно і термінології, мають дотичність такі технічні сфери, як радіоелектроніка, кібернетика, автоматизовані системи зв'язку, робототехніка та ряд інших, а також економіка, право, медицина, психологія тощо.

Як відомо, залежно від спеціалізації значення, терміни, зазвичай, діляться на загальнонаукові терміни, сферою вживання яких є майже всі галузеві термінології; наприклад: *напруга, потенціал, військ. оборона, десант, рейд* тощо; міжгалузеві терміни, тобто терміни, які зустрічаються або в споріднених, або у віддалених галузях, наприклад: *військ. військовий призов*, більшість військових звань, різні види радіолокаційних станцій тощо; та вузькогалузеві (вузькоспеціальні) терміни, тобто терміни, які вживаються лише в одній галузі науки, наприклад: *прикладне програмне забезпечення, військ. важке піхотне озброєння: форт-401* (розроблений в Ізраїлі ручний кулемет калібру 5,56x45 мм, в Україні виробляється під на-

звою «Форт 401»), РПК/РПК-74 (5,45-мм ручний кулемет Калашникова (РПК-74) — ручний кулемет, розроблений для заміни у військах кулемета РПК під патрон 7,62x39 в рамках системи стрілецької зброї під малоімпульсний патрон 5,45x39 мм https://uk.wikipedia.org/wiki/5,45%C3%9739_%D0%BC%D0%BC) тощо.

Вивчення особливостей функціонування військової терміносистеми передбачає багато напрямків. Військову термінологію можна вивчати в синхронному та в діахронному вимірах, у контексті лексикології, лінгвокраїнознавства, соціології.

В Україні військова лексика привертала увагу багатьох українських мовознавців (Ф. Є. Ткач, Л. І. Батюк, Р. І. Сидоренко, А. І. Генсьорський, П. Ковалів, В. Й. Горобець, А. А. Бурячок та ін.). Окремі етапи розвитку української військової лексики (XIV–XV ст., XVI–XVII ст.) знайшли відображення у колективній монографії «Історія української мови. Лексика і фразеологія», створеної колективом авторів Інституту мовознавства ім. Потебні за редакцією В. М. Русанівського (1983; с. 496–504). У студіях згаданих авторів описано окремі лексичні групи військової термінології.

Українська армія — складний державний організм. Вона була і є своєрідним індикатором політичної історії України. Об'єктивно узалежненою від складної історії національного війська є й історія становлення української військової термінології (УВТ) (Яценко, 2007; 2009). Українська військова термінологія переживала періоди розквіту в часи державної незалежності та визвольних змагань і періоди занепаду внаслідок штучної русифікації, полонізації та германізації військової лексики української мови з паралельним вилученням з обігу термінів, створених на власній мовній основі (Яценко, 2007).

У зв'язку з набуттям Україною незалежності, створенням власних збройних сил, наданням українській мові статусу державної та впровадженням її у військову галузь виникла нагальна потреба розбудови власне української військової термінології як важливого засобу усного та писемного спілкування в сучасній українській армії.

Із 90-х років XX ст. на принципово новій основі проводяться різноаспектні наукові дослідження УВТ. В українському мовоз-

навстві відомо декілька спроб дослідити військову термінологію: Г. І. Халимоненко (1993) (тюркська військова лексика у мовленні українського козацтва), Т. Д. Михайленко (1996) (інтра- та екстра-лінгвальні аспекти формування і функціонування військової терміносистеми в національних мовах), Л. В. Туровська (Мурашко) (1997, 2005) (українська військова лексика в її історичному розвитку на матеріалі військових звань та посад), Я. П. Яремко (2012; 2014) (формування української військової термінології на матеріалі номінацій видів зброї та обладунків), Я. І. Рибалка (1998) (структура тематичної групи «військова лексика козацтва» в українській мові XVI–XVII ст.). Крім того, УВТ побіжно розглянуто в підручнику Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк «Українське термінознавство» (1994).

Актуальність вивчення проблем термінології військової справи обумовлена швидким та безперервним поповненням термінологічної лексики новими мовними одиницями, що дає вченим важливий з погляду загальної лексикології матеріал. Л. Л. Нелюбін (Нелюбин, 1981), скажімо, розглядає англломовну військову лексику з позиції військового перекладу. Він систематизує військову лексику у три основні групи: військову термінологію, військово-технічну термінологію та емоційно забарвлену військову лексику. Склад сучасної англійської військової та військово-технічної термінології не є постійним. Він безперервно змінюється через зникнення з ужитку низки слів, зміни значень, безперервного поповнення новими термінами, наприклад, у зв'язку з реорганізацією видів збройних сил, появою та розробкою нових зразків військового озброєння та військової техніки, нової стратегії ведення бойових дій тощо. Поряд із однозначними термінами, які мають чіткі семантичні межі, представлені багатозначні терміни (*security* — охорона, забезпечення, бойове забезпечення, безпека, контррозвідка). (Див. також: Військові статuti, 2017, с. 14–15). У мові бойових документів автор засвідчує наявність спеціальної військової фразеології — змінно-стійкі та стійкі словосполучення, які нечасто вживаються у літературній мові і наявні у сфері мовного спілкування з військової тематики. Порівняймо, напри-

клад, змінно-стійкі сполучення (to lift fire), кодовані стійкі сполучення, що виникають у результаті прихованого управління військами (mayday), команди (general alarm), військові афоризми, прислів'я, сленг, вульгаризми (be quick on the draw — миттєво реагувати, have sand in one's hair — мати досвід бойових дій у пустелі).

Досліджуючи розвиток УВТ, більшість авторів, яка займається цією тематикою, тісно пов'язує динаміку ВТ з соціально-політичними процесами в країні. Адже саме в час великих соціально-політичних та економічних зрушень ця термінологія набуває особливого значення.

Періодизація розвитку української військової термінології проводиться, як правило, з урахуванням, як соціально-політичних подій, так і фіксації її в мовних матеріалах, таких, як в пам'ятки, документи, лексикографічні джерела.

Відповідно до цього, кількість виокремлюваних етапів розвитку може бути в межах від 6 до 9. Серед них виділяються: 1) період Київської Русі (княжа доба), з яким пов'язують найдавніші приклади української військової термінології (Яремко, 2014, с. 17–47; Іващенко, 2015; Туровська, 2005, с. 22, Яценко, 2009, с. 20–21). Це був час становлення та утвердження держави та її важливого інституту — війська. Матеріали представлені в літописах (напр., в Іпатіївському літописі), в Матеріалах Срезневського (Материалы для словаря древнерусского языка. Труд И. И. Срезневского). 2) Термінологічна активність другого періоду, який охоплює XIV–XVII ст., пов'язується в політичному плані із козаччиною, а в мовному — з активним використанням народнорозмовної мови та запозичень у результаті міжмовних контактів (Іващенко, 2015; Туровська, 2005, с. 23; Яценко, 2009, с. 21). У межах цього хронологічного відтинку Я. П. Яремко, виокремлює два етапи — XIV–XV ст., в час, коли землі Південно-Західної Русі ввійшли до складу Литовського князівства (2014, с. 48–69) та XVI–XVII ст., власне період козаччини (2014, с. 70–166). XIV–XV ст. не засвідчили помітного збільшення військових термінів, зміни стосувалися переважно розширення семантики уже існуючих слів (Яремко, 2014, с. 51–54).

Інша ситуація характерна для XVI–XVII ст. Це був час активного розвитку військової справи і військової термінології. Свідченням останнього є кількість і розгалуженість лексико-семантичних груп, серед яких: військове маневрування; військова тактика і стратегія, військові дії (*утарчка, потычка, алла-алла, безбаш, сакма, чамбул, яса, сидло, уступувати, отпудити*); військові підрозділи та роди військ, тип військової служби (*драгання, гуфець, гварнизонъ, гвардия, корнетъ, легионъ, подездъ, райтария, чата, чамбуль, гайдуцтво, президіумъ, варта, карауль, компанія*); організація війська та його побутування (*строй, поратунокъ, котера, пицованье, кошъ, куринь, майдан, табір*); військове спорядження (*гелмъ, зверцadlo, карвашъ, кирисъ, похвы, пошвы, ойстро*); назви зброї та її частин (*зброя, бронь, армата, риштунокъ, узброене*): назви вогнепальної зброї (*аркабузь, мушкетъ, флінта, курокъ, карабинъ, куля, граната, гранатъ*); назви холодної зброї (*дарда, шпада, шабля, шабелтасъ, тилецъ, галабартъ, желязко, кончеръ, килефъ, ковчанъ, аркан, булат, канчук, карбач, келеп, кестень, кобур, сагайдак*); військове командування та його діяльність (*директоръ, дуксъ, гетманъ, годножь, енерал, конфедератъ, рейментарство, джура, осавула, отаман, товариш, муштровати*); атрибути військової влади; військові регалії та символіка (*барабан, буздиган, киндяк, китайка, кобза, сурма, тулумбас*); воїн, зброєносець (*гермекъ, здрадця, драбъ, драганъ, гайдукъ, галабартникъ, запасникъ, зашитникъ, звитяжца, козакъ, копийникъ, оборонца, добошъ, спекуляторъ, подхватачъ, стражникъ, стражъ, шпикгъ*); військові трофеї (*жолдъ*); військово-транспортна техніка та її складові частини (*галяра, байдак, катарга, каюк, сала, чайка, чардак, аргомак, арчак, табун, чапрак*); полон; поранення; смерть як наслідок військових дій (*крваве, кривавобитный, брочити, помордовати, страчене*); назви оборонних, фортифікаційних споруд (*зашанцованье, привалокъ, стражнища, стралница, шанецъ, варовный*) (Гриценко, 2012, с. 349, 350). Як видно з переліку семантичних груп та термінів, що сходять до їх складу (терміни, подані як приклади, далеко не вичерпують реального існуючих), відбувалося

зростання тих термінологічних одиниць, які стосувалися стратегії та тактики проведення військових операцій, ієрархізації та будови війська. Привертає увагу також висока варіативність (синонімічність, дублетність) термінологічних назв як наслідок інтенсивних міжмовних контактів та проникнення запозичень, які співіснували з питомими назвами. У семантичному плані варто зауважити зростання концептуального аспекту цього прошарку лексики.

Третій період в розвитку УВТ (Іващенко, 2015; Туровська, 2005; Яценко, 2009) тривав з кінця XVII до кінця XIX ст. і позначений негативними тенденціями в розвитку української військової термінології, перериванням її поступу, спричинене політичними факторами: включенням Галичини та Буковини до Австро-Угорської імперії, а Центральної та Лівобережної України до складу Російської імперії і заборона вживання української мови, за винятком щоденного неформального спілкування, що звузило рамки вживання військових термінів до народнорозмовного побутування. Принагідно зауважимо, що є розбіжності в хронологізації цього періоду між окремими дослідниками: Туровська (2005, с. 25) пише про XVIII–XIX ст., Яценко (2009, с. 21) не називає часового діапазону, говорячи про третій етап. Я. П. Яремко не розглядає цей період як окремий етап, побіжно згадуючи його як час від другої половини XVII до другої половини XVIII ст., коли ще Лівобережна Україна зберігала ще майже всі ознаки державності (2014, с. 362).

Наступний період охоплює кінець XIX ст. — початок XX ст. (Туровська, 2005, с. 26; Яценко, 2009). Яценко відзначає його як четвертий етап, співвідносячи його початок з другою половиною XIX ст. (Яценко, 2009, с. 21). Яремко (2014, с. 167–223) розглядає його в рамках початку XX ст. Прикметною рисою цього часу стало створення в Галичині статуту «Правильник піхотинця» (1914). Пізніше на його основі був укладений «Правильник піхотинців», виданий Українською Центральною Радою (1918) — перше суто військове кодифіковане джерело УВТ з «орієнтацією на народномовну основу» (Яремко, 2014, с. 172). З'являються спеціальні словники (напр., «Московсько-український словник для військо-

вих» Євтимовича В. (1918), «Російсько-український словник військової термінології» С. та О. Якубських (1928).

XX ст. ознаменувало нову епоху в розвитку ВТ. У цей час посправжньому розпочинається наукове та нормативне опрацювання ВТ, прискорюються зміни тенденцій розвитку, які нерідко є різновекторними, під впливом позамовних в основному, соціально-політичних факторів. Тривалість попередніх періодів вимірювалася століттями (пор., період княжої доби), в XX ст. зміни тенденцій вимірюються десятиліттями.

Час 1920-х — початку 1930-х рр. називають нерідко добою українізації (Туrowsька, 2005, с. 30; Яценко, 2009, с. 22–23; Яремко, 2014, с. 227–232); термінологічним вибухом (Яремко, 2014, с. 227–232); термінологічний проривом 20-х рр. (Іващенко, 2015). Яремко (2014, с. 331) вказує, що було створено приблизно 70 словників.

На жаль, з політичних мотивів, наступний етап тривалістю майже в 50 років (1939–1990 рр.), який отримав назву етапу русифікації, фактично став часом призупинення роботи з опрацювання, кодифікації УВТ, зникненням реальних умов функціонування УВТ в професійній сфері (Іващенко, 2015; Туrowsька, 2005, с. 31; Яценко, 2009, с. 23–24; Яремко, 2014, с. 331–333). Водночас варто згадати, що в діаспорі дослідження продовжувалися.

Етап, що розпочався з проголошенням незалежності України, позначений «термінологічним бумом» (Яремко, 2014, с. 333). Основними тенденціями розвитку УВТ стають дерусифікація з використанням ретротермінології (Іващенко, 2015; Туrowsька, 2005, с. 22, 32; Яценко, 2009, с. 24–25; Яремко, 2014, с. 331–346).

У зв'язку з розглядом розвитку військових термінів та періодизації на шляхах їх формування та становлення важливо згадати одну з найяскравіших публікацій минулого століття — книгу Ф. П. Сороколетова, присвячену історії військової лексики в російській мові в XI–XVII ст., (Сороколетов, 2009), в якій ґрунтовно проаналізовані письмові джерела з погляду вживання в них військових термінів. У монографії охоплюється період до середини XVII ст., лексеми з військової сфери досліджуються не просто як список окремих слів, а в їх тісних взаємозв'язках в різні історичні

періоди. Кількісно вони досить чисельні — біля 1500 слів. Предметно і послідовно проаналізовано історичний розвиток термінологічних назв для позначення організації військових сил, війська і воїнів, родів військ за їх професійною спрямованістю, за місцем у бою чи поході. Найменування керівників військ, начальницького складу досліджується без поділу на періоди. Дослідник звертає увагу також на численні дієслова та віддієслівні іменники, тобто, лексеми з абстрактною семантикою. Окремо розглядаються іншомовні запозичення, як характерні для періоду XV–XVII ст., в попередні періоди вони траплялися рідко. Важливою є констатація варіативності військової лексики (наявність синонімів, морфологічних варіантів; багатозначність).

Хоча в книзі Ф. П. Сороколетов аналізує два великі хронологічні відтинки — XI–XIV ст. та XV–XVII ст., у висновках він говорить про 3 етапи в розвитку військової лексики:

1. XI–XIII (XIV) ст., коли найбільш відчутним є вплив давньокиївської норми, коли основні терміни є власне слов'янськими назвами, а іншомовні впливи були несуттєвими (Сороколетов, 2009, с. 361, 362).

2. XIV–XV (XVI) ст., період діалектного розшарування, що зумовлює появу діалектних назв серед військових термінів, але й тут зберігається вплив норм Київської Русі. Специфічні особливості професійного військового мовлення. Київської Русі, зафіксовані в ранніх літописах, продовжують зберігатися ще протягом тривалого часу в писемності.

3. (XVI–XVII ст.) в політичному плані пов'язується з посиленням Московської держави, а в мовному — з уніфікацією військових назв в офіційних ділових документах, з поступовим витісненням діалектних, та використанням запозичень з європейських мов, яка збігається з перебудовою військової системи на новий європейський лад (Сороколетов, 2009, с. 363).

З цих трьох періодів для нас становить інтерес другий, коли стверджується думка про збереження впливу норм Київської Русі, особливості яких можна знайти і в розмовному мовленні східнослов'янських діалектів періоду XIV–XV (XVI) ст., і в їх

збереженні ще протягом тривалого часу в писемності (Сороколетов, 2009, с. 362). У цьому, як зауважує Сороколетов, можна вбачати як вплив писемних традицій, зазвичай, стійких, так і збереження цих особливостей в мовленні. Автор не конкретизує територіальну прив'язку цих діалектів. І чи не є це завуальованим визнанням того, що територією, на якій, як визнає автор, спостерігалася збереження мовних норм Київської Русі у розмовному мовленні, могла бути тільки територія, заселена вихідцями з Київської Русі, адже припустити, що письмова мова могла впливати на розмовне мовлення, означало б абсолютну грамотність усього населення. Народне мовлення було джерелом формування писемної мови, а не навпаки. Це є додатковим аргументом на потребу вивчення цієї теми, як істориками, так і мовознавцями.

Повертаючись до праць, які належать до етапу, початок якому поклало проголошення незалежності, варто відзначити статтю Б. Якимовича (2018), у якій йдеться про «роль питомого українського слова», а відтак — про українську військову терміносистему як важливий елемент національної безпеки держави. Автор констатує, що в 1992–1993 рр. була добра нагода запровадити практично зразкові з мовної точки зору українські загальновійськові статuti, військово-технічні та військово-розпорядчі документи (Бурячок та ін., 1995). Автор наводить приклади низки «мовних покручів», які побутували у військовій термінології та потрапили до законодавчої бази (термін — військовослужбовець замість військовик) та закликає тодішнього Верховного Головнокомандувача — Президента України поновити працю фахових військових термінологів та навести лад в українській військовій терміносистемі. На жаль, уживання в армії російської мови призвело до того, що і в побут увійшли російські терміни, як ось: *патронташ* (укр. *набійниця*), *плац-палатка* (укр. *плац-намет*, *плац-накидка*) *розводящий* (укр. *розвідний*), *срочна служба* (укр. *строкова служба*), *стать в строй* (укр. *стати в ряд*), *стройова підготовка* (укр. *вишкільна злагодженість*). Вони зафіксовані в «Словнику військових термінів» (укладачі М. Демський Б. Якимович, А. Бурячок) (1995). Б. Якимович (2018) розповідає про то-

дішні суперечки: «"Муштровий статут" названо "Стройовий статут", а "Статут залогової і вартової служби" — "Статут гарнізонної і вартової служби". Скальковано з російської основну термінологію: замість лад — стрій; крило — фланг; чоло — фронт; дволава, трилава — трьохшеренговий стрій сіс-!; вежа — вишка, набій — патрон, пошивка — наволочка, військовик — військовослужбовець тощо. ... Сплутано відмінність значень слів "звання" і "ранг". Але найгірше, що до статутів, замість питомих українських військових команд, які виробилися в ХХ ст., запроваджено кальки з російських, що змінило їх смислове навантаження (замість "Ходом руш!" — "Кроком руш!"; "До стопи!" — "До ноги!"; "Правим заходь!" — "Праве плече вперед!"; "Право — скіс!" — "Півоберта праворуч!" (хоча, за математичною логікою, йдеться лише про восьму частину кола — 45 градусів) і т. ін. Все ж, вважаючи запровадження україномовних статутів ЗС України великою історичною подією, українські мовознавці мусять домогтися, щоб майбутні постійні статuti не мали мовних недоречностей, враховували наші національні військові традиції».

До речі, цікавим є факт епохи Гетьманату, коли за наказом Гетьмана П. Скоропадського, почали створювати українські збройні сили. Тоді, надрукувавши статuti українською мовою, в деякі команди було уведено німецькі слова — Ахтунг! Струнко направо! (Как атаман Краснов).

Наразі можемо говорити про новий етап становлення української військової терміносистеми. Він розпочався з початком військової агресії Росії проти України в 2014 році. На практиці було з'ясовано, що, наприклад, якщо йдеться про перехоплені противником слова і команди, за якими треба приймати негайні рішення, українські військові та силові структури мали певну перевагу перед супротивником. Російські військовослужбовці на загал не розуміли українських команд і термінів, а поки їм перекладали фахівці, українські командири встигали змінити дислокацію, або ж увести ворогів в оману. Натомість, українські воюючі знали та розуміли всі російські військові команди та терміни і могли негайно вживати потрібних заходів. Це підтверджувало

переконання, що використання української мови є питанням національної безпеки.

Нині проводиться велика робота з українізації статутів. Наприклад, у 2018 році було внесено зміни до статті 84 військового статуту внутрішньої служби Збройних Сил України, які замінили радянське привітання «Здрастуйте, товариші», «Бажаємо (бажаю) здоров'я» на «Слава Україні!», «Героям слава!», яке прозвучало в День незалежності України 24 серпня 2018 р.

Використання військової термінології козацької держави відоме і раніше. Так, у 1913–1914 р. було утворене парамілітарне об'єднання Українські Січові Стрільці. Назви Січ, січовий, січовик пов'язані з традиціями України XVI–XVII ст. Звернення до термінології козацької доби було зумовлене передусім бажанням створити цілком національну термінологію. Велика кількість із названих термінів має тюркське походження, проте спрацьовувала традиція їх уживання в період української державності. Розповсюдженням було переконання: 1. На початках формування української військової термінології як системи літературної мови вона може бути міцно пов'язана з народною мовою й тими лексемами, що були узвичаєні в українському самостійному війську. 2. Пізніше військова термінологіка закономірно вийде за первісні межі, засвоїть іншомовні елементи, які допоможуть їй здобути власну рушійну силу розвитку.

Знаходимо україномовну військову літературу і в діаспорі. Сьогодні здобутки вчених із діаспори стають відомими широкому колу фахівців. Так, в поле зору мовознавців потрапила праця О. Горбача «Арго українських вояків» (Горбач, 1963), яка на сьогодні має передусім історичну цінність, оскільки описує лексику, вживану майже 70–100 років тому. У науковій літературі України ця частина лексики практично не вивчалася і навіть словничок, представлений у публікації Горбача, не був проаналізований фахівцями. Був також видрукований Російсько-український словник військової термінології, впорядкований С. та О. Якубські (Якубські, 1928).

Українська військова термінологія вивчалася головним чином через аналіз різних семантичних та тематичних груп. Поділ на

групи може відбуватися за різними критеріями. Серед них вирізняються терміногрупи, що означають зброю, одяг, назви операцій, команди тощо.

Із досліджень історико-етнографічного характеру заслуговує на увагу монографія Д. І. Яворницького «Історія запорізьких козаків» (2015), у якій автор побіжно описав одяг козаків, запозичений ними переважно від татар і турків: *шуби, каптани, шаровари, сорочки, шапки, чоботи, чекмені, сукні, пояси* та ін.

Назви одягу є одним із поширених аспектів вивчення УВТ, менше аналізуються інші ділянки, серед яких назви одиниць військової техніки та обладнання, ще менше ті терміни, які належать до основних понять військової стратегії та тактики. Ці останні обмежені коротким списком слів, що можна пояснити скупістю їх представлення в джерельній базі, особливо пам'яток.

Одяг військовиків здавна привертав увагу, оскільки служив ідентифікаційною ознакою належності до впливової, якщо не панівної частини суспільства, починаючи з Київської Русі, де князівські дружинники нерідко входили до такої привілейованої її верстви, як бояри. Н. О. Яценко досліджує особливості назв військової форми одягу в українській мові (2007, 2009). Джерельною базою дослідження Н. О. Яценко були загальномовні, галузеві словники української мови — «Історичний словник українського языка» за ред. Є. Тимченка (1930–1932), «Словарь української мови» за ред. Б. Грінченка (1958–1959), «Лексикон словенороський» П. Беринди (1961), «Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.» (Гринчишин, Гумецька, & Керницький, 1977), «Словник української мови» в 11-ти томах (1970–1980), «Московсько-український словник для військових» В. Євтимовича (1918), «Російсько-український словник для військовиків» А. Бурячка, М. Демського, Б. Якимовича (1995), «Етимологічний словник української мови»; літописи, діаріюші та пам'ятки: «Літопис С. Величка» (Літопис), «Літопис Самовидця» (1971), «Літопис Граб'янки» (1992), «Дневник генерального хорунжего Николая Ханенка» (Дневник), «Дневник генерального подскарбия Якова Марковича» (Лазаревский, 1895) та інші (Яценко, 2007). Використовува-

лися також матеріали лексичної картотеки Інституту української мови НАН України, часопису «Календар Червоної калини», матеріали періодичних видань України та законодавчих актів, серед яких: Проекти Статутів Збройних Сил України, Постанова Кабінету Міністрів України від 22 липня 1998 р. №1135 «Про забезпечення військовослужбовців Збройних Сил речовим майном у мирний час», Указ Президента України від 2 квітня 1994 р. № 128/94 «Про військову форму одягу військовослужбовців Збройних Сил та інших військових формувань України», «Статут Збройних Сил України», Закон України «Про оборону України» (1991), Закон України «Про загальний військовий обов'язок і військову службу» (1992).

Робота Н. О. Яценко (2007) присвячена діяхронному та семантичному дослідженню тематичних груп назв військової форми одягу. Серед них: загальні назви спорядження, загальні назви одягу, видові назви захисного спорядження, назви короткого верхнього одягу, назви довгого верхнього одягу, назви натільного одягу та верхніх сорочок, назви поясного одягу, назви знаків розрізнення та оздоб, назви військових головних уборів і назви взуття.

Наприклад, до тематичної групи «Загальні назви спорядження» віднесено такі лексеми, засвідчені в пам'ятках української мови: *спорядження* (*споряджене, споряджене*); *доспѣхи* (*доспѣхъ*); *збруя* (*зброя, збрія*); *риштунок* (*риштунокъ, ринштунокъ*); *обладунок*; *бутра*; *військове*. Автор вважає, що початок формування цієї групи припадає на спільнослов'янський період. Деякі назви, зокрема, *збруя*, *риштунок* становлять пізніші запозичення. Зазначається, що термін *спорядження*, який став невід'ємною частиною військового словника української мови, поданий у сучасних військових Статутах як нормативний.

Терміни тематичної групи «Загальні назви військового одягу» вживалися на позначення сукупності предметів, виробів, виготовлених із тканини, хутра, шкіри, якими прикривають тіло і репрезентовані словами *одяг* (*одѣяніе, одежа*); *убір* (*убрання, убранство*); *платьє* (*латте, латя*); *сукня*; *шати*; *риза*; *барва*; *барма*; *нарядъ*; *мундир* (*мундѣръ, мундєрь, мундиръ*); *обмундирування*;

стрій (строй); форма; однострій та ін. До сучасного військового словника із згаданих назв увійшли терміни *одяг, форма, мундир, обмундирування; спеціальний одяг, захисний одяг, повсякденне обмундирування, військова форма одягу, літня форма одягу*. Наразі, вже в усіх ситуаціях вживаються терміни *стрій; однострій*

На основі спільної функціональної ознаки 'захист' Н. О. Яценко (2007) виділяє тематичну групу «Назви захисного спорядження в українській мові». Її представляють слова *кольчуга, бадана, бехтер, юшман, броня, панцир, залізняк, карацена, кіраса, лати, тилиги, куяк, колонтар, папорз, зерцало, тегіляй, нагрудник, наколінник, поножі, батарлик, рукавиця, наручі та ін.* Різне функціональне призначення захисних обладунків зумовило виокремлення трьох підгруп: обладунки для захисту тулуба, рук, ніг. Слова аналізованої групи диференціюються за такою релевантною для номінацій предметів ознакою, як форма, а саме: пластини, кільця. Автор стверджує, що впродовж історичного періоду вживали лексеми, які передавали загальне поняття 'кільчастий обладунок' — *панцир* і 'обладунок із кованих пластин' — *броня*.

Аналізуючи сучасні назви одягу для захисту, можна казати, що з'являються нові терміни, пов'язані із винаходом, виготовленням нових матеріалів для захисту, або з модифікацією форм одягу для захисту. Наразі, маємо, наприклад *бронежилет, кевлар (кевларова каска)*. Дуже часто замість назви одягу може вживатися нава моделі/модифікації. Наприклад, замість назви *бронежилет Корсар 4*, може вживатися назва моделі *Корсар 4*, або *четвертий корсар*.

У тематичній групі «Довгий верхній одяг» авторка аналізує лексеми *опанча, корзно, плащ (плащ-намет, плащ-накидка, плащ-дошовик, плащ-пальто), бурка, кобеняк, доломан кожух, велчура, вовки, габян, габяк, байбарак, шуба, ферязь, свита, жупан, каптан, кунтуш, бекеша, кирея, черкеска, чекміль, бешмет, сюртук, шинеля, пальто, пальто-куртка, халат, маскхалат, балахон*. Багато з цих назв вживаються й зараз, наприклад, *пальто, куртка, халат, маскхалат*. Цікавою є доля термінів *жупан, черкеска, шлик*.

Як відомо, «чорні запорожці» або «чорножупанники/чорношличники» — повна назва — кінний дивізіон 2-го Запорізького

полку (згодом 1-й полк Чорних запорожців) — це військове формування кавалерії армії Української Народної Республіки, що існувало в 1918–1920 роках. Восени 1919–навесні 1920 дивізіон, розгорнутий в кінний полк, взяв участь у рейді по тилах ворожих військ — Першому Зимовому поході Дієвої армії УНР, під час якого відзначився як найбільш боєздатна та уніформована військова частина. **Цей дивізіон мав особливий однострій.** Перша згадка про те, що чорні шлики та чорні черкески використала кінна сотня 2-го Запорозького полку, датовано 29 квітня 1918 р., коли у Полтаві було проведено парад на честь того, що місто взяли українські війська. Відомий однострій, завдяки якому бійці кінного дивізіону 2-го полку ввійшли в історію як «чорні запорожці», було пошито у Кременчуці наприкінці січня 1919 р. У своїх мемуарах командир підрозділу Петро Дяченко (Дяченко, 2010) згадує, що сукно для пошиву було здобуто у грудні 1918 в боях з махновцями біля Лозової. Однострій складали: чорні шапки (у старшин — каракулеві, у козаків — смушкові) з чорними шликами, чорні жупани (кітелі), чорні штани, світло-сірі черкески (замість шинелей), чорні чоботи. Окремого шику «чорним запорожцям» надавало те, що всі вони мали старовинну козацьку зачіску — «оселедець» (довге пасмо волосся на поголеній голові).

В контексті російсько-української війни, у серпні 2017 року одній з українських бригад була присвоєна почесна назва на честь військового формування часів УНР — Чорних запорожців. Тепер — це 72-га окрема механізована бригада імені Чорних Запорозжів (72 ОМБр, в/ч А2167) — військове формування механізованих військ Збройних сил України. З 2014 року бригада брала участь у війні на сході України у складі сил Антитерористичної операції. Підрозділи бригади влітку 2014 року вели важкі бої на російсько-українському кордоні, у Приазов'ї, а взимку 2016 — під Авдіївкою у промзоні.

Часто терміни можуть взагалі виходити з ужитку. Наприклад, Н. О. Яценко (2007) визначає такі назви натільного одягу та верхніх сорочок: *сорочка, фланелівка, тільник, гімнастерка, форменка, матроска*. Практично всі вони перестали вживатися, оскільки

вже повністю змінилася ця категорія одягу. Замість *фланелі* використовується *фліс*, а смугастий *тільник*, що був типовий для військовиків радянських повітряно-десантних військ (ПДВ, рос. ВДВ), попри спротив, вже практично вийшов з ужитку. Крім того, усі види взуття, представлені номінаціями *боти*, *ботинки*, *черевики*, *башмаки*, *сапоги*, *чоботи*, *сап'янці*, *штиблети*, *краги*, *ботфорти*, вибір якого був зумовлений пристосованістю до потреб, змінилися на *берці*.

Великою є тематична група «Назви знаків розрізнення та оздоб військового одягу». Автор називає такі лексеми: *петлиця*, *лампас*, *аксельбант*, *комір*, *позумент*, *епоleti*, *галуни*, *лички*, *погони*, *шеврон*, *облямівка*, *лиштва*, *лампас*, *кант*, *аксельбант*, *зубчатка*, *кокарда*, *емблема* тощо. Важливою, також, є і тематична група «Військові головні убори», до якої належать лексеми *шолом*, *забрало*, *картуз*, *башлик*, *мазепинка*, *шлик*, *кабардинка*, *кубанка*, *папах*, *шапка*, *вушанка*, *безкозирка* та ін., що існували протягом довго часу. У зв'язку з уніфікацією одягу, який відбувся протягом останніх років, особлива роль стала відводитися знакам розрізнення, оздоби військового одягу, військового головного убору як важливим компонентам одностроїв, оскільки саме вони розрізняють роди військ та інформують про функції військових формувань.

Відомо, що у Збройних Силах України ще нещодавно використовували систему емблем, назв та видів одягу, започатковану в армії СРСР. У контексті військової агресії з боку Росії набрала сили тенденція щодо тотальної заміни форм одностроїв на такі, які б відповідали українській військовій традиції.

У зв'язку із гострою воєнною ситуацією на сході України, спостерігаємо популяризацію військової термінології, появу якої пов'язують зі становленням держави. Це проявляється у деяких (парадних) видах зброї, меншою мірою в назвах одягу, військових командах та вітаннях. Наразі ми бачимо тенденцію повернення до витоків, головним чином до епохи становлення української національної держави початку 20 сторіччя — часів Гетьманату, Директорії, інших періодів визвольних змагань.

Двозуб Святослава і вовкулака для ССО (Сил спеціальних операцій), лицарська рукавичка для танкових військ, едельвейси і карпатські бартки для гірської піхоти — нова символіка та однострій Збройних Сил України вже офіційно затверджені. Зміна найменувань військових частин триває, так само як і відмова від радянських військових свят. Кампанія з ребрендингу армії найбільших масштабів набрала в 2018 році. Мова йде про присвоєння почесних найменувань підрозділам, про зміну символіки і форми (Скороход, 2018).

Вибір найменувань відбувався за кількома принципами: за територіальним, тобто, за місцем, де певна частина дислокується, наприклад, Київський зенітний ракетний полк; полк «Азов», що базується в Маріуполі, розташованому на березі Азовського моря, — це давній спосіб, відомий з часів Богдана Хмельницького (пор. Полтавський, Харківський, Черкаський полк); або, коли військова частина отримує свого патрона, наприклад, 24 механізована бригада ім. короля Данила. Або ж, має назву за історичним регіоном, до якого прив'язана ця військова частина, наприклад, 1-ша Сіверська танкова бригада. Або ж назву на честь військової частини, що відзначилася у певний історичний період — 72 окрема механізована бригада ім. Чорних Запорозжців. Або ж на честь вікопомної події/битви — Військовий інститут телекомунікацій та інформатизації ім. Героїв Крут.

Справжня робота зі зміни символіки почалася в 2015 році, її проводила група волонтерів-ентузіастів на чолі з журналістом Віталієм Гайдукевичем (Нове військо). Суть змін полягала в тому, щоби сучасний український військовий однострій з одного боку не був архаїчним, а з іншого — щоб мав питомо українські елементи. Так, на погонах офіцерського складу є зубчатка Галицького війська. Якщо раніше на погонах в офіцерів були п'ятипроменеві радянські зірки, то на теперішній момент — це ромбічна гетьманська зоря, що веде свій початок від війська гетьмана Павла Скоропадського. На рукаві кожного українського вояка на теперішній момент є стилізований тризуб, який використовувався в армії УНР. Такі елементи прив'язують українську армію до періо-

ду 1917–1921 років, а там, де це можливо, до періоду козацтва або навіть до доби Великого Князівства Литовського. Наприклад, знак танкових військ — це латна рукавиця з пірначем, що символізує спадковість українських танкових підрозділів від важкої кавалерії часів Костянтина Острозького. Так само багато елементів узято зі світових традицій. Наприклад, новий берет десанту кольору марун, — це символіка, пов'язана з Архистратигом Михаїлом. В усіх країнах він є небесним покровителем парашутно-десантних частин. В радянській армії такі берети мали небесно-блакитний колір. Цей колір був підібраний до вторгнення військ Варшавського договору до Чехословаччини в 1968 році. Це було зроблено навмисно, щоби замаскувати справжні цілі вторгнення — блакитний колір є візитівкою миротворчих сил ООН, отже, це також була операція з дезінформації суспільства, коли б люди думали, що війська десантуються з мирними цілями. Не всі військовики легко сприйняли зміну кольору, для багатьох цей колір був також спогадом про героїзм їхніх бойових побратимів. У таких випадках доводилося проводити роз'яснювальну роботу.

Для гірської піхоти обрано квітку едельвейса і карпатські бартки. На руках міністра оборони, начальника Генштабу з'явилися дві перехрещені булави як символи вищої військової влади (Наказ Міністерства оборони України від 20 листопада 2017 р. № 606).

Поруч із поверненням до українських традицій відбувається інтеграція Збройних сил України в світові військові традиції. Зокрема це стосується зміни військових звань. Улітку 2015 року було проголошено, що має з'явитися перше офіцерське звання хорунжого і військове звання бригадного генерала — між полковником та генерал-майором. На даний момент проголошено бажання це зробити, але через інертність деяких державних інституцій, на кшталт Верховної Ради України, процес й досі стоїть на місці. Для того, щоб змінити військові звання, треба запровадити зміни до десятків, якщо не сотень, законодавчих актів. Верховна Рада до цього ще навіть не бралася.

Деякі символи відображають ідеологічну боротьбу сенсів (Скороход, 2018). Наприклад, дуже болісною була реакція в РФ на

нову символіку Воєнної розвідки України — сова, що тримає меч, який пробиває мапу РФ. На емблемі є й географічні «огріхи», а може, це зроблено умисне — там Сахалін показаний територією Японії. Ця символіка цілком розроблена у Головному управлінні розвідки. Символіка сподобалася і розвідникам, і суспільству. Чому взяли сову? Тому що символом воєнної розвідки Росії є кажан, а кажан — це одна з ланок у харчуванні сови. Девіз російської розвідки «Вище нас — тільки зорі», девіз української — «Мудрий пануватиме над зірками». Це і є ідеологічна боротьба сенсів.

Військовим підрозділам присвоюють значущі назви, пов'язані з визначними історичними подіями. Наприклад, 93-й Окремій механізований бригаді (ОМБр) було присвоєно назву «Холодний Яр», на честь видатних історичних подій, пов'язаних з урочищем Холодний Яр — руху гайдамаків та Холодноярської республіки.

Окрім назв, пов'язаних з одягом, були проведені дослідження тенденцій використання військової термінології, яка стосується назв озброєнь, що входять до складу лексико-семантичної групи «назви зброї та її частин». Таким є дослідження Я. П. Яремка, представлене в його кандидатській дисертації «Формування української військової термінології» (1997), в якій аналізувалися такі лексико-тематичні групи, як назви зброї та її компонентів; назви амуніції; назви бойових припасів, період вивчення яких сягає від княжої доби до наших часів.

С. П. Гриценко (2012) досліджує тенденції розвитку лексико-семантичної групи «назви зброї та її частин» на матеріалі українських писемних пам'яток XVI–XVII ст. Авторка докладно аналізує праці, присвячені розвитку ВТ в східнослов'янських мовах, з посиланнями на відповідну літературу (с. 345–347). Вона вважає, що військова лексика як невід'ємний компонент словникового складу мови активно розвивалася, що було зумовлено суспільно-політичною ситуацією в Україні на різних етапах історії. Вогнепальна та холодна зброя, акумулюючи найновіші досягнення тогочасної світової техніки військового спрямування, всебічно представлена питомими та запозиченими номінаціями в староукраїнських писемних пам'ятках. Історія цих лексем — це історія

становлення, унормування української літературної мови, це історія розвитку українського військового ремесла і виробництва. Детально розробленою є класифікація інших лексико-семантичних груп, пов'язаних з військовою справою, що фіксуються пам'ятками XVI–XVII ст. (Гриценко 2012, с. 349, 350).

Значною частиною української лексики є військово-морська термінологія, що тісно пов'язана з розвитком військово-морської справи, науки, освіти, зумовлена загальним соціально-історичним розвитком та підпорядкована фонетичним, словотвірним, лексико-семантичним і граматичним закономірностям української мови. Військово-морська термінологія — це сукупність моногалузевих і полігалузевих спеціальних найменувань, що співвідносяться з конкретними поняттями та реаліями військово-морської сфери й утворюють відповідну терміносистему (Андріянова, 2011). Військово-морська термінологія є значним сегментом військової терміносистеми. І ця тема стала особливо актуальною в контексті захоплення російськими військовими українських моряків в Азовському морі 25 листопада 2018 р. В розмовну мову увійшли та активно вживаються терміни, аббревіатури, назви: «навал», «таран», «малий броньований артилерійський катер (МБАК) «Бердянськ», МБАК «Нікополь», «рейдовий буксир «Яна Капу», Маріуполь, Керч.

Джерелом військових термінів є, насамперед, Статути Збройних Сил України (*розм.* військові статути) (Статути, 2017) та інструкції Міністерства оборони. Наприклад, класифікація озброєнь Сухопутних військ Збройних Сил України передбачає «танки», «бойові машини піхоти», «бронетранспортери», «артилерію» різної потужності та призначення, «протитанкові ракетні комплекси», «зенітні ракетні комплекси», «засоби управління», «автоматичну стрілецьку зброю».

Можна виділити такі терміногрупи:

бронетехніка: танки, бронетранспортери, бойові машини піхоти, бронеавтомобілі, розвідувальні машини, командирські машини;

артилерія: гармати, міномети, самохідні артилерійські установки, реактивні системи залпового вогню, тактичні ракетні корпуси;

авіація: гелікоптери, безпілотні апарати; радіолокаційні станції; автомобілі; системи протиповітряної оборони; інженерна техніка;

озброєння: стрілецька зброя; важке піхотне озброєння; переносні системи ППО; ручні гранати; міни (The International Institute for Strategic Studies, 2018).

Відповідного роду класифікації існують і для інших родів військ. Усі ці терміни є технічними фаховими військовими термінами, які у наш час, великою мірою, стають загальноновживаними, оскільки ними користуються не лише військові, а й волонтери, журналісти, аналітики, представники неурядових організацій, небайдужі громадяни.

Створюються «функціонально-прагматичні» тлумачні словники, які містять терміни (та їх роз'яснення), необхідні для виконання та розуміння військовослужбовцями своїх фахових обов'язків. Наприклад, «Словник професійної термінології для майбутніх фахівців Національної гвардії України» (Вовк та ін., 2016) пропонує міжгалузеві та вузькогалузеві терміни з різних галузей — військової, медичної, юридичної тощо, як от: *Адаптація* — пристосування живого організму до оточуючого середовища, на основі чого підтримується нормальне функціонування організму при змінах зовнішніх умов і яке забезпечується як біологічними (на рівні біохімії і фізіології), так і психологічними (на рівні цілісної поведінки) механізмами. Під психічною адаптацією розуміють пристосування організму до наявних вимог оточуючого середовища; *Актив бойовий* — найбільш підготовлені щодо реалізації військових функцій вояки підрозділу, які мають значний бойовий досвід і призначені для надання допомоги іншому особовому складу підрозділу з метою виконання службово-бойових завдань (СБЗ), вирішення питань виживання у бойових умовах; *Бандаж для екстреної допомоги* — складається зі стерильної білої пов'язки з подушечкою з еластичним хвостиком і стискаючого пристрою та застосовується для постійного тиску на рану. Цей бандаж також відомий як «пов'язка для екстреної допомоги при травмі», «бандаж для екстреної допомоги при травмі» та «ізраїльський бандаж». В індивідуальному комплекті для надання першої

допомоги замість нього вміщено індивідуальний перев'язувальний пакет. У поліпшеному комплекті для надання першої допомоги кожного військового має бути бандаж для екстреної допомоги; **Блокпост** — це обладнане в інженерному плані місце або ділянка місцевості, на якій виконує службово-бойові завдання підрозділ, призначений для безперервного контролю за рухом транспорту і людей на дорогах, в'їздах (виїздах) до населених пунктів, станціях, портах під час блокування (ізоляції) району надзвичайного стану, району проведення спеціальної операції, району бойових дій, здатний самостійно тримати кругову оборону; **Блокування** — ізоляція об'єктів, районів (ділянок місцевості), перекриття встановлених меж силами військових нарядів, підрозділів, частин, зведеними загонами з метою припинення (обмеження) несанкціонованого проникнення осіб у район або за межі району, що блокуваний; **Вольові якості військовика** — якості, які визначають здібність вояка свідомо управляти своїми діями щодо виконання поставлених завдань, подолання перешкод на шляху до них; складова частина морально-психологічних, бойових якостей військовика. Вольові якості виявляються у стійкості, мужності, сміливості, рішучості, цілеспрямованості. Залежать від переконливості військовика, психологічної стійкості, дисциплінованості, військової майстерності; **Демонстративні дії** — демонстрація (показ) сили та готовності до дій, активного і рішучого припинення правопорушень (агресії) з метою зниження агресивних намірів натовпу, супротивника; **Резонансні масові заходи** — це заходи, підґрунтям яких є гострі соціально економічні, суспільно-політичні, інші питання місцевого, регіонального, загальнонаціонального чи міжнародного значення, а також різноманітні заходи, що супроводжуються великою кількістю учасників та можуть призвести до некерованого розвитку подій. Усі зібрання громадян залежно від поставленої перед ними мети та методів їх проведення можуть бути поділені на кілька категорій: збори, мітинги, вуличні походи та демонстрації.

Як бачимо, цей тлумачний словник для службовців Національної гвардії є, водночас, посадовою інструкцією, правилами

поведінки та етичним кодексом військовиків, які апелюють до повноважень, розуму, довіри та спрямовані на нейтралізацію емоцій.

Цікавим є вивчення військової терміносистеми в лінгвокраїнознавчому аспекті. Захоплюючою темою, наприклад, є назви військових операцій (10 Greatest Military Operation Names):

Операція «Оверлорд» (англ. *Operation Overlord*) — стратегічна операція військ Антигітлерівської коаліції з метою вторгнення на окуповану німецькими військами територію північно-західної Франції під час Другої світової війни 6 червня 1944 року, у «День Д», операція, якою відкрився Другий фронт. Головну роль у проведенні операції відіграли війська Сполучених Штатів, Великої Британії та Канади. Після висадки військові контингенти зі складу Вільної Франції та Війська Польського брали участь у бойових діях, разом з невеликими підрозділами Чехословаччини, Королівств Греції, Бельгії, Нідерландів та Норвегії;

Операція «Гуркіт грому» (англ. *Rolling Thunder*) — кодова назва компанії бомбардувань Демократичної Республіки В'єтнам авіацією США під час війни у В'єтнамі (2 березня 1967 р. — 1968 р.) під час президентства Ліндона Джонсона, яка спричинила великі руйнування і була найтривалішою бомбардувальною компанією після закінчення Другої світової війни.

Операція «Червоний світанок» (англ. *Operation Red Dawn*) — спеціальна операція американських сил спеціальних операцій за допомогою регулярних формувань американської армії, що проводилася 13 грудня 2003 року, з пошуку та захоплення збіглого іракського президента Саддама Хусейна в місті Ед-Даур, неподалік від Тікріту, міста, звідкіля С. Хусейн був родом.

Операція «Берлінський повітряний міст» (нім. *Berliner Luftbrücke* / англ. *Berlin Airlift*) — назва операції західних союзників щодо авіапостачання Західного Берліну продовольством під час блокади міста з боку СРСР (24 червня 1948 р. — 12 травня 1949 р.). Британці називали цю операцію «Operation Vittles» (продовольство), а американці модифікували це слово і стали називати операцію Vittles, і саме ця назва закріпилася в історії.

Операція «Гнів Божий» (івр. מִצַּעַת הַבַּיִת מִיָּד הַבְּרִיחַ *Mivca Za'am Ga-el*, англ. *Wrath of God*), також відома як операція «Багнет» (англ. *Operation «Bayonet»*) — операція ізраїльської розвідки «Моссад», проведена у відповідь на теракт на Мюнхенській олімпіаді 1972 року, під час якого було вбито 11 членів олімпійської збірної Ізраїлю. Метою операції була ліквідація палестинських терористів з організації «Чорний вересень», причетних до теракту, та членів Організації визволення Палестини (ОВП), які, за даними «Моссаду», були відповідальні за захоплення заручників. Операцію розпочато восени 1972 року за наказом прем'єр-міністра Ізраїлю Голди Меїр; тривала вона більше 20 років.

Операція «Динамо» — Дюнкерська евакуація, кодова назва Операція «Динамо» — військова операція з евакуації формувань британських та французьких військ, що опинилися притиснутими Вермахтом до атлантичного узбережжя в ході битви за Дюнкерк на північному сході Франції (6 червня 1940 р.). Найбільша військово-рятувальна операція в світовій історії.

Всі ці та інші назви стали джерелом створення художніх творів різних жанрів, використовувалися як символи в різних ситуаціях.

Інколи деякі назви, наприклад, назви озброєнь, обладнання тощо, можуть лягати в основу художніх творів. Наприклад, в основі фільму «Енігма (Код "Енігма")» (фільм 2001 року режисера Майкла Ептіда за однойменним романом Роберта Гарріса) лежить історія навколо криптоаналізу німецької шифрувальної машини «Енігма». На цю ж саму тему був знятий фільм «Гра в імітацію» — американський історичний трилер 2014 року про британського математика, логіка, криптоаналітика та батька сучасної інформатики Алана Тюрінга, який був ключовою фігурою в розшифруванні нацистського коду Енігми, що допомогло Антигітлерівській коаліції перемогти у Другій світовій війні. Фільм створений на основі біографії «Алан Тюрінг: Енігма» авторства британського математика та письменника Ендрю Годжеса (Hodges, 2014).

Назви військових операцій в Україні розповідають про перемоги та поразки, про історію та сучасність, наприклад *Перші Визвольні Змагання*: Битва під Крутами, Бій під Мотовилівкою, Пер-

ший Зимовий Похід, Взяття Перекопу, Другий Зимовий Похід; Друга світова війна та Другі Визвольні Змагання: Битва за Київ, Битва за Дніпро, Дніпровсько-Карпатська операція. Російсько-українська війна (2014 — теперішній час) вже дала назви, які мають широкий та драматичний контекст: Аеропорт, Дебальцеве, Волноваха, Слов'янськ, Азов.

Для прикладу можна навести уривок із тексту офіційної сторінки 93-тьої Окремої Механізованої бригади (ОМБр) Холодний Яр: *«93 бригада Холодний Яр — військова частина у складі Сухопутних військ Збройних сил України... Бригада сформувалася на базі 93-ї мотострілецької дивізії у грудні 2002 року та є її правонаступницею.... 93 бригада Холодний Яр захищає державний суверенітет та територіальну цілісність України від самого початку воєнних дій на Сході»*.

У березні 2014 року бригада однією з перших вирушила на захист кордонів країни у Меловому та Троїцькому на Луганщині.... У травні 2014-го 93-тя воювала вже на Донецькому напрямку. У цей період формування понесло перші втрати — у перестрілці із бойовиками на блокпосту біля Золотого Колодязя загинуло три військовослужбовці. У кінці травня — на початку червня почались справжні бойові дії: тоді була захоплена перша російська установка «Град» під Добропіллям, відбувся перший бій з танками супротивника під Новоселівкою, а також визволення Селідового, Українська, Карлівки, Нетайлового, Первомайського, Авдіївки, Пісків. 21 липня 2014 року група тодішнього командира танкового батальйону підполковника Дмитра Кащенко атакувала позиції терористів на недобудований ділянці об'їзної — на мосту. Пізніше він став загальновідомим під назвою «Республіка Міст». А група капітана Олександра Лавренка вийшла на блокпост бойовиків у передмісті Донецька... 24 липня бійці 93 бригади, спільно з силами батальйонів «Дніпро-1», ДУК «Правий сектор», «Донбасс» та «Шахтарськ», звільнили від бойовиків Піски, взявши під контроль трасу Дніпропетровськ — Донецьк. Таким чином було створено головний шлях постачання для наших бійців, які обороняли Донецькій аеропорт імені Прокоф'єва.

У серпні 2014 року зведена штурмова рота та 1-ша батальйонно-тактична група бригади брали участь у завершальній стадії трагічних боїв за Іловайськ. Під час виходу з «Іловайського котла» загинуло більше 70 бійців з'єднання, поранено 50 осіб, а ще 30 зникли безвісти.... У вересні 2014 року бригада вперше виїхала боронити Донецький аеропорт і зайняла позиції у старому, новому терміналах і на вежі управління. Бійці бригади взяли участь у найзапекліших боях за ДАП у кінці листопада 2014 року — січні 2015 року. Легендарні «кіборги», у тому числі з 93 бригади, воювали за аеропорт 242 дні. Весь 2015 рік і початок 2016-го аж до виходу на відновлення у березні бійці 93 бригади утримували позиції у Пісках, біля руїн Донецького аеропорту, в Опитному, Водяному, Красногорівці, на шахті «Бутівка». З червня 2016 до липня 2017-го бригада тримала оборону населених пунктів у районі Бахмутської траси на Луганщині, зокрема у селі Кримському, Новотошківському, Золотому, Оріховому, Кряківці та Трьохізбенці. Бригада змогла просунутися на кілька кілометрів уперед і закріпитися на нових позиціях, не порушивши при цьому Мінських домовленостей. Із січня по серпень 2018 року 93 бригада захищала державний суверенітет та територіальну цілісність України на Донбасі (Волновахський напрямок), успішно виконуючи бойові завдання....

93 бригада понесла найбільші втрати серед військових частин України: протягом бойових дій на Сході загинув 281 військовослужбовець.

Указом Президента України від 22 серпня 2018 року № 232/2018 бригаді присвоєне почесне найменування «Холодний Яр»...

Цей текст містить низку військових термінів та скорочень: ОМБр, ДАП, блокпост, танковий батальйон, штурмова рота, батальйонно-тактична група; велику кількість географічних назв та назв населених пунктів: Мелове, Троїцьке, Луганщина, Золотий Колодязь, Іловайськ, Донецьк, Піски, Бахмут, Кримське, Новотошківське, Золоте, Оріхове, Кряківка, Трьохізбенка, які вже увійшли в історію бригади та країни. Такі назви створюють своєрідний ландшафт найменувань. А деякі найменування, які асоці-

юються з понятійними категоріями з інших галузей, як от «кіборги», стають поняттями, що набувають особливого значення та характеризуються трагедійним контекстом.

Термін «кіборг» (скорочення від «кібернетичний організм») у медицині означає «біологічний організм, що містить механічні або електронні компоненти»; у науковій фантастиці — фантастична істота, напівлюдина-напівмашина, андроїд. Цей термін був популяризований в низці літературних та кінематографічних творів, переважно 80-х та 90-х років минулого століття. З вересня 2014 року в українських засобах масової інформації та соціальних мережах поширюється вживання терміну «**кіборги**» як назви українських вояків — захисників донецького аеропорту під час війни на сході України. Слово «кіборги» у значенні «захисники донецького аеропорту» було назване словом 2014 року за версією словника сучасної української мови та сленгу «Мислово»⁷.

Характерною рисою військової термінології є аббревіатури. Це явище відповідає потребам мови у військових цілях, а саме — тенденції до уникнення надлишкової інформації, економії мовної енергії, уникнення повторів, упорядкованості та регламентації.

В бойових (та інших) документах, в розмовній мові вживається велика кількість аббревіатур (Військова термінологія), наприклад:

Механізована бригада, полк, батальйон, рота, взвод, відділення	<i>мбр, мп, мб, мр, мв, мвід</i>
Танкова бригада, полк, батальйон, рота, взвод	<i>тбр, тп, тб, тр, тв</i>
Аеромобільна бригада, полк, батальйон, рота, взвод, відділення	<i>аембр, аемп, аемб, аемр, аемв, аемвід</i>
Командний (запасний командний) пункт	<i>КП (ЗКП)</i>
Бойова машина десантна	<i>БМД</i>
Бойова машина (піхоти)	<i>БМ (БМП)</i>
Бойова розвідувальна (броньована розвідувальна дозорна) машина	<i>БРМ (БРДМ)</i>

⁷ Мислово — онлайн-словник неологізмів та сленгу сучасної української мови. Слова та визначення до словника додаються інтернет спільнотою.

Бронетранспортер (десантний)	<i>БТР (БТР-Д)</i>
Диверсійно-розвідувальна група	<i>ДРГ</i>
Дистанційно встановлене мінне поле	<i>ДВМП</i>
Зенітна керована ракета	<i>ЗКР</i>
Контрольно-перепускний пункт	<i>КПП</i>
Протиповітряна (протитанкова) оборона	<i>ППО (ПТО)</i>
Протитанкова керована ракета (ракетний комплекс)	<i>ПТКР (ПТРК)</i>
Північний, південний, східний, західний, північно-західний, північно-східний,	<i>півн., півд., сх., зах. півн.-зах., півн.-сх.,</i>
Радіоактивні речовини	<i>РадР</i>
Розмежувальна лінія	<i>розмежлінія</i>
Час початку дій: виходу на передній край оборони противника, викидання (висадки) десанту, початку форсування...	<i>«Ч»</i>

Ну і звичайно ж АТО (антитерористична операція), ООС (операція об'єднаних сил), ООУ (окремі області України), ОРДЛО (Окремі райони Донецької та Луганської областей).

Використовуються великі та малі літери, комбінації великих та малих літер, частини слів, літери.

Важливу роль у військових текстах відіграють хештеги. **Хештег** або **гештег** (англ. *hashtag*, від *hash* — «символ ґратки», «окторп») — слово або фраза, яким передує символ «#» (окторп). Користувачі можуть об'єднувати групу повідомлень за темою або типом з використанням хештегів — слів або фраз, які починаються з #.

Короткі повідомлення в мікроблогах соціальних мереж, таких як: Instagram, Twitter, Google+, Facebook, можуть бути помічені хештегом, включаючи в себе як одне слово, так і більше об'єднаних слів (але без пробілів).

Хештеги дають можливість групувати подібні повідомлення, таким чином можна знайти хештег і отримати набір повідомлень, які його містять (<https://uk.wikipedia.org/wiki/Хештег>).

Військову термінологію можна вивчати і з позицій комбінаторної лексикології. Наприклад, виявилось, що запровадження воєн-

ного стану мало також і лінгвістичний наслідок — багато людей дізналося, що прикметники «воєнний» та «військовий» мають різні значення у складі субстантивних сполук, наприклад:

Військовий	Воєнний
<i>аеродром</i>	<i>конфлікт</i>
<i>кореспондент</i>	<i>вторгнення</i>
<i>бюджет</i>	<i>провокація</i>
<i>рапорт</i>	<i>злочин</i>
<i>шпиталь</i>	<i>стан</i>
<i>організація</i>	<i>історія</i>
<i>підготовка</i>	<i>вторгнення</i>
<i>спорядження</i>	<i>доктрина</i>
<i>призов</i>	<i>авантюра</i>
<i>хитрість</i>	<i>здобич</i>

Загалом визначення різниці в значеннях прикметників «воєнний» та «військовий» можна узагальнити таким:

Військовий — який стосується війська, військовика: *аеродром, аташе, госпіталь, дух, ешелон, завод, квиток, керівник, корабель, кореспондент, кредит, лад, лазарет, моряк, об'єкт, обов'язок, оркестр, парад, поїзд, порядок, радник, статут, телеграф, автоінспекція, академія, база, виставка, влада, дисципліна, дорога, економіка, література, людина, медицина, могутність, перевага, підготовка, присутність, сила, служба, справа, таємниця, техніка, форма, фортеця, хімія, частина, виробництво, відомство, замовлення, звання, керівництво, планування, правило, співробітництво, судно, училище, заходи, можливості, традиції.*

Воєнний — який стосується війни, пов'язаний з нею: *закон, злочин, злочинець, напад, переворот, період, потенціал, режим, час, авантюра, боротьба, доктрина, загроза, здобич, інтервенція, історія, катастрофа, небезпека, обстановка, операція, підтримка, політика, проблема, провокація, ситуація, випробування, вторгнення, втручання, питання, приготування, дії, події, зусилля, інтереси, плани.*

Можливе паралельне вживання «військовий» і «воєнний» з такими словами: *блок, союз, суд, трибунал, диктатура, допомога, історія, машина, наука, промисловість, стратегія, тактика, теорія, зіткнення, мистецтво, витрати, потреби, умови, цілі*.

В контексті російсько-української війни питання політкоректності є актуальними і для українського суспільства. Наприклад, 20 травня 2016 року в київському Будинку офіцерів ГО «Побратими» провела лекцію на тему «Висвітлення питань ветеранів АТО». Ресурс MediaSapiens (Як писати про військових, 2016) вже писав про те, який образ ветерана формується в ЗМІ, яких помилок можуть припускатися журналісти і як коректно проводити інтерв'ю з ветеранами. В результаті був створений глосарій термінології, пов'язаної з психосоціальною адаптацією військових із коментарями військового психолога Андрія Козінчука (Ресурсний центр «Гурт»). Ось деякі з цих термінів:

Ветеран — учасник АТО, учасник бойових дій, доброволець, воїн-інтернаціоналіст, який брав участь у боях та відслужив визначений термін. Учасник війни, що повернувся (міжнародне визначення).

Військовослужбовець — громадянин України або іншої країни, який проходить військову службу у складі ЗСУ та інших військ відповідно до Закону України.

Солдат — військове звання, термін замінив відповідний «рядовий» (СБУ, ЗСУ, НГУ, ДПСУ).

Воїн (боєць) — людина, яка проходить службу в збройному формуванні та перебуває в зоні бойових дій.

Комбатант — згідно з визначенням ООН, це всі безпосередні учасники бойових дій (партизани, добровольці, ДРГ та ін).

Доброволець — особа, яка висловила бажання й готовність стати на захист країни у складі офіційних, або добровольчих збройних формувань (не за призовом).

Герой — надзвичайно хоробра людина, що самовіддано вчиняє подвиги, захищаючи рідних, державу, побратимів, підрозділ тощо. Військовий психолог Андрій Козінчук: «Надзвичайно хороbra людина, яка самовіддано вчиняє подвиги, часто гине. Ми се-

ред наших однодумців не вживаємо слова «герой» стосовно живих. Люди, яких я хочу назвати героями, постійно ображаються, а ті, яких я не назвав би героями, б'ють себе в груди, мовляв, «я — герой!» Я поясню свою логіку. Уявіть, що людина вчиняє героїчний вчинок. Вона своїм тілом захищає командира. Рятуює, отримує поранення. І всі хлопці кажуть: «Ну ти, чувак, взагалі, красава! Молодець, ти герой». Він приїжджає додому й зраджує своїй дружині із двома-трьома жінками, б'є свою дитину, п'є. Це герой чи ні? Він герой з погляду своїх побратимів. А з погляду ККУ? З погляду дружини? Дитини? Кожен здатен на героїчний вчинок. Але не кожен готовий дотримуватися статусу героя щодня. Не варто вішати ярлики. Я би не став зловживати цим словом».

Героїчний вчинок має місце в житті будь-якої людини.

Демобілізація — процес звільнення мобілізованих вояків у запас. Проводиться за указом Президента.

Дембель, дѐмбель — неформальна назва звільненого в запас мобілізованого військовика (не варто використовувати у ЗМІ).

Психологічна травма — шкода, завдана психічному здоров'ю людини в результаті інтенсивного впливу зовнішніх факторів, гострих емоційних стресових впливів інших людей на її психіку.

Шок — загальний розлад функцій організму внаслідок психічного стресу чи фізичного пошкодження. *Людина, яка перебуває в стані шоку, не розуміє, що вона в стані шоку.*

ГРС (гостра реакція на стрес) — надшвидкі розлади різної природи та ступенів важкості, що спостерігаються в осіб, які не мали явних психічних розладів у минулому. Виникають як реакція на виключно соматичну чи психічну ситуацію (наприклад, бойові дії) і, як правило, зникають через декілька годин чи днів. Військовий психолог Андрій Козінчук: *«Грубо кажучи, якщо людину, яка не мала бойового досвіду, відправити саме на безпосередні бойові дії, її нормальною реакцією буде гостра реакція на стрес — це паніка, фізіологічні реакції, наприклад, дефекація чи мимовільне сечовипускання. Організм скидає зайву вагу, щоб людина втікала. Існує також психічна реакція на стрес — коли людина ховається, наприклад. Це не тому, що вона боягуз. Її психіка дає таку*

команду. Чим гостріша реакція на стрес, тим більшими можуть бути наслідки. Але якщо гострої реакції на стрес немає, це прямий кандидат на посттравму. Й тут ідеться не лише про бойові дії, а й про ДТП, бійки, свідків вбивств».

ПТС — неформальна назва посттравми, що використовується ветеранами деяких країн, не означає ПТСР. Військовий психолог Андрій Козінчук: «Одна дуже «кваліфікована» особа в Міністерстві оборони заявила, що 80 % військовослужбовців страждають від ПТСР. Це повна нісенітниця. Немає жодної світової статистики, де йшлося би про такі цифри. Коли йдеться про посттравму, мається на увазі не лише спад, а й зростання. Мета нашої з колегами роботи — зробити посттравматичне зростання. У ЗМІ дуже часто зловживають терміном «ПТСР». Тому ми дуже агітуємо, щоб журналісти говорили хоча би «посттравма»».

ПТСР (посттравматичний стресовий розлад) — важкий психічний стан, що виник у результаті важкої психотравмуючої ситуації. Лікується медикаментозно та психотерапевтично. Військовий психолог Андрій Козінчук: «Посттравматичний стресовий розлад. Афганський синдром, донбаський синдром... В Україні, згідно з законодавством, ПТСР — це виключно психічна травма, і її лікують виключно психіатри. У Європі, а також в Ізраїлі та США цим займаються не тільки психіатри, а й психотерапевти й соціальні працівники. ПТСР — це дуже складний стан, і він не виникає одразу від війни. На війні не можна заробити ПТСР, ПТСР можна заробити тільки в мирі, після повернення. І ПТСР трапляється не обов'язково через війну. Його можна отримати в результаті втрати близької людини на своїх очах, наприклад, або дуже складної травми. На війні його заробити найпростіше через тривалий інтенсив. Діагностує ПТСР сертифікований психіатр або психотерапевт, який пройшов сертифікацію виключно по цьому недугу. Діагностика ПТСР — непростий процес. Тому не вішайте, будь ласка, ярлики. І в нас немає статистики щодо ПТСР у військових. Статистика щодо ПТСР можлива лише в цивільних. Це пов'язано з тим, що ПТСР розви-

вається лише після повернення, в період від 3 до 6 місяців. Тільки тоді можна людину діагностувати».

Психолог працює виключно з психічно здоровими людьми, не ставить діагнозів, не має права виписувати чи призначати лікарські препарати. Має психологічну освіту.

Психотерапевт — фахівець, який має медичну освіту, володіє теоретичною та практичною підготовкою в сфері психотерапії, психотерапевтичними методиками, що пройшов відповідне навчання за своєю спеціалізацією під контролем супервізора.

Військовий психолог Андрій Козінчук: *«Якщо довго працюєш із клієнтом, починаєш переміщуватися в його реальність. Стаєш суб'єктивнішим. Супервізор — це людина, яка дає тобі опору. Яка дає тобі розуміти, чи в тій реальності ти перебуваєш».*

Психіатр має медичну освіту, здійснює діагностику та лікування психічних розладів. Використовує медикаментозний метод лікування.

Соціальний працівник — фахівець, що здійснює моральну, правову та побутову підтримку незахищених верств населення.

Психологічна реабілітація — комплекс медико-психологічних, педагогічних, соціальних заходів, спрямованих на **відновлення** та корекцію порушених психічних функцій, станів, особистісного та соціального статусу ветерана. Військовий психолог Андрій Козінчук: *«Тобто військовий пішов на війну, повоював там, повернувся й має відновитися до того стану, який у нього був до війни. На наше переконання, такого бути не може. Люди, які пережили війну, стати такими самими не можуть. На мою суб'єктивну думку, реабілітувати можна дисидентів, євреїв, «Правий сектор». Тобто тих, про яких колись сказали, що вони — погані люди. Ветеранів реабілітовувати не потрібно. У світі така річ, як psychological rehabilitation, не трапляється ніде. Тому термін «психологічна реабілітація» ліпше не використовувати. Ми пропонуємо соціальну адаптацію».*

Соціальна адаптація — активне **приспособлення** індивіда до умов середовища, що його оточує. Військовий психолог Андрій Козінчук: *«Це, власне, те, чим ми займаємося. Але не кожен ве-*

теран соціально адаптується. Частина стає відлюдькуватими. Ми бачили ветеранів, які взагалі відмовлялися жити в соціумі. Вони могли стати лісниками. Це їхній вибір. Вони так і не адаптувалися. Соціум каже, що це неправильно. А ми вважаємо, що правильно — це коли людина функціонує і розвивається».

Абілітація — **набуття** знань та навичок, необхідних для незалежного проживання в соціумі, усвідомлення своїх можливостей, соціальних ролей, розуміння прав та обов'язків. Військовий психолог Андрій Козінчук: «Цей термін спочатку виник для людей з інвалідністю. Вважаю, що це актуально і для ветеранів. Тобто йдеться про набуття таких знань та навичок, які зроблять нас рівноправними в соціумі й навіть дозволять стати кращими, аніж ми були до війни. Людина, яка повернулася з війни, — це, перш за все, людина, яка вижила. В умовах, де багато людей не виживають, в умовах, де її дуже багато людей хотіли вбити, поранити, знищити, в тому числі морально... І вона звідти повернулася живою. Це означає, що в неї тут, у соціумі, з'явилося набагато більше корисних вмінь та навичок».

Психосоціальна адаптація — міжнародний термін для визначення комплексу вищезазначених процесів.

Допомога — коли сильніший надає послуги слабшому.

Підтримка — надання опори, створення умов для успіху зі збереженням гідності.

Свого часу в США, внаслідок В'єтнамської війни більше військових загинуло від самогубств, аніж від участі в бойових діях. І тоді поставили питання, як зробити так, щобі військові звертали-ся до психологів. Замість показувати проблему там вирішили продемонстрували рішення: вони показали сильних командирів, котрі мають авторитет в армії, ті сказали: «Я проходив через те, що проходиш ти. Я такий, як і ти. Ти маєш повне право на свій процес. Я проходжу його і ти можеш його пройти. Звернися по підтримку».

Така робота з термінами є дуже важливою. Вона допомагає не лише створити позитивний образ ветерана, вона допомагає ветеранам та їх сім'ям подолати наслідки війни та адаптуватися до мирного життя.

Нинішній час характеризується надзвичайним поширенням та широким застосуванням соціальних мереж.

Соціальна мережа — соціальна структура, утворена індивідами або організаціями. Вона відображає різмаїті зв'язки між ними через різноманітні соціальні взаємовідносини, починаючи з випадкових знайомств і закінчуючи тісними родинними зв'язками. Вперше термін було запропоновано в 1954 році Дж. А. Барнесом (в роботі *Class and Committees in a Norwegian Island Parish*, «Human Relations») (Barnes, 1954). Аналіз соціальних мереж (див. також *теорію мереж*) перетворився на основний метод досліджень у сучасній соціології, антропології, географії, соціальній психології, інформатиці та дослідженні організацій, а також поширену тему для досліджень та дискусій. Різноманітні дослідження показали, що соціальні мережі діють на багатьох рівнях, починаючи від родин і закінчуючи цілими націями, та відіграють важливу роль в тому, як розв'язуються проблеми, працюють організації та досягають успіху на шляху до власних цілей індивіди. Соціальними мережами називають також інтернет-програми, які допомагають друзям, бізнес-партнерам або іншим особам спілкуватись та встановлювати зв'язки між собою, використовуючи набір інструментів. Ці програми, відомі як «Онлайнові соціальні мережі», стали надзвичайно популярними. Мабуть, найбільш популярними є такі онлайнові мережі, як LinkedIn та Facebook. Якщо соціальна мережа LinkedIn є мережею, здебільшого, для пошуку і встановлення ділових контактів, то соціальна мережа Facebook є найбільшою в світі соціальною мережею з практично необмеженими цілями пошуку, встановлення та підтримки контактів максимально великої кількості учасників.

В Україні Facebook став особливо популярним під час подій Майдану в листопаді 2013 року. Українці самоорганізувались через соціальні мережі для протесту проти дій тодішньої влади. Facebook використовувався і використовується учасниками подій, волонтерами, добровольцями, військовими для координації зусиль та обміну інформацією, для збору коштів, для пропаганди та контрпропаганди.

Українська військова терміносистема, можливо, була б неповною без так званого «бойового суржика». Про бойовий суржик на порталі мовної політики пише, зокрема, Тетяна Юла (Юла, 2018).

«Бойовий суржик» — явище достатньо нове й неоднозначне. Він виник серед українських фейсбук-блогерів у період Майдану й до цього часу продовжує існувати на просторах інтернету. Творцем нового терміну вважають так званого Свирида Опанасовича (справжнє ім'я — Іван Довганич) — колишнього дипломата і блогера, блискавичний підйом популярності якого просто вражає. Як зазначає сам автор: «Під час війни і соціальних потрясінь освічені люди починають говорити жорсткою мовою. Я називаю це бойовим суржилом» (Свирид Опанасович). Розмірковуючи над причинами його появи, Дід Свирид виокремлює дві головні. По-перше, в екстремальних умовах людям притаманна екстремальна манера висловлювати думки. Тож, у воєнний час і суржик стає «бойовим». По-друге, це найпростіший спосіб вставляти палки в колеса своїм ворогам, адже зважаючи на мінімальну машинну перекладність постів, написаних суржилом, ці тексти легкі для українців, однак для опонентів є справжнім покаранням». Читацька аудиторія блогерів чималенька. Дід Свирид, або ж Свирид Опанасович, має понад 79 000 підписників. В його постах може бути присутня нецензурна лексика. Однак варто зазначити, що, наприклад, Свирид Опанасович в одному з інтерв'ю відверто говорить про те, що в житті він набагато скромніший, ніж на просторах інтернету: «У житті близькі від мене ніколи не чули міцного слова, я завжди розмовляю чомно літературною мовою. Зараз країна веде війну, і доводиться інколи говорити на такі теми, що солов'їною мовою цього не висловиш».

Починаючи писати, Свирид Опанасович мав за мету знизити градус панічного настрою серед українців: «Під час війни завжди є воєнний психоз. Люди переживають і часто неправильно сприймають те, що відбувається. Потрібно, щоб хтось гасив паніку, роз'яснював. Дід Свирид не занурює читача в теплу ванну. Не говорить, що "всьо харашо". Дід спокійно, простими словами в контексті "сільської аналітики" "аналізує собитія", і люди бачать, що

підстав панікувати нема». По кількості вдячних коментарів можемо зробити висновок про те, що йому вдалося досягнути поставленої мети. Підхід до боротьби зі злом Дід Свирид та деякі інші блогери обрали доволі неординарний і назвали його «бойовим суржи́ком». Про серйозність намірів свідчить існування «Маніфесту українського бойового суржи́ку», прикінцевим положенням якого, за словами Романа Коляди, є така фраза: «Для того, щоб володіти українським бойовим суржи́ком, треба досконало володіти українською літературною мовою, а бажано не лише нею однією».

Для тих, хто не до кінця розуміє значення терміну «бойовий суржик» можна навести фрагмент аудіорозмови, що відбулася на першому каналі Українського радіо (програма «Український вимір») між її ведучим та запрошеними блогерами Татусею Бо й Мурзіком Васильовичем. Як пояснив останній із них, «Бойовий суржик — це не є суржик в чистому вигляді... це є штучно створена мова, це фразеологічні звороти, взяті з української, російської мови, так само йде транслітерація ...російських слів. Все це здобрене українським гумором та народними мудростями...» (Рєпка Клюб).

Дід Свирид, окрім іншого, ще й великий знавець історії України. Підтвердження цьому можна знайти у його постах, дуже часто доповнених прикладами з історії України. Підписники Діда швидко відреагували на характерну рису текстів свого морального натхненника й запропонували блогеру написати свою історію України. Так у Свирида Опанасовича й зародилася ідея «Історії України» у 5 книгах. На разі на світ з'явилися перші 2 томи, й захоплені відгуки читачів говорять самі за себе. Цікаві ілюстрації, яскравий авторський підхід до викладу матеріалу, невимушений, дружельюбний тон й доцільні гумористичні вставки уже змусили полюбити історію України не одного затятого скептика. До того ж, книги, на відміну від постів на «Фейсбуці», Свирид Опанасович пише стриманіше й українською літературною мовою, «... хоча й з авторськими особливостями. Бо одна справа — гумор і сатира, де суржик є художнім прийомом, а інша — популяризація науки, де суржик — перепона засвоєнню наукової інформації» (Дід Свирид, 2016, 2017).

Бойовий суржик характеризує і мову військовиків. Наприклад, артилеристи: «поправка на геостаціонарну арбіту і вологість повітря»; «в броніку до бусолі не підходить»; «приход? выход! спи!»... (Alexey Petrov, блогер, 3 листопада 2018).

Або ж розмова ветеранів в маршрутці:

– Водій! Посвідчення! Убеде!

– Показуєм.

– Нє «показуєм», а «пред’явіть будь ласка».

– Пред’явіть. Будь ласка.

– Будь ласка.

– Настоящеє?

– Нє. На базарі купив.

– Дорого?

– Дорого. П’ятнадцять місяців торгувався.

– А то показывают поддельние.

– Серьозно? І як отлічаєть?

– Ага. Та там видно, бланк не такий, шо я, не знаю... а де служив?

– Сорок перший, потім у «сємєсятдвойке». Пятнадцать–шестнадцать.

– Аа. Ну норм. А после армії куда?

– В патруль.

– О. Хєррасє. Як звать?

– Мартін.

– Саня. Сто перша. Чєтирнадцать–пятнадцать.

(Мартин Брєст, блогер, 8 листопада 2018).

Розшифровка деяких термінів: «О. Хєррасє» — *жарг.* Клас! Ну ти й даєш! Супер! Нічого собі!; «бронік» — *скор.* бронезилет; «Убеде» — УБД (Учасник бойових дій); «Сорок перший» — 41-й батальон; «сємєсятдвойка» — 72-га бригада; «чєтирнадцать-пятнадцать» — 2014.

Солдатський сленг існує, він весь час поповнюється новими термінами, і виникла потреба їх систематизувати. З’явилася категорія «ветеранська література», яка написана військовими, які брали/беруть безпосередню участь у військових діях на сході

України. Наприклад, в 2019 році був опублікований «Словник солдатського сленгу своїми словами» Василя Піддубного (Піддубний, 2019). Як пише сам автор, «Ідея цієї книжки народилася тоді, коли всоте пролунало питання: "А що таке..." ... Втомившись давати відповіді, а інколи тих відповідей і не знаєш (буває й таке), автор вирішив розібратись в сучасній військовій термінології та створити такий собі кишеньковий словничок, що має стати тлумачем в світі слів, словосполучень, словникових запасів та всього іншого, що трапляється нам на очі, потрапляє у вуха чи мозолить відчуття безпорадності та непорозуміння у випадках, коли ми не можемо назвати себе ерудитом-всезнайкою.

Трапляються ситуації, коли самі безпосередні учасники описаних в безлічі книжок про війну, інколи не розуміли — кого називають Чебурашкою і чому ПКМ став Покемоном. Це не дивно. В кожному підрозділі народжувалися свої власні вислови, фрази та назви. Деякі поширилися військом і зробилися спільними; деякі так і не вийшли за кордони внутрішнього користування.

Також траплялося, що БМП називали БТРом, а САУ — танком. То є образливим для спеціалістів, як, наприклад, коли підполковника називаєш лейтенантом, бо в обох по дві зірочки на погоні» (Піддубний, 2010, с. 3).

Ось деякі приклади такого солдатського сленгу:

АВАНПОСТ — передовий пост. Застаріле поняття. Зараз просто кажуть «передок».

АГІК — це не агітатор. Хоча активну агітацію за допомогою цього гранатомету можна проводити (див. гранатомет АГС-17)

АМЕРИКАНКА — військова форма зразка військ США.

БАЛАЛАЙКА — одна з назв автомату АК-47.

БАРС — сімейство колісних бронемашин української корпорації «Богдан».

БАТАРЕЯ — чотири-вісім гармат, що дають залп з однієї позиції.

БОБРИ — інженерний підрозділ. Бобри весь час або будують, або руйнують. Загати, переправи, оборонні споруди... Дамби. Одним словом, роботяги.

ВСП — військова служба правопорядку. Військова поліція, так би мовити.

ГАН-ТАК — саморобний броньовик, бойовий транспорт, в основному, це грузова автівка, укріплена бронею (металевими листами). Перші ган-траки з'явилися на війні у В'єтнамі.

КАШЛО — будь-яка каша. Заправляється або тушенкою, або консервою «Кілька». Або нічим не заправляється; і так зжеруть.

КОМПОТ — москальське «командир полку».

НАТАШКА — вантажний «Урал».

РУБАЄ — хилить до сну (Піддубний, 2019).

Як бачимо, військова терміносистема дає багато матеріалу для лінгвальних та екстралінгвальних розвідок. Військова терміносистема є джерелом створення великої кількості термінологічних словників в різних військових галузях різними мовами. Військова терміносистема є джерелом мультидисциплінарних досліджень. Військова терміносистема є динамічною. Вона розвивається та змінюється, віддзеркалюючи рівень науково-технічного та соціального прогресу людства. Оскільки війна в Україні триває і є все ще далекою від завершення, українська військова терміносистема, на жаль, поповнюватиметься новими термінами та професіоналізмами. Але з іншого боку, українська армія міцнішає, вона отримує нові досконалі види озброєнь. Українська армія є членом міжнародної військової спільноти і буде членом потужного міжнародного військового блоку. І нові військові терміни означатимуть новий рівень військового і технічного розвитку України та її військових сил та повноправне місце в глобальній військовій системі. Українська мова як державна мова забезпечує тяглість української військової традиції.

Звісно, розгляд військової термінології був би неповним, аби в умовах глобалізованого світу не розглядався досвід інших країн. Це стосується досвіду тих з них, що постійно беруть участь у військових конфліктах. До них належить США, досвід якої заслуговує на увагу.

По-перше, вартим наслідування є словник військової термінології, що регулярно оновлюється з включенням нових термінів та

вилученням неуживаних і є у вільному доступі в он-лайн (DoD) (Department of Defence Dictionary of Military and Associated Terms (United States Department of Defence). Зрозуміло, що він включає терміни, які не належать до термінології, яка має гриф секретності. Понад двадцять п'ять тисяч термінів є достатньою базою для ефективного проведення операцій. Чіткі дефініції сприяють між-національній стандартизації термінології. Поза тим можна зауважити також ряд інших словників/гlossаріїв військової термінології, друкованих та онлайн-ових, наприклад Military Lexicon (Global Security), Glossary of Military Terms, Lexicon, and Abbreviations (ATS), Glossary of Military Terms and Slang (Military).

Другим важливим моментом є визнання ролі окремих особистостей у творенні та впровадженні функціонування військової термінології в суспільному житті в XX сторіччі, в контексті програм міжнародного розвитку, прикладом чого є діяльність Роберта Макнамари, який зробив суттєвий внесок в процеси переосмислення та вживання військової термінології в нових контекстах.

Роберт Макнамара (9 червня 1916 р. — 6 липня 2009 р.) був міністром оборони США при Президентах США Джоні Кеннеді та Ліндоні Джонсоні. Р. Макнамара впровадив системний аналіз у державну політику, що пізніше розвинулося в політичний аналіз. Вже звичні для бізнесу та проектного аналізу такі терміни та поняття, як «система планування, програмування та бюджетування (planning, programming and budgeting system)», «довгострокове планування бюджету (long-term budget planning)», «складання бюджету за програмно-цільовим методом (program budgeting)», «аналіз витрат (cost analysis)», «співвідношення потреб та витрат (needs and costs ratio)», «програма скорочення видатків (cost reduction program)», «логіко-структурна схема (logframe)» тощо, були запозичені з галузі військового аналізу. Майже 20-літнє перебування Роберта Макнамари на посаді Директора Світового банку сприяло тому, що терміни та поняття військового системного аналізу застосовувалися і застосовуються у проектуванні програм розвитку міжнародних організацій, а отже увійшли в лексику мов вже в глобальному масштабі (Maddux, 1981).

З іншого боку, майже 20-літнє перебування Роберта Макнамери на посаді Директора Світового банку сприяло тому, що його щорічні промови визначали тематику глобального дискурсу міжнародного розвитку. Наприклад, в 1968 році, коли він став Директором Світового банку, під час свого першого головування на засіданні Ради виконавчих директорів Світового банку (яка, зазвичай проводиться разом з керівництвом Міжнародного валютного фонду) в результаті консультацій з провідними банкірами світу банківські терміни були впроваджені в програми кредитування країн, що розвиваються. В 1970 році він вперше заговорив про поняття, яке він суттєво розвинув в найближчі десять років. «In setting the objectives, planning the programs, and measuring the progress of development in the seventies, we must look to more than gross measures of economic growth. What we require are relevant ‘development indicators’ that go beyond the measure of growth in total output and provide practical yardsticks of change in the other economic, social, and moral dimensions of the modernizing process.» (Maddux, 1981). Таким чином, з’явився термін «development indicators» (показники розвитку), який також став терміном міжнародного дискурсу. В 1973 році в своїй промові на щорічному засіданні Ради виконавчих директорів Світового банку він вперше вжив термін «absolute poverty» (абсолютні злидні/абсолютна бідність), а в 1976 році — термін «global compact» (глобальний договір).

«What particularly characterizes Mr. McNamara’s policy statements are their rigorous analytical character, and their frankness and candor. He has been forthright in taking on difficult and sensitive development problems — problems that it would have been far more comfortable to gloss over or leave aside — and while recognizing their complexity, he has consistently set out to deal with them in a carefully reasoned and objective manner. That is a reflection of both of the man himself, and of the unique position that a president of the World Bank occupies. It is important to remember that the Bank is owned and operated by its own member countries. all of them sovereign nations, all of them with political and socio-economic views of their own, and all of them with their own distinct cultural and his-

torical heritage....The Bank's mandate is to serve these immensely varied societies with financial assistance and technical and economic advice in order to help further their own development programs» (Maddux, 1981).

Загалом, завдяки Роберту Макнамарі, міжнародний дискурс визначався наступними глобальними темами:

1) фундаментальна природа розвитку (fundamental nature of development);

2) роль поняття справедливості/балансу інтересів у процесі розвитку країн (role in development of the concept of equity);

3) подвійне завдання розвитку: прискорення економічного розвитку та викорінення абсолютної бідності (development comprises a twofold task: to accelerate economic growth, and to eradicate absolute poverty);

4) характеристики та обсяги абсолютної бідності (characteristics and dimensions of absolute poverty);

5) ключові способи зменшення рівня абсолютної бідності (key to reducing absolute poverty);

6) важливість питання зростання кількості населення в світі (the importance of the population issue);

7) небезпека торгового протекціонізму як для розвинутих країн, так і для країн, що розвиваються (the dangers to both developed and developing countries of trade protectionism);

8) моральні аспекти допомоги країнам в процесах розвитку (the moral case to development assistance);

9) питання національних інтересів в програмах допомоги в проектах розвитку (the national-interest case for development assistance);

10) серйозні проблеми, які необхідно вирішувати країнам, що розвиваються попри вже досягнутий успіх (The developing world has made unprecedented progress in the past quarter century, but continues to face very critical problems);

11) роль Світового банку як міжнародної організації розвитку, але не благодійної інституції (The World Bank is an international development institution, not a philanthropic organization);

12) визначення ролі Директора Світового банку як освітньої, проте такої, що має фінансову та менеджерську відповідальність (Maddux, 1981).

Поразка США у В'єтнамі і вкрай негативне сприйняття цієї війни американцями наклала відбиток на все подальше життя МакНамари — незважаючи на всю його подальшу діяльність, його запам'ятали саме як головного ідеолога цієї війни.

Для України, діяльність Роберта Макнамари, зокрема і в темі-нотворчому аспекті, може бути корисною в сучасних умовах. По-перше, в контексті економічного розвитку і членства України в міжнародних фінансових організаціях, зокрема, у Світовому банку і Міжнародному валютному фонді, а по-друге, в контексті нинішньої російсько-української війни.

Військова термінологічна та професійна лексика як компоненти однієї з найдавніших фахових термінологічних систем неодноразово були предметом лінгвістичного аналізу в різні часи і в різних мовах. Двадцятье сторіччя з двома світовими війнами та жорстокими локальними війнами (напр., війна у В'єтнамі, Афганістані тощо) характеризується появою великої кількості військових термінів та професіоналізмів (Global Security).

Двадцять перше століття, як і двадцятье, характеризується великою кількістю локальних та гібридних військових дій, і, наразі, Україна протистоїть агресії Росії на сході та на півдні. Звісно ж життя підкидає нові теми. Наразі, знаковими в світі і важливими для життя України стали сумні події, пов'язані з вірменсько-азербайджанською війною. З'являться серйозні аналітичні роботи про особливості безпілотної авіації, нові назви дронів, як от дрони турецького виробництва «Bayraktar», вдосконалення підготовки піхоти в умовах широкого застосування безпілотної авіації.

Заслуговує на увагу також підхід до ретельного аналізу та вибору термінів, особливо в час ведення інформаційних війн. Одним з таких є явище політкоректності, яке стало невід'ємним компонентом ідеології і обов'язковою частиною мовної практики американської культури (вперше цей феномен з'явився у 70-х роках XX століття в США) та культур західноєвропейських країн.

Ставши інструментом мовної політики західних країн, політкоректність допомагає уникнути соціальних загострень і досягти безконфліктної атмосфери в суспільстві, полегшує комунікацію між різними соціальними групами. Політична коректність або політкоректність — це політика толерантного ставлення до суперечливих явищ у суспільстві з метою стримування розростання руйнівних образ чи прихованих суперечок. Водночас, як це показано в дослідженні (Michaels, 2010), взаємозв'язок між уживанням чи уникненням уживання певної військової термінології, табу на деякі терміни та реальними подіями є набагато складнішим, ніж це може видаватися. Так, напр., американська військова та політична бюрократія змушені були визнати, що недостатня ефективність виконання військових операцій в Іраку в 2004 р. та особливо після падіння режиму Хусейна частково пов'язувалася з табуванням ними термінів *guerilla war*, *insurgency* (Michaels, 2010, с. 45, 47), що фактично означало небажання політиків бачити складну та неприємну реальність, і замість зміни стратегії проведення військових дій відбувалося маніпулювання мовою.

Звісно ж життя підкидає нові теми. Наразі, знаковими в світі і важливими для життя України стали останні сумні події, пов'язані з Азербайджансько-Вірменською війною. З'являться серйозні аналітичні роботи про обособливості безпілотної авіації, нові назви дронів, як от дрони «Байрактар», вдосконалення підготовки піхоти в умовах широкого застосування безпілотної авіації.

Наразі, на ці теми багато пишуть в соціальних мережах блогери. В Україні одним із таких блогерів є журналіст Юрій Бутусов. «Уроки війны в Карабахе: анализ и выводы, что изменит в ВСУ для освобождения Донбасса?»

Предлагаю тему для конференции, тем, кто интересуется военным делом, собратся в Киеве и поговорить. Война в Карабахе показывает новый формат ведения боевых действий постсоветскими странами. На видео с прицелов и камер мы видим реальную картину боевых действий, которую можно анализировать.

Для Украины важно усвоить опыт как Азербайджана так и Армении. Азербайджан реализует господство в воздухе силами раз-

народной группировки беспилотной и пилотируемой авиации, средств ПВО, осуществил прорыв позиционной обороны. Армянский опыт интересен как оборона в условиях господства в воздухе и технологического превосходства противника.

Мы с вами понимаем, что освободить Донбасс мы не сможем сугубо дипломатическими методами — надо планировать военную операцию, иначе российскую оккупационную армию не выбить — чтобы сделать это в подходящее время, надо готовиться.

Я, конечно, буду писать сам об увиденном, но, мне кажется, есть необходимость обсудить и сделать анализ таких факторов:

1. Доктрины и оборонное планирование Армении и Азербайджана.

2. Ход боевых действий. Почему не стреляют Искандеры и Су-30?

3. Тактика сторон: цели, задачи, управление, разведка, концентрация сенсоров, высокоточное оружие, межвидовое взаимодействие, скрытность маневра, внезапность.

4. Управление войсками, разведка и целеуказание в реальном масштабе времени.

5. Достижение локального господства в воздухе силами дронов, дроны против войсковой ПВО.

6. Высокоточное оружие как основное средство огневого поражения, падение значения неуправляемого вооружения.

7. Танки.

8. Артиллерия, РСЗО и ОТРК.

9. Профессиональная пехота и добровольцы как основа армии. Неэффективность мобилизации. Сколько журналов учета успевают вести армянский и азербайджанский командиры рот?

10. Информационно-психологические операции и пропаганда

Нынешнее военно-политическое руководство Украины никакой военной реформы не проводит, армия остается организованной по давно устаревшей советской модели, в которой сохранены все ее недостатки, и утеряны большинство достоинств. Отсутствует всякий анализ происходящего в мире, отсутствует программа развития ВСУ, которая бы отвечала современным требо-

ваниям. Мне кажется важным, проанализировать новые факторы войны в Карабахе. Опыт только тогда усвоен, когда он структурирован. Военная наука у нас де-факто в зачаточном состоянии, а без этого невозможно изменить армию. Думаю, для бойцов и командиров качественный анализ был бы полезен. Структуризация опыта дает возможность внедрить его в документы оборонного планирования — не сейчас, конечно, но когда-то» (<https://www.facebook.com/butusov.yuriy>).

Підводячи підсумки, можна зазначити, що вивчення військової термінології (як української (УВТ), зарубіжної (ЗВТ)), так в військової терміносистемі загалом потребуватиме опрацювання цілого комплексу питань, серед яких перспективними видаються такі, як:

1. Функціонування стандартизованої загальновійськової УВТ на сучасному етапі.

2. Функціонування ВТ в окремих підмовах, що обслуговують різні роди військ.

3. Військовий сленг — його джерела. Використання поза межами професійної сфери.

4. Формування бази сучасного використання та розвитку ВТ, яка не обмежується статутами, а й включає поточні публікації з військової тематики.

5. Розробка принципів стандартизації, унормування ВТ (вирішення дилеми орієнтації на міжнародні стандарти чи на власну лексичну базу, історичні аргументи).

6. Створення онлайн-ового тлумачного словника на зразок DoD з постійним осучасненням їх реєстру.

7. Дослідження історичного плану, які не обмежуються вивченням окремих вузьких тематичних груп (напр., назви одягу, частин зброї, посад тощо), а враховували б формування понять та їх термінологізацію, що стосуються таких загально-теоретичних аспектів військової справи, як доктрина, політика, стратегія, тактика, як більш концептуальних.

8. Порівняльний аналіз військових термінологій, зокрема англійських та українських, особливо через глобалізаційні процеси.

Список посилань

Андріянова, О. Я. (2011). *Військово-морська термінологія української мови: етапи формування та семантика*. (Автореф. дис. канд. філ. наук). Запоріжжя.

Балабін, В. В., Гардер, Р. (2007). *Українсько-французько-англійський міжвидовий словник з тактики та логістики* [в 2-х т.]. К.: Військовий інститут Київського національного університету ім. Т. Г. Шевченка, 651 с.

Безасьє, Ж., Науменко, М. І. (2006). *Англійсько-українсько-французький словник зовнішніх зв'язків, стратегії та безпеки*. К.: Військовий інститут Київського національного університету ім. Т. Г. Шевченка, 239 с.

Беринда, П. (1961). *Лексикон словенороський*. К.: Видавництво АН УРСР, 271 с.

Бурячок, А., Демський, М., Якимович, Б. (1995). *Російсько-український словник для військовиків*. К., Л.: Варта, 388 с.

Бутусов, Ю. Взято з <https://www.facebook.com/butusov.yuriy>.

Військова термінологія: основні скорочення. Ukrainian Military Pages. Взято з https://www.ukrmilitary.com/2015/03/blog-post_23.html.

Військовий інститут Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Взято з <http://mil.univ.kiev.ua>.

Військові статuti Збройних сил України (2017). К.: Центр навчальної літератури, 352 с.

Вовк, М. П., Троцький, Р. С., Молдавчук, В. С., Чуприна, О. В., Блінов, О. А., Шепель, С. І., Пожидаєв, А. О. (ред.) (2016). *Словник професійної термінології для майбутніх фахівців Національної гвардії України*. К.: НАВС України, 156 с.

Голубовська, І. О., Жалай, В. Я., Биховець, Н. М., Линник, Т. Г., Пархоменко, А. Ф., Рахманова, І. І., Рубашова, Л. М. (2012). Укладання термінологічних словників: концептуальність реєстрових слів-термінів, дискурс словникової статті та напрямки майбутніх досліджень. *Лінгвістика ХХІ століття: нові дослідження і перспективи*, 3–20.

Голубовська, І. О., Жалай, В. Я., Биховець, Н. М., Линник, Т. Г., Пархоменко, А. Ф., Рахманова, І. І., Рубашова, Л. М. (2013). *Слов-*

никова стаття багатомовного словника лінгвістичних термінів: від теорії до практики. *Лінгвістика ХХІ століття: нові дослідження і перспективи*, 3–14.

Голубовська, І. О., Жалай, В. Я., Биховець, Н. М., Линник, Т. Г., Пархоменко, А. Ф., Рахманова, І. І., Рубашова, Л. М. (2014). Лінгвістичні словники і словники лінгвістичної термінології. *Лінгвістика ХХІ століття: нові дослідження і перспективи*, 3–18.

Голубовська, І. О., Жалай, В. Я., Биховець, Н. М., Кругликова, О. В., Линник, Т. Г., Пархоменко, А. Ф., Рахманова, І. І., Рубашова, Л. М., Бобошко, Т. М. (2015). Термінографія, мультилінгвізм, мультидисциплінарність: напрямки майбутніх досліджень. *Лінгвістика ХХІ століття: нові дослідження і перспективи*, 3–23.

Голубовська, І. О., Жалай, В. Я., Биховець, Н. М., Линник, Т. Г., Пархоменко, А. Ф., Рахманова, І. І., Рубашова, Л. М., Кругликова, О. В., Бобошко, Т. М. (2016). Термінологічна варіативність: підходи до вивчення. *Лінгвістика ХХІ століття: нові дослідження і перспективи*, 3–31.

Горбач, О. (1963). Арго українських вояків. *Наукові Записки Українського Вільного Університету*, Ч. 7, 73–138.

Гринчишин, Д. Г., Гумецька, Л. Л., Керницький, І. М. (1977). *Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.* (Т. 1). К.: Наукова думка, 632 с.

Гриценко, С. П. (2012). Тенденції розвитку лексико-семантичної групи «Назви зброї та її частин» (на матеріалі писемних пам'яток XVI–XVII ст.). *Studia Linguistica*, 6.

Грінченко, Б. Д. (1958–1959). *Словарь української мови* (у 4 томах). К.: Видавництво АН УРСР.

Дід Свирид (2016). *Історія України від Діда Свирида*. Книга перша. К.: Юстиніан, 269 с.

Дід Свирид (2017). *Історія України від Діда Свирида*. Книга друга. К.: Сілаєва, 378 с.

Дневник генерального хорунжего Николая Ханенко. Взято з <http://litopys.org.ua/khanenko/khan.htm>.

Дяченко, П. *Чорні запорожці*. К.: Стікс, 448 с.

Євтимович, В. (1918). *Московсько-український словник для військових*. К.: Друкарня Головної Шкільної Управи.

Жалай, В. Я., Линник, Т. Г., Миронюк Т. М., Пархоменко, А. Ф., Рубашова, Л. М. (2018). Новітні тенденції функціонування української військової терміносистеми. *Лінгвістика XXI століття: нові дослідження і перспективи*, 5–43.

Жалай, В. Я., Линник, Т. Г., Пархоменко, А. Ф., Рахманова, І. І., Рубашова, Л. М. (2017). Перспективи соціолінгвістичного підходу до вивчення термінології. *Лінгвістика XXI століття: нові дослідження і перспективи*, 3–17.

Жалай, В. Я., Биховець, Н. М., Линник, Т. Г., Пархоменко, А. Ф., Рахманова, І. І., Рубашова Л. М. (2011). Сучасна лінгвотермінографія і принципи створення нового словника-довідника української лінгвістичної термінології. *Лінгвістика XXI століття: нові дослідження і перспективи*. 3–27.

Закон України від 25 березня 1992 р. «Про загальний військовий обов'язок і військову службу», Документ 2232-XII, чинний, поточна редакція від 04.11.2018, підстава — 2581-VIII. Взято з <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12>.

Закон України від 6 грудня 1991 р. «Про оборону України», Документ 1932-XII, чинний, поточна редакція від 04.11.2018, підстава — 2581-VIII. Взято з <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12>.

Івашенко, В. Л. (2015) Періодизації історичного розвитку галузевих термінологій в українському термінознавстві. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки*, 38, 150–157.

Как атаман Краснов Казакию создавал. Часть 6. Взято з <https://ilya-prosto.livejournal.com/82972.html>.

Канцелярук, Б., Панібудьласка, А. (1993). *Історія української зброї: Словник військових термінів*. К.: Фотовідеосервіс, 128 с.

Комарова, Л. О., Залеський, Є. М., Балабін, В. В. (2011). *На нотехнології. Українсько-англійський словник-довідник концептуальних понять*. К.: Військовий інститут Київського національного університету ім. Т. Г. Шевченка, 419 с.

Лазаревский, А. (1895). *Дневник генерального подскарбия Якова Марковича (1717–1767 гг.)*: [в 3 ч.]. К.: Тип. Г. Т. Корчак-Новицко-го, 342 с. Взято з <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0004488>.

Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки (1992). К.: Знання України, 192 с. Взято з <http://litopys.org.ua/grab/hrab.htm>.

Літопис С. Величка. Взято з <https://ukrlit.net/lib/velichko/1srxq.html>.

Літопис Самовидця (1971). К.: Наукова думка, 204 с.

Мартин Брест. Взято з <https://www.facebook.com/profile.php?id=100006448650648>.

Мислово. Взято з <http://myslovo.com>.

Михайленко, Т. Д. (1996). *Інтра- та екстралінгвістичні аспекти формування і функціонування військової терміносистеми в національних мовах (на матеріалі російської, німецької та української мов)*. (Автореф. дис. ... д-ра філол. наук). К.: НАН України, Інститут української мови.

Мурашова, Л. В. (1997) *Українська військова лексика в її історичному розвитку (військові звання та посади)*. (Автореф. дис. ... канд. філол. наук). К.: НАН України, Інститут української мови.

Наказ Міністерства оборони України №606 від 20 листопада 2017 р. «Про затвердження Правил носіння військової форми одягу та знаків розрізнення військовослужбовцями Збройних Сил України та ліцеїстами військових ліцеїв». Взято з http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/RE31370.html.

Нелюбин, Л. Л., Дормидонтов, А. А., Васильченко, А. А. (1981). *Учебник военного перевода*. Москва: Военное изд. Министерства обороны СССР, 379 с.

Нове військо. Взято з <https://www.facebook.com/groups/1023337221030214>.

Ольховой, І. О., Білан, М. Б. (2007). *Французько-український, українсько-французький словник основних термінів військово-повітряних сил країн НАТО*. К.: Логос, 110 с.

Панько, Т. І., Кочан, І. М., Мацюк, Г. П. (1994). *Українське термінознавство*. Львів: Світ, 216 с.

Піддубний В. (2019). *Словник солдатського сленгу своїми словами*. Житомир: Видавець О. О. Євенок, 183 с.

Постанова Кабінету Міністрів України від 22 липня 1998 р. № 1135 «Про забезпечення військовослужбовців Збройних Сил ре-

човим майном у мирний час». Взято з <https://www.kmu.gov.ua/ua/pras/10245176>.

Правильник піхотинців. (1914, 1918). Взято з <http://legion-ucc.milua.org/pravylnik.html>.

Ресурсний центр «Гурт». Взято з <https://gurt.org.ua/articles/32262>.

Реформатский, А. А. (1996). *Введение в языковедение* / Под ред. В. А. Виноградова. М.: Аспект Пресс, 536 с.

Репка Клюб. Взято з <https://www.facebook.com/groups/repkaclub>.

Рибалка, Я. І. (1998). *Структура тематичної групи «Військова лексика козацтва» в українській мові XVII–XVIII століття* (Дис. ... канд. філол. наук). Дніпропетровський держ. ун-т, 193 с.

Русанівський, В. М. (відп. ред.) (1983). *Історія української мови. Лексика і фразеологія*. К.: Наукова думка, 743 с.

Свирид Опанасович. Взято з <https://www.facebook.com/svyryd.opanasovych>.

Скороход, О. (2018). *Наші воїни можуть бути ситими і добре спорядженими, але без ідеології це досі Радянська армія, — історик Василь Павлов про ребрендинг ЗСУ*. Взято з https://censor.net.ua/resonance/3061504/nash_voni_mojut_buti_sitimi_dobre_sporядjenimi_ale_bez_deolog_tse_dos_radyanska_armya_storik_vasil.

Словник української мови, т. I–XI (1970–1980). К.: Наукова думка.

Сороколетов, Ф. П. (2009) *История военной лексики в русском языке (XI–XV вв.)* / Отв. ред. Ф. П. Филин. Изд. 2-е, доп. М.: ЛИБРОКОМ, 384 с.

Тимченко, Є., Волошин, Є., Лазаревська, К., Петренко, Г. (1930–1932). *Історичний словник українського язика* (Т. 1). К.; Х., 948 с.

Туровська, Л. В. (2005) *Військові звання та посади на Україні: Історико генетичний аспект вивчення української військової термінології*. К., Ірпінь: Перун, 158с.

Туровська, Л. В. (2018) *Російсько-український та українсько-російський словник військової справи*. Відп. ред. Л. О. Симоненко. К., Ірпінь: Перун, 327 с.

Указ Президента України № 128/94 «Про військову форму одягу військовослужбовців Збройних Сил та інших військових формувань України». Взято з http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/U128_94.html.

Український мілітарний портал. Взято з: https://mil.in.ua/?fbclid=IwAR2_WeUIIhkAZYU1XeYfpNruK84XsIDJVFIDQHjJ05MDSzL8jPUnRWcnc8.

Халимоненко, Г. І. (1993). *Тюркська військова лексика у мовленні українського козацтва*. (Автореф. дис. ... канд. філол. наук). Київ.

Юла, Т. *Бойовий суржик*. Взято з <http://language-policy.info/2018/07/bojovuj-surzhyk>.

Яворницький, Д. (2015). *Історія запозичених козаків*. К.: Стебляк О. М., 1072 с.

Якимович, Б. (2018) *То чи мають Збройні сили України свою українську військову терміносистему*. Взято з http://nashedilo.blogspot.com/2018/01/blog-post_21.html?view=magazine.

Як писати про військових. (2016). Взято з https://ms.detector.media/ethics/standards/yak_pisati_pro_viyskovikh_terminologiya_dlya_zmi.

Якубські, С. та О. (1928). *Російсько-Український словник військової термінології*. К.: Державне видавництво України.

Яремко, Я. П. (1997). *Формування української військової термінології*: (Автореф. дис. ... канд. філол. наук). Львівський державний університет.

Яремко, Я. П. (2012). *Нариси з історії української військової термінології*. Дрогобич: Посвіт, 403 с.

Яремко, Я. П. (2014). *Нариси з історії української військової термінології*. Видання друге, виправлене і доповнене. Дрогобич: ДПУ, 411 с.

Яценко, Н. О. (2007). *Назви військової форми одягу в українській мові*. (Дис. ... канд. філол. наук). К.: НАНУ, Інститут української мови, 218 с.

Яценко, Н. О. (2009). *Формування назв військового одягу в українській мові*. К.: Видавн. Дім Бураго, 179 с.

Alexey Petrov. Retrieved from <https://www.facebook.com/alex.petrov.3975>.

Barnes, J. A. (1954). Class and Committees in a Norwegian Island Parish. Human Relations. *The Tavistock Institute*, 7(1), 39–58.

Department of Defence (DOD) Dictionary of Military and Associated Terms, as of November 2018. Retrieved from www.jcs.mil/Portals/36/Documents/Doctrine/pubs/dictionary.pdf.

Global Security. Retrieved from <https://www.globalsecurity.org/security/index.html>.

Glossary of Military Terms, Lexicon and Abbreviations. Retrieved from <https://www.ats-group.net/glossaries/glossary-lexicon-military.html>.

Glossary of Military Terms and Slang. Retrieved from <https://www.military.com/join-armed-forces/military-terms-and-jargon.html>.

Hodges, A. (2014). *Alan Turing: The Enigma*. London: Vintage, Random House, 768 p.

Maddux, John L. (1981). *The Development of Philosophy of Robert S. McNamara*. Washington DC: World Bank, 52 p.

Michaels, J. H. (2010). Conflict characterization and the US military: the discourse trap in post-Saddam Iraq. *The Character of War in the 21st Century*. By Caroline Holmqvist-Jonsäterand, Christopher Coker (eds.), Routledge: L. and NY, 42–56. Retrieved from <https://books.google.com.ua/books?isbn=113518355>.

Military Lexicon. Retrieved from <https://www.globalsecurity.org/military/intro/reference/lexicon/lexicon.htm>.

The International Institute for Strategic Studies (2018). *The Military Balance*. London Office; 504 p. Retrieved from <https://www.iiiss.org/publications/the-military-balance/the-military-balance-2018>.

10 Greatest Military Operation Names. Retrieved from <https://www.military.com/undertheradar/2018/03/15/10-greatest-military-operation-names.html>.

Розділ VI

ТЕРМІНОЛОГІЯ В ІТАЛІЙСЬКІЙ МОВІ

*Кругликова О. В.,
кандидат філологічних наук*

Вступ

Зазвичай новий термін з'являється з появою нового предмету, явища, процесу, дії, якості або концепції. Виходячи з цієї позиції, галузями, які мають найбільшу вірогідність появи нових слів мали б бути галузі науки з дуже швидкими темпами розвитку, з гарантованою частотою відкриттів і плідністю наукових описів усіх цих інновацій. При думці про неологізми в уяві виникають стійкі футуристичні асоціації з такими високотехнічними й відстороненими від людини галузями, як то кібернетика, космічні дослідження, інформатика. Вочевидь, за цими галузями і є велике майбутнє науки, але на мій погляд вивчення лексики цих галузей потребувало б хоч елементарного знання про природу цих досліджень. Крім того, мова інформатики (в усіх мовах світу) збагачується переважно завдяки англійським запозиченням і тому вже є свого роду універсальною мовою, що не потребує перекладу чи адаптації і тому не являє собою особливого практичного інтересу мовознавця з точки зору створення, наприклад, дво- або багатомовних словників. Набагато цікавішим могло б бути вивчення нової лексики сфер більш наближених до повсякденності і до проблем виживання людини в сучасному світі. Мені здається доцільним звернутися до вивчення лексики побутової хімії, охорони навколишнього середовища, екологічного землеробства. Ці галузі науки та виробництва є також не менш прогресивними й інноваційними, а також безпосередньо торкаються життя кожного.

Визначення терміну «неологізм»

Неологізм, ім. ч. р. (походить від фр. *néologisme* — терміну, що в свою чергу складається з формантів *néo-* «новий» і *lógos* гр. «слово», утвореного за допомогою суфікса. *-isme* «-ізм»), — як правило, нове слово або нове словосполучення, тобто лексична одиниця, що не належить до основного лексичного складу мови. Неологізм утворюється шляхом **деривації** або складання слів (або їх основ чи частин), які вже використовуються в мові (у іт. мові приклад деривації: *modellismo* — моделювання (*modello* — модель + суфікс *-ismo*); приклад складання слів: *servosterzo* — підсилювач керма *servo* — слуга + *sterzo* — система кермування). Нове слово може взятися з адаптаціями чи без них з іншої мови (наприклад, термін *інформатика*, походить від фр. *informatique* та англ. *informatics*; *бліцкриг* або «блискавична війна», походить від нім. *Blitzkrieg*), але в цих випадках йдеться про **запозичення** або **кальку**. Нове слово може утворюватися за допомогою грецьких або латинських елементів (і є це є шляхом утворення більшості технічних, наукових та інших галузевих мовних неологізмів, які щодня формуються в книжних варіантах різних мов світу). Створення неологізмів відповідає потребі суспільства у вираженні нових концепцій, деномінації або визначенні нових об'єктів, явищ тощо, але це може бути і результатом творчості окремих індивідів. Неологізмом також вважається вживане раніше слово з доданим новим значенням; такі неологізми називаються семантичними, на відміну від інших, лексичних. Іноді, коли нова лексична одиниця складається із словосполучення або фрази, а не окремих слів, може мати місце синтаксичний неологізм. Синонім терміну *neologismo* — *neoformazione* (новотвір); антонім — *arcaismo, relitto* (архаїзм)⁸. Втім, стосовно мови науки та професійних мов, деякі дослідники, такі як наприклад, Тулліо Де Мауро (Dove nascono i neologismi, 2006, p. 30) пропонують вживати термін «неологізм» лише у випадку появи слова у словнику загаль-

⁸ Визначення надається згідно з італійською енциклопедією Треккані, електронна версія: <http://www.treccani.it/vocabolario/neologismo>.

ного вжитку, а до цього називати його новотвором (*neoformazione*). В нашому дослідженні ми будемо притримуватись синонімічного вживання термінів неологізм та новотвір.

Звертаючись до певного узагальнення, можна стверджувати, що всі слова народжуються як неологізми. Видатний італійський лінгвіст Тулліо Де Мауро так писав про неологізми: «Творення неологізмів є фізіологією мови, а ніяк не мовним дивацтвом чи мовною патологією. Неологічні процеси становлять глибинну й невідмінну частину постійного оновлення мови, яке визначає наше використання мови, і яке перетворює мову на особливий об'єкт семіотичного всесвіту» (De Mauro T., 2006, p. 25). Наукова термінологія, стаючи надбанням загального лексичного складу мови, є свого роду прикладом прийняття неологізмів у мовній нормі. Ще в 1946 році Бруно Мільйоріні, спостерігаючи за розвитком медичної термінології, помітив, що з 300000 хірургічних термінів більша частина є надбанням XIX та XX століть (Migliorini B., 1946, p. 15). Найбільше збагачили новими лексичними одиницями загальну італійську мову протягом останніх двох віків такі спеціальні мови, як мова медицини, хімії, ботаніки, зоології, історії, біології, мінералогії, фізики техніки й технології (De Mauro T., 2005, Torino, p. 161). Нові видання Загального словника італійської мови **GRADIT**⁹ реєструють дедалі більше число неологізмів з позначкою TS — *tecnico-scientifico* — умовним знаком приналежності слова до технічно-наукової лексики. Так на 3600 неологізмів, зареєстрованих у GRADIT, 2130 лексичних одиниць є саме техніцизмами та науковими термінами (De Mauro T., 2003, p. 220). Найпродуктивнішими галузями в цьому відношенні виступають наразі інформатика, комунікаційні технології та економічно-фінансова сфера. Можна стверджувати, що фахові та наукові терміни в сучасній італійській мові користуються неабияким престижем у середньостатистичного мовця.

Проблему взаємовпливу фахових мов і повсякденної мови на лексичному рівні поглиблено вивчає італійський лінгвіст Ріккардо Гуальдо. На його думку (Gualdo R., 2006, pp. 43–65), терміно-

⁹ Акронім **GRADIT** розшифровується як *Grande dizionario italiano dell'uso*.

логічний аналіз сучасних неологізмів італійської мови мав би одночасно включати дві перспективи розгляду:

- 1) технічну (з точки зору фахового експерта),
- 2) загальну (з точки зору мовця-неспécialіста, який сьогодні дедалі частіше стикається із вживанням спеціальних термінів у повсякденному мовленні). Відмінності можуть міститися також серед критеріїв ідентифікації нових фахових термінів у тексті / дискурсі. Ось як вони визначаються з боку експерта:

- 1) формальна (морфологічна) впізнаваність терміна, повторюваність у ньому типових словотворчих процесів, властивих для певної фахової галузі;

- 2) реальна оперативна необхідність у терміні в рамках нормативних процесів у терміносистемі;

- 3) прийняття терміну фаховою спільнотою та частотність його використання в наукових працях.

З точки зору мовця-неспécialіста ці ідентифікаційні критерії мають такий вигляд:

- 1) впізнаваність семантичного поля нової лексичної одиниці;
- 2) природність та знаковість нового слова, його відповідність особистовму «відчуттю мови»;

- 3) соціальний престиж та емоційний резонанс нового слова, його закріплення в усному мовленні.

Ріккардо Гуальдо також вважає, що проблему сприйняття техніцизмів можна наблизити до перцепції неологізмів. Найважливішими джерелами поширення фахових термінів у загальній мові є засоби масової інформації, реклама та науково-популярна література. Слід зауважити, що доволі часто може виникати така ситуація, коли завдяки цим джерелам спеціальний термін уже набуває широкого вжитку у мовленні, а лексикографічно він ще не реєструється.

На думку Мікеле Кортелатто (*Lingue speciali: la dimensione verticale*, 1994, pp. 20–21), в процесі переходу комунікації від рівня «фахівець — фахівець» до рівня «фахівець — неспécialіст» послаблення рис, властивих професійним мовам, відчувається не стільки в лексичному, як у текстуальному плані. Але лише вивчаючи термін у реальному контексті його використання (а отже не

тільки на рівні спілкування між фахівцями, а й у змішаних типах комунікацій, які включають також мовців-неспеціалістів) можна визначити й оцінити ступінь його сприйняття мовною спільнотою. З огляду на викладене вище цікавим полем для вивчення термінів є аналіз не лише фахових, а й публіцистичних, науково-популярних та рекламних текстів. Звісно, при вивченні цих джерел слід завжди брати до уваги рівень термінологічного спрощення, якого не можна уникнути в цих жанрах. Тут варто уважно відслідковувати часткову втрату терміном його інформативності й надбання ним конотативних особливостей і ознак соціального перестигу. Небажаним явищем було б надмірне послаблення семантичної насиченості техніцизмів і професіоналізмів: науково-популярні тексти, придатні для аналізу термінів, мають зберігати принаймні правильне використання парафразів та синонімічних відповідників термінів, без викривлення їх змісту.

Особливий інтерес для вивчення становлять техніцизми й професіоналізми, які є повними іноземними запозиченнями. Для італійської мови ця лексична група найчастіше поповнюється англomовними запозиченнями та американізмами. Цікавим соціолінгвістичним явищем є те, що як тільки новий термін англійського походження (в сучасній мові, скоріше за все, це буде англоамериканізм) виходить за межі вузького фахового використання і впливається в повсякденний вжиток, середній мовець-неспеціаліст сприймає його як більш експресивний у порівнянні з італійським еквівалентом і через це надає йому перевагу. Італійський лінгвіст Массімо Палермо (*La percezione dei neologismi tra vecchi e nuovi media*, 2005, pp. 166–167) детально розглянув проблему особистого сприйняття нових слів авторами публіцистичних текстів. Загалом щодо поширення англійських та англоамериканських запозичень у італійських терміносистемах протягом останніх 30 років можна відзначити наступні тенденції:

- 1) з початку 90-х років минулого століття до сьогодення в італійській мові спостерігається зростання кількості складних слів та дериватів, у яких твірною основою виступає англійське слово;

2) за підрахунками італійських лінгвістів Джованні Адамо і Валерії Делла Валле близько 1/5 формантів сучасних італійських неологізмів, зареєстрованих ними у словнику, створеному на межі XX–XXI століть (Adamo, G., Della Valle, 2003) є формантами англоамериканського походження;

3) найбільша кількість англومовних запозичень зустрічається у галузях, що відзначаються також потужними процесами лексичного новотворення: економіка, технологія, засоби масової комунікації.

Варто також зазначити, що англоамериканізми поширюються швидкими темпами у таких визначних сферах мовного вжитку, як засоби масової інформації (інтернет, преса, телебачення). Як наслідок, саме ці сфери, а також згадані вище реклама й науково-популярна література, є місцем одночасного вживання наукових термінів, що є англійськими запозиченнями та їх італійськими еквівалентами. Звісно, англійська мова продовжує домінувати в процесах поширення наукової думки в світі, але варто відзначити й зростання кількості наукових праць іншими мовами, а також відповідність вибору мови залежно від жанру та піджанру наукового тексту (монографія, науково-популярний нарис, стаття, навчальний посібник тощо). Загалом, якщо у інформаційному просторі ще в 2001 році близько 75 % сайтів було англійською мовою, кількість сайтів, створених іншими національними мовами сьогодні відчутно збільшилась (Lenci A., Montemagni S., Pirrelli V., 2005, p. 47). Крім того, італійські користувачі інтернету спонтанно, часто з ігровою або експресивною метою, адаптують найвживаніші англоамериканізми, піддаючи їх правилам італійської морфології (згадаємо принаймні такі терміни з інформатики як *to crack* або *to forward*, вживані в італіанізованій формі як *craccare*, *forwardare* і дієвідмінювані відповідно до правил італійських дієслів). Стосовно наукових галузей, в італійському мовному просторі можна розглядати три рівні «англіфікації»¹⁰. Найвищий рі-

¹⁰ Термін цитований за A.Carli-E.Calaresu-L.Tonelli, Le lingue della comunicazione scientifica. La produzione e la diffusione del sapere scientifico in Italia // Ecologia linguistica, Atti del XXXVI Congresso internazionale di studi della SLI, (Bergamo, 26–28 settembre 2002), a cura di Valentini A. et al., Roma, Bulzoni, 2003, p. 61.

вень присутності англоамериканізмів властивий теоретичним розробкам у сфері природничих наук, середній характеризує прикладні наукові дослідження у природничих та соціальних галузях, і мінімальний рівень визначає гуманітарні наукові дослідження.

Англійська мова стає домінуючим джерелом іноземних запозичень лише в XX столітті. Історично ж лексичні запозичення в італійській мові мали інше походження.

Спостерігаючи за процесом лексичного збагачення італійської мови завдяки взаємообміну запозиченнями з іншими мовами, можна визначити певні провідні етапи у формуванні фахових мов нових дисциплін. Зробимо короткий історичний цього явища. Так у XVI столітті спостерігається приплив класичних мов на процес запозичення і словотвору: найчастіше використовуються твірні основи латинського та давньогрецького походження для формування мови науки. Мова політики та бюрократичні кліше збагачуються за рахунок іспанських та португальських запозичень. Італійський словник поповнюється також новими іноземними термінами, що називають недавно відкритих рослин і тварин.

У XVII столітті багато термінів з юридичних текстів, написаних класичною латиною, мігрують у італійську бюрократичну мову. У XVIII столітті часті контакти з іншими державами Європи сприяють запровадженню нової наукової номенклатури. Особливо активно процес лексичного запозичення шляхом кальок чи адаптацій відбувається з французької мови. Запозичення приходять пряму чи опосередковано через відновлення термінів латинського чи давньогрецького походження. Зростання кількості нових слів відбувається також завдяки наслідуванню цієї моделі словотвору. Саме в цю епоху формується мова економіки.

Розвиток науки в XIX столітті сприяє розширенню термінологічного лексикону багатьох галузей та розповсюдженню наукових термінів у повсякденній мові. Наприклад, загальноіталійського поширення набувають такі техніцизми як *igiene* — гігієна, *tifo* — тиф, *gas* — газ, *cloro* — хлор тощо. Для термінотворення тогочасні науковці часто звертаються до грецьких або латинських основ, і так відбувається не лише в італійській, а й в інших європейських

мовах. Певної ваги у мові політики набувають англіцизми, які потрапляють у італійську мову через посередництво французької (згадаємо принаймні *costituzione* — конституція). Зростання числа англійських запозичень продовжується і у XX столітті, коли сфера впливу англійської мови поширилося на інші галузі. І все ж для творення науково-технічної термінології поки що частіше використовуються латинська та грецька мови. Згодом нові терміни потрапляють у практику повсякденного вживання і часто стають інтернаціоналізмами. У цьому ж столітті з'являються перші друковані спеціалізовані словники. Спершу вони створювалися за французьким зразком, з перекладом та поясненнями, пізніше спеціальна лексикографія стає більш незалежною, і словники створюються окремо для нових дисциплін (Coveri L., Venucci A., Diadori P., 2003, p. 174).

Першість серед джерел лексичних запозичень англійська мова здобуває після завершення Другої світової війни, коли вона витісняє собою французьку і стає більш впізнаваною та поширеною в міжнародному спілкуванні та набуває лаврів соціального престижу. Ця першість стає дедалі більш відчутною і набуває абсолютних форм з 60-х років. Популярність вивчення англійської мови як іноземної росте в усіх європейських країнах. Саме англійська мова зіграє провідну роль у процесі європеїзації італійської мови, яка відбувалася поетапно завдяки іншим мовним контактам. Перший етап, що проходить під впливом французької мови, у XVIII–XIX століттях торкнувся лише мови національної еліти. Англійська ж мова у XX столітті, завдяки засобам масової інформації, фактично чинить вплив на всі соціальні прошарки італійського суспільства. Її наступ настільки потужний, що деякі французькі запозичення в італійській мові згодом замінюються англійськими відповідниками: (англ. *caravan* замінює фр. *roulotte*, *top models* — *mannequins*, *make up* — *maquillage*). З різних причин англіцизми добре приживаються у різних сферах вжитку: у технічній термінології завдяки специфічності та моносемічності, якої англіцизми та англоамериканські запозичення набувають в італійській мовній системі. Часто запозичені слова, що мають загальне значення

в мові походження, потрапляючи в італійську мову набувають спеціального технічного значення і стають термінами. Варто згадати наприклад такі терміни, як: *chip* — мікросхема, *spin* — обертання, *hardware* — апаратне забезпечення в електроніці; *to break off* — зламатися, *to hang over* — зависнути, *burning out* — емоційне вигорання у психології; *top down* — зверху вниз, *bottom up* — знизу вгору в інформатиці; *crossing over* — перехід у генетиці; *imprinting* — імпринтинг у етології тощо. Навіть мова медицини (яка спиралась у термінотворенні на класичні мови) та мова фізики (терміносистема якої базується на семантичному переосмисленні загальних слів італійської мови), які були традиційно стійкими до сприйняття англіцизмів, в останні десятиліття широко застосовують такі англословні запозичення як *bypass*, *pace-maker*, *scattering*, *spin*.

Поширення англіцизмів та англоамериканізмів в італійських фахових мовах можна пояснити різними причинами. Багато наукових робіт пишуться та видаються англійською мовою англословними вченими мови або ж вченими для яких англійська не є рідною, але які використовують її в науковому спілкуванні, що виправдовує появу саме в англійській мові нових значень та нових термінів. Іноді, в окремих випадках, неадаптовані запозичення витісняються італійськими еквівалентами. Така заміна відбувається, коли значення, що передаються, широко поширені.

Існує також кілька рівнів інтерференційних явищ між англійською та італійською мовами. Перший стосується вимови, тобто фонетичної адаптації (наприклад: *bus* вимовляється як [bus]).

На морфологічному рівні, серед інших явищ, можна спостерігати наступне:

1. Позначення граматичного роду та числа за допомогою артикля: *la holding* — холдингова компанія, *i leader* — лідери, *le royalty* — роялті, *i network* — мережі, *lo slogan* — гасло, *gli sport* — види спорту, *i film* — фільми, *il leasing* — лізинг, *il marketing* — маркетинг тощо. Іноземні запозичення в італійській мові незмінні. Варто зауважити, однак, що рід іменників запозичених з англійської в італійській мові залежить від роду відповід-

ного італійського слова (*la mailbox* ‘*casella di posta elettronica*’ — електронна поштова скринька). З іноземними запозиченнями іменниками використовується форма артиклю відповідно до правил італійської граматики та фонетики (*lo smoking*, *la chat*).

2. Дедалі ширше утворюються деривати від англійської основи: *budget* => *budgetario* — бюджетний, *sponsor* => *sposorizzare* — спонсорувати, *handicap* => *handicappato* — людина з інвалідністю, *manager* => *manageriale* — менеджersький, *bar* => *barista* — бармен, *cyber* => *cyberspazio* — кіберпростір тощо. Італіанізація англословних запозичень за допомогою процесів суфіксації, префіксації та складання основ наразі є дуже продуктивним способом словотвору. Подібні новостворені терміни набувають швидкого поширення у сучасному світі технології, інформатики та комунікацій.

Щодо лексичних кальок, які з’являються в італійській мові під впливом англійської мови, то їх можна класифікувати таким чином:

1. Неадаптовані запозичення, тобто слова, взяті без змін з іншої мови. Вони не відповідають правилам словотвору італійської мови (наприклад анліцизм *il boss*).

2. Структурні кальки, в яких італійська лексична одиниця створюється за зразком англійського словотвору, при чому нове слово по суті є буквальним перекладом кожного структурного елементу англійського слова. Наприклад: *outlaw* => *fuorilegge* — злочинець, *subtitle* => *sottotitolo* — підзаголовок, *to undervalue* => *sottovalutare* — недооцінювати, *selfcontrol* => *autocontrollo* — самоконтроль, *press conference* => *conferenza stampa* — пресконференція, *full time* => *tempo pieno* — повний робочий день та багато інших.

3. Семантичні кальки, в яких слово, що вже існує в італійській мові, набуває іншого значення під впливом англійського слова, схожого за формою. Наприклад: *realizzare* вживане у значенні «усвідомлювати» за зразком англійського *to realize*; *controllare* вживане у значенні «домінувати» за зразком англійського *to control* (Gusmani R., 1986, pp. 287–288).

Процес розвитку професійних мов та мови науки триває в Італії вже багато століть. Можна стверджувати, що іншомовні запо-

зичення в цьому випадку є доволі важливим фактором збагачення лексичного запасу фахових мов. Продуктивність саме англомовного шляху запозичень можна пояснити як науково-технологічним авангардом англосаксонських країн, так і великим впливом італійських засобів масової інформації, в яких уже традиційно панують англофільські настрої і через це англіцизми та англоамериканізми користуються популярністю та вважаються більш престижними у порівнянні з італійськими відповідниками.

Якщо розглядати історію мовних контактів між Італією та англомовними країнами у часі, то можна відзначити відсутність їх рівномірності. В минулих століттях вплив англійської мови на італійську був епізодичним, ймовірно, через їх структурну та фонетичну взаємовіддаленість. Як зазначалось вище, ситуація кардинально змінилася, починаючи з другої половини XX століття. З цього моменту збільшення числа англіцизмів та англоамериканізмів зростає в геометричній прогресії. Що стосується характеру англомовних запозичень, то він відповідає двом фундаментальним етапам еволюції італійсько-англійських мовних контактів: до XIV століття англіцизми приживаються в італійській мові в адаптованій формі, з середини ж XX століття ці запозичення носять інтегральний характер (Cartago G., 1996, p. 723).

Поява та розвиток термінознавства у світі

Термінознавство — доволі молода галузь, що набула статусу наукової дисципліни у минулому столітті. Однак спроби систематизації термінів відбувалися і раніше: вже в XVII столітті такі дослідники, як А. Л. де Лавуазьє та Карл Лінней, створили перші глосарії спеціальних термінів, покликані забезпечити більшу чіткість у висловленні думок тогочасними науковцями — хіміками, ботаніками та зоологами. Згодом, у XX столітті, вже після завершення промислової революції, в час швидкого розвитку технологій, інтерес до термінології крім науковців проявили також техніки та інженери. Саме австрійський інженер Ойген Вюстер (1898—

1977) вважається засновником сучасної термінології. Він закладає основи термінологічної теорії у своїй монографії, опублікованій у 1931 році.

Поступу термінології сприяють нові комунікативні потреби, породжені стрімкими соціально-економічними змінами у світі. Каталонська дослідниця Марія Тереза Кабрé виділяє наступні чинники, які зіграли провідну роль у розвитку термінознавства:

1) швидкий поступ науки і техніки, що потягнув за собою необхідність створення нових термінів для опису і систематизації нових реалій;

2) зародження нових способів комунікації, які, завдяки новим технологіям, поширюються у всьому світі й також призводять до появи нових термінів та спеціальних термінологічних виразів;

3) необхідність вироблення спільної термінології для обслуговування потреб економічних, політичних та культурних відносин на світовому рівні;

4) стандартизація продукції на світовому рівні;

5) постійний обмін товарами та знаннями, що зобов'язує спеціалістів, причетних до цього обміну, вирішувати питання багатомовності;

6) зародження та розвиток інформаційних мереж, які вимагають створення доступних, постійно оновлюваних багатомовних баз даних;

7) розвиток засобів масової комунікації, які використовують термінологію у спрощеному та узагальненому вигляді, що неминуче призводить до зближення і взаємної контамінації спеціальних термінів і загальної лексики;

8) активна участь держав у регулюванні мовних питань, яка призводить до створення офіційних органів із стандартизації термінів (Cabré, M.T., 1998, p. 25).

У розвитку сучасного термінознавства на думку М. Т. Кабрé можна виділити чотири основні етапи:

1) початковий період (з 1930 по 1960 рр.): на цьому етапі було укладено основоположні принципи термінознавства та відпра-

цьовано методологію роботи над термінами (у своїх дослідженнях О. Вюстер та Д. С. Лотте акцентують на системному підході у створенні терміносистем);

2) період становлення та систематизації (з 1960 по 1975 рр.): на цьому етапі було проведено багато інновацій: галузь термінології оновлюється завдяки розвитку інформаційних технологій, створюються термінологічні бази даних;

3) період активного розвитку (з 1975 по 1985 рр.): у цей час термінологія стає важливим інструментом мовної політики;

4) період появи нових тенденцій (з 1985 р.): на цьому етапі відкриваються нові перспективи, пов'язані з розвитком технологій (а саме: автоматизована обробка термінів, створення багатомовних баз даних з доступом до інтернету); значення термінології дедалі зростає разом з глобалізацією економіки (відбувається інтенсифікація обігу товарів та послуг на міжнародному рівні з подальшим зародженням нових форм міжнародного співробітництва у галузі термінознавства).

Історична довідка про термінознавство в Італії ХХ ст.

В італійському мовознавстві сучасні термінологічні дослідження беруть початок у 1939 році, з виходом у світ першого випуску спеціалізованого часопису «Lingua Nostra» («Наша мова»), створеного видатними лінгвістами Бруно Мільйоріні та Джакомо Девото. В 1939 році часопис «Наша мова» публікує кілька важливих статей на тему професійного мовлення. Це перш за все статті очільника міжнародної електротехнічної комісії Луїджі Ломбарді та співзасновника часопису Дж. Девото. Л. Ломбарді пише про особливості електротехнічної термінології (*La terminologia elettrotecnica*, pp. 16–17), Дж. Девото присвячує свою першу статтю в часописі футбольній лексиці газетних спортивних хронік (*Lingue speciali. Le cronache del calcio*, pp. 17–21). У цьому ж випуску «Нашої мови» Дж. Девото аналізує фінансову лексику (*Lingue speciali. Dalle cronache della finanza*, pp. 114–121); крім того на сторінках

часопису з'являються дослідження мови нотаріальних актів П'єтро Аддео (*Lingua notarile*, pp. 47–51), бібліотехнічної термінології Енріко Ях'єра (*Appunti di terminologia bibliotecnica*, pp. 80–82), філологічної термінології Джорджо Паскуалі (*Convenzione linguistica e nomenclature speciali*, pp. 89–91) та ботанічної термінології Валентино Мартеллі (*Come si maltratta la nomenclatura botanica*, pp. 91–93). Отже в Італії у 1939 році вперше пробуджується надзвичайно активний інтерес до професійних мікро-мов найрізноманітніших галузей знань. Треба зазначити, що такий спалах зацікавленості пояснюється синергією зусиль з одного боку лінгвістів, а з другого боку вузьких технічних спеціалістів і науковців. Їхні дослідження були спрямовані в основному на вдосконалення нормативних принципів у термінотворенні, стосувалися лексики та стилістичних особливостей окремих мікро-мов і мали описовий характер. У деяких дослідженнях розглядався функціональний бік професійного мовлення у різних сферах наукової діяльності. Окремі тогочасні розвідки демонстрували вплив державної мовної політики тієї історичної доби і виказували занепокоєння авторів тенденцією до надмірного наповнення лексичного складу італійської мови словами іноземного походження.

Сорокові роки відзначаються занепадом лінгвістичних досліджень у галузі термінології. Інтерес до цієї сфери відроджується в п'ятдесятих роках, але загалом характер досліджень лишається описовим і нормативним.

Поворотними щодо розвитку термінознавства в Італії можна вважати сімдесяті роки, коли з'являються дві фундаментальні розвідки в галузі дослідження професійного мовлення. Йдеться про колективну монографію під редакцією Джан Луїджі Беккарії (збірка об'єднує дослідження публіцистичного мовлення, мови політики, телевізійного мовлення, мови реклами, спорту, літературної критики, науково-технічного мовлення та окремих професійних жаргонів)¹¹ та про велике есе Марії Луїзи Альтієрі Біяджі,

¹¹ Beccaria G. L. (a cura di), *I linguaggi settoriali in Italia*, Milano, Bompiani, 1973, 228 p.

присвячене дослідженню сучасної мови науки і техніки (в своїй розвідці авторка зокрема виявляє основні характеристики мови точних наук і медицини)¹². Треба зазначити, що ці праці, що вийшли відповідно в 1973 і 1974 роках, і на сьогодні не втратили своєї актуальності. М. Л. Альтієрі Біяджі крім того займався дослідженням мови науки в історичному аспкті (*Lingua della scienza fra Seicento e Settecento*, 1976).

Наступний етап термінологічних досліджень (80-ті роки) відзначається появою інтересу до вертикального розширення професійних мікро-мов. Це — час завоювання позицій соціолінгвістичного підходу в італійському термінознавстві. Саме в ці роки з'являється розвідка Мікеле Кортеलाццо, присвячена диверсифікації мови медицини в залежності від адресата (*Le lingue speciali*, 1988), дослідження Джованні Ровере щодо наявності різних стилістичних реєстрів у економічних текстах (*Sottocodici e registri in testi tecnici*, 1989, pp. 135–160), аналіз комунікативних особливостей мови інструкцій з експлуатації Карло Серра Борнето (*Testi e macchine. Una ricerca sui manuali di istruzione per l'uso*, 1992), вивчення мовних проблем текстів науково-популярного спрямування Мауріціо Дардано, Клаудіо Джованарді, Адріани Пело, Тулліо Де Мауро.

Наприкінці восьмидесятих і особливо в дев'яності роки в Італії виходить у світ більшість загальних публікацій, присвячених термінологічній тематиці. Слід відзначити праці М. Кортелаццо (*Lingue speciali. La dimensione verticale*, 1990), Мауріціо Готті (*I linguaggi specialistici. Caratteristiche linguistiche e criteri pragmatici*, 1991), Альберто Собрепо (*I padroni della lingua. Profilo sociolinguistico della lingua italiana*, 1978), М. Дардано (*Costruire parole. La morfologia derivativa dell'italiano*, 2009) та ін. Тим часом розділи, в яких розглядаються окремі мікромови, все частіше стають ваговою частиною загальних описів сучасної італійської мови, як от у соціолінгвістичних студіях Гаєтано Берруто (*La variabilità sociale della lingua*, 1980) і в мовно-історичних розвідках П'єр Він-

¹² Altieri Biagi M. L., *Aspetti e tendenze dei linguaggi della scienza oggi // Italiano d'oggi. Lingua non letteraria e lingue speciali*, Trieste, Lint, 1974, pp. 67–110.

ченцо Менгальдо (*Storia della lingua italiana. Il Novecento*, 1994). В ці ж роки поновлюються нормативні дослідження в італійській термінології, однак вони продиктовані вже не пуристськими настроями колишніх десятиліть, а реальною потребою забезпечення впорядкованості та дотримання функціональних засад терміносистем сучасної італійської мови. В цьому ключі слід розглядати праці Джованні Ненчоні та авторів, які входять до створеної ним у 1991 році спеціалізованої італійської термінологічної асоціації «Ass.I.Term» (*L'Associazione Italiana per la Terminologia*). У 2000 році М. Кортелаццо у своїй розвідці «Мови професійного спілкування: вертикальний та горизонтальний виміри дослідження» підсумовує здобуток італійського термінознавства 20-го століття (Cortelazzo M., 2000).

Термінологічні установи в Італії

Сучасні європейські мови відчувають на собі вплив стрімкого науково-технічного поступу та глобалізації. Щорічно кожна з мов Західної Європи збагачується більше ніж на тисячу нових лексичних одиниць та мовних зворотів. Італійська мова також бере участь у цих динамічних процесах. В Італії наукова робота з відстеження та вивчення неологізмів продовжує славну традицію, закладену 1905 року автором «Сучасного словника» Альфредо Панціні¹³.

Щодо державних наукових установ, які наразі в Італії займаються питаннями професійної лексики та інноваційними процесами у мікро-мовах гуманітарних наук, слід згадати **Національну раду з наукових досліджень** (скорочено **CNR: Consiglio Nazionale delle Ricerche**) при якій було створено науково-дослідний **Інститут з питань європейської інтелектуальної лексики та історії ідей** (надалі — **ILIESI: Istituto per il Lessico**

¹³ Альфредо Панціні (1863–1939) — видатний італійський лексикограф, письменник і літературний критик. Повна назва його словника неологізмів італійської мови: «*Dizionario moderno. Supplemento ai Dizionari italiani*» («Сучасний словник. Додаток до італійських словників»). Словник перевидавався у 1908, 1918, 1923, 1927, 1931, 1935, 1942, 1950, 1963 роках.

Intellettuale Europeo e Storia delle Idee)¹⁴. Сфера наукових інтересів Інституту **ILIESI** охоплює такі галузі: історія філософії та науки від античності до сучасності; лексикографія та історія термінології культури; гуманітарні ресурси онлайн; лексичні інновації; феномен культурних міграцій. З 1974 що три роки Інститут **ILIESI** організовує **Міжнародні колоквиуми** з історії філософської і наукової думки та її лексичних структур¹⁵. Крім того **ILIESI** курує проект **ONLI** (*Osservatorio Neologico della Lingua Italiana*) — **Неологічної обсерваторії італійської мови**¹⁶. Ідея створення Неологічної обсерваторії італійської мови (надалі — **ONLI**) належить Джованні Ненчоні, президентові **Академії делла Круска** з 1972 по 2000 рік. Цю ідею з ентузіазмом підхопив Тулліо Грегорі, який того часу очолював **ILIESI**. Неологічна обсерваторія **ONLI** була створена в 1998 році науковцями Джованні Адамо і Валерією Делла Валле. Метою діяльності **ONLI** є виявлення основних тенденцій у створенні неологізмів та всебічне вивчення лексичного оновлення італійської мови. **ONLI** займається відбором, класифікацією та аналізом нових лексичних одиниць, які щоденно з'являються на сторінках італійських періодичних видань. Усього в архівній картотеці **ONLI** налічується близько 10000 карток, створених на матеріалах 63 періодичних видань національного і місцевого значення. Разом з науковими установами інших країн-членів ЄС — перш за все тих, що входять до неолатинського мовного ареалу — **ONLI**

¹⁴ Історія **ILIESI**: у 1964 році він з'являється під назвою «Європейський інтелектуальний лексикон» в якості навчальної групи CNR. У 1970 році під керівництвом Тулліо Грегорі трансформується в Центр вивчення європейської інтелектуальної лексики (CSLIE). Паралельно в 1979 році при CNR під керівництвом Габріеле Джаннантоні зароджується Центр вивчення античної думки (CSPA). У 2001 CSLIE та CSPA об'єднуються для створення Інституту з питань європейської інтелектуальної лексики та історії ідей.

¹⁵ Сфера діяльності **ILIESI** дещо ширше, крім організації міжнародних семінарів та конференцій та ініціатив щодо поширення наукової культури вона включає в себе також критичні статті та монографії, аналіз перекладів; видання текстів, словників, корпусів, тезаурусів, бібліографічних покажчиків; розробку ІТ-інструментів для аналізу текстів; створення текстових та лінгвістичних баз даних.

¹⁶ <http://www.iliesi.cnr.it/ONLI/> — сайт Неологічної обсерваторії італійської мови.

займається порівняльним дослідженням механізмів поповнення лексики романських мов.

Таким чином, **ONLI** є також своєрідним координаційним центром, що підтримує міжнародні контакти італійських та закордонних науководослідних установ, які працюють у сфері неології, і сприяє їх тісній взаємодії. Варто назвати ці установи, оскільки кожна з них веде також самостійну діяльність і втілює у життя важливі проекти. Це перш за все **RÉALITER**¹⁷ — Панлатинська термінологічна мережа, створена 1993 року за ініціативи **Латинського союзу (Unione latina)**¹⁸. Діяльність **RÉALITER** включає в себе дослідження розвитку лексики романських мов. Особлива увага приділяється їх спільному походженню, а також схожості механізмів утворення нових лексичних одиниць. Методологічні розробки **RÉALITER** мають на меті створення багатомовних глосаріїв і об'єднують зусилля багатьох спеціалістів з французької, каталонської, іспанської, галісійської, італійської, португальської та румунської мов. У створенні багатомовних термінологічних словників за сприяння **RÉALITER** беруть участь численні університети та науково-дослідні центри різних країн: Бельгії, Франції, Італії, Португалії, Румунії, Іспанії, Аргентини, Чилі, Перу, Уругваю, Колумбії, Куби, Мексики, Бразилії і Канади. Багатомовні термінологічні словники, укладені за сприяння **RÉALITER**, охоплюють чимало тем: кліматичні зміни і охорона довкілля, інформатика та інтернет, штучний інтелект, медицина і біоетика, економіка та маркетинг, урбаністика і транспорт, нанотехнології та багато інших галузей сучасної науки і техніки.

Акцентуючи увагу на створенні словникової бази сучасних наукових і технічних терміносистем, ватрпо згадати також **Італій-**

¹⁷ Аббревіатура **RÉALITER** походить від повної назви цієї установи — **RÉ**seau d'**A**ménagement **L**inguistique et **T**ERminologique des langues d'origine latine. Скорочено фр. мовою: **Réseau panlatin de terminologie**; іт. мовою: **Rete panlatina di terminologia**.

¹⁸ Міжнародна організація, створена 1954 року і розпущена 2012. Метою діяльності Латинського союзу було збереження та поширення спільної культурної спадщини країн з романськими мовами спілкування. На момент завершення свого існування організація налічувала 37 країн-членів. Центральний офіс містився в Парижі.

ську Асоціацію з Термінології¹⁹ (*Associazione Italiana per la Terminologia*, скорочено **Ass.I.Term**) — найвідомішу спілку, відповідальну за італійську мову державних інститутів у Генеральному директораті з питань перекладу при Європейській комісії. Окрім цієї ролі **Ass.I.Term** займається також збагаченням інструментарію італійської професійної термінології і координує збір та поширення інформації і знань, дотичних до цієї сфери.

Крім згаданих установ, при італійських університетах створюються навчальні й науково-дослідні центри з вивчення термінології та підготовки спеціалістів у цій галузі лінгвістики. Так, при Італійському Католицькому університеті «**Sacro Cuore**» у Мілані, діє власна **Обсерваторія термінології і мовної політики** (**Osservatorio di Terminologie e Politiche Linguistiche**, скорочено **OTPL**)²⁰. При факультеті іноземних мов і літератур Генуезького Університету 2005 року створено Науково-дослідний центр між-

¹⁹ **Ass.I.Term** була створена з метою сприяння розвитку міжнародних контактів у сфері термінології. Засновник Італійської асоціації з термінології Дж. Ненчоні був також її першим президентом.

²⁰ **OTPL** досліджує терміносистеми мов європейського та американського континентів у діахронії та синхронії. Обсерваторія термінології та лінгвістичної політики працює над розвитком та поширенням професійних термінологій і спостерігає за нормативним процесом у терміносистемах, укладає одномовні та / або багатомовні термінологічні словники; сприяє поглибленню знань та компетенцій, необхідних для спеціалістів у термінології різних галузей. Діяльність **OTPL** включає також проведення семінарів, конференцій, дебатів, міжнародних зустрічей, навчальних заходів та консультування. Результати цих теоретичних та прикладних досліджень матеріально засвідченні у створених **OTPL** термінологічних словниках, таких як: «Глосарій з зеленої економіки»; «Італійсько-англійський глосарій з вищої освіти»; «Лексикон романських мов з теми генома»; «Лексикон романських мов з енергії вітру»; «СНІД: багатомовний словник»; «Словник романських мов з професійних захворювань легенів»; «Словник романських мов з птишиного грипу». Розвиток мови вимірюється на основі еволюції її словникового запасу; цей шлях розгортається паралельно з появою нових реалій, які змушують спеціалістів створювати найсучасніші інструменти досліджень, придатні для аналізу дедалі складніших типів тексту. **OTPL** підходить до вивчення термінології саме в цьому ключі і окреслює вектори розвитку та просуває національну та міжнародну лінгвістичну політику, даючи життя термінологічним продуктам, які стають інноваційними у галузях технічних, наукових, гуманітарних та соціальних комунікацій.

народної термінології (**Centro di Ricerca in Terminologia Multilingue**, скорочено **Ce.R.Te.M.**), який невдовзі став членом **Ass.I.Term** і **RÉALITER**. Координучи роботу студентів, Генуезький центр **Ce.R.Te.M.** сприяв створенню багатомовних навчальних глосаріїв з виноробства, дегустації кави та оливкової олії, органічного землеробства, водних ресурсів, будівництва з природного каменю, джерел відновлювальної енергії. Інститут перекладачів при Болонському університеті (**La Sezione di Studi in Lingue Moderne per Interpreti e Traduttori** — скорочено **SSLMIT**), що працює в місті Форлі, з 1996 року відкриває Лабораторію термінології і технічного перекладу (**Laboratorio di Terminologia e Traduzione Assistita**). При Неаполітанському університеті «**Parthenope**» відкрито докторантуру з термінологічних досліджень європейських мов.

Дослідження професійних мов у Італії: термінологічні розбіжності

В Італії не існує загальноприйнятої термінологічної традиції найменування професійних мов. Лексична сукупність, що обслуговує певні галузі науки, мистецтва, техніки, промисловості й має назву в німецькій мові *Fachsprache*, в італійській мові може називатися *linguaggio (lingua) settoriale*, *linguaggio tecnico*, *microlingua*, *linguaggio (lingua) speciale*, *linguaggio (lingua) specialistico*. При цьому, той самий термін інколи використовується різними дослідниками з різними відтінками значення. Наприклад, термін *linguaggio settoriale*, завдяки авторитету праці Дж. Л. Беккарії (*I linguaggi settoriali in Italia*. Milano, 1973), довго застосовувався як гіперонім, що описував доволі велику і різногідну гамму варіантів технічних мов, у роботі Г. Берруто (*Sociolinguistica dell'italiano contemporaneo*, 1987) виступає гіпонімом, так само, як і у працях А. Собрепо (*Lingue speciali*, 1993) та П. В. Менгальдо (*Storia della lingua italiana*. Il Novecento, 1994). Кожен з цих лінгвістів пропонує власний варіант класифікації: Г. Берруто протиставляє професійні мови у вузькому («*lingue spe-*

ciali in senso stretto») і в широкому значенні («*lingue speciali in senso lato*») (Berruto G., 1987, pp. 55–56), включаючи до останніх також професійні жаргони. Г. Берруто вважає термін «*linguaggi settoriali*» синонімом стосовно терміну «*lingue speciali in senso lato*»; А. Соберо пропонує концептуально схожу класифікацію, але терміну «*linguaggi settoriali*» він протиставляє термін «*lingue specialistiche*» і вважає гіперонімом термін «*lingue speciali*» (Sobrero A., 1993, p. 239). П. В. Менгальдо в цілому також поділяє класифікацію, запропоновану Г. Берруто, протиставляючи терміни «*lingue speciali*» і «*lingue settoriali*» (Mengaldo P. V., 1994, p. 37), але уникає виділення гіпероніму. Варто зазначити, що автори цих праць відроджують термін «*lingue speciali*», який у 1939 році вже застосовувався Дж. Девото, і повернувся до вжитку завдяки М. Кортелаццо в 1988. Кортелаццо у своїй праці (Cortelazzo M., 1988) так визначає термін професійна мова («*lingua speciale*»): «професійна мова — це функціональний варіант природної мови, який обслуговує спеціальну сферу знань або певну галузь діяльності і використовується вужчим колом мовців, аніж уся мовна спільнота, варіантом якої ця професійна мова виступає. Вона задовольняє комунікативні потреби (насамперед, реалізуючи референтну функцію мови) певної групи спеціалістів. Професійна мова вирізняється чіткими особливостями на лексичному, морфосинтаксичному й стилістичному рівні».

Важливим є той факт, що попри наявні термінологічні розбіжності, всіх згаданих вище дослідників, які займалися вивченням функціональних варіантів італійської мови (включаючи також М. Дардано), об'єднує розуміння необхідності розрізнення не стільки між певними професійними мовами, як між внутрішньою структурою окремих професійних мов. Отже, на думку італійських лінгвістів, розрізняти потрібно між справжніми професійними мовами, з власною термінологією і чіткими морфосинтаксичними й стилістичними особливостями та фаховими мовами в широкому розумінні, які не мають розгалуженої системи термінів, але пов'язані з певною сферою використання й виділяються деякими лексичними, морфологічними, синтаксичними й тектуальними рисами. М. Дардано, наприклад, протиставляє професійні

мови з «сильними» понятійними системами (як от мова хімії, медицини, ботаніки) і фахові говірки зі «слабкою» лексичною впорядкованістю (Dardano M., 1987): до них Дардано відносить жаргон моряків, мову державних службовців, а також мову юристів.

Таким чином, саме впорядкованість лексики виступає основним фактором розрізнення варіантів професійних мов. Професійні мови у вузькому значенні мають як обов'язкову складову не лише розгалужену систему термінів, а й особливі правила термінотворення; професійні мови в широкому значенні не мають такої структурованої терміносистеми, а також не мають чітко визначених правил для утворення нових термінів.

На думку М. Кортелазцо, визначним чинником розрізнення є так звані «побічні техніцизми» (Cortelazzo M., 2000, p. 28), тобто стереотипні мовні звороти, які по суті не виступають денотативною особливістю окремої професійної мови, але надають їй певного конотативного забарвлення. Той варіант, у якому переважають «побічні техніцизми» не можна назвати професійною мовою у вузькому значенні.

Окрім об'єктивної відмінності, що визначає розмаїть спеціальних мов, як кодів комунікації у різних галузях та областях знань (мова економіки, мова права, мова медицини тощо²¹), варто відзначити також їхню відмінність, що залежить від рівня, на якому використовується спеціальна мова (первинні наукові тексти, такі як наукові доповіді, тексти технічних інструкцій для вузьких спеціалістів; їм протиставляються науково-популярні тексти, підручники та дидактичні посібники, усні чи письмові тексти з роз'ясненнями щодо використання приладів для широкого загалу користувачів тощо — у цьому випадку йдеться про вертикальну диференціацію (Cortellazzo M., 1988; Zublena P., 2002, p. 12) спеціальних мов, і термінологічні дослідження тут відбуваються в соціолінгвістичному й прагматичному ключі).

²¹ М. Кортелазцо називає це явище горизонтальною диференціацією (Cortelazzo M., *Le lingue speciali* // Holtus Günter, Metzeltin Michael, Schmitt Christian (a cura di), *Italienisch: Fachsprachen / Lingue speciali in Lexicon der Romanistischen Linguistik*, Tübingen, Niemayer, 1988).

Терміни на позначення професійних / фахових мов у італійських теоретичних джерелах

Італійські мовознавці ХХ–ХХІ століття у своїх працях використовують цілу низку термінів на позначення професійних мов (англ.: *languages for special purposes*, фр.: *les langues de spécialité*). Це зокрема:

lingua speciale — термін, яких зустрічається у дописах Агостіно Северіно (*Manuale di nomenclatura linguistica*, 1937), Дж. Девото (*Lingue speciali. Dalle cronache della finanza*, 1939, pp. 114–121), Г. Беппуто (*Sociolinguistica dell'italiano contemporaneo*, 1987), А. Соберо (*Sobrero A.*, 1993), М. Кортелаццо (*M. Cortelazzo A.*, 1994);

microlingua — П. Бальбоні (*Microlingue e letteratura nella scuola superiore: guida all'esame di concorso*, 1989), Дж. Фредді (*Linee per una didattica delle microlingue nella scuola secondaria e nell'università*, 1987);

tecnoletto — Маріо Вандрушка та Івано Пакканьєлла (*Wandruszka M., Paccagnella I.*, 1974),

linguaggio settoriale — Дж. Л. Беккарія (*Beccaria G. L.*, 1973), Джузеппе Піттано і Габріеле Берсані (*Pittano G., Bersani S.*, 1993), М. Дардано (*Dardano* 1987, pp. 134–145), Е. Борелло (*Borello E.*, 1994);

linguaggio tecnico — Доменіко Парізі (*Parisi D.*, 1962, pp. 313–334);

lingua di specializzazione — Дж. Порчеллі і Б. Камбіагі (*Porcelli G., Cambiaghi B., et al.*, 1990);

linguaggio speciale — Т. Де Мауро (*De Mauro T.*, 1985);

lingua per scopi speciali — А. Чіліберті (*Ciliberti A.*, 1981);

sottocodice — Р. Тітоне (*Titone R.*, 1990), Моніка Берретта (*Linguistica delle varietà*, 1988, pp. 762–774), Francesco Sabatini (*Italiani regionali e italiano dell'uso medio*, 1990, pp. 75–78);

sottocodice specializzato — Стефано Дженсіні (*Gensini S.*, 1986);

linguaggio specialistico — М. Готті (*Gotti M.*, 1991);

comunicazione specialistica — С. Каваньолі (*Cavagnoli S.*, 2014).

Якщо означення «*settoriale*» та «*speciale*», вживані відносно професійних мов, можуть вважатися синонімічними і залежати від термінологічної традиції, яку обирає автор, то вибір між «*linguaggio*» і «*lingua*» у деяких контекстах має бути більш обґрунтованим і залежати від того, що саме в дослідженні розглядається: різноманітні засоби художнього вираження, вербальні засоби чи терміни, властиві певній галузі. Таким чином, «*il linguaggio del cinema*» (мова кіно) відноситься до всіх комунікативних засобів вираження, передбачених режисером картини, як то слова, рухи, постава, жести і міміка акторів, музичний супровід, фотографія, костюми. «*La lingua del cinema*» (мова кіно) стосується лише усного мовлення персонажів фільму. «*Il linguaggio cinematografico*» (професійна мова кінематографа) натомість стосується фахової термінології цього виду мистецтва.

Термін «*sottocodici*» може вживатися безпосередньо до певних діастратичних варіантів загальної мови (соціолектів), або ж стосуватися різного рівня насиченості техніцизмами фахових говірок (що виникають залежно від учасників комунікації).

Основні характеристики італійських фахових мов. Лексичні особливості

Лексика науково-технічних професійних мов та фахових жаргонів відрізняється від звичайної загальноприйнятої мови за наступними ознаками:

1. Застосуванням додаткових **знаків і позначок** (наприклад математичних знаків та формул, хімічних **формул, шифрів, кодів** тощо), прийнятих у сфері використання певної професійної мови і таких, що відповідають її особливостям деномінації. Це водночас розширює знаковий діапазон професійної мови і звужує можливість її розуміння неспеціалістами.

2. Наявністю **спеціальних термінів**. Явища, які передає повсякденна мова, є занадто загальними порівняно з термінами професійної мови, яка натомість тяжіє до чіткості й **монореференційності**. Інколи терміни з професійних мов «мігрують» до по-

всякденного вжитку в не зовсім точній інтерпретації: так, скажімо, «ангіна» (іт. *angina*), слово запозичене з професійної мови медицини, у простонародному мовленні часто вживається в ролі прямого відповідника «болю в горлі» (який у вузько професійному розумінні є лише одним із симптомів ангіни, а також інших захворювань, таких як ларингіт, фарингіт, тонзиліт і т. д.). Інший приклад запозичення з мови медицини й хибної інтерпретації терміна є слово «мігрень» (іт. *emicrania*). У медичній термінології *emicrania* — лише особливий тип головного болю, а не головний біль узагалі, як звикли вважати мовці-неспеціалісти.

3. Високою частотою появи у терміносистемах спеціальних мов **неологізмів** та **іншомовних запозичень**, до вживання яких спеціалісти вдаються з декількох причин: інколи ця потреба в словотворі або запозиченні є цілком вмотивована необхідністю деномінації нових предметів, явищ та процесів, що виходять за межі повсякденного досвіду неспеціаліста і є справді новими; інколи новий термін з'являється в певній національній професійній мові й надалі використовується спеціалістами цієї ж галузі в інших мовах світу з метою економії і збереження монореферентності: переклад чи адаптація їх у такому випадку розглядаються як недоцільні (варто згадати нові технічні продукти, які швидко випускаються на ринок у галузі інформатики й обчислювальної техніки де в більшості випадків домінує англійська мова). Говорячи про терміни, варто ще раз звернутися до такої особливості професійних мов як тенденція до монореферентності і зробити деякі зауваження, щодо її практичної реалізації. Терміносистеми мов окремих наукових дисциплін та фахових говірок структуруються у формі номенклатури. Як зазначає Гаєтано Берруто, «...вони зібрані у сукупності термінів, у яких кожен термін має чітке концептуальне визначення в рамках ієрархічної систематики» (Berruto G., 1987, р. 39). Це спонукає мовців-спеціалістів уникати звернення до синонімів, оскільки кожен науковий термін може бути замінений лише на його визначення або на пояснювальну перифразу. Насправді ж семантичної унікальності важко дотримуватися не лише в окремій дисциплінарній галузі, в якій вико-

ристовується певний термін, а й у ширшому руслі фахових досліджень, які часто звертаються до різних історичних традицій у деномінації. Стосовно італійських фахових мов, це дуже часто трапляється, наприклад, в номенклатурі медицини, якій властиве термінологічне розростання, зокрема, через частоту вживання **епонімів**. Термінологічні розбіжності в мові медицини спричиняються також різними теоретичними традиціями, що протистоять одна одній в рамках одного напрямку досліджень. Тому справжню термінологічну моносемію в цьому випадку можна зустріти хіба що в межах одного наукового тексту, у якому певний науковий термін вживається.

4. Наявністю так званих «побічних техніцизмів», тобто стереотипних мовних зворотів, які по суті не виступають денотативною особливістю окремої професійної мови, але надають їй певного конотативного забарвлення є скоріше зовнішньою ознакою професійної мови, за якою її розпізнають неспеціалісти.

Неологія та запозичення в терміносистемах

Способи створення неологізмів або запозичення наукових термінів особливо не відрізняються від властивих стандартній італійській мові прийомів новотворення. Це може бути:

1. Семантичне переосмислення термінів, що запозичуються професійною мовою з повсякденної італійської мови. Це відбувається шляхом відкидання їх попередньої історії вживання. Наприклад, такі терміни з фізики як *massa* — «маса» і *forza* — «сила», в процесі переходу від загального вжитку до професійного втратили свою багатозначність і конотативні навантаження, які були б неприпустимі при використанні в науковій галузі. Дуже часто науковці минулого користувалися саме **методом ресимантизації** для створення термінів (акцентуючи на італійській мові науки, не можна не згадати в цьому випадку засновника італійської термінологічної традиції, Галілео Галілея).

2. Семантичне переосмислення термінів, які уже вживаються в інших професійних мовах чи фахових говірках. Така історія термі-

ну *collasso* — «колапс» у астрономії (наприклад, у словосполученнях *collasso gravitazionale* — «гравітаційний колапс» або *collasso di una stella* — «колапс зірки»), що прийшов до астрономії з області медицини (порівняти: *collasso polmonare* — «колапс легенів»).

3. Італійські термінологічні неологізми утворюються також шляхом деривації або, частіше, складання основ, частин слів, запозичених з латини і давньогрецької мови. Термінологічні новотвори часто піддаються значним семантичним змінам. В італійській мові найпоширенішим шляхом термінологічної неології є додання **афіксів** (а також префіксоїдів та суфіксоїдів), властивих спеціальним мовам, або ж (рідше) тих самих формантів, що традиційно застосовуються в новотворах повсякденної мови. В будь-якому випадку термінологічний неологізм набуває однозначності у професійній мові певної галузі, а разом і елемент, який використовувався для його утворення, часто несе однозначне смислове навантаження. Розглянемо декілька прикладів формантів, властивих професійним мовам:

-osi — суфіксоїд, характерний для творення складних слів у медичній номенклатурі; походить з грецької мови і вказує на певний стан пацієнта (*acidosi* — ацидоз, *ipnosi* — гіпноз), або прояв хвороби (*calcolosi* — калькульоз, *nevrosi* — невроз), або ж на саме дегенеративне захворювання (*epatosi* — гепатоз, *nefrosi* — нефроз); іноді він вживається також для формування термінів, які позначають більш-менш серйозні відхилення від фізіологічної рівноваги в організмі людини (наприклад, *iperidrosi* — гіпергідроз, *avitaminosi* — авітаміноз); аналогічно з медициною, в ботаніці він застосовується для створення термінів на позначення захворювань цілих рослин або їх окремих органів.

-oma — суфіксоїд грецького походження, що часто застосовується для утворення медичних термінів, в яких він вказує на обмежені фізіологічними рамками запальні захворювання (*granuloma* — гранульома) або ж захворювання пухлинного типу, доброякісні чи злоякісні (*adenoma*, *melanoma* — аденома, меланома), іноді також може застосовуватися для утворення термінів, які позначають прості набряки, що не мають патоло-

гічних ознак (ematoma — гематома). У біології він застосовується для утворення термінів, що стосуються комплексу органів або систем, а також анатомічно-функціональних сукупностей (condrioma — хондріома).

-ite — суфікс, що застосовується для новостворення в науковій термінології різних галузей. 1. У мові медицини терміни з цим формантом вказують на гострий запальний процес (*la tonsillite* — тонзиліт, тобто гостре запалення мигдаликів; *l'otite* — отит, гостре запалення вуха, *la polmonite* — запалення легенів тощо) 2. У мінералогії — суфікс для утворення назв більшості мінералів (*la bauxite* — боксит, *la labradorite* — лабрадорит).

Форманти мови науки і фахових мов та їх значення

Основним внутрішнім механізмом збагачення лексики сучасної італійської мови є складання слів або їх основ чи частин. У цьому розділі йтиметься перш за все про утворення науково-технічних термінів (а саме: про нові лексичні одиниці мови медицини, хімії, фізики, промисловості, торгівлі, інформаційних технологій, лінгвістики, реклами, юридичної мови, політичної мови), утворені за допомогою префіксоїдів та суфіксоїдів. Елементи цих складних слів є скороченими основами латинського та грецького походження або ж формантами, запозиченими з сучасних мов — переважно з англійської та з французької мови, які в свою чергу запозичували книжні форманти нових термінів з класичних мов. Шляхом додавання префіксоїдів та суфіксоїдів сьогодні поповнюються терміносистеми багатьох галузей наук — а завдяки розвитку науки, техніки, економіки та промисловості цей процес неології продовжується і зараз. Перший аналіз грецьких і латинських формантів книжного походження та їх ролі у творенні нових слів у сучасній італійській мові провів Б. Мільйоріні у 1938 році (*Lingua contemporanea*, 1938).

Деякі лінгвісти називають також елементи, які служать для утворення науково-технічних термінів, псевдопрефіксами та псевдосуфіксами. Наприклад, Павао Текавчіч надає перевагу

описовій назві цих формантів — *elementi formativi scientifici* (EFS) — терміноутворюючі елементи (Tekavčić, P., 1980, p. 160).

Доволі довго перед лінгвістами стояло питання, вважати подібні неологізми результатом деривації чи словоскладання. На думку Андре Мартіне в даному випадку йдеться скоріше не про деривацію і не про словоскладання, а про рекомпозицію (Martinet, A., 1967). Інколи новоутворені наукові терміни та техніцизми розглядаються на межі між деривацію і словоскладанням. М. Дардано аналізує неологізми, отримані за допомогою іншомовних елементів, у розділі присвяченому словоскладанню, поряд зі словами, утвореними шляхом складання італійських формантів («La formazione delle parole nell'italiano di oggi: primi materiali e proposte», 1978, p. 145).

Формально прийнято розрізняти кілька типів науково-технічних неологізмів, за кількістю елементів книжного походження, які входять до їх складу:

1. Неологізми з одним книжним елементом, який приєднується до італійського слова. Наприклад, *autocontrollo* — самоконтроль, *microonde* — мікрохвильова піч, *monoposto* — одномісний, *radiotrasmissione* — радіопередача, *telecamera* — телекамера.

2. Неологізми, утворені за допомогою двох книжних елементів: *antropologia* — антропологія, *elioterapia* — геліотерапія, *ematofobia* — гематофобія, *stenografia* — стенографія;

3. Неологізми з трьома книжними елементами: *bioclimatologia* — біокліматологія, *cromolitografia* — хромолітографія, *gastro-enterologia* — гастроентерологія, *speleobiologia* — спелеобіологія.

4. Неологізми з чотирма книжними елементами: *agrobiotecnologia* — агробіотехнологія, *speleopaleontologia* — спелеопалеонтологія.

Неологізми третього та четвертого типу відчуюються сучасними мовцями переважно як слова, що складаються лише з двох формантів: *bio-climatologia*, *cromo-litografia*, *gastro-enterologia*, *speleo-biologia*, *agro-biotecnologia*, *speleo-paleontologia*.

aero- < гр. *aéros* — повітря. 1. За допомогою цього форманта утворюються терміни біології, геофізики, медицини та багатьох

технічних і технологічних галузей знань. Наприклад: *aerodinamica* — аеродинаміка, *aerologia* — аерологія, *aeromeccanica* — аеродинаміка. 2. Елемент *aero-* може також виступати скороченням від складних слів, утворених за допомогою цього ж форманта: *aeronautica*, *aeromobile*: *aerocartografia* — аерокартографія, *aeroclub* — аероклуб, *aeromodellismo* — авіамоделювання, *aeroplano* — аероплан, *aeroturismo* — авіатуризм.

agri-, agro- < лат. *ager* — поле, зустрічається в усіх термінах, що стосуються полів, села, сільського господарства. Цей формант утворює сільськогосподарські терміни, а також усі лексичні одиниці, які творяться від слів *agricolo* — сільський, *agricoltura* — сільке господарство шляхом складання скорочених основ: *agricoltore* — працівник сільського господарства, *agroindustria* — агропромисловий комплекс, *agriturismo* — 1. сільський туризм, 2. фермерський будинок, який здається в оренду сільським туристам, *agrobiologia* — агробіологія, *agrochimica* — агрохімія, *agrologia* — агрологія.

-algia < гр. *álgos* — біль. Цей формант зустрічається у медичній термінології: *nevralgia* — невралгія, *odontalgia* — одонталгія (зубний біль).

andro-, -andr(o) < гр. *andrós* — чоловік. Формант *andro-* вказує на зв'язок терміна з чоловічим родом: *androfobia* — андрофобія, *andrologia* — андрологія, *misandria* — мізандрія, чоловіконе-нависництво.

antropo-, -antrop- < гр. *ánthrōpos* — людина. Терміни, створені за допомогою формантів *antropo-*, *-antropia/-antropo* найчастіше належать до фахових мов біології, філософії, екології і психології: *antropologia* — антропологія, *antropometria* — антропометрія, *antropomorfo* — антропоморфний, *filantropia* — філантропія, *filantropo* — філантроп.

audio- < лат. *audio* — чую, слухаю. Цей формант використовується для творення багатьох термінів, що належать до мови медицини, радіотехніки, телефонії, а також до термінології аудіовізуальної комунікації; він вказує на зв'язок терміну зі слухом і з акустичним сприйняттям: *audiogramma* — аудіограма, *audiolo-*

gia — аудіологія, *audiometria* — аудіометрія, *audiometro* — аудіометр, *Auditel*.

auto- < гр. *αὐτός* — від себе самого. 1. Цей формант зустрічається в науковій термінології професійних мов біології, права, фізики, літературознавства, медицини, психології та статистики, а також у автомобільних техніцизмах: *autobiografia* — автобіографія, *autoritratto* — автопортрет, *autosuggestione* — самонавіювання, *autocontrollo* — самоконтроль, *autocritica* — самокритика, *autodidatta* — самоучка, *autocoscienza* — самоусвідомлення, *autodifesa* — самозахист, *autoconservazione* — самозбереження. 2. Елемент *auto-* може виступати також скороченням від *automobile* — автомобіль і вживатися у таких недавно створених термінах, як наприклад: *autobus* — автобус, *autobomba* — авто з закладеною вибухівкою, *autocisterna* — автоцистерна, *autostarter* — стартер тощо.

bi-/bis- < лат. *bis* — вдвоє, двічі. Формант *bi-/bis-* утворює терміни різних науково-технічних фахових мов, найчастіше зустрічається у ботанічній, хімічній, лінгвістичній, зоологічній термінології, а також у термінології електронного обчислення, оптики та електротехніки. Може означати «два», «двічі», «такий що складається з двох»: *biconvesso* — двоопуклий, *bifase* — двофазний, *bilingue* — двомовний, *bilinguismo* — двомовність, *bivalente* — двовалентний, *bipede* — двоногий, *biposto* — двомісний, *bisettimanale* — двотижневий, *biscotto* — двічі обпечена (кераміка).

biblio- < гр. *biblion* — книга. Формант вказує на зв'язок терміну з книгами: *bibliofilo* — бібліофіл, *bibliomania* — бібліоманія тощо.

bio- < гр. *bios* — той, що живе. Формант означає, що утворене з ним слово має відношення до життя, або до живих істот, як наприклад назва науки *biologia* — біологія. За допомогою цього префікса утворюються також назви окремих галузей цієї науки: *bioarchitettura* — біоархітектура, *biochimica* — біохімія, *bioenergia* — біоенергетика, *biofisica* — біофізика, *biogenetica* — біогенетика, *biomeccanica* — біомеханіка, *biosociologia* — біосоціологія тощо.

calli- < гр. *καλλι-*, основа іменника *κάλλος* — краса. Цей формант буквально означає «красивий». Він з'являється в словах

книжного походження і в науково-технічній термінології: *calligrafia* — каліграфія, *calligrafico* — каліграфічний, *calligrafo* — каліграф.

cardio-, -cardia/-cardio < гр. *kardia* — серце. Формант широко застосовується для утворення медичної термінології, особливо в області хірургії. Означає «серце» або те, що стосується серця: *cardiochirurgo* — кардіохірург, *cardiologia* — кардіологія, *bradycardia* — брадикардія, *tachycardia* — тахікардія, *miocardio* — міокард.

cine- цей елемент є скороченням слова *cinematografo*; він зустрічається у сучасних новотворах, таких як: *cinematore* — кіноаматор, *cineclub* — кіноклуб, *cineoperatore* — кінооператор, *cineteca* — кінотека.

cromo-, -cromia/-cromo < гр. *chrōma* — колір. Цей формант зустрічається в словах книжного походження і в науковій термінології, зокрема в мові астрономії, біології, хімії, медицини; означає «колір», «забарвлення», або те, що стосується кольору: *cromoscopia* — хромоскопія, *cromosfera* — хромосфера, *cromosoma* — хромосома, *policromia* — поліхромія, *policromo* — поліхром.

dattilo-, -dattilo/-dattilia < гр. *dáktylos*, кн. лат. *dactylo-* і *-dactylus* — палець. Формант означає «палець» або те, що стосується пальця: *dattilografia* — дактилографія, *dattilogramma* — дактилограма, *dattilologia* — дактилологія, *dattiloscopia* — дактилоскопія.

demo- < гр. *dēmos* — народ. 1. З'являється в словах книжного походження та в науковій термінології. Означає «народ» або те, що стосується народу: *democrazia* — демократія, *demografia* — демографія. Може мати також значення «натовп»: *demofobia* — демофобія. 2. Вистуає скороченням від *democrazia*; утворює багато сучасних політичних термінів: *democristiano* — демохристиянський, *demoplutocrazia* — демоплутократія.

derma-/dermato-, -dermia < гр. *dérma* — шкіра. Утворює наукові терміни особливо в мові біології, ботаніки, медицини. Означає «шкіра», те що стосується шкіри: *dermatologia* — дерматологія, *pachiderma* — пахідерма, *cheratodermia* — кератодермія.

eco- < гр. *oἶκος* помешкання, дім. У сучасній термінології служить для створення нових слів, які стосуються природного серед-

овища: *ecologia* — екологія, *ecosistema* — екосистема, *ecotassa* — екологічний податок.

electro- < лат. *electrum*, гр. *ἤλεκτρον* — янтар. Утворює терміни мови електротехніки, хімії, фізики, медицини: *elettrodinamica* — електродинаміка, *elettrochimica* — електрохімія, *elettrofisica* — електрофізика, *elettroterapia* — електротерапія.

elio- < гр. *ἥλιος* — сонце. Формант утворює багато наукових термінів у астрономії, ботаніці, медицині, мінералогії. Означає «сонце» або те, що з ним пов'язане: *eliofobia* — геліофобія, *eliografia* — геліографія, *elioscopio* — геліоскоп, *elioterapia* — геліотерапія.

emato-/emo-, -emia < гр. *haîmatos* — кров. Утворює наукові терміни, особливо у медицині. Означає «кров», «кров'яний», той що має стосунок до крові: *ematofobia* — гематофобія, *ematologia* — гематологія, *emofilia* — гемофілія, *emoglobina* — гемоглобін, *leucemia* — лейкоземія.

-ficio < лат. *-ficiu(m)* < лат. *facere* — робити, будувати, виробляти. Формант *-ficio* вкладає на місце, де щось робиться або виробляється. (Від латинського кореня дієслова *facere* походять також італійські слова *fare* — робити, *fabbrica* — фабрика, *fabbricazione* — виготовлення.) Іменники, які мають у складі формант *-ficio* означають саме місце, в якому виготовляється те, на що вказується в першій частині складного слова: *biscottificio* — бісквітна фабрика, *calzaturificio* — взуттєва фабрика, *calzefificio* — панчішна фабрика, *mattonificio* — цегельний завод, *oleificio* — олійний завод, *zuccherificio* — цукровий завод. На думку М. Дардано утворення типу «N-ficio» знаходяться на межі двох областей словотвору: суфіксації та словоскладання («La formazione delle parole nell'italiano di oggi: primi materiali e proposte», 1978, p. 158.).

filo-, -filia/-filo < гр. *φίλο-* (від основи дієслова *φίλέω* — любити). Утворені за допомогою цього форманта терміни мають значення «виявляти любов, симпатію, прихильність»: *bibliofilia* — бібліофілія, *bibliofilo* — бібліофіл, *filocomunista* — прокомуністичний, *filofascista* — фашистський.

fito- < гр. *phytón* — рослина < кн. лат. *phyto-*. Формант *fito-* утворює терміни аграрної, біологічної, ботанічної, хімічної та геологічної термінології. Отримані за допомогою цього елементу слова стосуються рослинного світу: *fitochimica* — фітохімія, *fitoterapia* — фітотерапія, *fitopatologia* — фітопатологія.

foto- < гр. *φωτός* — світло. 1. Формант грецького походження утворює наукові терміни зі значенням «світло»: *fotocellula* — фотоелемент, *fotochimica* — фотохімія, *fotofobia* — світлобоязнь. 2. Елемент *foto-* виступає скороченням слова *fotografia* і утворює нові терміни, значення яких пов'язане з фотографічним зображенням, процесом фотографування, фотографами, фотографією як видом мистецтва: *fotoamatore* — фотоаматор, *fotocopia* — фотокопія, *fotocronaca* — фотохроніка, *fotomontaggio* — фотомонтаж.

geo- < гр. *geō-*, *gē* — Земля. 1. За допомогою цього форманта створюються наукові терміни, що мають значення «Земля» або ті, що стосуються Землі: *geobiologia* — геобіологія, *geobotanica* — геоботаніка, *geofisica* — геофізика, *geografia* — географія. 2. У деяких випадках елемент *geo-* виступає скороченням слова *geografia* і надає новому терміну значення: «з географічної точки зору»: *geolinguistica* — геолінгвістика, *geopolitica* — геополітика тощо.

grafo-, **-grafia/-grafo** < гр. *gráphō* — писати. Терміни, створені за допомогою цього форманта, можуть мати значення «креслення», «письмо»: *grafologia* — графологія, *grafomania* — графоманія, *crittografia* — криптографія, *radiografia* — рентгенографія. Суфіксоїд *-grafo* утворює слова, які співвідносяться зі словами з формантом *-grafia*: *crittografo* — криптограф.

-gramma < гр. *γραμμα* — буква, запис. Утворює терміни зі значенням «графічний запис»: *fonogramma* — фонограма, *telegramma* — телеграма, *cardiogramma* — кардіограма, *radiogramma* — радіограма.

idro- < гр. *hýdōr*, *hydro-*; кн. лат. *hydro-* — вода. Цей формант використовується в науковій термінології багатьох галузей, зокрема у мові ботаніки, біології, хімії, географії, геології, фізики (гідравлічні процеси), медицини та зоології. Утворені з ним терміни стосуються води: *idrobiologia* — гідробіологія, *idrodinami-*

са — гідродинаміка, *idrografia* — гідрографія, *idroterapia* — гідротерапія.

ippo- < гр. *hippos*, кн. лат. *hippo-* — кінь. Формант присутній у науковій термінології зі значенням «кінь» в термінах, значення яких і стосується коня: *ippodromo* — іподром, *ippofilo* — любитель коней, *ippomanzia* — гадання, яке відбувається через тлумачення кінського іржання або шляхом інтерпретації рухів коня.

labio- < лат. *labium* — губа. Цей формант утворює наукові терміни лінгвістичної та медичної термінології. Новостворені слова означають «губа», «губний»: *labiodentale* — губно-зубний (наприклад звук), *labionasale* — губно-носовий, *labiopalatale* — губно-піднебінний (приголосний), *labiovelare* — губно-задньопіднебінний тощо.

macro- < гр. *μακρο-*, < гр. прикм. *μακρός* — довгий, розлогий, великий. Префіксоїд *macro-* слугує для утворення термінів, що належать до терміносистем різних наукових галузей, зокрема до біології, ботаніки, економіки, медицини, зоології: *macroeconomia* — макроекономіка, *macrosociologia* — макросоціологія, *macrotoponomastica* — макротопонимастика.

metro-, -metro < гр. *μέτρον* — міра. Цей формант утворює науково-технічні терміни зі значенням «міра», «вимірювання»: *metrologia* — метрологія, *metronomo* — метроном, *ecometro* — дистанційний далекомір, *idrometro* — гідрометр, *igrometro* — гігрометр, *tachimetro* — спідометр, *termometro* — термометр.

metro- < гр. *μήτρα* — матка. Цей формант утворює медичні терміни, значення яких стосується матки: *metralgia* — метролгія, *metratonia* — метротонія.

micro- < гр. *mikrós* — маленький. Формант утворює терміни науково-технічної термінології зі значенням «дуже маленький»: *microbiologia* — мікробіологія, *microfauna* — мікрофауна, *microfilm* — мікрофільм, *microfono* — мікрофон, *microonda* — мікрохвиля, *microscopio* — мікроскоп.

mono- < гр. *monó-*, *tónos* — один, єдиний. Формант утворює терміни зі значеннями «єдиний» або «той що складається лише з одного елемента». Ці слова можуть належати до наукової термінології різних галузей науки: *monocultura* — монокультура,

monomotore — однодвигунний, *monoposto* — одномісний, *monoteista* — монотейстичний.

narco- < гр. *νάρκη* — заціпеніння, сон. 1. У науковій термінології, особливо в мові медицини та психології, цей формант утворює слова, які стосуються сну: *narcoanalisi* — наркоаналіз, *narcoipnosi* — наркогіпноз, *narcoterapia* — наркотерапія. 2. Формант *narco-* зустрічається у сучасних термінах, особливо вживаних у журналістській мові. Значення цих слів стосується наркотиків: *narcodollaro* — наркодолар, *narcoterrorismo* — наркотероризм, *narcotest* — наркотест.

neo- < гр. *νέος* — новий, недавній. Утворює слова в термінології різних галузей науки; терміни, отримані за допомогою цього форманта, мають значення «новий», «недавній», «сучасний»: *neobarocco* — необароко, необароковий, *neocattolico* — неокатолицький, *neofascismo* — неофашизм, *neogreco* — новогрецький, *neorealismo* — неореалізм.

noso- < гр. *νόσος* — хвороба. Утворює наукові терміни зі значенням «хвороба» в мові медицини та психології: *nosofobia* — нозофобія, *nosografia* — нозографія, *nosologia* — нозологія.

oftalmo- < гр. *ὀφθαλμός* — око. В медичній термінології утворює терміни, значення яких стосується ока: *oftalmologia* — офтальмологія, *oftalmometria* — офтальмометрія, *oftalmoscopio* — офтальмоскоп.

onto- < гр. *ὄν ὄντος* — існуючий. Використовується для творення наукових термінів у філософії та біології. У філософській термінології ці слова означають «буття», «існування», тоді як у біологічній термінології нові терміни мають значення «живий організм»: *ontologia* — онтологія, *ontoteologia* — онтотеологія; *ontogenesi* — онтогенез, *ontogenetico* — онтогенетичний.

ornito- < гр. *ὄρνιθο-* < *ὄρνις* -*ιδος* < кн. лат. *ornitho-* — птах. Формант слугує для творення наукових термінів зі значенням «птах», «той, що стосується птахів» у мові зоології, екології та медицини: *ornitofauna* — орнітофауна, *ornitologia* — орнітологія; *ornitosi* — орнітоз.

paleo- < гр. *παλαιός* — давній. Формант утворює терміни, значення першої частини котрих відноситься до давнього, віддале-

ного, первинного періоду того, на що вказує другий утворюючий елемент слова: *paleografia* — палеографія, *paleolitico* — палеоліт, *paleontologia* — палеонтологія.

pan- < гр. *παν-*, < *πᾶς* — все. Формант утворює наукові терміни, в яких означає «все», «цілком» стосовно другого утворюючого елемента слова: *panamericano* — панамериканський, *panarabo* — панарабський, *panslavismo* — панславізм.

petro- < *πέτρο-* < *πέτρα* — камінь. Цей префіксоїд з'являється в термінах мови петрографії — науки, що вивчає склад і структуру гірських порід: *petrochimica* — петрохімія, *petrogenesi* — петрогенез, *petrografia* — петрографія.

petrol- < фр. *pétrole* < середн. лат. *petrae oleum* — олія з каменю. Даний формант є скороченням слова *petrolio* — нафта: (*l'industria*) *petrolchimica* — нафтохімічна промисловість, *petroldollaro* — нафтодолар.

piro- < гр. *πῦρ πυρός* — вогонь. Формант зустрічається в науково-технічній термінології в термінах зі значенням «вогонь», «тепло», «згоряння» або «паровий механізм роботи»: *pirofilo* — теплостійкий, *pirometallurgia* — пірометалургія, *pirotecnica* — піротехніка, *piroscafo* — пароплав. У медичній термінології формант *piro-* означає «висока температура», «лихоманка», «той, що стосується лихоманки»: *pirogeno* — піроген.

plani-/plano- < лат. *planus* — плоский. У геометричній, медичній та типографічній термінології цей формант використовується для творення термінів зі значенням «плоска фігура» або «плоске зображення»: *planimetria* — планіметрія, *planimetro* — планіметр, *planisfero* — планісфера, *planografia* — планографія.

pluri- < лат. *pluri-*, < *plus*, *pluris* — більше. Цей префіксоїд використовується для творення термінів зі значенням «в кількості більше, ніж один»: *pluricellulare* — багатоклітинний, *plurilaterale* — багатосторонній, *plurilingue* — багатомовний, *plurinazionale* — багатонаціональний.

psico- < гр. *psykho-*, *psykhḗ* — душа. Цей формант використовується для творення наукових термінів філософії та медицини. Значення термінів стосується психіки людини і процесів, що від-

буваються у людській душі та свідомості: *psicodramma* — психодрама, *psicologia* — психологія, *psicopatia* — психопатія, *psicoterapia* — психотерапія.

radio- < лат. *radius* — промінь. 1. Цей формант використовується для творення науково-технічних термінів, значення яких стосується випромінювальної енергії та випромінювань різного роду. Він міститься в мові хімії, радіології, медицини, метеорології, радіофізики: *radiometria* — радіометрія, *radiografia* — рентгенографія, *radioscopia* — рентгеноскопія, *radioterapia* — променева терапія. 2. Елемент *radio-* може виступати скороченням від *radioricevente*, *radiotrasmissione*, *radiodiffusione* і утворювати терміни, значення яких вказує на зв'язок слова з електромагнітними хвилями: *radioamatore* — радіоаматор, *radioascoltatore* — радіослухач, *radiofonia* — радіопередача.

-scopia/-scopico/-scopio < гр. *skopê* — обстеження, спостереження. Використовується в термінології різних наукових галузей, особливо в астрономії, механіці та медицині: *endoscopia* — ендоскопія, *laringoscopia* — ларингоскопія. Терміни з формантом *-scopio* називають прилад, що використовується для спостереження тих ділянок, на які вказує перший твірний елемент складного слова: *endoscopio* — ендоскоп, *laringoscopio* — ларингоскоп, *telescopio* — телескоп. Формант *-scopico* утворює прикметники, пов'язані з іменниками, отриманими за допомогою елементів *-scopia* і *-scopio*: *endoscopico* — ендоскопічний, *laringoscopico* — ларингоскопічний.

silo-/xilo- < гр. *ksýlon*, кн. лат. *xylo-* — дерево. Цей формант слугує для творення термінів, значення яких стосується дерева: *silografia/xilografia* — ксилографія, *silografo/xilografo* — ксилограф.

sismo- < гр. *σεισμός* — поштовх, землетрус. Утворює складні слова, значення яких пов'язане з підземними або підводними поштовхами: *sismografo* — сейсмограф, *sismologia* — сейсмологія, *sismologo* — сейсмолог.

sono- < Формант утворює технічні терміни, які описують звукові явища та ефекти: *sonografo* — сонограф, *sonogramma* — сонограма.

speleo- < гр. *σπήλαιον* < лат. *spelaeum* — печера. Формант утворює терміни спелеології — науки, що вивчає природні печери, а також суміжних з нею наук: *speleologia* — спелеологія, *speleobiologia* — спелеобіологія, *speleozoologia* — спелеозоологія, *speleonauta* — спелеонавт.

steno- < гр. *stenós* — вузький. Утворює наукові терміни різних галузей, зокрема медичної, в якій новотвори з цим формантом мають значення «вузький», «звуження»: *stenocardia* — стенокардія, *stenosi* — стеноз. Терміни, утворені за допомогою форманта *steno-* також відносяться до швидкого (стенографічного) письма: *stenografia* — стенографія, *stenodattilografia* — стенодактилографія, *stenografare* — стенографувати, скорочено записувати текст, *stenogramma* — стенограма.

stereo- < гр. *στερεο-*, < прикм. *στερεός* — твердий. Цей формант зустрічається у науково-технічних термінах зі значенням «твердий», наприклад, у стереомеханіці: *stereomeccanica* — стереомеханіка; він також може утворювати терміни, що мають відношення до кількох позицій у просторі і означають «просторовий», «тривимірний»: *stereofonia* — стереофонія, *stereografia* — стереографія, *stereoscopia* — стереоскопія.

talasso- < гр. *θαλασσο-*, *θάλασσα* < кн. лат. *thalasso-* — море. Формант утворює наукові терміни медицини, хімії та біології. Слова, отримані за допомогою нього, означають «море» або «те, що стосується моря»: *talassobiologia* — таласобіологія, *talassofobia* — таласофобія, *talassologia* — таласологія, *talassoterapia* — таласотерапія.

tele- < гр. *tēle-*, *tēle* — далеко. 1. Використовується у науково-технічних термінах зі значенням «далеко», «здаля», «на відстані»: *telegrafo* — телеграф, *telegramma* — телеграма, *telemetro* — далекомір, *televisione* — телебачення. 2. Елемент *tele-* може використовуватись як скорочення від *televisione* і утворювати нові терміни, значення яких є дотичним до телебачення: *telecamera* — телекамера, *telefax* — телефакс, *televisione* — телефільм, *telefotografia* — телефотографія.

-terapia < гр. *θεραπεία* — лікування. Слова, утворені з цим формантом, належать до медичної термінології; їх значення пов'язане з лікуванням та медичною допомогою, при чому перший твірний елемент слова вказує саме на інструмент надання цієї допомоги: *elioterapia* — геліотерапія, *idroterapia* — гідротерапія, *psicoterapia* — психотерапія, *talassoterapia* — таласотерапія.

termo-, -termia, -termico < гр. *θερμός* — теплий. Формант утворює науково-технічні терміни, значення яких пов'язане з теплом: *termodinamica* — термодинаміка, *termoreattore* — терморектор, *termostato* — термостат. Елемент *-termico* утворює прикметники, споріднені з абстрактними іменниками, утворені формантом *-termia*: *elettrotermia* — електротермія, *elettrotermico* — електротермічний.

tri- < лат. *tri-*, гр. *tri-*, споріднений з *tres* < гр. *τρίς* — три, утворений з трьох (частин). Утворює слова, в яких вказує на триразову присутність другого твірного елементу: *triciclo* — триколісний велосипед, *tricolore* — триколірний, *tricode* — триструнний, *tricromia* — триколірний друк.

uni- < лат. *uni-*, < *unus* — один, єдиний. Утворює терміни, значення яких пов'язане з односкладовою будовою: *unicamerale* — однопалатний, *unilaterale* — односторонній, *unilineare* — однолінійний.

urano- < кн. лат. *uranus*, гр. *ουρανός* — небо, небесне склепіння. Формант утворює наукові терміни, особливо в астрономії, значення яких стосується неба: *uranografia* — уранографія, *uranografo* — уранограф, *uranometria* — уранометрія, *uranoscopia* — ураноскопія.

vetero- < лат. *vetus* -*tēris* — старий, давній. Зустрічається в мові політики та релігійній мові. У термінах цей формант вказує на значення «старий», «давній», «застарілий» відносно другого твірного елементу в слові: *veterocomunismo* — комунізм старого зразку, *veterotestamentario* старозавітний тощо.

vibro- < лат. *vibrare* — вібрувати. Формант утворює науково-технічні терміни для позначення інструментів чи операцій, що

спричиняють вібрацію: *vibrometria* — віброметрія, *vibroterapia* — вібротерапія, *vibrografo* — віброграф, *vibrometro* — віброметр, *vibromassaggio* — вібромасаж.

video- < лат. *videre* — бачити. У наукових термінах, але більше в техніцизмах цей формант вказує на зв'язок слова з обладнанням та зображенням телевізійних систем передачі інформації: *videocassetta* — відеокасета, *videocitofono* — відеофон, *videogioco* — відеоігра, *videofilm* — відеофільм, *videoteca* — відеотека.

xeno- < гр. *ξένος* — іноземець. Формант використовується у наукових термінах зі значенням «чужий», «незнайомий»: *xenoeologia* — ксеноекологія, *xenofilia* — ксенофілія, *xenophobia* — ксенофобія, *xenoglossia* — ксеноглосія.

xero-/sero- < гр. *ξηρός* — сухий. Використовується для творення науково-технічних термінів зі значенням «сухий», «насухо»: *xerocopia* — ксерокопія, *xerografia* — ксерографія, *xerosfera* — ксеросфера.

zimo- < гр. *ζύμη* — дріжджі, бродіння. Формант з'являється у термінах науково-технічної термінології, особливо у мові біології, хімії та медицини, зі значенням «ферментація», «бродіння»: *zimologia* — зимологія, *zimoterapia* — зимотерапія.

-zoico < гр. *ζῷον* — жива істота, тварина. Фігурує в іменниках та прикметниках геологічної термінології та вказує на зв'язок із тваринами чи з життям у геологічних епохах: *cenozoico* — Кайнозой, *mesozoico* — Мезозой, *paleozoico* — Палеозой.

zoo- < гр. *ζῷον* — жива істота, тварина. З'являється в термінах, значення яких стосується життя тварин: *zoologia* — зоологія, *zoopatologia* — зоопатологія.

Відносна прозорість сигніфіканта, що відрізняє неологізми утворені шляхом деривації, лежить також в основі іменникових утворень, отриманих шляхом складання основ. У сучасних складних термінологічних новотворах часто присутній вплив грецької та англійської мов. Це відбивається у таких незвичних для італійських неологізмів рисах як:

1) порядок частин у складному слові (порядок детермінант-детермінат, властивий як для грецької, так і для англійської мови, є незвичним для італійської);

2) кількість основних елементів у складному слові, що перевищує два (наприклад, медичний термін *epatocolangioenterostomia* (гепатохолангієнтеростомія) < *ep. hepato|chol|angeio|entero|stomia*, де присутні 5 основних елементів: *hepatos* — печінка + *chole* — жовч + *angeion* — посудина + *enteron* — кишка + *stómosis* — з'єднувальна трубка = гепатохолангієнтеростомія — операція з формування анастомозу між внутрішньопечінковою жовчною протокою та тонкою кишкою);

3) М. Кортелаццо (*Lingue speciali. La dimensione verticale*, 1994) відзначає також відсутність граматикалізації зв'язку між елементами складного слова; також типовим є номінальне зіставлення слів при утворенні нового терміну (наприклад, хімічний термін (*scambio*) *alogeno-metallo* — (обмін) *галоген-метал*);

Повертаючись до особливостей лексики фахових мов, відзначимо також:

1. Використання скорочень та аббревіатур, які, як правило, поводяться синтаксично як повнозначні слова (наприклад, *la TAC* = *tomografia assiale computerizzata* — комп'ютерна томографія; *l'eliporto* > *eli[cottero]* + *[aero]porto* — вертолітний майданчик);

2. Використання **термінів-епонімів** (дериватів чи словосполучень) відповідно до звичайних антономастичних властивостей мови. Терміни-епоніми традиційно отримувались шляхом **транскатегоризації** (наприклад у фізиці *il newton* (N) — *Ньютон* як одиниця вимірювання сили, *il pascal* (Pa) — *Паскаль* як одиниця вимірювання тиску, *il watt* (W) — *Ват* як одиниця потужності тощо), **деривації** (на честь російського хіміка Дмитра Менделєєва названо хімічний елемент *il mendelevio* *менделевій*; у мінералогії *la powellite* — пауеліт, мінеральний молібдат кальцію з формулою CaMoO_4 , названий так на честь американського геолога і дослідника Джона Веслі Пауела. Цікаві дані про українські терміни у мінералогії наведені у статті «Про етимологію назв мінералів в

українській геологічній термінології» / Ростислав Вовченко, Лідія Бохорська, Олександр Полубічко // Вісник Нац. ун-ту «Львів. політ». Серія «Проблеми української термінології». — 2002. — № 453. — С. 113–121²²), а також шляхом утворення складних **вищих лексичних одиниць** (*il teorema di Pitagora* — теорема Піфагора, *il binomio di Newton* — біном Ньютона, *le equazioni di Eulero* — рівняння Ейлера, *la costante di Planck* — стала Планка, *i teoremi di incompletezza di Gödel* — теореми Геделя про неповноту і т. д.).

3. Звернення до іншомовних запозичень у вигляді вживання іноземних слів (наприклад, у комп'ютерній лексиці: *il file* — файл), семантичних кальок (*la memoria del pc* — пам'ять комп'ютера), або кальок-перекладів (*il disco rigido* з англійської «hard disk» — жорсткий диск). З іншого боку, як складні неологізми так і терміни-деривати, й акроніми та епоніми часто є словами іноземного походження. Отже, враховуючи часте використання цих термінів з одним і тим же референтом у різних національних мовах з певною морфологічною адаптацією, можливо, було б правильніше говорити про інтернаціоналізми, а не про іншомовні запозичення.

4. Використання «**побічних техніцизмів**», серед яких в італійській мові є велика кількість девербальних утворень з нульовими суфіксами (*modifica* < *modificare* — модифікація, *utilizzo* <

²² «Із понад 15 тисяч відомих назв мінералів [...] найчисленнішу групу (понад 30 %) становлять ті з них, які отримали свою назву за прізвищами, а інколи першими або середніми іменами різних визначних осіб. Першим, хто започаткував таку практику, був Авраам Вернер, який відкритий ним у 1783 р. мінерал назвав пренітом на честь німецького капітана Х. Фон Прена. [...] Зараз це найпоширеніша група, що містить прізвища: мінералогів (агриколіт, лазаренковіт), кристалографів (ромейт), геологів (кордієрит, гейландит), геохіміків (ферсманіт), гірничих інженерів (гіденіт), колекціонерів (вардит), торговців мінералами (інглішит). [...] Певну кількість мінералів названо на честь декількох осіб із одним прізвищем. Ці терміни утворені або від прізвищ чи імен, або частин імен (комбіновані слова), наприклад, амегінит — на честь аргентинських геологів братів Ф. і К. Амегіно, артурит — названий на честь англійських мінералогів Артура Рассела і Артура Кінгсбері. [...] Видатні особи, на честь яких названо мінерали, є мешканцями багатьох країн світу — США, Канади, Мексики, Аргентини, Японії, Китаю, Індії, Англії, Шотландії, Швеції, Норвегії, Німеччини, Франції, Італії, Австрії, Росії, Польщі, Болгарії. Є серед них і прізвища українців (Є. К. Лазаренка — лазаренковіт, Т. Г. Шевченка — тарасовіт)».

utilizzare — використання). Часто це трапляється в бюрократичній лексиці, де також традиційно використовуються книжні синоніми термінів, які не є необхідними для збереження принципу семантичної однозначності (*assumere* замість *prendere*, *coalescere* замість *confluire*). В медичній термінології поширеним явищем є використання книжної лексики та архаїзмів (латинізмів).

5. Використання символів, включаючи цифрові символи, які присутні не лише у спеціальних формулах, як вкраплення, але і в самому тексті.

6. Залишкове використання традиційних визначень у складі терміну (*elettrodo a baffo di gatto* — електрод «вус кота», *valvola a farfalla* — клапан у вигляді метелика, *cellule a palizzata* клітини розташовані «частоколом»), які на думку Паоло Дзублени не піддаються загальній тенденції до знищення емоційної конотації, що є характерним для фахових мов (Zublena P., 2002, p. 15).

Синтаксичний аспект професійних мов

Синтаксис професійних мов і технічних жаргонів італійської мови є менш широким полем для лінгвістичних досліджень, ніж їх лексика, оскільки в ньому зустрічається менше особливостей, які б суттєво відрізнялись від явищ та процесів, присутніх у стандартній італійській мові. Варіюється лише їхня частота вживання, яка зростає і формує певну стилістичну домінанту професійної мови. Загалом можна виділити декілька рис, багато в чому взаємозалежних, які характеризують синтаксис італійських професійних мов:

1. У структурі словосполучень поширеним процесом є номіналізація, тобто словосполучення з дієслівною основою, властиві для повсякденної мови, поступаються місцем рівнозначним номінальним словосполученням, в яких основним членом найчастіше виступає віддієслівний іменник (наприклад: «*dopo l'accensione, verificare per qualche minuto il regolare funzionamento dell'apparecchio*» — після включення перевірити протягом кількох хвилин роботу приладу»).

2. Часта поява номінальних форм дієслова, дієприкметників теперішнього і минулого часу, як таких, що все ще зберігають дієслівне значення, так і вживаних у стійкій формі, подібній до латинського незалежного звороту (наприклад, у математичній мові часто використовується зворот «*dato* + іменник»); в цілому зростає число використань імпліцитних інфінітивних зворотів і, натомість, відзначається зменшення випадків використання розгорнутих підрядних речень.

3. Суттєво зменшується кількість часових, особових та активних дієслівних форм з вираженою перевагою у застосуванні теперішнього часу дійсного способу (**il presente indicativo**), як того й вимагає описовий характер наукових текстів. Надається перевага безособовим та пасивним дієслівним формам, з використанням зворотів, які дозволяють уникати прямого вказування на суб'єкта дії (наприклад: «*chi scrive*» — буквально «той, хто пише», «*l'autore*» — автор, «*gli autori*» — автори тощо).

4. Використання обмеженого числа загальних дієслів: (*essere, consistere, rappresentare, riferirsi, comportare, verificarsi* — бути, складатися, являти собою, стосуватися, призводити, відбуватися), які в більшості випадків застосовуються у реченнях з оберненим порядком слів (присудок + підмет), у яких друга, іменна частина виступає семантичним ядром речення (наприклад: «*si verifica una deflagrazione*» — відбувається вибух).

5. Використання особливої категрії текстуальних конективів — прислівникових або сполучникових слів-зв'язок, які характеризують аргументативний дискурс, особливо виділяючи причинно-наслідковий зв'язок (*perciò, pertanto, cioè, appunto, quindi, dunque* — через це, таким чином, тобто, а саме, отже) або послідовність викладення (*prima...poi...infine, in primo luogo...in secondo luogo...in terzo luogo* — спершу ... потім ... і нарешті, по-перше ... по-друге ... по-третє).

6. Широке використання обмежувальних та пом'якшувальних формул на кшталт *a quanto sembra, sembra lecito dedurre, si può dire plausibilmente che, si può avanzare l'ipotesi, risulta possibile affermare che* — «як здається», «виглядає закономірним висновок», «можна

правдоподібно заявити», «можна висунути гіпотезу», «можна стверджувати», які зменшують рішучість вираженого твердження.

7. Часте звернення до аргументативної структури речення, через використання сполучникових рамок на кшталт «*se ... allora*» — «якщо... то».

8. Поділ тексту на невеликі блоки (абзаци, параграфи, розділи), які відокремлюються один від одного значними пробілами і часто нумеруються, з метою «...полегшення анафоричних і катафоричних посилань» (Sabatini F., 1990, p. 675).

Найочевидніший висновок, який можна зробити із спостережень за синтаксисом італійського фахового дискурсу, це втрата дієсловом його провідної ролі та зростання ролі іменників і збільшення кількості іменників та субстантивованих частин мови: результатом цього є висока семантична щільність наукових текстів, виражена тенденція до економії, характерної для наукового дискурсу. Інша його особливість — тенденція до десуб'єктивізації текстів, що цілком відповідає їх головній меті, а саме: опису об'єктів та явищ з узагальненої перспективи бачення та переважання етичного принципу безособовості. Не випадково, як зазначає П. Дзублена, часто вживані в цих текстах пасивні форми, не мають при собі агента дії (Zublena P., 2002, p. 16).

Особливості італійського фахового дискурсу на рівні тексту

Незважаючи на те, що текстовий рівень італійського наукового дискурсу досі ще мало вивчений, його можна визначити як такий, що найбільше відрізняє фахові мови одна від одної, від повсякденної мови, а також від іноземних фахових мов.

Визначальною особливістю наукових текстів є наявність діаграм, таблиць, графіків та ілюстрацій. Принципи текстової когерентності та когезії також мають велике значення, а саме:

1. Анафоричне посилання, яке реалізується, перш за все, як текстове посилання, на зразок «*cf.*» — «пор.», «*v. oltre*» — «див. далі», як у формі анафоричних, так і катафоричних словосполу-

чень (наприклад, «*detta ipotesi*» — «згадана гіпотеза», «*come si vedrà nel capitolo seguente*» — «як це буде видно в наступному розділі»). Порівняно широко вживаними у стандартній італійській мові займенниковими формами анафори, фахові мови, як правило, за необхідності внутрішньотекстових посилань, надають перевагу лексичному повторенню, що забезпечує більшу точність.

2. Організаційна роль текстових конективів, які зазвичай підсилюють причинно-наслідкові зв'язки.

3. Суворі рамки текстової структури, які все ж урівноважуються великою розмаїттю текстової типології, доступної для різних галузей. різних типів наукових текстів, заснованих на базовій схемі, яка складається з чотирьох частин: вступ — представлення проблеми — її вирішення (або гіпотези щодо вирішення) — висновки.

Будь-який науковий текст повинен відповідати умовам чіткості, узгодженості і відсутності суперечностей. Наявність суворих схем (*im.*: «*schemi vincolanti*») також робить цей тип текстів достатньо впізнаваним.

При дослідженні професійних мов у соціолінгвістичному ключі слід пригадувати, що знання та вживання лексики у мовній спільноті не є однорідним: ті ж самі лексичні одиниці, які можуть видаватися мовцю-неспеціалісту спеціальними термінами, не виступають такими для спеціалістів у певній фаховій галузі. Отже структурування семантичного поля змінюється залежно від соціального прошарку мовця та його обізнаності в окремій професійній сфері.

Список посилань

Adamo, G., Della Valle, V. (2003). *Neologismi quotidiani. Un dizionario a cavallo del millennio 1998–2003*. Firenze: Casa Editrice Leo S. Olschki.

Addeo, P. (1939). *Lingua notarile. Lingua Nostra* (№ I). Firenze: Sansoni Editore.

Altieri Biagi, M. L. (1974). *Aspetti e tendenze dei linguaggi della scienza oggi. Italiano d'oggi: Lingua non letteraria e lingue speciali*. Trieste: Lint.

Altieri Biagi, M.L. (1976). *Lingua della scienza fra Seicento e Settecento. Lettere italiane* (№ 4). Firenze: Leo S. Olschki.

Balboni, P. E. (1989). *Microlingue e letteratura nella scuola superiore: guida all'esame di concorso*. Brescia: La Scuola.

Beccaria, G. L. (a cura di) (1973). *I linguaggi settoriali in Italia*. Milano: Bompiani.

Berretta, M. (1988). *Linguistica delle varietà*. G. Holtus, M. Metzeltin, Ch. Schmitt (a cura di). *Lexikon der Romanistischen Linguistik* (pp. 762–774). Tübingen: Niemeyer.

Berruto, G. (1987). *Sociolinguistica dell'italiano contemporaneo*. Roma: La Nuova Italia Scientifica.

Berruto, G. (1980). *La variabilità sociale della lingua*. Torino: Loescher Editore.

Borello, E. (a cura di) (1994). *L'incomunicabilità di massa: linguaggi settoriali: funzionamento e apprendimento*. Alessandria: Edizioni dell'Orso.

Cabré, M. T. (1998). *La terminologie*. Paris-Ottawa: Colin-Presses Universitaires d'Ottawa.

Cartago, G. L'apporto inglese. L. Serianni, P. Trifone (a cura di) (1996). *Storia della lingua italiana* (vol. II, pp. 721–750). Torino: Einaudi.

Cavagnoli, S. (2014). *La comunicazione specialistica*. Roma: Carocci editore.

Ciliberti, A. (1981). *L'insegnamento linguistico «per scopi speciali»*. Bologna: Zanichelli.

Cortelazzo, M. (1990). *Lingue speciali. La dimensione verticale*. Padova: Unipress.

Cortelazzo, M. (2000). *Lingue speciali: le dimensioni verticale e orizzontale. Italiano d'oggi*. Padova: Unipress.

Coveri, L., Benucci, A., Diadori, P. (2003). *Le varietà dell'italiano. Manuale di sociolinguistica italiana. Con documenti e verifiche*. Roma: Bonacci Editore.

Dardano, M. (2009). *Costruire parole. La morfologia derivativa dell'italiano*. Bologna: il Mulino.

Dardano, M., Frenguelli, G. (2008). *L'italiano di oggi. Fenomeni, problemi, prospettive*. Roma: Aracne.

Dardano, M. (1986). *Il linguaggio dei giornali italiani*. Bari: Laterza.

Dardano, M. (2011). *La lingua della nazione*. Bari: Laterza.

Dardano, M. (1987). Linguaggi settoriali e processi di riformulazione. Dressler Wolfgang U. et alii (a cura di) *Linguistica contrastiva / Linguaggi settoriali / Sintassi generativa*. Tübingen: Narr.

Dardano, M. (1978). *La formazione delle parole nell'italiano di oggi: primi materiali e proposte*. Roma: Bulzoni.

De Mauro, T. (2006). Dove nascono i neologismi. *Che fine fanno i neologismi? A cento anni dalla pubblicazione del «Dizionario moderno» di Alfredo Panzini*. (pp. 23 — 31). Firenze: Leo S. Olschki Editore.

De Mauro, T. (2003). Nuove parole italiane dell'uso. *Grande dizionario italiano dell'uso*. (vol. 7). Torino: UTET.

De Mauro, T. (1985). Linguaggi scientifici e lingue storiche. *L'educazione linguistica e linguaggi delle scienze*. Firenze, Scandicci: La Nuova Italia.

De Mauro, T. (2005). *La fabbrica delle parole. Il lessico e i problemi di lessicologia*. Torino: UTET.

Devoto, G. (1939). Lingue speciali. Dalle cronache della finanza. *Lingua Nostra* (№ I). Firenze: Sansoni Editore.

Devoto, G. (1939). Lingue speciali. Le cronache del calcio. *Lingua Nostra* (№ I). Firenze: Sansoni Editore.

Freddi, G. (1987). Linee per una didattica delle microlingue nella scuola secondaria e nell'università. *Atti del congresso «Le lingue di specializzazione e il loro insegnamento nella scuola secondaria e nell'università»*. Brescia: La Scuola.

Gensini, S. (1986). Spazio linguistico in Italia. S. Gensini, M. Vedovelli (a cura di). *Teoria pratica del Glotto-kit. Una carta d'identità per l'educazione linguistica*. (pp. 30–73). Milano: Franco Angeli Editore.

Gotti, M. (1991). *I linguaggi specialistici. Caratteristiche linguistiche e criteri pragmatici*. Firenze: La Nuova Italia.

Gualdo, R. (2006). Punti di vista su terminologia e lingua comune. *Terminologie specialistiche e tipologie testuali. Prospettive interlinguistiche*. (pp. 43–65). Milano: Università cattolica.

Gusmani, R. (1986). *Saggi sull'interferenza linguistica*. Firenze: Casa Editrice Le Lettere.

Jahier, E. (1931). Appunti di terminologia bibliotecnica. *Lingua Nostra* (№ I). Firenze: Sansoni Editore.

Lenci, A., Montemagni, S., Pirrelli, V. (2005). *Testo e computer. Elementi di linguistica computazionale*. Roma: Carocci.

Lombardi, L. (1939). La terminologia elettrotecnica. *Lingua Nostra* (№ I). Firenze: Sansoni Editore.

Martelli, V. (1939). Come si maltratta la nomenclatura botanica. *Lingua Nostra* (№ I). Firenze: Sansoni Editore.

Martinet, A. (1967). *Elements de linguistique generale*. Paris: Armand Colin.

Mengaldo, P. V. (1994). *Storia della lingua italiana. Il Novecento*. Bologna: Il Mulino.

Migliorini, B. (1938). *Lingua contemporanea*. Firenze, Sansoni.

Migliorini, B. (1946). *Che cos'è un vocabolario?* Roma: Edizioni della Bussola.

Palermo, M. (2005). La percezione dei neologismi tra vecchi e nuovi media. Lo Piparo F., Ruffino G. (a cura di) *Gli italiani e la lingua*. Palermo: Sellerio.

Parisi, D. (1962). Linguaggio comune e linguaggio regolato. *Rivista di filosofia*. (№ 53, pp. 313–334). Bologna: Il Mulino.

Pasquali, G. (1939). Convenzione linguistica e nomenclature speciali. *Lingua Nostra* (№ I). Firenze: Sansoni Editore.

Pittano, G., Bersani, S. (1993). *L'italiano: le tecniche del parlare e dello scrivere*. Milano: Sonzogno.

Porcelli, G., Cambiaghi, B., et al. (1990). *Le lingue di specializzazione e il loro insegnamento: problemi teorici e orientamenti didattici*. Milano: Vita e pensiero.

Rovere, G. (1989). Sottocodici e registri in testi tecnici. *Rivista Italiana di Dialettologia*. (№ XIII, pp. 135–160). Bologna: Pendragon

Sabatini, F. (1990). Italiani regionali e italiano dell'uso medio. M. Cortelazzo, A. Mioni (a cura di) *L'italiano regionale. Atti del Congresso Internazionale di Studi della SLI* (pp. 75–78). Roma: Bulzoni.

Sabatini, F. (1990). *Analisi del linguaggio giuridico. Il testo normativo in una tipologia generale dei testi*. Padova: Cedam.

Serra Borneto, C. (a cura di) (1992). *Testi e macchine. Una ricerca sui manuali di istruzione per l'uso*. Pavia: Franco Angeli Editore.

Severino, A. (1937). *Manuale di nomenclatura linguistica*. Milano: Lingue estere.

Sobrero, A. (1978). *I padroni della lingua. Profilo sociolinguistico della lingua italiana*. Napoli: Guida.

Sobrero, A. (1993). Lingue speciali. Sobrero A. *Introduzione all'italiano contemporaneo. Le strutture*. Bari-Roma: Laterza.

Sobrero, A. (1993). Lingue speciali. Sobrero A., *Introduzione all'italiano contemporaneo. La variazione e gli usi*. (Vol. 2). Roma-Bari: Laterza.

Tekavčić, P. (1980). *Grammatica storica dell'italiano*. (Vol. III: Lessico). Bologna: il Mulino.

Titone, R. (1990). *Introduzione alla glottodidattica: le lingue straniere*. Torino: SEI.

Wandruszka, M., Paccagnella, I. (1974). *Introduzione all'interlinguistica*. Palermo: Palumbo.

Zublena, P. (2002). *L'inquietante simmetria della lingua. Il linguaggio tecnico-scientifico nella narrativa italiana del Novecento*. Alessandria: Edizioni dell'Orso.

Розділ VII

НОВІТНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ТЕРМІНОЛОГІЧНОГО АПАРАТУ МЕТОДОЛОГІЇ НАУКИ

*Малиновська І. В.,
кандидат філологічних наук, доцент*

«I think the next [21st] century will be the century of complexity. We have already discovered the basic laws that govern matter and understand all the normal situations. We don't know how the laws fit together, and what happens under extreme conditions. But I expect we will find a complete unified theory sometime this century. There is no limit to the complexity that we can build using those basic laws».

Stephen Hawking, 2000

Даний розділ присвячений багатоаспектному аналізу термінології наук про складність, що розвиваються у зв'язку зі становленням нової методологічної парадигми пізнання в різних галузях: філософії і математиці, фізиці і кібернетиці, природничих науках, гуманітаристиці, економічній теорії, психології та військових науках, яка охоплює факторіали, хаос, теорію нелінійності, динамічні системи, самоорганізацію, штучний інтелект, нервову систему, мову та подібні складні системи. Термінологія наук про складність переживає процес становлення і являє собою відкриту динамічну систему, яка поповнюється як за рахунок залучення і переосмислення концептуальних корелятивів з інших галузей знань, так і активного процесу творення нових термінів. Оскільки терміни наук про складність вербалізують понаддисци-

плінарні поняття, вони й самі набувають характеру понаддисциплінарності та універсальності, перетворюються на мегалексикон, а відповідна термінологічна система виступає як метамова сучасних міждисциплінарних досліджень.

Великий британський мислитель — фізик-теоретик, астрофізик і космолог Стівен Гокінг, слова якого наведені в епіграфі до цієї розвідки, надав повну характеристику стану і завдань науки сьогодення. Науковий дискурс сучасної доби переживає черговий ключовий поворот з промовистою назвою «Technological Turn» (Mainzer 2020), під час якого мова (з точки зору дослідника-лінгвіста — еволюційною ходою, а вченого-природознавця, — революційною) виступає агентом вербалізації принципово нових концептуально-ідейних наукових засад, які часто називають оновленою методологічною культурою (Лук'янець, Кравченко 2000, с. 9–12), або постнекласичною методологією (Stepin 2000). Ця методологія сприяла виникненню цілого корпусу нових природничих, суспільних і гуманітарних наук, *complexity sciences* або *complex systems science* (наук про складність або інакше — науки про складні системи), які на рівні методології послуговуються спільним категоріальним металексиконом, а на індивідуальному рівні — спеціалізованими термінологіями. В останні два-три десятиріччя лексикон наукового пізнання поповнився і продовжує активно поповнюватися термінологічними одиницями, серед яких є безпосередні авторські неологізми (*autopoiesis*, *fractal*, *stygmery*), але й чимало таких, які важко розпізнати як новотвори через те, що за своєю знаковою формою вони схожі на усталені одиниці загальнонаукової лексики, але завдяки спеціалізації, набули нового змісту (*complexity*, *complex system*, *evolving system*, *context*, *multiple results*, *non-linearity*, *self-organization*, *totality*) (Gear, Eppel, Koziol-Mclain 2018).

На етапі зародження методології оновлення термінологія наук про складність створювалась у просторі декількох європейських мов: окремі фундаментальні роботи були написані німецькою, французькою і іспанською мовами, а також російською в галузі математики і хімії. Проте вже наприкінці 70-х років минулого

століття, коли вона набула ознак цілісної системи, абсолютно переважним і універсальним донором нової метамови стає англійська, більш того, доля решти національних європейських мов у сукупності не важить і 10 відсотків у термінологічному продукуванні наук про складність; наукові тексти в цій галузі, як правило, визначально створюються англійською мовою; наукова комунікація іншими мовами відбувається здебільшого в межах національних кордонів, оскільки достатньо питома вага публікацій в національних виданнях навіть в країнах-піонерах досліджень в галузях складних систем, також належить працям, що їх написано англійською; значно зменшуються й обсяги перекладу відповідних англомовних видань. Висновки М. О. Вакуленка про необхідність вдосконалення термінотворчої діяльності в Україні, актуальним завданням якої «...стає створення національної термінологічної системи, а також забезпечення її неперервного і оперативного вдосконалення й адаптації до світових стандартів, що зумовлюється необхідністю інтенсифікації міжнародних науково-технічних, виробничих і комерційних контактів. Таких властивостей національної терміносистеми можна досягти за умови, що сама термінологічна галузь задовольняє властивостям мобільності, масштабованості та інтероперабельності — тобто відповідає принципам відкритих систем» (Вакуленко 2015, с. 11), повною мірою екстраполюються й на ситуацію в інших європейських країнах саме в галузі термінологій наук про складні системи.

Лінгвістичні дослідження англофонної термінології наук про складність покликані осмислити найсучасніші процеси еволюції наукової мови світової науки в цілому, їх **актуальність** впливає з аксіологічної значущості цього лексичного шару у якості універсальної метамови методології оновлення поряд із фактичною відсутністю мовознавчих робіт в цій галузі. Дане дослідження є продовженням двох перших розвідок авторки в даному напрямку (Малиновська 2007; 2012).

Намагання окреслити лінгвістичний профіль таких термінологічних новотворів, в яких на перший план виходить семантика і окремих одиниць, і галузевих терміносистем, і лексику комп-

лексної методології в цілому, що є **метою** цієї розвідки, вимагає, крім суто лінгвістичного аналізу, осмислення позалінгвістичного контексту їх виникнення, формування і функціонування в комплексі його науково-теоретичних і світоглядних засад. Таким чином, **об'єктом** даної розвідки є лексикон наук про складність (complexity sciences) в його цілісному системному існуванні, а **предметом** — процеси його формування і функціонування в англомовному поліакадемічному дискурсі.

Методика дослідження термінології наук про складність, яка, незважаючи на свою плюралістичність, постає єдиним цілим, включає комплекс констатуючих і аналітичних методів: історичний, логіко-лінгвістичний і прикладний із залученням конкретних методик компонентного і польового аналізу лексичних дефініцій, понятійного моделювання потенціалу терміна і когнітивного моделювання, корпусних і статистичних даних, завдяки яким здійснюється фіксація і опис даного об'єкта, визначається його специфіка, оцінюється ефективність як інструмента наукового пізнання і знаходяться підстави для прогнозування подальшого розвитку цієї термінології.

Вихідні положення і категоріальний апарат дослідження

У цій розвідці втіленій найбільш обґрунтований і давно ustalений в термінологічних студіях ономасіологічний підхід, головним принципом якого є «рух від змісту» (Галич 2017, сс. 67–68), у нашому випадку — від смислового наповнення термінологічних одиниць до їх формальних аспектів, групування, систематизації, моделювання, лінгвістичного опису і аналізу. Для систематизації окремих структур знання в дослідженні приймається за основу поняття мисленнєвої ономасіологічної категорії. Такі поняття створюють об'єднання, як незначного обсягу — на рівні перетину двох одиниць знань, так і широкі — на рівні логіко-понятійного поля окремої науки або декількох споріднених наукових галузей. Таким чином, термінологія наук про складність роз-

глядається в декількох напрямках й аспектах: від ономасіологічного до семасіологічного; від *lexis* до *logos* і в зворотному напрямку; від термінологічної одиниці до термінологічного масиву і системи. Для знайдення семантичних характеристик конкретної спеціальної термінологічної системи та критеріїв віднесення до неї окремих термінологічних одиниць, як і з метою дослідження двостороннього знакового характеру термінології, суттєвим є визнання складності поняття «понятійна організація термінології», з якої випливає необхідність розрізняти і вивчати понятійне поля терміну, його семантичне, лексичне та термінологічне поле. Останнє виступає одиницею понятійної організації конкретної термінологічної системи, котра складається із усієї сукупності таких одиниць, які пов'язані між собою повним циклом взаємообумовлених дефініцій. Така система є відкритою, поповнюється новими одиницями і оновлюється в плані свого понятійного наповнення в ході розвитку науки, метамовою якої вона являється.

Необхідно зробити декілька зауважень щодо релевантності залучення в деяких частинах даного дослідження поряд із категорією «поняття» категорії «концепт». В знаменнику дефініцій обох категорій лежить узагальнене уявлення про сутність того чи іншого класу об'єктів. Під поняттям розуміємо «відображену в мисленні і виражену в мові єдність істотних властивостей і відносин предметів; думку, що виділяє і узагальнює предмети деякого класу за загальними і в своїй сукупності специфічними для них ознаками» (Лунько 2021, с. 337). В академічному термінознавстві загально прийнято, що ідентифікація термінологічних одиниць, як і визначення понятійної організації всього термінологічного поля — у нашому випадку метамови наук про складність — вибудовується на базі логіко-понятійного поля відповідної науки. Цього принципу ми дотримувались і в даній розвідці.

Методологічна цінність поняття концепту для термінознавства є дискусійною. Якщо поняття є сталим логіко-пізнавальним утворенням, яке втілює результат об'єктивного для даного історичного періоду колективного осмислення світу і є відносно вільним від конкретно-образних, ціннісних смислових конотацій, то кон-

цепт визнається перспективно-афективним феноменом динамічного характеру і залежить від стану суспільної та індивідуальної свідомості суб'єктів пізнання з домінуючим ціннісним елементом. Такі утворення відрізняються від понять і їх значень як продуктів наукового опису з позицій наукової теорії і більше пов'язані із системою загальної мови і наївною картиною світу.

Максимальна об'єктивність, яка завжди була характерною для наукового пошуку, як і наднаціональний характер сучасної науки, в особливості наук про складність, які від самого початку формувалися у широкому міжнародному просторі знань без культурних відмінностей всередині системи, лишають досліднику обмежене поле пошуку в межах концептуального підходу: або в деяких галузях гуманітаристики; або аналізуючи специфічні періоди розвитку науки, коли вона знаходилась під впливом зростання містичних, релігійних, або інших світоглядних тенденцій, якими було охоплено суспільство; або досліджуючи авторську терміноворчість через яку вчений передавав не тільки набуті знання, а й індивідуальні особливості своєї індивідуальної психо-когнітивної діяльності і національно-культурну специфічність свого народу. Усі ці аспекти заслуговують на окремі широкі дослідницькі програми. У нашій розвідці концепт залучається як інструмент лінгвокогнітивного аналізу для визначення «квантів знань», сукупність яких є смисловим наповненням окремого терміну.

Зрештою, необхідно зупинитися на тому, в якому значенні в дослідженні вживається його ключове слово «термін». У самому загальному розумінні воно відповідає визначенню, в якому підсумовується сорокарічний науковий пошук у цьому питанні: «термін — мовний знак (слово, словосполучення, поєднання слова або словосполучення зі спеціальними символами та ін.), який відповідає нормі його вживання в професійному чи іншому співтоваристві і виражає спеціальне поняття будь-якої галузі знання і в силу цього має або дефініцію (тлумачення, пояснення), або мотивовану іншими мовними знаками (словами, словосполученнями, поєднаннями слів або словосполучень зі спеціальними знаками та ін.), серед яких хоча б один висловлює спе-

ціальне поняття і тому має власну дефініцію (тлумачення, пояснення)» (Шеглов 2018, с. 46).

Термінологічні одиниці на відміну від ширшого класу спеціальної лексики відбирались за принципом їх зафіксованості у спеціальних словниках (із наведенням дефініції) і глосаріях (без дефініції) і функціонування у професійному дискурсі *complexity sciences* (як із сформульованою дефініцією, так і імпліцитною контекстною дефініцією).

Оскільки в роботі йдеться про термінологію наук про складність в їх методологічній для наукового пізнання функції, особлива увага приділяється категоріальним термінам, які складають ядро терміносистеми, і похідним термінам теорії із понятійним змістом нижчого рівня абстракції, які відносяться до її периферії. Під категоріальним терміном розуміємо таку лексичну одиницю, в понятійній структурі якої зреалізувався потенціал слова (або словосполучення) втілювати хід наукової абстракції і вербалізувати її результат. Категоріальні терміни через низку співпов'язаних дефініцій створюють системно-ієрархічну мережу ядра лексичного поля відповідної науки. В просторі наук про складність такими термінами є, за даними різних спеціальних словників, біля 800 одиниць, наприклад: *complexity, complex system, complex adaptive system, synergy, totality, emergence, coordination, interaction, dissipative structure, second order physics/geometry/cybernetics/computation, culation, autopoiesis, behavioral complexity, self-organising structure/total/entity, multiple mediation, stigmergy, interplay of forces, a volatile and complex environment, butterfly effect, fractal, etc.*

В науковому дискурсі категоріальні терміни, незважаючи на абстрактну природу свого референту — ідеалізованого об'єкту дослідження (певної абстрактної цілісності), набувають конкретного визначення. Фундаментальні концепти, пов'язані з науковим світоглядом та методологією, не менш телеоновні, ніж ті, що виражають духовні сутності або світоглядні поняття. Методологічний інструментарій сучасного пізнання, до якого відносяться всі

поняття наук про складність, як і концепти духовної культури «добро», «свобода», «доля», відносять до так званих «граничних понять» (Воркачев 2003). Вони є результатом максимальної ступені абстрагування, а терміни, що їх позначають, відтворюють рух теоретичної рефлексії та закріплюють її результат (Малиновська 1990, с. 2). На відміну від досить поширеної в лінгвістиці думки, ми не вважаємо їх «семантично порожніми» (Сорокін 2003, с. 9), а, навпаки, такими що є максимально насиченими в семантичному плані, виражаючи ідеалізовані об'єкти, які самі по собі являються «складностями». Вони націлені на з'ясування обставин людського буття як такого формуванням у людини адекватних базових уявлень про навколишній світ.

Візьмемо низку пов'язаних між собою дефініціями термінів та покажемо їх взаємозв'язок через поняття, якими описуються деякі аспекти основної проблематики наук про складність.

Термін *spawns of transmuting complexes* позначає особливий світ, який складається з *грибниць складностей* які *трансмутують* і втілює у своєму значенні або універсум (наш світ), або мультиверсум (скупність можливих світів). Наука про складність шукає відповідь, чи існує такий *world of complexities* (світ складностей) в єдиному екземплярі, або ж існує неозора множина його різноманітних екземплярів? Очевидна схожість процесів в складних матеріальних і нематеріальних системах дає підстави вважати, що поняття *spawns of transmuting complexes* можна використовувати як універсальний засіб концептуальної репрезентації реальності в науці. Таким чином, метафора *spawns of transmuting complexes* виступає концептуальним репрезентантом різноманітних природних і соціокультурних реалій.

Як фізика, так і математика давно користуються поняттями про замкнуті та відкриті динамічні системи (антонімічні терміни *open dynamic system*, *closed dynamic system*). Починаючи з останньої третини минулого століття, ці терміни ввійшли також до понятійних апаратів семіотики, соціології, психології, а невдовзі й економічної науки.

У науці про складність навколишній Всесвіт розглядається як такий, що складається із двох типів динамічних систем — замкнених і відкритих (*open and closed dynamic systems*). Системи першого типу не обмінюються з навколишнім середовищем ані енергією, ані речовиною, ані інформацією. Вони ізольовані від нього і в цьому сенсі консервативні.

Системи другого типу пов'язані з навколишнім середовищем якимись обмінними процесами (тобто енергетичними, речовинними, інформаційними). Розширення понятійного обсягу поняття *dynamic system* призвело до появи терміну *dissipative structures* (дисипативні системи), тобто такі, котрі розсіюють енергію, речовину, інформацію (термін був уведений бельгійським хіміком І. Пригожином в 1985 р., і протягом двох десятиліть увійшов до складу термінів теорії математики, фізики, кібернетики і теорії менеджменту): «All systems contain subsystems which are continually "**fluctuating**" (виділення — І. М.). When one or more fluctuations become so powerful, as a result of positive feedback, that they shatter the **preexisting organisation**, the system has been forced into a far-from-equilibrium condition and has reached a **point of bifurcation**. It is inherently impossible to determine in advance which direction change will take. The system may disintegrate into instability or leap to a new level of order or organisation called a "**dissipative structure**". It is given that name because it requires more energy (or information) to sustain it than the simpler structure it replaced. In terms of the flow of information, a stable system can be sustained with a sluggish flow, but a much more vigorous and richer flow is necessary for a system operating **far-from-equilibrium**. If the flow of information becomes too fast, however, then the system may disintegrate» (Lissack 2004, p. 173).

Наведена дефініція наочно ілюструє логічність та системність термінології науки про складність. У ній до пояснення категоріального терміну *dissipative structure* залучені якнайменш три інші категоріальні терміни цієї терміносистеми: *fluctuating*, *far-from-equilibrium condition*, *bifurcation*, а сам цей термін включений в дефініцію центрального поняття *complexity*.

Методологічні чинники формування мегалексикону наук про складність і лінгвістична характеристика їх терміносистем

Історія і філософія науки Нового часу виділяють три етапи її розвитку: класичний (з кінця XVII століття до майже кінця XIX століття), некласичний (з кінця XIX до першої половини XX століття) і постнекласичний, який розгорнувся на початку 70-х років минулого століття, і в якому людство перебуває і сьогодні. (Schlemm 2002; Stepin 1989, 1991, 2000). На відміну від механістичності класичної науки і релятивності опису світу в різних галузях науки некласичної, постнекласику відрізняє між- і трансдисциплінарність, тобто Всесвіт і суспільство розглядаються в єдності їх буття і пізнаються не відокремленими галузями знань, в їх складній сукупності. Як зазначав лауреат Нобелівської премії бельгійський хімік І. Пригожин, «наше бачення природи зазнає радикальних змін в сторону множинності, темпоральності та складності. Довгий час в західній науці домінувала механістична картина світобудови. Нині ми усвідомлюємо, що живемо в плюралістичному світі» (Prigogine & Stengers 2018, 203).

Пізнання плюралістичного світу вимагає відповідного складного комплексного способу мислення (*complex thinking*) в загальногуманітарних сферах людської діяльності: виробничих, технологічних, економічних, соціальних, медичних, художніх і психологічних практиках. Як універсальна методологія сучасної науки, починаючи з 30х років минулого століття, в результаті переосмислення класичної і некласичної науки, виникає і набирає сили теорія складності (*complexity theory*). Спочатку це відбувається в просторі окремих галузей — фізики, математики, хімії; поступово екстраполюється на інші природні і гуманітарні об'єкти, а до початку 80-х років XX століття нова методологія осмислюється на філософському рівні як між- і полідисциплінарна і отримує назву постнекласичної.

Визначні роботи в просторі наук про складність, яку б галузь природи чи суспільства вони не досліджували — геном людини,

її психіку або явища макрокосму, об'єднані спільним об'єктом дослідження — складними системами, увагою до їх еволюційних процесів, антропоцентризмом, прикладною спрямованістю. Цим об'єктам притаманні особливі загальні властивості: унікальність, перебування у стані постійного становлення, нестабільність, хаотичність, катастрофічність, а також більш специфічні характеристики: «...being agent-based, being sensitive to initial conditions, having attraction, being heterogeneous, operating as an iterative process, having boundaries, using feedback, and creating a self-organizing emergent behavior» (Wolf-Branigin 2013).

Complexity theory (інакше *complex systems theory*) створила методолічне підґрунтя для розвитку цілого комплексу наук про складність (*complexity sciences*, інакше — *complexity studies*), до котрого відносять як нові галузі досліджень (кібернетика другого порядку, моделювання екосистем, когнітивна біологія, обчислювальна соціологія, моделювання надзвичайних ситуацій, мережеве моделювання, агентне моделювання, управління знаннями, гідрологічне моделювання та ін.), так і переосмислені в термінах складності традиційні (фізика, економіка, психологія, правознавство, археологія, фізіологія, соціологія, антропологія, політологія, літературознавство, історія мистецтва, біологія, біохімія, нейронауки, фольклористика і лінгвістика, (Meyers 2017) особливо їх окремі розділи. Ця теорія дозволяє більш глибоко пізнавати те, що на рівні усталених наукових методів не має повного пояснення, а саме різноманітні складні фізичні, органічні і суспільні: макрокосм і мікросвіт (зірки, планети і мікрочастки) клітини, природні екосистеми, людину та людські спільноти, економічну діяльність, творчі процеси, організаційні форми тваринного світу і суспільства. (Zimmerman et al. 2001). Таким чином, незважаючи на те, що *complexity studies* є відносно новою галуззю досліджень, вона охоплює широкий спектр дисциплін фізичних, біологічних та соціальних наук і має глибокі наслідки для людського мислення і діяльності у світі (Schneider & Somers 2006).

Науковці, які працюють у просторі *complexity studies*, окремо наголошують на пояснювальній силі і прикладному потенціалі

теорії складності в аспекті інноваційної діяльності людини у всіх сферах суспільної практики: від матеріального виробництва до організаційної сфери суспільства. Одна з розвідок із нейрофізіології самою своєю назвою натякає на необхідність впровадження результатів дослідження у медичну практику «Emergence explained: Getting epiphenomena to do real work» (Abbott 2006). Результати досліджень проблем складності це моделі процесів, алгоритми подолання тупикових шляхів розвитку, хаотичної поведінки, спонтанної редуплікації, непередбачуваних зовнішніх впливів на конкретну систему та інших факторів, які загрожують цій системі (чи то органічній клітині, чи то родючості землі, чи то національній освіті).

В суспільному і корпоративному менеджменті розв'язання проблем складності систем дозволяє динамічно поєднувати ієрархічні і мережеві механізми управління та еволюції розвитку, долати складність соціальних процесів, яка наростає (Uhl-Bien et al. 2007). Сучасна військова наука активно займається подібними розробками для упередження, запобігання і розв'язання ймовірно мінливих або хаотичних ситуацій (Couture 2007). В галузі інженерії виключно важливою є здатність проекту забезпечити повторення (*iteration*) «поведінки» сконструйованої інженерної системи. Проектування такої системи забезпечується складносконфігуруваним або складномодульним рішенням. На сьогодні розробки і експлуатація складних інженерних систем відбувається на базі математичних моделей доменів ітераційних процесів із урахуванням емерджентних властивостей системи з усіма мінливостями поведінки її компонентів і підсистем (Sillitto 2014).

Будучи фізиком, південнокорейський дослідник із співавторами Юн Парк підкреслює, що *complexity theory* є особливо важливою при вивченні організацій, організаційних змін та лідерства, де теорія складності може дати уявлення про те, як організації стають більш стійкими, адаптивними та інноваційними (Park 2018), оскільки спроможна викрити витоки механізму складання бюрократичних парадигм організацій та керівництва, спрямувати вектор лідерства в ефективному напрямку, динамічно поєднувати

ієрархічні і мережні механізми управління і розвитку, успішно справлятися з наростаючою складністю соціальних процесів.

До наук про складність відносять кібернетику другого порядку (основоположники В. С. Степин, Е. Морен), кібернетику радикального конструктивізму (Х. фон Ферстер, Г. Бейтсон), концепцію аутопоезису (У. Варела та Ф. Матурана), логічну формулу диференціального мислення (Дж. С. Брауна і Ж. Симондона), теорію складної епістемології для усвідомлення складності пізнання й творчості (К. Булдінг). Сюди ж відносять теорію соціальних систем (Н. Луман), теорію конвергентних технологій та генезису інновацій і індивідуації технічних об'єктів (Ж. Симондон), синергетику (Г. Хакн, С. П. Курдюмов), теорію аутопоезису в когнітивній біології (Ф. Варела, У. Матурана), теорію дисипативних структур в хімії (І. Пригожин), теорію різноманітності у філософії пізнання (Ж. Дельоз, Ф. Гваттарі).

Особливість вказаних напрямків дослідження полягає в тому, що вони існують одночасно і як самостійні дисципліни, і як загальне поле наук про складність, є взаємоперепленими між собою, резонуючи, запозичуючи і експортуючи свої поняття і методи одна одній. Їх об'єднують два фактори: особливі властивості складних об'єктів, що досліджуються: розвиток по принципу самоорганізації, унікальність, емерджентність, нестабільність (іноді — хаотичність і катастрофічність); особливість процесу пізнання даних складних об'єктів. Як зазначали автори наукового бестселера І. Пригожин і І. Стенгерс, «Наше бачення природи знає радикальних змін в сторону множинності, темпоральності та складності. Довгий час в західній науці домінувала механістична картина світобудови. Нині ми усвідомлюємо, що живемо в плюралістичному світі» (Prigogine & Stengers 2018, p. 203).

Разом із поглибленням і розгалуженням *complexity theory* активізувались і процес творення відповідних термінів і терміносистем. Інтроефективний аналіз мовного матеріалу теоретичних джерел з теорії складності (Berreby 1 April 1996; Biermann & Kim 2020; Stirling 2013; De Toni & Comello 2010; Faucher 2012; Gary 2005; Grobman, Forgues & Thietart 2011; Kauffman 1992; Mitleton-

Kelly 2009; Lambert June 2018; Liang 2016; McKelvey 1999; Meyers 2017; Mitleton-Kelly 2003; Park, J., Nha H., & Kim, S. 2018; Terra & João 2016; Rudolph & Repenning 2002; Smith 2006; Snowden & Boone 2007) та їх верифікація у лексикографічних та енциклопедичних виданнях (див. літературу до цієї публікації) дозволили здійснити спробу у найбільш загальному вигляді окреслити логіко-концептуальне поле наук про складність (рис. 1):

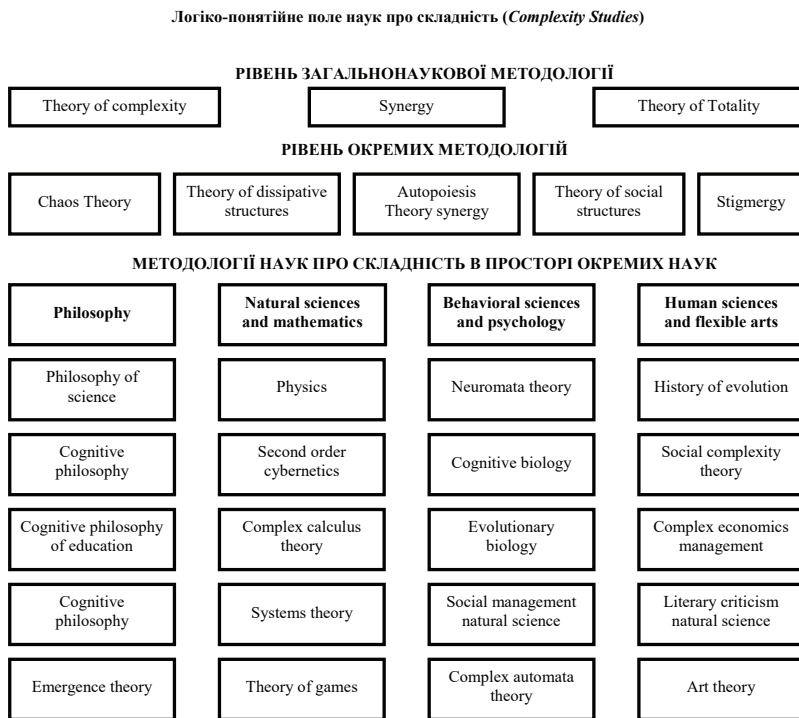

Рис. 1. Схема логіко-концептуального поля «Complexity»
у просторі наук про складність

Дана схема не містить переліку всіх наукових дисциплін і напрямків дослідження складності — їх більше сімдесятьох — і обмежується лише тими науками, терміни яких проілюстровані в цій

розвідці. Зважаючи на складні і багаторівневі лінійні й ієрархічні семантичні зв'язки елементів цього поля (а вони пов'язані усі з усіма), якщо не вичерпний, то хоча б більш детальний опис цього поля залишається перспективним завданням окремого ґрунтовного дослідження.

Продемонструємо складність понятійних зв'язків, що у сукупності забезпечують категоріальну цілісність теорії складності на прикладі схеми термінологічного поля одного з її основних термінів — *emergence* (емерджентність, інакше — емергентність), яку розробив дослідник у галузі складного управління Дж. Гольштейн (Goldstein 2019) (рис. 2):

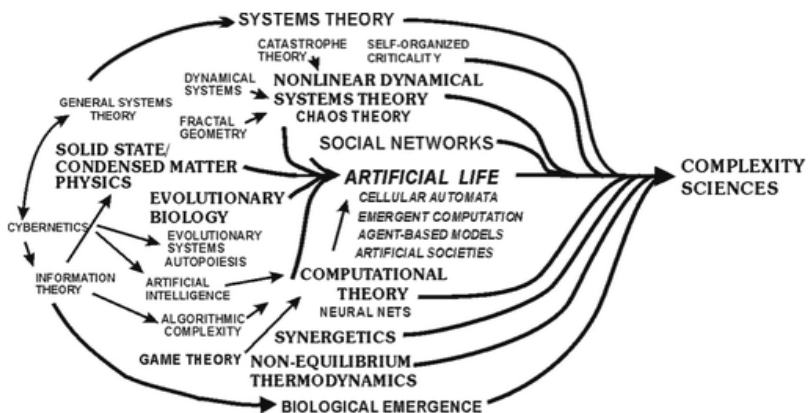

Рис. 2. Понятійна співвіднесеність мікрополя *emergence*

в макрополі наук про складність

(<https://www.pinterest.co.uk/pin/21673641940071148/>)

Як і більшість категоріальних термінів теорії про складність, *emergence* входить в декілька понятійних полів вищого рівня: біології (через біологічну теорію емерджентності), теорії складних систем, яка, в свою чергу, впливає з загальної теорії систем в математиці. Автор позиціонує інформаційну теорію і кібернетику як відділи загальної теорії систем, перша з котрих пов'язана з фізикою твердого тіла і складними алгоритмами, а друга — з ево-

люційними системами аутопоезису і еволюційною біологією. Разом вони є елементами полів міждисциплінарних напрямків досліджень наук про штучне життя, нелінійних емергентних систем і теорії хаосу у фізиці, теорії про складні обчислювання і нейромережі, кібернетики і термодинаміки нелінійних станів, які разом із багатьма іншими мікрополлями і полями вищих рівнів наповнюють макрополе «Науки про складність».

Повноцінність і зрілість терміносистеми *Complex Studies* і її складових частин — терміносистем окремих наук — доводяться наявністю таких лінгвістичних ознак, до яких, відповідно до теорії термінознавства (Лейчик 2009), відносимо:

1. Наявність груп однокоренових слів (термінів), що позначають однорідні поняття — парадигми термінологічних одиниць. Наприклад, від англійського слова *interact* походять такі термінологічні утворення та їх дефініції в просторі наук про складність: *interaction*, *interactionism*, *interactant*, *interactionist*, *interactive*, *interactional*.

2. Наявність у великої кількості термінів однакового суфікса або основи. Наприклад, *interaction*, *computation*, *calculation*, *function*, *iteration*, *renormalization*, *generation*, *automation*, *acquisition*, *involution*; *complexness*, *complicatedness*, *elaborateness*, *intricateness*, *knottiness*; *emerging*, *dissipating*, *evolving*, *aggregating*, *coupling*; *interoperability*, *interactionability*, *internode*, *interaction*; *chaiotic*, *holistic*, *heuristic*, *autoipoetic*, *etc.* (Терміни дібрані з Cloutier 2019).

Термінологія наук про складності демонструє й інші ознаки лексичної системи: демонструє розвинуті парадигматичні відношення смислової подібності, смислового протиставлення, супідрядності, партитивності і синтагматичні відношення сполучуваності термінів, порушення якої відбувається, зазвичай, при створенні термінів на базі метафоризації.

Таким чином, терміносистему наук про складність можна характеризувати як повноцінну, широку, багатоаспектну, ієрархічну адаптивну систему із ядром і периферією, яка побудована за загальними законами формування наукових термінологій. В по-

дальшій частині роботи особливості ієрархічної структури цієї терміносистеми будуть показані на прикладі її окремих ядерних категоріальних термінів в повноті їх лексико-семантичних характеристик (синонімії, антонімії, гіпонімії і гіперонімії) і словотвірних моделей.

Комплексний аналіз центрального категоріального терміну *complexity*

За даними авторитетних словників англійської мови, (Merriam-Webster March 4, 2021; Harper Collins March 4, 2021), слово *complexity* вперше зафіксоване в англійських джерелах у 1708 році. Походить від англійського прикметника *complex* (< from *complex* + суфікс *-ity*), який був запозичений через французьку мову (< *complexe* — «*complicated, complex, intricate*») з латини. Латинський прикметник *complexus* мав достатньо прозору внутрішню форму (< «*surrounding, encompassing,*» *past participle of complecti* «*to encircle, embrace,*» *in transferred use,* «*to hold fast, master, comprehend,*» from *com* «*with, together*» + *plectere* «*to weave, braid, twine, entwine,*» from PIE *plek-to-*, *suffixed form of root plek* — «*to plait.*»), яка дещо пізніше зреалізувалася у другому значенні англійського прикметника і похідного від нього іменника.

Певний час це слово вживалося у значенні «стан, ступінь або якість складності», заплутаності. У своєму другому значенні абстрактний іменник *complex* був зафіксований у 1721: «*composite nature, quality or state of being composed of interconnected parts,*» (складна природа, якість або стан цілого, яке складається з пов'язаних між собою елементів).

У цьому ж значенні слово *complexity* поступово набуло термінологічної якості, оскільки з розвитком науки Нового часу розвивалося й уявлення про складність як частину нашого середовища, а складні явища і системи все частіше ставали об'єктами наукових досліджень. В 20-му столітті категорія складності, як вже зазначалося у цій роботі, стала й предметом наукового пошуку. Це обумовило позалінгвістичні чинники для збільшення частотності

і розширення поля функціонування лексеми *complexity* в англійській мові. Корпуси словника Harper Collins (March 4, 2021) дають таку картину вживання цього слова в англійській мові в різні історичні періоди: слово *complexity* показує перший пік свого вживання в середині 30-х років минулого століття, що співпадає із формулюванням теорій складних хімічних і фізичних процесів. Починаючи з кінця 40-х років того ж століття спостерігається невинне зростання цієї лексеми, на наш погляд, перш за все її термінологічному значенні. Якщо порівняти дані обох корпусів, стає очевидним, що частотність вживання слова *complexity* безпосередньо пов'язана із виникненням теорії про складність (Complexity Theory) і розвитком її лексику. Експонентне зростання вживання *complexity* починається із 40-х років минулого століття, коли складаються перші системні уявлення про складні системи, потім його зростання співпадає із виникненням масиву окремих наук про складність і досягає піку у 2008 році, в період коли є сформульованим загальнометодологічне підґрунтя наук про складність і значно розширюється сфера їх досліджень і застосування на практиці їх висновків і технологій. Нажаль, дані за останнє десятиріччя поки відсутні, але, як показує наше подальше дослідження, розміщені на науковій платформі Google Scholar тематичні публікації підтверджують сталість такого зростання.

Як в англійській, так і інших національних мовах категоріальний термін *complexity*, яким позначається титульне поняття наук про складність, ще перебуває у статусі неологізму, як і його найбільш часто вживані синонімічні термінологічні сполучення *complexity studies*, *complexity knowledge*, *research on complexity*. В українському філософському, природознавчому, суспільствознавчому та, особливо, фізичному дискурсах відповідником виступає новотвір науки про складність. Компонент *complexity* тут набуває іншого, ніж у загальному мовленні та метафізиці, значення. В цьому просторі складність функціонує як загальнонауковий термін, котрий позначає неозору різноманітність цілісностей (*wholenesses*), що самоорганізуються, саморозвиваються, трансмутують, самовпливають на себе. Прикладами таких цілісностей можуть слугувати Всесвіт, екосфера,

клімат, погода, планетарне життя, антропність, психіка, мова, соціум, особистість, культура. Кожна *complexity* це відкрита нелінійна система, режим динамічної поведінки, яка може змінюватися спонтанно, індетерміністично і навіть катастрофоно.

Complexity як наука про складність претендує на роль універсальної трансдисциплінарної теорії для всіх можливих типів *worlds of complexity* (світів складностей). Як вже було показано, сьогодні вона має в цілому сформовану термінологічну систему, що склалася як певна універсальна міждисциплінарна метамова. Незважаючи на складність та спонтанність розвитку об'єктів, які концептуалізуються, системність наукового пізнання забезпечує смислову єдність термінологічного поля науки про складності через ланцюги взаємопов'язаних дефініцій. Наведемо деякі елементи терміносистеми з ядром *complexity*, навколо якого склалися розгалужене термінологічне гніздо:

1) *complexity* (функціонує у просторі всього комплексу наук про складність);

2) *complex system* (у просторі всього комплексу наук про складність);

3) *complex adaptive system* (функціонує у просторі всього комплексу наук про складність);

4) *complex open system* (у просторі всього комплексу наук про складність);

5) *complex social system* (соціологія, економічна теорія, політологія, теорія управління);

6) *complexity studies* (у просторі всього комплексу наук про складність);

7) *complexity sciences* (у просторі всього комплексу наук про складність);

8) *complexity theory* (у просторі всього комплексу наук про складність);

9) *Index of Complexity* (медицина, епідеміологія, соціологія, освіта);

10) *Index of Complexity Outcome and Need (ICON)* (медицина, епідеміологія, соціологія);

11) information fluctuation complexity (математика, інформатика, теорія ігор);

12) reduced complexity (соціологія, економіка, теорія комунікації, природничі науки, політологія, мистецтво);

13) reduction of complexity (соціологія, економіка, теорія комунікації, природничі науки, політологія, мистецтво);

14) zone of reduced complexity (соціологія, економіка, теорія комунікації, природничі науки, політологія, мистецтво);

15) worlds of complexity (філософія, фізика, математика, космологія);

16) Krohn–Rhodes complexity (математика, біологія, складні обчислення);

17) forecasting complexity (суспільні науки, військові науки, маркетинг, теорія катастроф);

18) complexity avoidance (складна інженерія).

У якості категоріального терміну *complexity* отримує дефініцію у філософії, коли його визначення в багатьох окремих науках вже було сформульовано. Втім і досі чи не в кожній роботі продовжується уточнення, конкретизація або навпаки — узагальнення його значення. Тому дослідники вказують на важливість дотримання термінологічної точності *complexity* в якості центрального ядерного терміну наук по складність, його розмежування зі словом загальної мови та іншим термінологічним значенням тієї ж лексеми. «Використання терміну *complex* (складний) часто плутають із терміном *complex* (ускладнений). Різниця між ними така сама, якою в сучасних системах є різниця всередині безлічі, що об'єднує будь-які об'єкти, які завдяки наявним сьогодні концептуальним інструментам можна зустріти у будь-яких модусах співставлення, наприклад, пара *stove pipes* (пічні труби) і *effective integrated solutions* (ефективні інтегровані рішення)» (Lissack & Roos 2000). Це означає, що термінологічним значенням прикметника *complex* є «складне» на протилежність «гомогенному», тоді як *complex* як одиниця загальної мови означає «складне» на протилежність «простому». Незважаючи на те, що це призвело до того, що деякі галузі сформували окремі визначення складності, відмічається рух в напрям-

ку перегрупування спостережень з різних областей для вивчення самої категорії складності, незалежно від того, з'являється вона в мурашниках, людському мозку, чи на фондових ринках, чи у соціальних системах (Bastardas-Boada 2016).

Науки про складність досліджують причини та умови виникнення *transmuting complexes* (складностей, що трансмутують) і те, що відбувається після їх виникнення, їх спроможність існувати як цілісності, що розвиваються (*totalities*), спонтанність змін режиму їх буття, ступінь ізольованості таких комплексів одне від одного та їх спроможність за певних умов зрощуватися у своєрідні *spawns of transmuting complexes* (грибниці складностей, які трансмутують). Складна система як у просторі матеріальної дійсності, так і суспільства, характеризується двома обов'язковими для неї властивостями: нелінійною динамікою (*non-linear dynamics*) і величезною кількістю елементів з великим числом ступенів свободи (*great number of top-loose elements*). Буття кожної такої складності нагадує собою не вічне її існування в якомусь режимі, а ланцюг трансмутацій (*transmutations*), метаморфоз (*metamorphosis*), катастроф (*accidents*), трансформацій (*transformations*), які спостерігаються в природі, в духовній сфері та в ході як біологічного, так і психологічного розвитку окремої особистості. Подібне буття — це темпоральний процес зміни режимів складності (*complexity modes*), тобто її становлення, самоорганізації, еволюції. Перехід складності, яка трансмутує (*transmutes*), з режиму самоорганізації (*self-organisation*) в режим буття незмінної присутності (*constant being*) є рівноцінним її деградації (*degradation*).

Терміни, наведені вище, позначають поняття, які входять у поле *complexity* (складність) в різних галузях — від математики до менеджменту — і мають у межах відповідних дискурсів специфічні дефініції. Втім, їх не слід вважати міжгалузевими омонімами, оскільки різниця у визначеннях відтворює лише специфіку ідеалізованих об'єктів, які досліджуються цими науками, пов'язану з деталізацією та конкретизацією понять. Судячи з мовного матеріалу, отриманого в результаті аналізу текстів, перед

усім, Інтернет-видання «Complexity» Центру досліджень складних систем Іллінойського університету США за 2007 р., є підстави для висунення гіпотези про те, що термінологія науки про складності складається і поповнюється переважно за рахунок одиниць, які вже функціонували в дискурсах інших наук — концептуальних корелятивів, що залучаються для осмислення більш загальних понять. У понятійному просторі *complexity* вони набувають нових відтінків значень, або й повністю переосмислюються щодо тих, які притаманні концептам різних наук, що здійснюються в межах класичної методології, але виступають єдиною міжгалузевою мегатерміносистемою в тому комплексі, який позначається як *research on complexity*.

Багатомірність понятійного апарату наук про складність висуває особливі вимоги до чіткості та строгості дефініцій термінів, намагається уникати «вад» на кшталт синонімії, омонімії, багатозначності. Проте в процесі становлення концептуального апарату, який ще триває, в поодиноких випадках породжується явище, яке ми позначимо як «квазібагатозначність» терміну, яка відтворює уточнюючу функцію дефінування концепту в залежності від галузі знань, та водночас — втілює його загальнонаукове значення.

Це яскраво ілюструється на прикладі ядерного терміну *complexity*, яким позначається «парасольковий» концепт «СКЛАДНІСТЬ». Незважаючи на те, що в історичному масштабі цей термін з'явився відносно нещодавно та вписується в строки функціонування слова в якості неологізму, наразі нараховується майже сорок його визначень у різних галузях знань (філософському постмодернізмі, екології, політології, математиці, лінгвістиці, когнітології, психології, теорії менеджменту тощо).

Complexity визначається як складність (структурна, організаційна, текстурна, процесуальна, системна, композиційна,...) та пов'язана з тонкою та переплетеною взаємодією матеріальних об'єктів між собою та з біологічними об'єктами, біологічних об'єктів між собою та матеріальними об'єктами, індивідуумами між собою та з матеріальними артефактами (наприклад, з інформаційними технологіями), а також взаємодією між індивідумом

та суспільним інститутом або організацією залежно від контексту такої взаємодії. Так, якщо йдеться про концептуальний апарат теорії менеджменту, мається на увазі складна взаємодія агент/и що господарює/ють ↔ агент/и, що господарює/ють (внутрішньо організаційні зв'язки безпосередньо в секторі діяльності); агент/и, що господарює/ють ↔ агент/и, що господарює/ють (зовнішньо-організаційні зв'язки безпосередньо в секторі діяльності); агент/и, що господарює/ють ↔ агент/и, що господарює/ють (взаємодія в контексті споріднених секторів) тощо.

Складність виникає внаслідок пов'язаності та взаємодії елементів, з яких складається система елементів різної природи. Шляхи виникнення їх взаємодії та її способи ще не вивчені. Не існує чіткої відповіді на питання, яким чином такі елементи спроможні створювати нові системи, структури та моделі, як в умовах дії елементів різних типів зберігається їх організаційна єдність і «самість» цілого. В цьому плані *складність* має такі характеристики, як нелінійність (*non-linearity*), самоорганізація (*self-organization*), виникнення нових якостей (*emergent properties*), спроможність функціонувати у нерівноважному стані (*far-from-equilibrium operation*), чутливість до зміни первісних умов (*sensitivity to initial conditions*).

Термін *complexity* має усталені прийняті розгорнути і точні дефініції у наступних наукових галузях про складність:

1. В теорії складності обчислень, *computational complexity theory* (при запозиченні цього терміну українською мовою, за правилами передавання номінативних ланцюжків, відбулося формально реструктурізоване калькування, і відповідником є термінологічне словосполучення *теорія складності обчислень*), вивчається кількість ресурсів, необхідних для виконання алгоритмів. Найпопулярнішими типами обчислювальної складності є часова складність задачі, яка дорівнює кількості кроків, необхідних для вирішення примірника задачі як функції розміру вхідних даних (зазвичай вимірюється в бітах), використовуючи найбільш ефективний алгоритм, а просторова складність задачі дорівнює обсягу пам'яті, що використовується алгоритмом (на-

приклад, клітинки стрічки), який необхідний для вирішення екземпляра задачі як функції розміру вхідного сигналу (зазвичай вимірюється у бітах), використовуючи найефективніший алгоритм. Це дозволяє класифікувати обчислювальні задачі за класом складності (наприклад, P, NP тощо). Аксиоматичний підхід до обчислювальної складності був розроблений Мануелем Блумом. Це дозволяє вивести багато властивостей конкретних мір обчислювальної складності, таких як часова складність або складність простору, із властивостей аксіоматично визначених мір (Gasarch 2002).

2. В теорії алгоритмічної інформації термін *complexity* (інакше складність Колмогорова), також представлений у текстах низкою абсолютних синонімів: *Kolmogorov complexity* (колмогорівська складність рядка), *descriptive complexity* (описова складність), *algorithmic complexity* (алгоритмічна складність) і *algorithmic entropy* (алгоритмічна ентропія), означає довжину найкоротшої двійкової програми, яка видає цей рядок. Мінімальна довжина повідомлення — практичне застосування цього підходу. Вивчаються різні види складності Колмогорова: рівномірна складність, префіксів, монотонна складність, обмеженість у часі складність Колмогорова та складність Колмогорова. Аксиоматичний підхід до складності Колмогорова, заснований на аксіомах Блума, був представлений М. Бургінім у роботі, представлений для публікації А. Колмогоровим (Burgin 1982). Аксиоматичний підхід охоплює інші підходи до складності Колмогорова. Можна розглядати різні види складності Колмогорова як приватні випадки аксіоматично визначеної узагальненої складності Колмогорова. Замість того, щоб доводити подібні теореми, такі як основна теорема про інваріантність, для кожної конкретної міри, можна легко вивести всі такі результати з однієї відповідної теореми, доведеної в аксіоматичній обстановці. Це загальна перевага аксіоматичного підходу в математиці. Аксиоматичний підхід до складності Колмогорова отримав подальший розвиток у теоретичних працях американського вченого М. Бургіна та застосовувався до програмних метрик (Burgin & Debnath, 2006).

3. У теорії інформації *complexity* розуміють як *information fluctuation complexity* (складність коливання інформації) тобто коливанням інформації про ентропію інформації. Це впливає з коливань переважання порядку та хаосу в динамічній системі і використовувалось як міра складності у багатьох різноманітних сферах.

4. При обробці інформації *complexity* — це міра загальної кількості властивостей, переданих об'єктом і виявлених спостерігачем. Таку сукупність властивостей часто називають станом (*state*).

5. У математичному апараті дослідження фізичних систем *complexity* означає *probability of the state vector* (міру ймовірності вектора стану системи). У терміна *probability* давня історія, яка бере початок зі спостереження і аналізу стратегій азартних ігор. Розширення його смислового наповнення пов'язане із видатними європейськими математиками XVII–XX століть: П'єра Ферма, Блеза Паскаля, Якоба Бернуллі, Томаса Баєса, П'єра-Симона Лапласа, Данієля Бернуллі та ін. Свій внесок у цю теорію зробили й Карл Фрідріх Гаусс, Джеймс Максвелл і Альберт Ейнштейн. Тобто, і в класичній, і в некласичній математиці вже склалося поле *probability* як «the usual real world case of finitely many outcomes» (Aldous 2020). Але своєю цілісністю і довголіттям ця, одна із перших когерентних теорій про складність в окремій галузі знань, що осмислює ймовірність в термінах міри, завдячує аксіомам А. Колмогорова, який збагатив усталене в математиці поняття ймовірності розумінням її як *складності*, чим трансформував наукові уявлення про дію важливих математичних законів. Як вважає Д.Нюаларт, «Kolmogorov may be considered as the founder of Probability Theory. The monograph by Kolmogorov published in 1933 transformed the calculus of probability into a mathematical discipline. Some authors compare this role of Kolmogorov with the role played by Euclides in geometry» (Nualart 2004, p. 617; Agosto 2004, pp. 607–619). Таким чином, теорія ймовірності (*Theory of Probability*) в математиці вважається предтечею сучасної, тобто постнекласичної, універсальної міжгалузевої теорії *complexity*.

6. У динамічних системах статистична *complexity* розуміється як розмір мінімальної програми, здатної статистично

відтворювати шаблони (конфігурації), що містяться в наборі даних (послідовностей). (Crutchfield & Young 1989; Crutchfield & Shalizi 1999). Хоча алгоритмічна складність передбачає детермінований опис об'єкта (він вимірює інформаційний вміст окремої послідовності), статистична складність, як і складність прогнозування (Grassberger 1986), передбачає статистичний опис і відноситься до ансамблю послідовностей, породжених певним джерелом. Формально статистична складність реконструює мінімальну модель, що включає збір усіх історій, що мають подібне ймовірнісне майбутнє, та вимірює ентропію розподілу ймовірностей станів (*entropy*) у цій моделі. Це обчислюваний та незалежний від спостерігача показник, заснований лише на внутрішній динаміці системи, і використовувався у дослідженнях виникнення та самоорганізації (Prokopenko, Boschetti & Ryan 2009).

У математиці складність Крона — Родса є важливою темою при вивченні скінченних напівгруп та автоматів.

7. У теорії мереж складність є продуктом багатства зв'язків між компонентами системи (Grandjean 2017) і визначається дуже нерівномірним розподілом певних показників (деякі елементи дуже пов'язані, а деякі дуже мало).

8. У інженерії програмування складність програмування є мірою взаємодії різних елементів програмного забезпечення. Це відрізняється від обчислювальної складності, описаної вище, тим, що є мірою проектування програмного забезпечення.

9. У теорії абстракції *abstract complexity* заснована на сприйнятті візуальних структур (Stanowski 2011). Це складність двійкового рядка, що визначається як квадрат числа елементів, поділений на кількість елементів (0 і 1). Особливості містять тут усі відмінні схеми 0 і 1. Хоча кількість характеристик має бути завжди наближеною, визначення є точним і відповідає інтуїтивно зрозумілим критеріям.

Втім, в багатьох галузях знань обмежуються більш загальними визначеннями поняття складності, як зазначається в роботі Н. Джонсона,

Складна адаптивна система має деякі або всі наступні атрибути:

1) кількість частин (і типів частин) у системі та кількість зв'язків між частинами є нетривіальними, однак, немає загального правила, що відокремлює «тривіальне» від «нетривіального»;

2) система має пам'ять або включає зворотній зв'язок;

3) система може адаптуватися відповідно до своєї історії або зворотного зв'язку;

4) відносини між системою та її середовищем нетривіальні або нелінійні;

5) на систему може впливати або може адаптуватися до її середовища;

6) система дуже чутлива до початкових умов (Johnson 2009).

Наведені дефініції та тлумачення в жодному разі не вичерпують семантичної повноти цього категоріального терміну, створеної численними дефініціями та контекстами, в яких він функціонує, проте, як найчастотніші, дають змогу отримати цілісне уявлення як про його понятійний обсяг, так і про лексико-семантичне поле, що об'єднує терміни на основі понятійної категорії *складність*. Принципи організації цих одиниць у ієрархічну систему можна простежити, побудувавши концептуальну модель категорії «складність». Якщо спробувати експонувати концепт «складність» на основі тих спільних елементів, котрі містяться в більшості його дефініцій, його мегадефініцію буде модельовано приблизно в такому вигляді:

$$\epsilon = [WH (Ea \text{ vs } Eb \text{ vs } Ec \text{ vs } \dots En)],$$

де ϵ — складність; WH — складне ціле (комплекс, композит, кластер тощо); Ea, Eb, Ec ... En — невизначена кількість різних елементів цілого. Значком vs позначені багатовекторні взаємодії елементів, з яких складається це ціле, між собою як парно, так і кожного з кожним.

При всій різноманітності визначень терміна *complexity*, окремі його дефініції мають спільним те, що визначають це поняття як певний комплекс, систему, сукупність, набір елементів (*set of elements*), компонентів, складових частин, що мають різну природу та вступають у складну різнорівневу та різновекторну взає-

модію між собою та із зовнішніми об'єктами. Складне ціле (*whole, wholeness, totality*), в яке об'єднані такі компоненти, є відкритою динамічною системою (*open dynamic system*), котра постійно трансмує та потерпає від інших видів змін, одночасно зберігаючи свою «самість», тобто залишаючись тим, чим вона є.

Проаналізовані дефініції дають достатньо розгорнуте віяло репрезентацій смислового інваріанту «складність». Виходячи з усталених дефініцій та контекстних значень відповідного концептуального терміну, можна побудувати концептуальну модель парцел лексико-семантичного поля «complexity» (Шафіков 1999) на базі інтеграції предметно-центричного та акціонального фреймів. Посилаючись на усталені принципи та методику понятійного моделювання, зазначимо, що будь-який фрейм є системою взаємопов'язаних пропозицій, в кожній з яких центральним логічним суб'єктом виступає ДЕЦО → ПРЕДМЕТ, якому предикуються якісні, кількісні, бутійно-акціональні, локативні та темпоральні ознаки (Жаботинська 1999). Ця модель може бути екстрапольована на фреймові структури, які містять понятійний синтез кількох сутностей, як у випадку концепту *complexity*. Модель лексико-семантичного поля «складність».

Концепт *complexity* в термінах акціонального моделювання може бути інтерпретовано наступним чином:

ЦІЛЕ, яке існує (матеріальний або духовний об'єкт: всесвіт / клітинат / психіка / мова / екосфера / культура / людська спільнота, являється агентом. Воно еволюціонує, біфуркує, мутує, трансмує, видозмінює само себе і перетворюється на пацієнс. Взаємодіючи з іншими об'єктами, воно виступає водночас і агентом і пацієнсом для набуття нового якісного стану і вимагає залучення додаткових лексичних елементів одиниць, для позначення результату такої взаємодії.

Лексико-семантичне поле «Complexity» можна представити як сукупність таких конститuentів:

ДЕЦО: суб'єкт дії, який характеризується за такими параметрами:

ДЕЦО → ЦІЛЕ: ціле / комплекс / сукупність / система;

ДЕЩО → ЧАСТИНА: Всесвіт / екосфера / культура / психіка / мова;

ДЕЩО → КОНТЕЙНЕР: роль сховища різномірних елементів;

ДЕЩО → ВМІСТ (ЧАСТИНИ): складові, що складають вміст сховища;

ДЕЩО → СТРУКТУРА / СИСТЕМА: співіснування частин на базі відповідної структури (зв'язків, відносин);

ДЕЩО → ЗДІБНІСТЬ / АГЕНС: потенційна спроможність виступати в ролі агенсу — основного учасника процесів еволюції, взаємодії, метаморфозу;

ДЕЩО → ТАКА ЗДІБНІСТЬ / АГЕНС: спроможність агенса взаємодіяти та змінюватись наділена специфічними якісними характеристиками.

ДЕЩО → РЕЗУЛЬТАТ: розвиток нового значення в результаті еволюції, метаморфозу або трансмутації».

ДЕЩО → ЯКІСТЬ: здатність залишатися в межах своїх якісних характеристик, зберігати *wholeness* (цілісність) і *sameness* (самість).

Таким чином, термін «*complexity*» співвідноситься з понятійною категорією, яка може бути змодельована як єдина концептуальна модель, завдяки гармонічному узгодженню парцел відповідного лексико-семантичного поля.

Лексикон науки про складність ще тільки складається, проте вже наразі має всі ознаки розвинутої терміносистеми. Так, у межах понятійної категорії «складність» взаємозв'язок конкретних концептів забезпечується концептуальною моделлю (структурою представлення знань). Для понятійної категорії *complexity* ця структура є схематою (або інтегративним фреймом), яка відтворюється шляхом взаємоположення фреймових моделей патронімічного, предметно-центричного і акціонального типів. Партонімічна модель забезпечує загальну організацію фрагментів понятійної категорії (ті понятійних парцел, або субкатегорій). Аналогічні процеси спостерігаються і в ієрархічних площинах нижчого рівня цього логічно-понятійного поля з іншими термінами.

Аналіз категоріального терміну *emergence*

Термін *emergence* має високий показник частотності в англійській мові: 6,63 і входить до групи найбільш вживаних 4000 слів сучасної англійської мови. Крива зростання частотності його вживання вказує на ті ж тенденції, що й аналогічний показник терміну «complexity» (Harper Collins March 28, 2021).

Словник (Meriam-Webster March, 28 2021) наводить дату, коли слово було використано вперше — 1704, — і зазначає, що його було вживаним саме в його першому значенні: «the act or an instance of emerging, an emerging, process of coming forth» (акт або момент виникнення, процес виникнення) (Merriam-Webster March, 28 2021). Походить від французького іменника *émergence* (непередбачуване виникнення), що його було запозичено з латини (< *emergere* (підніматися, виникати).

Термінологізація слова *emergence* відбулася в останній третині 20-го століття, коли формувалися наукові уявлення про емерджентні процеси в результаті складних взаємодій як елементів всередині самого об'єкту дослідження, так і взаємодії із зовнішнім середовищем, особливо, в ситуації хаосу, катастроф та інших непередбачуваних ситуацій.

Навколо цього терміну склалося термінологічне гніздо:

1. *Emergenesis* (в біології — результат особливої комбінації декількох генів, що взаємодіють).
2. *Emergent algorithm* (вживається в біології, теорії соціального менеджменту, віськових науках, фізиці).
3. *Emergent evolution* — (назва гіпотези в теорії еволюції про виникнення в ході розвитку абсолютно нових властивостей матерії, наприклад, розуму і свідомості).
4. *Emergent gameplay* — (математика, теорія ігор, економіка).
5. *Emergent organization* — (в біології, соціальних науках, економіці).
6. *Emergentism* (загальна назва наукового напрямку).
7. *Climate emergency* (варіант терміна — *climate emergencies*) (в науках про землю).

8. Pre-emergence (варіант терміна — preemergence) (в усіх науках, де вживається термін emergence).

9. Re-emergence (варіанти терміна — reemergence, re-emergences) (в біології, теорії катастроф).

10. Sudden emergence (в економіці, соціології, військових науках).

11. Immergence (авторський неологізм Гольдштейна в теорії менеджмента організацій).

12. Postemergence (в усіх науках, де вживається термін emergence).

13. State of emergency (варіант терміна — state of emergencies) (в усіх науках, де вживається термін emergence).

Загальнонаукове визначення емерджентності виклав Дж. Гольдштейн: «Наявність у будь-якої системи особливих властивостей, не властивих її підсистемам і блокам, а також сумі елементів, не пов'язаних системоутвірними зв'язками; неможливість зведення властивостей системи до суми властивостей її компонентів» (Goldstein 2019).

Фундаментальна монографія цього автора, яку присвячено категорії емерджентності, містить огляд її наукових дефініцій в окремих галузях знань, на котрий ми посилаємось у скороченому обсязі:

У фізиці частинок план змісту терміна *emergence* поряд із семами «властивість» і «виникнення» містить сему «універсальність». *Emergence* це універсальна властивість матерії. Навіть такі базові структури, як маса, простір і час розглядаються як явища, що виникають з більш фундаментальних концепцій, таких як бозон Хіггса. У деяких інтерпретаціях квантової механіки сприйняття детерміністичної реальності, в якій всі об'єкти мають певну позицію, імпульс і т. д., насправді є емерджентним явищем.

Деякі вчені дотримуються погляду, що більшість законів фізики схоже, виникли з часом, роблячи *емерджентність* найголовнішим принципом у Всесвіті і таким чином піднімаючи питання про те, що вона може бути найважливішим законом фізики, з якого виникли всі інші. Хімію, у свою чергу, можна розглядати як нестандартну властивість законів фізики. Біологія (разом з біологічною еволюцією) може розглядатися як невід'ємна властивість законів хімії.

Аналогічно, психологію можна розуміти як невід’ємну властивість нейробіологічних законів. Нарешті, в теорії вільного ринку економіку розуміють як незвичайну особливість психології. Термін *emergence* набуває ще й семи «невід’ємний».

У поведінкових науках і економіці *emergence* це вивчення цілого, яке відрізняється від суми його складових елементів, відтак сутнісна характеристика системи є складнодосяжною без висвітлення специфіки взаємодії між окремими його частинами. При цьому різні типи взаємодій можуть підкорятися дуже простим однак міцно вкоріненим поведінковим практикам (наприклад мурашник і окремі мурахи; діяльність компанії в цілому і окремих її співробітників). Семний набір понятійного змісту терміну виглядає так: «властивість» + «виникнення» + «взаємодія цілого і його складових» + «нерівнозначність».

В науках про землю під поняттям *emergence* розуміють властивість родючості ґрунту. У теорії еволюції це виникнення нових функціональних одиниць системи, які не зводяться до простих перестановок вже наявних елементів (Goldstein 2019).

Термінологічне поле *emergence* як складова частина ширшого понятійного поля «Complex systems», що його представив американський вчений Х. Саяма (Sayama 2010), демонструє, що категорія *emergence*, будучи невід’ємною властивістю складних систем, знаходиться по відношенню до останніх на ієрархічному рівні другого порядку і специфікується через набори понять нелінійної фізики, теорії ігор, колективної поведінки і теорії мереж. Вона знаходиться у сурядному статусі по відношенню до категорії *self-organization*, яка відноситься до того ієрархічного рівня логіко-понятійного поля *Complex Systems*.

Аналіз категоріального терміну *discourse*

Порівняння семіотико-когнітивних характеристик термінів наук про складність із аналогічними характеристиками терміну *discourse* вказує на їх подібність і дають підстави щодо висунення гіпотези, що цей міждисциплінарний термін також має право

бути включеним у дослідження *складностей*. Якщо перелічити його визначення, яких налічується десятки (найчастотніші — діалог, полілог, функціональний стиль мови, «мова у мові», понадфразовий зв'язок слів, самоузгоджений текст, усно-розмовна форма тексту, взаємодія між мовними особистостями, мовленнєва практика, група висловлювань, пов'язаних між собою за змістом, мовний твір, письмова/усна даність думки, текст, занурений в життя тощо) (Современная американская лингвистика 2002, сс. 307–319), стає очевидним, що в ньому втілена міждисциплінарна концептуальність. Остання й реалізується, окрім лінгвістичних досліджень, в практиці аналізу позалінгвістичних реалій: у когнітивній філософії, теорії комунікації, психології, дискурс-риториці, дискурс-прагматиці, дискурс-політиці. Таким чином, цей інструмент лінгвістики (одиниця її концептуального апарату) перетворився в інструмент методології трансдисциплінарних досліджень, а теорія дискурсу є комплексною, гетерогенною дисципліною, що склалася на перетині лінгвістики, соціології знання, когнітивної антропології і сучасних критичних досліджень культури (McDermot 1993, p. 15).

Множинність дефініцій поняття *дискурс* відповідає тотальному характеру свого референта, втілює як наукову абстракцію, так і елементи чуттєвого пізнання, які є закріпленим у суспільній свідомості досвідом минулого зіткнення суб'єкта (колективного та індивідуального) з конкретним сегментом дійсності, а також наступну «обробку» цих даних абстрактним мисленням. За абстрактним поняттям дискурсу як середовища, як видно з вищенаведеного, стоять цілком конкретні речі (письмові та усні тексти), явища (наративу, діалогу, полілогу) й відношення (співробітництва, взаємодії, протиставлення, розуміння і непорозуміння). Присутність у семантиці категоріальної одиниці водночас кількох значень різного рівня абстракції свідчить про те, що в ній відбито репрезентацію сутності референту на різних рівнях його осмислення. «Семантична місткість» виступає як результат дискретного характеру пізнання й фіксації в мові необмеженої множини властивостей об'єкту, що пізнається. Семантична структура тер-

міну *дискурс* поповнюється новими компонентами, які виникають на окремих етапах руху теоретичної думки: від конкретно-го — такого, що дається в уявленні (конкретні тексти, письмові або усні), до абстрактних побудов (тотальне середовище, мова в мові), тобто від явища до сутності.

Інтелектуально-логічною основою такого виду термінологізації значення є осмислення простої множини в єдності, у сукупній цілісності, що забезпечує формування якісно нового поняття про даний об'єкт. Значення цього категоріального терміну наскільки багатовимірне, що бути охарактеризоване як тотальне, оскільки воно є не просто механічним зібранням відособлених семантичних елементів, а таких, що пов'язані в єдине семантичне ціле і по мірі поповнення якого перетікають одне в одне і переплітаються між собою, створюючи нові семантичні утворення, змінюючи статус центрального або периферійного компоненту в процесі концептуального розвитку цього поняття. *Discourse*, як і терміни наук про складність, визначається мегадефініцією, схема якої не менш складна і нелінійна: це рухливий комплекс семантичних кластерів, угруповань, шарів, переплетінь, та концептуальних вузлів.

Можна припустити, що наведені семантичні, семіотико-когнітивні та формально-операційні характеристики термінів, що позначають будь-який складний феномен, незважаючи на те, чи є він наразі предметом наук про складність, або тільки наближається до цього статусу, розвиватимуться у зазначених вище напрямках.

Деякі особливості термінотворення в просторі наук про складність

Як вже було показано раніше на прикладі окремих термінів наук про складність, процес їх творення підпорядковується загальним правилам побудови наукових термінів. Це морфологічний, синтаксичний та лексико-семантичний способи за характерними для англійської мови моделями. Певною відмінністю термінотвору в просторі наук про складність є наявність великої кількості (до 18 % з загалу проаналізованого масиву у кількості

743 одиниці) авторських новотворів. Це пояснюється «молодістю» наук про складність, їх прискореним розвитком, за якими англійська мова не встигла еволюційним шляхом виробити необхідний лінгвістичний інструментарій. Нові теорії, що оперують новими даними і переосмислюють попередні, потребують нових засобів отримання, закріплення і передавання знань. Нерідко, спостерігаючи нові феномени, вчені намагаються знайти слово для його позначення не знаходять в ресурсах національної мови. Тоді відбувається творчий процес створення нової термінологічної одиниці, яка має вписатися в систему вже існуючих відношень.

Так, термін *autopoiesis* був створений співаторами піонерської роботи в галузі біології «Autopoiesis and Cognition: The Realization of the Living» Умберто Матураною і Франсіско Варелою для назви співвідношення між складністю системи і складністю її оточення, коли система в процесі свого функціонування ускладнюється у більшому ступені, ніж її ускладнює її оточення. У вступі до своєї книги автори з натхненням описують процес створення терміну: «Саме за цих обставин, аналізуючи дилему Дон Кіхота про те, чи варто йти шляхом зброї (праксіс, дія) чи шляхом слова (поезіс, створення, виробництво), я вперше зрозумів силу слова «poiesis» і винайшов потрібне нам слово: *autopoiesis*. Це було слово без історії, слово, яке могло б прямо означати те, що має місце в динаміці автономії, властивій живим системам» (Maturana & Varela 1980, p. XVII).

Далі вчені пояснюють: «Автопоетична машина — це машина, організована (визначена як єдність) як мережа процесів виробництва (перетворення та руйнування) компонентів, які: (і) через свої взаємодії та перетворення безперервно відновлюють і реалізують мережу процесів (відношень), які створили їх; і (ii) конституують її (машину) як конкретну єдність у просторі, в якому вони (компоненти) існують, задаючи топологічну область її реалізації як таку мережу» (Ibid).

Матурана і Варела намагалися описати простір, визначений автопоетичною системою як автономний, простір, який «неможливо описати за допомогою вимірів, що визначають інший про-

стір. Однак, коли ми звертаємося до нашої взаємодії з конкретною аутопоетичною системою, ми проектуємо цю систему на простір наших маніпуляцій і складаємо опис цієї проекції» (Ibid).

У словнику Merriam-Webster вже з'явилася стаття *autopoiesis*, що є переконливим свідченням, що слово увійшло у систему національної мови. Більше того, воно вже розвинуло власне термінологічне гніздо, до якого входять похідні терміни, що їх створено морфологічним (афіксальним) способом за такою ж моделлю:

1. *Allopoiesis*, складний іменник (< з грецької: префікс *allo-* означає «інший, відмінний від інших» + основа *-poiesis*, означає «виробництво, творення»). Є антонімом терміна *autopoiesis*, Означає процес, за посередництвом якого, система виробляє дещо відмінне від самої системи. Прикладом є конвеєрна лінія, яка видає готовий продукт (наприклад, автомобіль), який є іншим ніж машини, на яких його збирають.

2. Термін *practopoiesis*, складний іменник (< з грецької: основа *practo-*, означає «дія, діяльність, практика» + основа *-poiesis*, означає «виробництво, творіння»). *Practopoiesis* це теорія про організацію життя, зокрема мозку. Формулює основні принципи функціонування адаптивних систем.

Автором терміну *practopoiesis* є Д. Ніколіч, дослідник-нейробіолог з лабораторії Sapien Labs, який вважає, що теорія практопоезису має пояснювальну силу при дослідженні людського мозку, так і штучного інтелекту і здатна розв'язати дев'ять до цього тупикових задач. Застосовує інструменти кібернетики для симуляцій процесів збудження, гальмування, пластичності у просторі нейробіології, теорії систем, архітектури і соціології.

3. Термін *Anapoiesis*, складний іменник (< з грецької: суфікс *aná* — означає «знов» + основа *-poiesis*, означає «виробництво, творення»). термін означає відновлення процесу творіння, повторне створення. Функціонує у всіх терміносистемах, до яких входить термін *emergence*.

Окрім іменників *autopoiesis*, *practopoiesis*, *anapoiesis*, *practopoiesis*, *allopoiesis*, до термінологічного гнізда *autopoiesis* входять однокореневі термінологічні прикметники *autopoietic*, *prac-*

topoietic, anapoietic, allopoietic. Ймовірно, продуктивність і логіка застосування такої моделі (N+-tic) для утворення прикметника *anapoietic* для позначення якості перебування у стані відтворюваного процесу призвела до того, що з'явився антонімічний термін *allopoietic*, котрий поступово витісняє раніше вживаний синонімічний йому дещо обтяжений термін *non gene-involving homeostatic mechanism*.

Неможливо не зупинитись спеціально на розповсюджених у просторі наук про складність термінах-метафорах. Сьогодні такі одиниці присутні в кожній окремій галузевій терміносистемі на всіх рівнях — від периферії до ядра. Будучи креативним засобом словотвору, метафоризація відповідає потребам вербалізації нових креативно продукованих понять. До неї вдаються там, де не вистачає існуючих мовних засобів, щоб чітко сформулювати результат наукової рефлексії, особливо, коли вона відбувається на рівні високої абстракції. Іншим чинником спеціалізованої вторинної номінації на основі зовнішньої або функціональної схожості предметів, явищ і процесів може бути така особливість сучасного процесу пізнання і, особливо, передавання набутих знань як тяжіння до візуалізації. Використання візуальних образів, символів, відеоряду є економним, хоча й допоміжним, способом передавання наукової інформації. Вже майже століття наука займається вивченням того, що можна зрозуміти, але неможливо представити: мікросвітом, електронними взаємодіями, космогенними процесами, нейромережами тощо. Термін-метафора наче натякає на об'єкт дослідження, викликає до уяви його образ у формі візуального замісника. Здійснюється перенесення вже існуючого знаку із однієї предметно-концептуальної сфери (донорської зони) для позначення нового поняття в іншій предметно-концептуальній сфері (реципієнтній) (Селіванова 2010, с. 145).

Історія науки свідчить, що в обмеженому обсязі метафоризація завжди була притаманна науковій мові, хоча традиційне термінознавство виробило до неї ставлення як до не бажаного способу утворення термінів, оскільки вони не вписуються в термінологічну систему і не відповідають критерію наукової строгості. Од-

нак, у сучасній науці питома вага термінів-метафор зростає. Ось як характеризує таку тенденцію математик Д. Сильвер: «Щось дивне відбувається в кімнатах для семінарів з математики по всьому світу. Звучать такі слова та фрази, як *навук, слід, амеба, пісочниця, розклад восьминога*. Можна побачити малюнки, що нагадують доісторичні петрогліфи або стародавню китайську каліграфію, і ними маніпулюють як із традиційними цифрами та символами алгебри. Це мова, чужа математикам минулих століть» (Silver 2017).

Можна припустити, що тригером метафоризаційних процесів номінації у математиці стало посилення міждисциплінарних зв'язків, і відповідно, вихід учених за межі свого вузькоспеціального кола досліджень, необхідність залучення інших концептуальних полів. Тобто, метафоричний переніс при створенні термінологічної одиниці відбиває глибинні мисленнєві процеси синтезу понятійних полів, які є основою осмислення проблем наук про складність. Відмітимо також, що чим на більшому рівні абстракції відбувається мислення, тим ширше застосовуються метафори для їх вербалізації. Мова математики — самої абстрактної науки — яскравий тому приклад. Показовою є історія залучення слова *chaos* у якості математичного терміна. «Математичні прізвиська зазвичай тихо ковзають по світу. Термін *хаос* був винятком: він захопив уяву громадськості», — пише Д. Сильвер (Silver 2017).

Математична теорія хаосу, вплив якої на десятки галузей наук важко переоцінити, була сформульованою після введення у науковий обіг терміну *butterfly effect*. Образ метелика був залучений метеорологом Э. Лоренцом для представлення складних атмосферних процесів, коли махання крилами метеликом в Південній Америці може викликати грозу в Північній Америці. *Ефект метелика* вносить велику кількість непередбачуваності в систему, оскільки ніколи не можна мати ідеальної точності у визначенні тих сучасних умов, які будуть посилюватися і призвести до абсолютно різного результату, ніж очікувалося. Теорія хаосу пояснює чутливу залежність системи від початкових умов, тобто невелику зміну, що має величезний вплив і іноді катастрофічні наслідки (Lorenz 1993).

Особливості авторської концептуальної номінації у просторі наук про складність включають певні моменти евристичності і творчої спонтанності у цьому свідомому процесі: «У 1948 році Клод Шеннон, працюючи над теорією зв'язку в Bell Telephone Laboratories, створив красивий і корисний алгебраїчний вираз для вимірювання середньої невизначеності джерела інформації. Його схожість за формою з поняттям ентропії статистичної механіки, введеним Рудольфом Клаузіусом у 1864 році, було здивовано відзначено багатьма, включаючи математика Джона фон Неймана. Кажуть, Шеннон розповів інтерв'юєру наступний анекдот у 1961 році: Найбільше мене хвилювало, як це назвати. Я думав назвати це "інформацією", але це слово було вжито надмірно, тому я вирішив назвати це "невизначеністю". Коли я обговорював це з Джоном фон Нейманом, у нього була краща ідея. Фон Нейман сказав мені: "Ви повинні називати це ентропією з двох причин. По-перше, ваша функція невизначеності використовувалася в статистичній механіці під цією назвою, тому вона вже має назву. По-друге, що ще важливіше, ніхто не знає, що таке насправді ентропія, тому в дебатах ви завжди матимете перевагу"». (Silver 2017).

Історія походження терміну *entropy* також наштовхує на думку щодо існування специфічної наукової метафоризації, умовно назовемо її логіко-понятійною. Помітивши подібність за формою своєї математичної формули для вимірювання інформації і вже існуючого поняття ентропії у статистичній механіці, К. Шеннон і Фон Нейман використали логіко-понятійне поле статистичної механіки як донорську зону для перенесення його одиниці в математику (зону реципієнта).

В просторі *complexity theory* існують галузі з особливо продуктивною метафоризацією. Так, мови функціональних стилів Theory of Games (створена на перетині математики і кібернетики) і Cellular Automata Theory (створена на перетині математики, біології і біотехнології) оперують термінами-метафорами, які складають до вісімнадцяти відсотків їх спеціальної лексики. Поширеними і способами метафоризації тут є антропоморфна метафоризація і переосмислення слів із низки інших семантичних груп:

знаряддя та предмети праці, техніка, військова сфера, кольори, біблійні наративи, природа, тваринний світ. Так, в обох зазначених концептуальних сферах (і математиці) наразі використовуються наступні терміни-метафори для позначення конфігурацій точок у графічному конструюванні і конфігурацій біологічних клітин (Complexity Explorer 2021):

1. Зона домену «Людина», зони реципієнта — Theory of Games і Cellular Automata Theory:

alien (семантичне перенесення за аналогією зі спорідненістю/відсутністю спорідненості);

armless (перенесення за формою);

eater (перенесення за функцією);

barber (перенесення за функцією);

boring (перенесення за функцією);

breeder (перенесення за функцією);

construction arm (перенесення за функцією);

construction elbow (перенесення за функцією);

elbow ladder (перенесення за функцією);

finger (перенесення за формою);

orphan (перенесення за родинними зв'язками — їх відсутністю);

twins (перенесення за спорідненістю);

Golly gang (перенесення за функцією);

grandparent (перенесення за спорідненістю);

Herschel climber (перенесення за функцією);

highway robber (перенесення за функцією);

parent (перенесення за спорідненістю).

2. Зона домену «Біблійний наратив», зони реципієнта — Theory of Games і Cellular Automata Theory:

Methuselah (перенесення за функцією);

garden of Eden (перенесення за функцією).

3. Зона домену «Техніка, знаряддя праці», зони реципієнта — Theory of Games і Cellular Automata Theory:

blinker puffer (перенесення за функцією);

blinker ship (перенесення за функцією);

bridge (перенесення за функцією);

conduit (перенесення за функцією);
 cylinder (перенесення за формою);
 fake glider (перенесення за функцією);
 flipper (перенесення за функцією);
 flying saucer (перенесення за формою);
 fly-by deletion (перенесення за способом функціонування);
 glider gun (перенесення за функцією);
 glidless gun (перенесення за функцією/відсутністю функції);
 griddle (перенесення за формою);
 gun (перенесення за формою);
 hammer (перенесення за формою);
 gutter (перенесення за формою).

4. Зона доменів «Тваринний світ, природа», зони реципієнта — Theory of Games і Cellular Automata Theory:

bounding diamond (перенесення за формою);
 crystal (перенесення за формою);
 emu (перенесення за формою);
 honey farm hassle (перенесення за способом функціонування).

Окремо згадаємо терміни-метафори *soup i ash*, які створені способом семантичного перенесення за консистенцією/ насиченістю вміста реального об'єкта: консистенція рідини або насиченість частинками попелястої хмари ототожнюється із малою щільністю точок на графіку або клітин у біологічній матерії.

Статус і термінографічна фіксація термінології наук про складність в аспекті інституціоналізації наук про складність і їх прикладних застосувань в сфері суспільної практики.

Високі показники вживання термінів складності в наукових публікаціях свідчать про усталеність їх як окремої термінологічної системи в науковому дискурсі. Пошук лише ядерного терміну *complexity* у назвах монографій і статей в пошуковій системі Google Scholar видає 5610 результатів в наступних галузях: агентне моделювання, алгоритмічна складність, астробіологія, біологія, генетика і генетичні алгоритми, гуманітарні науки, динамічні системи, науки про землю, теорія еволюції і походження життя, екологія, економіка, епідеміологія, інженерія, інформацій-

ні мережі, історія, комп'ютерні науки, математика, мережі, мистецтво, нейробіологія, нелінійна динаміка, оптимізація, охорона здоров'я, педагогіка, право, теорія менеджменту, теорія складності обчислень, теорія соціальних змін і соціальних систем, теорія фракталів, теорія хаосу, технологія сталого розвитку. фізика, фінанси, хімія і складні хімічні системи, штучне життя, штучний інтелект та десятках інших. Зроблені перші кроки і в лінгвістиці складнощів (Lewis & Frank 2016). Зрозуміло, що це далеко не повна інформація, оскільки назви багатьох наукових публікацій, які присвячені дослідженню складнощів, не обов'язково містять вказане пошукове слово.

Про популярність цієї тематики свідчать і надзвичайно високі показники цитувань більшості таких робіт: від декількох сотен до декількох тисяч. Наприклад, дослідження Герберта Симона цитуються 8600 раз, монографія і статті Стюарта Кауфмана (Kauffman 1995) — 8645 раз, стаття Ройстона Грінвуда зі співавторами (Greenwood, Raynard & Kodeih 2011) — 2548 рази.

Вказані дані підтверджують усталеність *complexity studies* як окремого широкого самостійного поля досліджень. Відповідно, розпочався процес інституціалізації цього поля.

Були відкриті наукові центри, які спеціалізуються на дослідженні складних об'єктів, наприклад в США, Великій Британії, Ірландії, Франції, Португалії, Чехії. Усього діють п'ятдесят таких науково-дослідних центрів. Україна також виступила піонером досліджень в галузі складності: в 1995 році в Центрі гуманітарної освіти Національної академії наук України була створена Лабораторія постнекласичних досліджень, яка об'єднала науковців з різних галузей філософії, природничих, суспільних і гуманітарних наук.

У 1984 році був створений перший дослідницький центр з вивчення проблем складності — Інститут Санта Фе (США). Про високий рівень його завдань свідчить те, що з перших днів існування в ньому працювали п'ять всесвітньо відомих вчених-Нобелівських лауреатів: Маррі Гелл-Манн, фізик-теоретик, засновник теорії кварків; Филип Андерсон, фізик-теоретик, розробник теорії емерджентності в фізиці і філософії; Кеннет Ерроу, теоретик в

галузі економіки, зокрема в аналізі еквілібріуму; Джордж Коуван і Херб Андерсон, які займались проектуванням.

У багатьох університетах світу створені факультети і кафедри, складені відповідні навчальні програми підготовки магістрів. В провідних університетах США, Великої Британії, Бельгії, Німеччини, Франції, Бразилії, Індії, Південної Кореї, Японії та ін. впроваджена підготовка магістрів і докторів філософії.

Заслуговує на особливе зауваження те, що навчання на факультетах, де вивчаються науки про складність, відбувається англійською мовою. Як повідомляє, наприклад, сайт аспірантури Лісабонського університету з підготовки докторів філософії в галузі наук про складність, «викладання ведеться виключно англійською мовою», оскільки здійснюється зусиллями міжнародного колективу викладачів з університетів Франції, Румунії, Великої Британії, Нідерландів та Сполучених штатів Америки. (University of Lisbon, n. d.)

На тлі інституціоналізації наук про складність відбувається систематизація і уніфікація відповідної терміносистем найбільш авторитетною Міжнародною організацією зі стандартизації ISO і Міжнародною електротехнічною комісією (Женева, Швейцарія), які розробили і затвердили словники складності в галузі системотехніки і програмної інженерії (International Organization for Standardization (ISO)/International Electrotechnical Commission (IEC ISO/IEC). 2009). Активно розвивається лексикографічна практика і в інших наукових галузях. На сьогодні складено 18 вузько професійних словників і глосаріїв складності: з електротехніки, фізики, теорії хаосу, медицини, економічного менеджменту, військової справи, біотехнології, біології, програмування, інформатики, математики, хімії, графічного моделювання, теорії ігор, географічної локалізації. Нажаль, загальномовні словники гальмують з фіксацією категоріальних термінів складності, навіть тих, що мають загальнонаукову методологічну значущість. Фактично, ми знайшли лише три словникові статті в Merriam-Webster і Harper Collins словниках (Complexity, Complexity Theory, Emergency), у яких наводяться значення цих слів, пов'язаних із поняттями наук про складність.

Інститут проблем складності Санта Фе розробив спеціалізований словник нового типу. Це інтерактивний ілюстрований онлайн словник, словарна стаття якого містить лінгвістичну інформацію про термінологічну одиницю, історію її створення, дефініцію/дефініції з декількох галузей знань, надаються ілюстрації (фотографії об'єктів, явищ, процесів, що їх отримано за допомогою мікроскопів, телескопів, радіолокаторів, та інших інструментів), вказується рівень складності поняття, яке позначається відповідним терміном, а також є кнопка відсилки для виходу на відповідний навчальний курс магістратури або аспірантури (навчальну програму, відео лекції, матеріали до занять).

Висновки

В площині наук про складність сформувалася повноцінна терміносистема як на рівні метамови методології постнекласичної методології, так і на окремих ярусах її ієрархічної структури — конкретних наук і/або їх відділів, пов'язаних із дослідженням складних об'єктів.

Терміносистема наук про складність є відкритою, адаптивною, ієрархічною і динамічною. Її відрізняє те, що всі її категоріальні елементи, незважаючи на те, що вони належать до різних наукових дисциплін, мають безпосередні семантичні зв'язки один із одним, що простежується через ланцюги взаємно обумовлених дефініцій.

Переважає більшість одиниць, які складають лексичний фонд проблем складності — це міжнародні лексеми, які увійшли в науковий словниковий склад багатьох національних мов. Більшість з них давно функціонують як у метамовах окремих наукових галузей, так і в загальнонауковому дискурсі, проте сьогодні вони переосмислюються і залучаються до вербалізації новітніх концептів методології оновлення, що перетворює їх на «несправжніх друзів» дослідника, який працює в традиційній науковій парадигмі та не є посвяченим у трансформаційні процеси методологічної культури науки.

Термінологія оновленої методології науки, або науки про складності, розвивається традиційними шляхами запозичення,

семантизації слів загальної мови, побудовою нових одиниць за усталеними морфологічними і синтаксичними моделями тощо. Втім, ця термінологія формується й своїм унікальним шляхом, широко залучаючи метафоризацію, у тому числі й переосмислюючи наукові поняття з інших наукових дисциплін і використовуючи лише зовнішню форму термінів-запозичень.

Термінологія складності від початку складалася в глобальному масштабі на базі англійської мови міжнародними зусиллями провідних учених із США, Великої Британії та країн Європи (Сенджерс, Николіс, Пригожин, Аллен, Гудвін та ін.). По суті, це система міжнародних лексем (інтернаціоналізмів) різних типів, які, з огляду на їх семантику та сполучуваність сприймаються як неологізми: терміносистема будувалася як дещо ціле лише в останнє десятиліття минулого століття. Будучи категоріальними термінами, вони позначають абстрактні поняття, котрі важко піддаються опису і, відповідно, мають розгорнуті, детальні, а не рідко й занурені у науковий контекст дефініції-мікротексти.

Складність семантичної структури цих термінів, пов'язаність мегалексикону наук про складність із загальним дискурсом відносинами нижчий/вищий рівень абстракції та зі спеціальними дискурсами — узагальнення/спеціалізації на рівні міжгалузевості та понадгалузевості — ще одне свідчення невід'ємності процесів наукової рефлексії, наукової номінації та вербалізації наукових концептів.

Список посилань

Вакуленко, М. О. (2015). *Українська термінологія: комплексний лінгвістичний аналіз*. Івано-Франківськ: Фоліант.

Воркачев, С. Г. (2003). Концепт как «зонтиковый термин». *Язык, сознание, коммуникация*. (24). (сс. 5–12). М.: МАКС Пресс.

Галич, Г. Г. (2017). *Ономасиологические тенденции в когнитивной лингвистике*. Direct-MEDIA. ISBN: 978-5-4475-9095-6 <https://books.google.com.ua/books/about>.

Жаботинская, С. А. (1999). Концептуальный анализ: типы фреймов // *Вісник Черкаського ун-ту. Серія «Філологічні науки»*. Черкаси, (11). (сс. 12–25).

Кибрик, А. А., Кобозева, И. М., Секерина И. А. (Ред.). (2002). *Современная американская лингвистика: фундаментальные направления*. М.: Едиториал УРСС.

Лейчик, В. М. (2009). *Терминоведение: Предмет, методы, структура*. (4). М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ».

Лук'янець, В. С., Кравченко, О. М., Озадовська, Л. В. (2000). *Сучасний науковий дискурс: оновлення методологічної культури*. Київ: ЗАТ ВІПОЛ.

Лунько, В. Л. (2021). Поняття. *Філософська енциклопедія*. Солений О. О., Томашевський М. І. (Ред.). (сс. 178–180). Одеса: Гельветика.

Малиновська, І. В. (1995). Тоталогія мови. *Totallogy: постнекласичні дослідження*. (1). (сс. 153–168). К.: ЦГО НАН України.

Малиновська, І. В. (2007). Універсалізація термінології ХХІ століття: особливості вербалізації концептів у просторі англomовного дискурсу про складність. *Лінгвістика ХХІ століття: нові дослідження і перспективи*. А. Д. Белова (Голов. ред.). К.: Центр наукових досліджень та викладання іноземних мов НАН України. К.: Логос, 2007. (2). (сс. 189–199).

Малиновська, І. В. (2012). Деякі новітні тенденції вербалізації наукових концептів у просторі англomовного філософського дискурсу. *Вісник дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Філологічні науки»*. 1 (3). (сс. 159–166).

Селіванова, О. О. (2010). *Лінгвістична енциклопедія*. Полтава: Довкілля-К.

Сорокин, Ю. А. (2003). *Две дискуссионные реплики по поводу когнитивного «бума»*. Матеріали міжнародного симпозиума «Проблемы вербализации концептов в семантике языка и текста», Волгоград 22–23 мая. (Ч.1). (сс. 283–294). Волгоград: Перемена.

Шафиков, С.Г. (1999). *Теория семантического поля и компонентной семантики его единиц*. — Уфа: Башк. гос. ун-т.

Шелов, С. Д. (2018). *Очерк теории терминологии: состав, понятийная организация, практические приложения*. М.: ПринтПро.

Abbott, R. (2006). Emergence explained: Getting Epiphenomena to Do Real Work. *Complexity*, 12 (1) (September–October), (pp. 13–26).

Aldous, D. (2020). What is the Significance of the Kolmogorov Axioms? Berkeley University site. Retrieved May, 25 2021 https://www.stat.berkeley.edu/~aldous/Real_World/kolmogorov.html.

Bastardas-Boada, A. (2019). *Complexics as a Meta-Transdisciplinary Field*. *Congrès Mondial Pour la Pensée Complexe. Les Défis d'Un Monde Globalisé*. (Paris, 8–9 Décembre). Unesco. Retrieved December 10, 2019.

Berreby, D. (1 April 1996). *Between Chaos and Order: What Complexity Theory Can Teach Business*. Retrieved August 3, 2021 from <https://www.strategy-business.com>.

Biermann, F. & Kim, R. E. (Eds). 2020. *Architectures of Earth System Governance: Institutional Complexity and Structural Transformation*. Cambridge University Press. ISBN: 9781108489515 <https://www.cambridge.org/ua/academic/subjects/earth-and-environmental-science/environmental-policy-economics-and-law/architectures-earth-system-governance-institutional-complexity-and-structural-transformation>.

Burgin, M., Debnath, N. & Debnath, J. (2006). *Fuzzyness And Imprecision In Software Engineering*. 2006 World Automation Congress, WAC'06. 1-8. 10.1109/WAC.2006.376021.

Burgin, M. (1982). Generalized Kolmogorov complexity and duality in theory of computations, *Notices of the Russian Academy of Sciences*, v. 25, No. 3, (pp. 19–23).

Stirling, Diana. (2013). Learning and Complex Adaptive Systems. *Aichi Universities English Education Research Journal*. 30. (pp. 183–226).

Cloutier, R. (2019). Glossary of Terms. *Guide to the Systems Engineering Body of Knowledge (SEBoK)*. Retrieved December 23, 2019 from https://www.sebokwiki.org/wiki/Category:Glossary_of_Terms.

Complexity Explorer. (2021). Retrieved December 23, 2020 from <https://www.complexityexplorer.org>.

Couture, M. (2007). *Complexity and Chaos — State-of-the-Art*; Glossary DRDC Valcartier Defence R&D Canada — Valcartier Technical Note DRDC Valcartier TN 2006.

Crutchfield, J. P., & Shalizi, C. R. (1999). Thermodynamic depth of causal states: Objective complexity via minimal representations. *Physical Review E*. 59 (1), (pp. 275–283). Bibcode: 1999PhRvE..59..275C. doi:10.1103/PhysRevE.59.275. Retrieved 10 March 2020.

Crutchfield, J. P., & Young, K. (1989). Inferring Statistical Complexity. *Physical Review Letters*. 63 (2) (pp. 105–108). Bibcode: 1989PhRvL..63..105C. doi:10.1103/PhysRevLett.63.105. PMID 10040781.

De Toni, A. F., & Comello, L. (2010). *Journey into Complexity*. Udine: Lulu Publisher.

Faucher, J-B. (2012) *A Complex Adaptive Organization Under the Lens of the LIFE Model: The Case of Wikipedia*. Egosnet.org. Retrieved November 25, 2020.

Gary, M. (2005). Complexity Theory: a new way to look at organizational change. *Public Administration Quarterly*. 29 (3). Archived from the original on 7 August 2016. Retrieved July 10, 2021.

Gasarch, W. I. (2002). The P=?NP poll. *SIGACT News*. (33), (pp. 34–47). Retrieved June 6, 2020 <http://www.cs.umd.edu/~gasarch/papers/poll.pdf>.

Gear, C., Eppel, E., & Koziol-Mclain, J. (2018). Advancing Complexity Theory as a Qualitative Research Methodology. *International Journal of Qualitative Methods*, 17(1), (pp. 1–10). <https://doi.org/10.1177%2F1609406918782557>.

Goldstein, J. (2019). Emergence as a Construct & Emergence: Complexity and Organization. *Emergent publications*. Retrived on 27 May 2021 from <https://www.semanticscholar.org/paper/Emergence-as-a-construct-%C5%92-Emergence%3A-Complexity-Goldstein/885fdf724c1e7148a9c8d40dd6f2a57e95cd2b30#>.

Grandjean, M. (2017). A complex Network Analysis Example: Complex Structures and International Organizations. Analisi e visualizzazioni delle reti in storia. L'esempio della cooperazione intellet-

tuale della Società delle Nazioni. *Memoria e Ricerca* (2), (pp. 371–393). doi:10.14647/87204.

Grassberger, P. (1986). Toward a quantitative theory of self-generated complexity. *International Journal of Theoretical Physics*. 25 (9), (pp. 907–938). Bibcode:1986IJTP...25..907G. doi: 10.1007/bf00668821. S2CID 16952432. Retrieved March 10, 2020.

Greenwood, R., Raynard, M., Kodeih, F., Micelotta, E., & Lounsbury, M. (2011). *Academy of Management annals*, 5 (1) (pp. 317–371). Retrieved April 16, 2021 from <https://journals.aom.org/journal/annals>.

Grobman, Forgues, Bernard; Thietart, Alain (2011). *Section 2, Complexity science and organization, from book* — The SAGE Handbook of Complexity and Management edited by Peter Allen, Steve Maguire, Bill McKelvey. SAGE, 2011. (p. 53). ISBN 9781446209745. Retrieved 23 August 2020.

Hawking, Stephen. (2000). «Unified Theory» Is Getting Closer, Hawking Predicts', interview in *San Jose Mercury News* Retrieved 23 Jan 2020.

Harper Collins. (n.d.). Emergence. In *HarperCollins.com dictionary*. Retrieved March 28, 2021 from <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/emergence>.

Harper Collins (n.d.). Complexity Theory. In *HarperCollins.com dictionary*. Retrieved March 4, 2021 from <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/complexity-theory>.

ISO/IEC. (2009). Systems and Software Engineering Vocabulary (SEVocab) — ISO/IEC 24765. in *International Organization for Standardization (ISO) / International Electrotechnical Commission (IEC)* [database online]. Geneva, Switzerland, 2009. Retrieved December 21, 2020 from http://pascal.computer.org/sev_display/index.action.

Johnson, Steven (2001). *Emergence: The Connected Lives of Ants, Brains, Cities*. New York: Scribner.

Park, J., Nha H., & Kim, S. (2018). Information Fluctuation Theorem for an Open Quantum Bipartite System. *Physical Review*. 101 (5).052128. American Physical Society. Retrieved August 2, 2021 from https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl

=en&user=FE6uoEQAAAAJ&citation_for_view=FE6uoEQAAAAJ:9yKSN-GCB0IC.

Kauffman, S. (1992). *Coevolution in Complex Adaptive Systems*. Santa Fe Institute. Retrieved August 24, 2020 from <https://www.complexityexplorer.org>.

Lambert, Ph. (2018). *The Order-Chaos Dynamic of Creativity*. University of New Brunswick. Retrieved August 24, 2020 from <https://www.complexityexplorer.org>.

Lewis, M. C., & Frank, M. C. (2016). *The length of words reflects their conceptual complexity*. *Cognition*. (153). (pp. 182–195).

Liang, T. Y. (2016). *Complexity-Intelligence Strategy: A New Paradigmatic Shift*. Singapore: World Scientific Publishing.

Lissack, M. (Ed). (2004). *The Interaction of Complexity and Management*. Praeger ISBN-13: 978-1567202854.

Lissack, M., & Roose, J. (2000). *The Next Common Sense, The e-Manager's Guide to Mastering Complexity*. Intercultural Press. Retrieved March 3, 2020.

Lorenz, E. N.(1993). *The essence of chaos*. University of Washington Press. Retrieved August 23, 2020 from <https://www.researchgate.net › post › download>.

Mainzer, Klaus. (2007). *Thinking in Complexity. The Computational Dynamics of Matter, Mind, and Mankind*. Springer-Verlag Berlin Heidelberg.

Maturana, Humberto R. & Varela, Francisco J. (1972). Autopoiesis and Cognition: the Realization of the Living. *Boston studies in the philosophy and history of science*. (1 ed.). Dordrecht: Reidel.

McDermott, P. (1995). On Cultural Authority. *Women's Studies, Feminist Politics, and the Popular Press*. *Signs*, 20(3), (pp. 668–684). Retrieved April 23, 2020 from <http://www.jstor.org/stable/3174838>.

McKelvey, B. (1999). Avoiding Complexity Catastrophe in Coevolutionary Pockets. *Strategies for Rugged Landscapes. Organization Science*, 10(3). (pp. 249–321).

Merriam-Webster. (n.d.). Complexity. In *Merriam-Webster.com dictionary*. Retrieved March 4, 2021 from <https://www.merriam-webster.com/dictionary/complexity>.

Merriam-Webster. (n.d.) Emergence. In *Merriam-Webster.com dictionary*. Retrieved March 28, 2021 from <https://www.merriam-webster.com/dictionary/emergence>.

Meyers, R.A.(Ed.) (2017). *Encyclopedia of Complexity and Systems Science*. N. Y.: Springer. DOI <https://doi.org/10.1007/978-0-387-30440-3>.

Mitleton-Kelly, E. (2003) *Ten principles of complexity & enabling infrastructures*. In: Mitleton-Kelly, Eve, (Ed.) *Complex Systems and Evolutionary Perspectives of Organisations: the Application of Complexity Theory to Organisations*. Elsevier, (pp. 23–50). Retrieved June 1, 2019 from <http://www.elsevier.com/wps/find>.

Nualart, D. (2004). Kolmogorov and Probability Theory. In: *Arbor CLXXVIII*. (pp. 607–619).

Prigogine, I., & Stengers, I. (2018). *Order Out of Chaos: Man's New Dialogue with Nature (Radical Thinkers)*. Verso (Reprint edition). ISBN-10: 1786631008.

Prokopenko, M., Boschetti, & Ryan, A. (2009). An Information-Theoretic Primer on Complexity, Self-organisation and Emergence. *Complexity*. 15 (1): (pp. 11–28). Bibcode: 2009Cmplx..15a..11P. doi: 10.1002/cplx.20249. Retrieved March 4, 2020.

Rudolph, J., & Repenning, N. (2002). Disaster Dynamics: Understanding the Role of Quantity in Organizational Collapse. *Administrative Science Quarterly*, 47: 1 (30).

Sayama, H. (2010). Complex Systems Organizational Map.jpg Retrieved June 7, 2021 from https://en.wikipedia.org/wiki/Complex_system#/media/File:Complex_systems_organizational_map.jpg.

Schlemm, O. A.(2002). *Different Types of Thinking about Different Things — Part I*. Retrieved March 23, 2021 from http://www.thur.de/philo/hegel/hegel_en1.htm.

Schneider, M. & Somers, M. (2006). Organizations as Complex Adaptive Systems: Implications for Complexity Theory for Leadership Research. *The Leadership Quarterly*, (17). (pp. 351-365). Retrieved April 20, 2021 from <https://doi.org/10.1016/j.leaqua.2006.04.006>

Sillitto, H. G. (2014). Design Principles for Ultra-Large-Scale (ULS) Systems. International Council on Systems Engineering (IN-

COSE) Symposium, Chicago, IL, July 12–15, 2010. Volume 20, Issue 1. pp. 63–82.

Silver, D. S. (2017). *The New Language of Mathematics*. American Scientist. <https://www.americanscientist.org/article/the-new-language-of-mathematics> Retrieved 28 March 2021.

Smith, Ed. (2006). *Complexity, Networking, and Effects Based Approaches to Operations*. CCRP Publications.

Snowden, D. J. & Boone, M. (2007). A Leader's Framework for Decision Making. *Harvard Business Review*. November 2007, (pp. 69–76).

Stanowski, M. (2011). Abstract Complexity Definition. *Complicity* (2). (pp. 78–83).

Stepin, V. (1989). *Historical Development of Ideas and Norms of Science*. XVIII International congress of history of science. Abstracts, (pp. 1–18). München.

Stepin, V. (1991). The Systemic Principle and the Development of Theoretical Knowledge. *The Opened Curtain*. (pp. 270–287). San-Francisco; Oxford.

Stepin, V. (2000). Scientific Knowledge and Values of Technogenic Civilization. *Soc. Sci.* (2), (pp. 101–121).

Terra, L., Augusto, A., & Passador, J. L. (2016). Symbiotic Dynamic: The Strategic Problem from the Perspective of Complexity. *Systems Research and Behavioral Science*. 33 (2), (pp. 201–235).

Uhl-Bien, Mary & Marion, Russ & Mckelvey, Bill. (2007). Complexity Leadership Theory: Shifting Leadership from the Industrial Age to the Knowledge Era. *The Leadership Quarterly*. (18), (pp. 298–318). 10.1016/j.leaqua.2007.04.002.

Wolf-Branigin, M. (2013). The History and Theory of Complexity. *Using Complexity Theory for Research and Program Evaluation*. Published to Oxford Scholarship Online: January 2013 DOI: 0.1093/acprof:oso/9780199829460.001.000.

Zimmerman, B., Lindberg, C. & Plsek, P. (2001). 'Wicked questions' for health care leaders: Edgeware: *Insights from Complexity Science for Health Care Leaders*. Publisher: VHA, Inc.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	3
------------------------	---

СКОРОЧЕНІ НАЗВИ МОВ	12
----------------------------------	----

Розділ I

ТЕРМІНИ У КОНТЕКСТІ ЛЕКСИКОЛОГІЇ, ТЕРМІНОЗНАВСТВА, ЛІНГВОКОНЦЕПТОЛОГІЇ ТА ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВА	14
Слово «слово», слово-термін, слово-концепт	15
Лексико-семантичний зміст концепту «слово»	21
Термінологія, терміни й термінознавство	32
Типологія термінів	37
Мовознавча термінологія	46
Термінологія інших сфер вжитку	63
Тенденції розвитку сучасної термінології	82
Скорочення та символіка у сучасному термінотворенні	84
Термінологія і переклад	89
Загальні висновки	97
Список посилань	100

Розділ II

ТЕРМІНОЛОГІЯ В КОНТЕКСТІ МОВНИХ КОНТАКТІВ: СОЦІОЛІНГВІСТИЧНИЙ ВИМІР	106
Мовне і термінологічне планування в сучасній Європі	110
Термінотворчість у результаті контактування мов	118
Псевдоанглізація в термінології	127
Лінгвістичні ландшафти у контексті мовних контактів	130
Терміни у мовному ландшафті	138
Новотвори пандемії Covid-19 в англійській та німецькій мовах	146
Список посилань	160

Розділ III

ТЕРМІНОЛОГІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ: ЛІНГВОКОГНІТИВНІ ТА ПЕРЕКЛАДАЦЬКІ ВИМІРИ	168
Список посилань	188

Розділ IV

МОРФОЛОГІЧНІ ЕЛЕМЕНТИ КЛАСИЧНИХ МОВ У ТЕРМІНАХ І НЕТЕРМІНОЛОГІЧНИХ НАЗВАХ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

(ПРЕФІКСИ <i>анти-</i> , <i>архі-</i> , <i>нео-</i> , <i>пост-</i>).....	191
анти- (лат. <i>anti-</i> , дгр. <i>ἀντι-</i>)	196
<i>архі-</i> (лат. <i>archi-</i> ; дгр. <i>ἀρχι-</i>).....	217
<i>нео-</i> (лат. <i>neo-</i> , дгр. <i>νέο-</i>).....	228
<i>пост-</i> (лат. <i>post</i>).....	235
Висновки.....	246
Список умовних скорочень використаних джерел.....	250
Список посилань.....	252

Розділ V

ОСОБЛИВОСТІ ВІЙСЬКОВОЇ ТЕРМІНОСИСТЕМИ	256
Список посилань.....	307

Розділ VI

ТЕРМІНОЛОГІЯ В ІТАЛІЙСЬКІЙ МОВІ.....	314
Вступ.....	314
Визначення терміну «неологізм»	315
Поява та розвиток термінознавства у світі.....	324
Історична довідка про термінознавство в Італії XX ст.	326
Термінологічні установи в Італії.....	329
Дослідження професійних мов у Італії:	
термінологічні розбіжності.....	333
Терміни на позначення професійних / фахових мов	
у італійських теоретичних джерелах	336
Основні характеристики італійських фахових мов.	
Лексичні особливості	337
Неологія та запозичення в терміносистемах.....	339
Форманти мови науки і фахових мов та їх значення.....	341
Синтаксичний аспект професійних мов	357
Особливості італійського фахового дискурсу на рівні тексту.....	359
Список посилань.....	360

Розділ VII

НОВІТНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ	
ТЕРМІНОЛОГІЧНОГО АПАРАТУ МЕТОДОЛОГІЇ НАУКИ.....	365
Вихідні положення і категоріальний апарат дослідження.....	368
Методологічні чинники формування	
мегалексикону наук про складність	
і лінгвістична характеристика їх терміносистем	374

Комплексний аналіз	
центрального категоріального терміну <i>complexity</i>	381
Аналіз категоріального терміну <i>emergence</i>	394
Аналіз категоріального терміну <i>discourse</i>	396
Деякі особливості термінотворення	
в просторі наук про складність.....	398
Висновки.....	408
Список посилань.....	409

Наукове видання

ГОЛУБОВСЬКА Ірина Олександрівна

ЖАЛАЙ Василь Якович

КРУГЛИКОВА Олена Володимирівна

ЛИННИК Тетяна Григорівна

МАЛИНОВСЬКА Ірина Віталіївна

ПАРХОМЕНКО Алла Федорівна

РУБАШОВА Леся Михайлівна

**ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ
ТЕРМІНОСИСТЕМ СУЧАСНИХ
ЄВРОПЕЙСЬКИХ МОВ
(кінець XX —
початок XXI століття)**

За загальною редакцією В. Я. Жалая

Друкується за авторською редакцією

Формат 60х84^{1/16}. Ум. друк. арк. 24,41. Наклад 100.
Гарнітура Times New Roman. Папір офсетний. Друк офсетний.